

זמגרות • מדיה

כתב עת ישראלי לתקשורת

ISRAELI JOURNAL OF COMMUNICATION

תקשורת ואלימות בישראל

| גיליון נושא |

גיליון
22

סתיו 2022

עיצוב עטיפה | נדב אטיאס

מסגרות מדיה

כתב עת ישראלי לתקשורת

גיליון נושא:

תקשורת ואלימות בישראל

22

עורך ד"ר יובל גוז'נסקי

עורכת אורחת פרופ' תמר כהריאל

תשפ"ג (סתיו 2022)

האגודה הישראלית לתקשורת

והמחלקה לתקשורת במכללה האקדמית ספיר

Media Frames
Israeli Journal of Communication
Dr. Yuval Gozansky, Editor
Prof. Tamar Katriel, Guest Editor

עיצוב השער: נדב אטיאס
עריכת לשון: חבצלת שפירא
סדר ועימוד: עינת פרלמן רוגל
תרגום לערבית: עלאא שלבייה
בנייה וניהול האתר: מוסטט

מערכת כתב העת

ד"ר האמה אבו־קשק, המכללה האקדמית ספיר
ד"ר מתן אהרוני, אוניברסיטת אריאל ואוניברסיטת רייכמן
ד"ר סיגל ברק ברנדייס, אוניברסיטת תל אביב
ד"ר אודליה דיין־גבאי, האוניברסיטה העברית
ד"ר נועה לביא, המכללה האקדמית תל אביב יפו
ד"ר ארן ליביו, אוניברסיטת חיפה
פרופ' אורן מאירס, אוניברסיטת חיפה
ד"ר רגב נתנזון, המכללה האקדמית ספיר
פרופ' ערן פישר, האוניברסיטה הפתוחה
ד"ר קרן צור איל, אוניברסיטת רייכמן
פרופ' נטע קליגלר־וילנצ'יק, האוניברסיטה העברית
פרופ' צבי רייך, אוניברסיטת בן גוריון בנגב

©

כל הזכויות שמורות לאגודה הישראלית לתקשורת
המכללה האקדמית עמק יזרעאל
המחלקה לתקשורת - בניין מרכז התקשורת
ד.ב. עמק יזרעאל, מיקוד 1930600
מייל האגודה: Mail.isca@gmail.com
מסח"ב ISSN 2617-5290

האגודה הישראלית לתקשורת נוסדה ב־1996. **מסגרות מדיה** הוא כתב העת האקדמי של האגודה המפרסם דרך קבע, לפחות פעם בשנה, מאמרים מקוריים בעברית בכפוף להערכת עמיתים (Peer Review), העוסקים בחקר התקשורת ובמיוחד בחקר התקשורת הישראלית. לצד המאמרים מתפרסמים גם דוחות מחקר, מסות ודיונים וכן סקירות ספרים. זהו כתב עת אקדמי שפיט, הנכלל ברשימת כתבי העת המוכרים ע"י ות"ת (ISSN: 2617-5290).

עורכי מסגרות מדיה:

פרופ' מוטי נייגר (גיליון 1)
פרופ' עקיבא כהן (גיליונות 2-8)
פרופ' גבי וימן (גיליונות 9-14)
פרופ' הלל נוסק (גיליונות 15-20)
ד"ר יובל גוז'נסקי (מגיליון 21)

נשיא כבוד של האגודה: פרופ' אליהוא כ"ץ ז"ל

יו"ר האגודה: ד"ר עמית קמה

ראשי האגודה בעבר:

פרופ' דן כספי ז"ל (1996-1999)
פרופ' הלל נוסק (1999-2003)
פרופ' יחיאל לימור (2003-2006)
פרופ' מוטי נייגר (2006-2009)
פרופ' נעם למלשטרייך-לטר (2009-2012)
פרופ' חוה תדהר (2012-2015)
פרופ' איתן גלבוע (2015-2018)
פרופ' חיים נוי (2018-2021)

חברי הוועד המנהל:

ד"ר מתן אהרוני
ד"ר יובל גוז'נסקי
ד"ר ארנת טורין
ד"ר איה ידלין
ד"ר אבי מרציאנו
ד"ר חן סבג בן-פורת
מר יצחק משיח

יו"ר ועדת הביקורת: ד"ר שרון חלבה-עמיר

יו"ר פורום צעירים: מר יצחק משיח

ראש קהילת אוריינות תקשורת ומדיה: ד"ר אורלי מלמד

תוכן העניינים

8 דבר העורכים - יובל גוז'נסקי ותמר כתריאל

מאמרים מקוריים

- איילת כהן
15 אלימות חזותית וייצוגיה במארג השיח הפוליטי והחברתי הישראלי
- שירלי דרוקר שטרית, אלה בן-עטר וסמדר בן-אשר
סרטוני טיקטוק פוגעניים כלפי סטודנטיות בדואיות
44 כמנגנון בקלאש של ענישה חברתית
- אודליה דיין-גבאי
67 זנות כזירה של אלימות: נקודת המבט של התקשורת
- מאיה דה-פריס ונור גומייד
#הצילו את שיח' ג'ראח: אסטרטגיות של אקטיביזם
91 והתנגדות לאלימות בטיקטוק
- ענת פלג
123 יחי המלך!: הסיקור התקשורתי ושיח הביטול בפרשת הזמר אייל גולן
- גונן דורי-הכהן
"חשוב לנהוג באחריות, במסגרת החוק, ללא התלהמות וללא אלימות":
159 התלהמות, אלימות, והתפוררות חברתית

סקירות ספרים

- חמושים בלגיטימציה: הצדקות לאלימות הצבאית בחברה בישראל
עפרה בן ישי ויגיל לוי (עורכים). פרדס, 2021. 263 עמודים.
- 188 ארן ליביו
- 194 יורם פרי

الملخص

أييلت كوهن

203 العنف البصريّ وتمثيلاته في نسيج الخطاب السياسيّ الاجتماعيّ الإسرائيليّ

شيرلي دروكر شيتريت، إله بن-عظرو و سمدر بن-اشر

204 أفلام تيكسوك مؤذية ضدّ طالبات بدويّات كآلية بكلاش كعقاب اجتماعيّ

أوديليا دايان-جباي

205 البغاء كحلبة عنف: من منظور وسائل الإعلام

مايا ده فريس و نور غميد

206 #أنقذوا_الشيخ_جراح: استراتيجيات النشاط ومقاومة العنف على التيك توك

عنات بيلج

207 عاش الملك! التغطية الإعلامية وخطاب الإلغاء في قضية المغني إيال جولان

جونن دوري-هكوهن

"من المهمّ السلوك بمسؤولية، في إطار القانون، بدون خطاب هجوميّ وبدون عنف": خطاب

208 هجوميّ، عنف، وتفكك اجتماعيّ

Abstracts

Ayelet Kohn

**Representations of visual violence in Israeli political
and social discourse** 210

Shirley Druker Shitrit, Ella Ben-Atar and Smadar Ben-Asher

**Offensive TikTok videos against Bedouin female students as a backlash
mechanism of social penalty** 211

Odelia Dayan-Gabay

Prostitution, a story of violence: The media's perspective 212

Maya de Vries and Nour Gommed

**#Save_Sheikh_Jarrah: Strategies of activism and resistance to violence
on TikTok** 213

Anat Peleg

**Long live the king!: Analysis of the discourse surrounding the sexual
abuse allegations against popstar Eyal Golan** 214

Gonen Dori-Hacohen

**“It is important to act responsibly, within the law,
without Hitlahamut and violence”: Hitlahamut, violence,
and social disintegration** 215

תקשורת ואלימות בישראל: דבר העורכים

גיליון 22 של **מסגרות מדיה** משיק מסורת חדשה של גיליונות נושא שנתיים בכתב העת. בחירתם של העורך וחברות וחברי המערכת למקד את המבט בממשק שבין תקשורת לאלימות בישראל מעידה על מקומה המרכזי של סוגיית האלימות בחיי החברה והתרבות. מיקוד זה ממשיך מסורת רבת־שנים של מחקרי תקשורת שעסקו בשאלת הקשר בין צריכת מדיה לאלימות. למשל, חלק מתאוריית הבניית המציאות (Cultivation theory), זרם מחקרי מרכזי שהתפתח בשנות השישים של המאה הקודמת בהובלת ג'ורג' גרבנר ולארי גרוס (Gerbner & Gross, 1976), העלה שאלות לגבי ההשפעות המצטברות של הפקתם והפצתם של ייצוגי אלימות בטלוויזיה על המידה שבה תופסים צרכני המדיה את העולם החברתי כרווי אלימות; לגבי השפעתם של ייצוגים אלה על נטיות להתנהגות אלימה; ולגבי התפקיד שהם ממלאים במתן לגיטימציה למעשי אלימות. למרות הביקורת על זרם זה בשיח האקדמי של ימינו (Ozer, 2013; Potter, 2014), תפיסות אלו השתרשו היטב בשיח הציבורי על התקשורת, כאשר את מקומה של הטלוויזיה בתור מקור לאלימות חברתית תופס שיח של חשש מפני השפעת האלימות ברשתות החברתיות ובמדיה הדיגיטליים, המקוונים והסלולריים.

המושג "אלימות" עצמו, וסוג התופעות שעליהן אפשר וראוי להחילו, נדונו בהרחבה. בעקבות אריאלה אזולאי ועדי אופיר (2008), אריאל הנדל (2011) הבחין בין אלימות מתפרצת לאלימות מבנית־מערכתית. ייצוגים של אירועי אלימות מתפרצת, שבהם בני אדם מפעילים כוח פיזי או סימבולי במטרה לפגוע ולגרום לנזק בנפש ו/או ברכוש, מציפים מהדורות חדשות ותוכניות אקטואליה ובידור שבמרכזן עומדים קונפליקטים חברתיים. ואכן, מופעים של אלימות מתפרצת נמצאים מזה שנים בלב המחקר על ייצוג תקשורתי. לעומת זאת, אלימות מבנית, שעומדת ביסוד הסדרים חברתיים, לעיתים קרובות סמויים מן העין, אשר מצמצמים את החירות והאנושיות של הנפגעים מהם, לא זכתה לעיסוק תקשורתי או לדיון מחקרי נרחב. העיסוק בהיבטים התקשורתיים של אלימות מבנית־מערכתית זו נושק לסוגיה של תקשורת ואי־שוויון בישראל, שתעמוד במרכז גיליון הנושא הבא של **מסגרות מדיה**.

לצד השאלות על טיבם, היקפם והשפעותיהם של ייצוגי האלימות בתקשורת - כולל מדיה דיגיטליים כמו משחקי מחשב ורשתות חברתיות מקוונות - עולות שאלות לגבי המרכיבים השונים הרלוונטיים לדעת הנדל (2011) לדיון בתופעת האלימות: **שדה ההסדרה**, דהיינו החוק ומנגנוני הלגיטימציה השלטונית שמסדירים את השימוש באלימות; **הגורם שמפעיל** אלימות, והכוונות והמטרות שעומדות ביסוד פעולתו;

הפעולה האלימה עצמה על האופנויות השונות שלה, למשל תקשורת חזותית או מילולית, או שילוב מולטי־מודאלי של שתיהן, כולל המשמעויות של פעולה זו עבור הגורמים השונים בזירה; **והגורם הנפגע** ומקומו במערך הכוחות הפרשניים. ההתייחסות למרכיבים אלה מעלה שלל שאלות חדשות ומסקרנות לגבי הממשק בין מדיה לאלימות. למשל: מה קורה לשדה ההסדרה של הדיווח על אלימות במהלך השנים, וכיצד הוא משתנה בהקשרים תקשורתיים שונים, כמו גופי התקשורת הממוסדים או העצמאיים? כיצד רואים המדווחים, כגון עיתונאים או משתמשים ברשתות חברתיות מקוונות, את הגורמים המפעילים אלימות ואת האלימות עצמה? מהו השיח התקשורתי סביב הפעולה האלימה - כיצד היא מובנית, והאם היא מובלטת או מושקטת? כיצד מובנים גורמים חברתיים שמפעילים אלימות ואלה הנפגעים ממנה?

המאמרים שנכללים בגיליון זה מתייחסים בדרכים שונות לחלק מסוגיות אלו ומאירים היבטים מרכזיים של הקשרים הסבוכים בין תקשורת לאלימות. הם שואבים ממסורות שונות ומשלימות בחקר התקשורת, מאירים זירות חברתיות מגוונות, ומתייחסים למדיה שונים שמשמשים להבניית האלימות בזירה התקשורתית.

מאמרה של איילת כהן מציע דיון מורכב באלימות חזותית בדימויים שהפכו לאיקוניים בשיח הציבורי בישראל בשנים האחרונות, כולל תצלומים, קריקטורות וסרטוני תעמולה. היא מציעה ניתוח מולטי־מודאלי של מערכות הקישורים בין הטיעונים המילוליים לטיעונים החזותיים בכל אחד ממקרי הבוחן. באלימותם של הדימויים החזותיים היא רואה מקבילה חזותית - ישירה ועקיפה - לפעולות מילוליות של הכפשה, שתורמות ללגיטימציה של הנוקטים באלימות, להתעלמות מסבלם של קורבנותיה ולנורמליזציה של מסרים אלימים במרחב התקשורתי.

מאמרו של גונן דורי־הכהן, שהוא עיבוד והרחבה של מאמר שפורסם באנגלית (Dori-Hacohen, 2019), מציג מחקר אתנו־לשוני של מילת המפתח "התלהמות" כמונח מטא־לשוני נפוץ בעברית העכשווית, אשר מסמן סגנון דיבור בעייתי בזירה הציבורית בישראל, כפי שמעיד הצירוף הכבול הנפוץ "התלהמות ואלימות". המונח "התלהמות" מתייחס לסגנון דיבור חסר רסן ובלתי שקול, שמאופיין בגודש מילולי ורגשי המתבטאים הן בשפה והן במחוות הגוף שמתלוות אליה. המחבר רואה בהתלהמות - ובהאשמת היריב כמתלהם - סגנון דיבור שמונע דיון ענייני ומושכל, ומדרדר את השיח הציבורי אל סף האלימות המילולית והפיזית. התגבשותה של "התלהמות" כמילת מפתח מעידה לדידו על תודעת התפוררות חברתית ועל כשל דמוקרטי.

שני מאמרים מנתחים את השיח העיתונאי בהקשרים שונים ומנקודות מבט שונות. מאמרה של אודליה דיין־גבאי מראה כי התקשורת הישראלית תרמה לעיצוב נרטיבים

ונורמות תרבותיות שהובילו לחקיקת החוק לאיסור צריכת זנות ב־2018, באמצעות מסגור תופעת הזנות בסיקור העיתונאי כזירה של אלימות וניצול, כפי שהיא נתפסת בפמיניזם הרדיקלי, ולא כזירה של עיסוק לגיטימי נוסח הפמיניזם הליברלי. מחקר זה מדגים שילוב פורה בין ניתוח שיח ביקורתי, גישה מחקרית הממוקדת בחשיפת הקשר בין שפה וכוח, ובין ניתוח נרטיבי שמאפשר דיון במיתוסים תרבותיים. המאמר מצביע על הקשר בין מסגור תקשורתי לתהליכי הסדרה, ומראה שהשפה משמשת לא רק כלי לנרמול אלימות מבנית, אלא גם אמצעי חשוב לחשיפתה של אלימות כזו, הן במסגרת הסיקור העיתונאי והן כמהלך פמיניסטי־מחקרי.

מאמרה של ענת פלג עוסק גם הוא בסוגיית האלימות המגדרית ומצביע על הסיקור העיתונאי כמאפשר ואף מעודד פוגענות מינית. המאמר תוהה על המשך הצלחתו המקצועית של אייל גולן, שנחשד בניצול מיני של מעריצות צעירות, תהייה שמתעצמת על רקע התפשטות של תנועת #MeToo בישראל ו"תרבות הביטול" שהתלוותה אליה. המאמר מראה כי השיח בתקשורת הממוסדת והשיח ברשתות החברתיות תרמו לשימור מעמדו של גולן באמצעות הסטת הדיון הציבורי מן ההליך הפלילי לשאלת מעמדו של הזמר ב"בית המשפט של דעת הקהל", הכולל את מסגורו כקורבן של נסיבות משפחתיות ואפליה עדתית, ומסגורן של הנערות הנפגעות כבעייתיות ולא אמינות.

שני מאמרים בגיליון עוסקים בשימושים שונים מאוד זה מזה בפלטפורמת הטיקטוק, הפופולרית בקרב צעירים. וות בעידן הדיגיטלי. מאמרן של שירלי דרוקר שטרית, אלה בן־עטר וסמדר בן־אשר מתמקד באלימות מקוונת שמופעלת על סטודנטיות בדואיות באמצעות סרטוני טיקטוק פוגעניים שמפיצה קבוצה קטנה של צעירים בדואים במטרה לחסום את דרכן לרכישת השכלה גבוהה. המחברות רואות תופעה זו כתגובת בקלאש מצד אותם צעירים לשיפור מעמדם והעלייה בהשכלתן של נשים בחברה הבדואית בשנים האחרונות. האלימות המגדרית המקוונת שבה עוסק מחקר זה מגייסת אמצעים דיגיטליים, כולל תוכנת פוטושופ, להפצת טענות להתנהגות לא מוסרית ולבוש לא צנוע של נשים צעירות. כך הופכת הפלטפורמה הדיגיטלית לסוכנת של אלימות ממשית ומרומזת, שמהווה איום מתמשך ופוגעת בתחושת הביטחון של הסטודנטיות במרחבי הלימודים ומחוץ להם. המאמר מצביע גם על האסטרטגיות שנוקטות הצעירות הנלחמות על זכותן להשכלה.

המאמר השני שעוסק בסרטוני טיקטוק, מאמרן של מאיה דה־פריס ונור גומייד, מתמקד בפוטנציאל של פלטפורמות דיגיטליות להעצמה וקידום של מחאות פוליטיות כאסטרטגיה של מאבק לא אלים וכתגובה לאלימות ממסדית. המאמר בוחן ארבע אסטרטגיות של התנגדות לא אלימה באמצעות הטיקטוק, שבזכות היותה פחות

מצונזרת מפלטפורמות אחרות הפכה לכלי מרכזי בהפקת והפצת חדשות על המאבק בשכונת שיח' ג'ראח בקרב פעילים.ות בירושלים המזרחית. באמצעות ניתוח קורפוס רחב של סרטוני טיקטוק דנות המחברות באסטרטגיות חדשות של התנגדות פוליטית שהתפתחו בעידן הדיגיטלי, אשר נבנות מתוך שזירה של קולותיהם של יחידים לכדי אמירה רחבה של התנגדות שמאוגדת באמצעות ההאשטגים של תנועת המחאה.

לבסוף, מדור ביקורת הספרים, שבהתאם למסורת הנהוגה **במסגרות מדיה** מפרסם שתי סקירות שונות של אותו ספר, מוקדש הפעם לקובץ מאמרים שיצא לאור בהוצאת פרדס במהלך העבודה על גיליון זה, **חמושים בלגיטימציה: הצדקות לאלימות הצבאית בחברה בישראל**, בעריכת עופרה בן-ישי ויגיל לוי. ספר מעמיק וחדשני זה עוסק בסוגיית האלימות הצבאית ושיח הלגיטימציה שמסייע בנרמולה והכחשתה בזירות שונות. מחברי הסקירות, יורם פרי וארן ליביו, הם חוקרים בולטים בתחום של תקשורת, צבא וביטחון. שניהם מראים כי אף שמחברי המאמרים בספר לא הגיעו מתחום חקר התקשורת, פרקיו השונים תורמים תרומה חשובה להבנת תופעות שעומדות בלב מחקר זה, הן מבחינת הדיון התאורטי באלימות והן מבחינת חקר מופעיה בזירות אמפיריות שונות של פעילות צבאית. הם גם מעלים שאלות מאתגרות לגבי תרומתן האפשרית של גישות שהתפתחו בתחום התקשורת לחקר אלימות צבאית ולחקר הממשק בין תקשורת לאלימות באופן כללי יותר.

כפי שניסינו להראות, המאמרים בגיליון הנושא מאירים, כל אחד בדרכו, היבטים שונים של הקשר בין תקשורת לאלימות - אלימות כמרכיב מרכזי של הנוף הסימבולי שמיוצג באמצעי התקשורת הממוסדת, אלימות כתוצר של פעילות ברשתות החברתיות המקוונות, אלימות כמופע תקשורתי מילולי וחזותי, ואלימות מרומזת שמרחפת סביב השיח המטא-לשוני במרחב הפומבי. שלא במפתיע, שתי זירות אלימות מרכזיות שבהן עוסקים המאמרים הן זירת יחסי המגדר וזירת המאבק הלאומי, וכמיטב המסורת בחקר התקשורת, המאמרים בגיליון הנושא שואבים ממגוון מסגרות תאורטיות וגישות מתודולוגיות, כמו גישת המסגור, הגישה הנרטיבית, חקר שיח ביקורתי, ניתוח תמטי וניתוח כמותני, ואף משלבים ביניהן.

כפי שמרמז הביטוי "גלישה לאלימות", גבולותיה של האלימות כתופעה חברתית אינם ברורים, ולא אחת עולות שאלות לגבי עצם השימוש במונח "אלימות" (או ההימנעות משימוש בו) לתיאור תופעה זו או אחרת. בשיח הישראלי העכשווי המונח "אלימות" מתייחס בדרך כלל לאלימות מתפרצת, אך ישנם גם מופעים מגוונים של אלימות מבנית: אלימות כלכלית, אלימות רגשית, אלימות פסיכולוגית, אלימות ביורוקרטית ועוד. כל אלה, כמובן, ראויים למחקרים נוספים בהקשר של מדיה ותיקים

ודיגיטליים, מחקרים שיוכלו לשפוך אור רב יותר על תפיסת האלימות עצמה ועל תפקיד התקשורת בהבנייתה. יש להניח שגיליון הנושא הבא, "תקשורת ואי/שוויון בישראל", ימשיך את הדיון במידת מה, שכן לעיתים קרובות התוצר הנלווה או הישיר של פעולות אלימות משיק ליצירת אי־שוויון והבנייתו.

גיליון נושא זה, כמו אחרים מסוגו, אינו יכול להקיף אלא חלק קטן מן האפשרויות הללו, אך הוא מבקש להציב את נושא האלימות במקום מרכזי יותר במחקרים על התקשורת הישראלית ולשמש בסיס לדיון אינטלקטואלי ומחקרי המשך. כתב העת מזמין חוקרות וחוקרים להמשיך את הדיון בנושא בפרויקט המסות שלנו, "מעבר למסגרת". אנו, העורכים, השכלנו רבות מקריאת המאמרים ומהדיאלוגים של אחורי הקלעים עם הכותבות והכותבים. לתודה מיוחדת ראויים השופטים והשופטות של מאמרים אלה, אשר בלי עבודתם היסודית, הקפדנית והמעשירה, לא היה גיליון זה שלם ומעמיק כפי שהוא. תקוותנו היא שקוראי כתב העת ימצאו עניין במאמרים ובסקירות שבגיליון, יעזרו בו בהוראה ואולי אפילו ימצאו בו מקור השראה לעבודתם בהמשך. אנחנו מקווים גם שגיליון זה ישיק מסורת ארוכה של גיליונות נושא מרחיבי דעת.

שלכם,ן,

ד"ר יובל גוז'נסקי, עורך **מסגרות מדיה**

פרופ' תמר כתריל, עורכת אורחת של גיליון הנושא

רשימת המקורות

- אזולאי, א' ואופיר, ע' (2008). משטר זה שאינו אחד: כיבוש ודמוקרטיה בין הים לנהר (1967 -). רסלינג.
- הנדל, א' (2011). אלימות. **מפתח**, 3, 53-80.
- Dori-Hacohen, G. (2019). "Hitlahamut": A term for unreasonable populist public talk in Israel. *Discourse and Society*, 30(2), 135-153. <https://doi.org/10.1177/0957926518816193>
- Gerbner, G., & Gross, L. (1976). Living with television: The violence profile. *Journal of Communication*, 26(2), 173-199.
- Ozer, O. (2013). Re-assessing the cultivation theory in relation to critics. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2(8), 757-761.
- Potter, W. J. (2014). Critical analysis of cultivation theory. *Journal of Communication*, 64(6), 1015-1036.

מאמרים מקוריים

אלימות חזותית וייצוגיה במארג השיח הפוליטי והחברתי הישראלי

איילת כהן*

תקציר

המאמר עוסק בביטויים של אלימות חזותית (visual violence) בתצלומים, בקריקטורות ובסרטוני תעמולה שעוררו דיון ציבורי בשיח הפוליטי והחברתי בישראל. מערכות הקישורים בין הטענות המילוליים (תוכן וסגנון כאחד) ובין הטענות החזותיים בכל אחד מהם יוצרות טקסט עשיר, שיש בו היבטים של איום, השפלה, הסתה ומרכיבים נוספים של שיח שניתן לאפיין כאלים. אני מציעה לראות בטיעונים אלה מקבילה חזותית לפעולות מילוליות של הכפשה, המופנות כלפי קבוצה שמזוהה בשם או מוצגת באמצעות מאפיינים, שנבחרו במכוון לצורך תיאורה. ביטויי האלימות החזותית מופיעים כמרכיבים אינטגרליים במארג רב־האופנויות (multimodal) של הטקסט ויוצרים מכלול עשיר, שהרושם שהוא מותיר מתחזק בשל אפשרויות המיזוג של המאפיינים הרטוריים של כל אחת מהאופנויות. בהסתמך על דיון במקרי מבחן, אטען כי ייצוגים של יחידים וקבוצות, המבוססים על טענות חזותיים ישירים ועקיפים, עלולים לתרום להעלאת השכיחות של מופעי שיח שבמוקדם גוונים שונים של אלימות חזותית, לגיטימציה של מי שנוקט בה, להתעלמות מסבלם של קורבנות האלימות, ולאדישות כלפי המסרים המקודמים במופעים אלה.

מבוא

המאמר עוסק בביטויים מגוונים של אלימות חזותית (visual violence) בשיח הפוליטי והחברתי בישראל, אפשר להבדיל בין ייצוגים של אלימות חזותית פיזית (ותוצאותיה) כפעולה תיעודית, ובין אלימות חזותית סימבולית, שיוצרי הדימוי החזותי מבקשים להפעיל על הצופים בדימוי או על מי שמייצגים בו. בורדייה (1999) מתאר אלימות סימבולית כביטויים של כוח חברתי, המופעל באמצעות יצירת רושם או הפגנה של

* ד"ר איילת כהן, המכללה האקדמית לחינוך ע"ש דוד ילין (ayeletkohn@gmail.com)

עליונות על המושפעים ממנו. אפשר להגדיר את מרבית הדוגמאות לאלימות חזותית שייבחנו במאמר זה - ושיידונו כמרכיבים בטקסטים רבי־אופנויות, היוצרים מקשה תוכנית מלוכדת של מילה, צליל, תנועות מצלמה ועוד - כמופעים חזותיים של אלימות סימבולית. כדי להבין את משמעות הסמליות ואת אפשרויות הפרשנות שלה, על הדיון בדימויים החזותיים להתמקד בעמדות היוצרים והצופים ובהקשר שבו נוצרת האינטראקציה בין יוצרי הדימויים החזותיים לבין הקהל. הנחה זו תשמש נקודת מוצא לדיון במקרי המבחן שיובאו במאמר.

דוגמאות מובהקות לאלימות חזותית פיזית מופיעות בצילומי מלחמות, בצילומים משטחי עימות ובצילומי קורבנות של מעשי אלימות (Harriman, 2014). במובן אחר, מדובר בדימויים שעלולים לעורר בצופים תחושת איום שנחווית פיזית, כמו סרטוני ההוצאה הורג של דאעש (Kanar, 2016), או בייצוג פעולה אלימה שסימנה תמורה בשיח הבין־לאומי, כמו צילומי קורבנות במחנות הריכוז הנאציים או הפגיעה בבנייני התאומים. במקרים אלה מדובר בייצוגים חזותיים של אלימות פיזית ששימשו, הנסן (Hansen, 2015), visual nodal points, בשיח הפוליטי שנוצר סביב האירועים המתוארים בהם. סקירה קצרה של ייצוגים כאלה תשמש רקע לדיון, שיתמקד כאמור בדימויים חזותיים סימבוליים מגוונים של מעשי אלימות, במטרותיהם ובדרכי הפרשנות האפשריות שלהם.

ככלל, אתמקד במאמר זה בדימויים חזותיים (images) נבחרים שעוררו דיון ציבורי, ואעמוד על מאפייניהם ועל תפקודיהם כטקסטים של מדיה, שמציגים גוונים שונים של אלימות חזותית.¹ אעמוד על תפקודי מערכות הקישורים בין הטעונים המילוליים (תוכן וסגנון כאחד) ובין הטעונים החזותיים שיוצרות טקסט רב־ממדי, שבמוקדו ביטויים של איום, השפלה ומרכיבים נוספים של שיח שאפשר לאפיין כאלים, ולעיתים אף כשיח שנאה.² אני מציעה לראות בטיעונים אלה (Groark, 2017; Roque, 2017) מקבילה חזותית לפעולות דיבור של גידוף, הכפשה, הטחת עלבון ואף הסתה (Croom, 2003; Henderson, 2011; 2013), המופנות כלפי יחידים או קבוצה, שמזוהה בשם או מוצגת באמצעות מאפיינים שנבחרו במכוון לצורך תיאורה.

ההכפשות החזותיות, או הגידופים החזותיים, פועלים כמרכיבים אינטגרליים במארג רב־האופנויות (multimodal) של הטקסט המילולי, החזותי והאודיטורי כאחד, ויוצרים מכלול עשיר, שרושמו מתחזק בשל אפשרויות המיזוג של המאפיינים הרטוריים של כל אחת מהאופנויות השונות (Jewitt, 2009). אתמקד בתפקודים מרכזיים של דימויים חזותיים, המחזקים את הנאמר בטקסט, מפרשים אותו או מוסיפים עליו; דוגמה ייחודית, שבה עצם הכנסתה של המצלמה למערך של יחסי כוח ושלטה - עוד בטרם

נשמעו דברי הנוכחים בסצנה - כבר מכוננת את הדימוי העתידי, מופיעה בסעיף 2.2. אטען כי ההסתמכות, המוצגת כמובנת מאליה, על תפיסות סטראוטיפיות חזותיות ומילוליות של יחידים וקבוצות, בין שהצופים מסכימים עימן ובין שלא, עלולה לתרום להעלאת השכיחות של מופעי שיח שבמוקדם גוונים שונים של אלימות חזותית, לגליטימציה של מי שנוקט בה, להתעלמות מסבלם של קורבנות האלימות ולאדישות כלפי המסרים שמקדמים מופעים אלה.

מטרת המאמר לבחון ביטויים מרכזיים ומייצגים של אלימות חזותית בטקסטים תועמלניים, שהופצו בערוצים שונים בתקשורת הישראלית בשנים 1995-2020: דימויים חזותיים שמזוהים במובהק כשיח שנאה והסתה; דימויים חזותיים אלימים שמטרתם להכפיש יחידים או קבוצות באמצעות אקט של השפלה שהיוצר, הנוכח בסצנה, מבצע כדי להציג את עמדתו; ודימויים חזותיים שבהם נראות של הטקסט רב־האופניות במרחב הציבורי משמשת או מתפרשת כאקט של אלימות חזותית. כן אעמוד על מאפייניו החזותיים, המילוליים והאודיטוריים של סרטון תעמולה פוליטי, בדגש על תפקיד העריכה ביצירת רצף של טיעונים חזותיים ומילוליים המכוונים להכפיש יחידים וקבוצות. בניתוח מקרי המבחן השונים אתמקד בדרכי עיצובם של הדימויים החזותיים כטיעונים הפועלים במשולב עם הטקסט המילולי והדבור, ובפוטנציאל ההסתה הטמון בהם כשהם מוצגים כמעין פעולות דיבור חזותיות־מילוליות, המוטחות בקול בצופים. אטען כי על אף המודעות למאפייני הטקסט התועמלני כסוגה, והיחס החשדני כלפי סוגה זו (וראו Adler & Kohn, 2020), המארג הערוך מצטיין בכוח שכנוע רב־אפשרויות המבוסס על יצירת הרצף בין המקטעים החזותיים, השליטה בקצב, בטון הדיבור של הדוברים או בבחירות המילוליות, במשך הזמן שבו מופיע הדימוי החזותי על המסך ועוד. אראה כיצד טקסטים אלה, שברובם אינם טקסטים מובהקים של אלימות חזותית במובנה המידי, על רמות המפורשות המגוונות והלא פעם עקיפות שלהם, והשימוש שהם עושים בתפיסות סטריאוטיפיות ובאינטרטקסטואליות חזותית, עלולים לשמש כלי מתוחכם להכפשה, לטיפוח שיח שנאה ולעידוד פעולות אלימות בטווח הארוך.

שיטת המחקר ומקרי המבחן

בהתבסס על גישות שונות לדין באלימות חזותית (Mirzoeff, 2016), אסתמך על הגישה האיכותנית לניתוח חזות, שמאפשרת לבחון דימויים חזותיים בהקשריהם ההיסטוריים, בהנחה שניתן לחלץ מהם ערכים תרבותיים וחברתיים (ברטל, 2019). במסגרת הניתוח אתייחס לזיקות המתקיימות בין האופנויות השונות בטקסטים רבי־אופנויות (Adami, 2016; Baetman, 2011; Hiippala, 2012; Jewitt, 2009; Kress, 2010; O'Halloran, 2008).

הנחת הסמיוטי של דימויים אלה מתמקד במאפייניהם וביחסי הגומלין שלהם עם אופניות נוספות ומציע מסגרת דיון המקשרת בין המרכיבים השונים של כל אחד מהטקסטים. אתיחס לאופני בניית התמונה, למאפייניה הצורניים, למיקום המצלמה ולמשמעות השילוב בין הטקסטים המילוליים (כותרות ולעיתים תגובות) לדימויים החזותיים. בכוונתי לעמוד על מאפייניהם ועל תפקודיהם של הדימויים החזותיים ולנסות להבין את מנגנון הפעולה שלהם, בתקווה שתיאור כזה יוכל לשמש בסיס למחקר עתידי, שיעסוק בקורפוס נרחב ומגוון של ייצוגי אלימות חזותית במדיה הישראלית.

אפתח בדיון קצר באלימות חזותית ככלי תעמולה כרקע למקרי המבחן, שיוצגו בחלוקה נושאת לארבעה סעיפים:

1. דימויים חזותיים שתוכנם נתפס כביטויים מפורשים של אלימות חזותית, שכן הם נתפסים, גם בחוק, כטקסטים המכוונים להסתה: תצלומי מדינאים במדי אס-אס וקריקטורות המשלבות מרכיבים אנטישמיים.
2. דימויים חזותיים שבהם מתבטאת האלימות החזותית, פיזית וסימבולית כאחד, באיום, ביזוי והשפלה של המצולמים. אתמקד בתצלומים שהעלתה חיילת צה"ל לפרופיל הפייסבוק שלה ובסרטון שצילמו אנשי ארגון בצלם.
3. דימויים חזותיים שבהם הטקסט החזותי ונראותו (מילים בערבית, או הצגת טיעון כמשוואה) משמשים או מתפרשים כאלימות חזותית. אתמקד בדוגמאות מתחום התעמולה המסחרית והפוליטית. כאן אתמקד בבחינת קהלי היעד ובאופנים שונים שבהם מגדירים הצופים את הדימויים החזותיים כאלימים בשני המקרים.
4. טיעונים חזותיים המשמשים "הכפשות חזותיות" בסרטוני תעמולה. אתמקד באופן שבו ביטויי האלימות החזותית, ברמות שונות של חומרה, מעוגנים בתצלומים בודדים שמשולבים ברצף הסרטון. אתמקד בעיקר בסרטון שהפיץ חבר הכנסת דאז אראל מרגלית (המחנה הציוני) בעמוד הפייסבוק שלו ב-19 באפריל 2016. משמעות הטיעונים החזותיים כמרכיבים בשיח שנאה, ותרומתם למארג הרטורי של הטקסט הדבור והכתוב, תיבחן מנקודת המבט של העריכה והרצף הרעיוני שהיא יוצרת עם הנוכחות המופעית והבחירות הרטוריות של הדובר (כהן, 2013, 2016, 2021).

אלימות חזותית ככלי תעמולה

עולם התוכן החזותי - הן ייצור הדימויים החזותיים והן הפצתם והצפייה בהם בפלטפורמות שונות - הוא אתר המשמעות המרכזי שבו נוצרים ומופצים בימינו תכנים המוצעים לדיון ציבורי (Mirzoeff, 1999). משום כך הוא נתפס כמשאב שממשלות, פוליטיקאים, צבאות ומוסדות הגמוניים אחרים, או יחידים שמזדהים עם גופים אלה,

מבקשים לשלוט בו ולהפיצו בערוצים המגוונים העומדים לרשותם. בדרך זו, הדימויים החזותיים, ובהם גם דימויי האלימות החזותית, משמשים נשק בידי יחידים וגופים שלטוניים כאחד. נושא זה נחקר, בין השאר, בהקשר לשימוש שעשו הן הממשל האמריקני והן אנשי אל־קאעידה בצילום הפיגוע במרכז הסחר העולמי בניו יורק ב־11 בספטמבר 2001 (Boal et al., 2004); בצילומי המתקפה האמריקנית בעירק (Andén-Papadopoulos, 2009); בסרטוני ההוצאות להורג של דאעש (Friis, 2015); ובתצלומי מעשי התעללות שביצעו חיילים אמריקנים באסירים בכלא אבו גרייב בעירק (Giroux, 2004; Hansen, 2015; Mirzoeff, 2006).

ייצוגים של אלימות חזותית משמשים על פי רוב כלי תעמולה או כלי למחאת נגד (Schlag & Geis, 2017). הפרשנות המוצעת לאלימות החזותית עשויה לשרת גם עמדות מנוגדות של שני צדדים המתייחסים לאותו דימוי עצמו, כפי שמראה הנסן (Hansen, 2011, 2015) בדיון במעשי ההתעללות שביצעו חיילים אמריקנים באסירים בכלא אבו גרייב: החיילים שהעלו את התצלומים ביקשו להפגין את יכולת השליטה שלהם ב"אויב". השלטונות האמריקנים הוקיעו את התנהגות החיילים אך כינו אותם "עשבים שוטים", וכך שימרו הן את העליונות המוסרית של ארצם והן את הצדקת שליטתה בעיראק באמצעות תצלומים, שהארגון המבוים והאסתי שלהם תורם רבות לרושם שהם טקסטים אלימים (Mirzoeff, 2006). אותם תצלומים שימשו גם יחידים וגופים שמחו נגד ההתעללות ונגד ההצדקה העקיפה שהעניקו לה השלטונות. תיעוד חזותי של מעשי אלימות ככלי מחאה או כדרך להצדקת פעולה צבאית ומדינית בהקשר הישראלי נידונו, בין השאר, במחקרים אתנוגרפיים שבחנו את האופן שבו משמש התיעוד אקטיביסטים פלסטינים, את חיילי צה"ל, את המתנחלים ואת פעילי בצלם להצגת עמדתם לגבי פעילות הצבא בשטחים (Bratchford, 2018; Stein, 2021). גולסום דפלי מתארת את השימוש במצלמות בידי חברי ארגון Karahaber בטורקיה כפעולה אקטיביסטית (Depeli, 2016), ואילו רותי גינזבורג בוחנת את אירועי הצילום בקרב אקטיביסטיות פלסטיניות מנקודת מבט מגדרית (Ginsburg, 2018).

שימוש כזה באלימות חזותית עשוי למקד את תשומת הלב בסבלם של אחרים, אך גם להרחיק את הצופים מסבל זה בשל ההתייחסות לדימויים החזותיים כסמלים לסבל ולא כעדות לעוול שנעשה לאנשים מסוימים (Sontag, 2003). לכך נוספת שאלת היחס האתי לסבלם של הקורבנות - סוגיה שלואו מציע להתמודד עמה באמצעות צילום העקבות שמותירה האלימות, כגון הריסות או חפצים, ובכך לעורר בדמיון הצופה את מהלך הזוועה מבלי לפגוע בקורבנות (Lowe, 2019). קמפבל, לעומתם (Campbell, 2014), מטיל ספק בקשר הישיר בין הזעזוע שגורם הדימוי החזותי שקשה או בלתי אפשרי לשאתו (the intolerable image), ובין העלאת המודעות לאירוע הממשי שאותו

הוא מתאר והרצון לפעול לשינוי המצב. לטענתו, יש מקורות מגוונים למעורבות או לאדישות שמגלים אנשים נוכח סבלם של אחרים, ולייצוג החזותי של הסבל מיוחס כוח מופרז לעורר הזדהות, מה שמסיט לא פעם את הדיון ממהלכים של הצדקה פוליטית למעשים המוצגים בתצלומים.

השליטה בייצור הדימויים החזותיים ובהפצתם נחלשה עם עלייתן של הרשתות החברתיות, המספקות אתרים להפצה בלתי נשלטת ובלתי מבוקרת של אלימות חזותית, ומשמשות במה לקידום עצמי באמצעות דימויים חזותיים, המעידים לא פעם על הנאה סדיסטית והגשמת פנטזיות על חשבונם של פרטים וקבוצות מדוכאים, או, כמו במקרה של צילומי סנאף (Johnson & Schaffer, 1993), כדרך להמחשת עצם ההנאה מהדימויים האלימים עצמם. עם זאת, הדימויים החזותיים הם עדיין כלי חשוב בשיח הפוליטי, שעושה בהם שימוש מודע ומגובה בהצגה מוקפדת. דימויים מוקפדים אלה מתחרים כל העת בהבזקי אלימות הנלכדים בצילום של יחידים, והרושם שהם מותירים, גם אם הוא חריף ומעורר דיון, הוא קצר מועד ביחס למערכים הפוליטיים המשתכללים ומצטברים לאורך זמן (Schlag & Geis, 2017). מכאן החשיבות של בחינת הקשר שבין האלימות החזותית והבנתה ובין האופן שבו מנסים גופים שונים לנצל את העמימות המובנית בכל דימוי חזותי באשר לדרכי הפקתו, עיצובו והפצתו, להענקת לגיטימציה לאידאולוגיה שלהם ולדרכי פעולתם (Shepherd, 2008). דוגמה לכך היא ההמחשה החזותית הבולטת של מעשי טרור, שהעניקה להם "פנים" שעם הזמן זכו למאפיינים מוכרים. הבנת המאפיינים החזותיים האלה והבנת אופני הצגתם כ"פני הרוע", כדברי נשיא ארצות הברית לשעבר ג'ורג' ו. בוש (Der Derian, 2005, p. 26), חיונית להבנת מדיניות הביטחון העכשווית של מנהיגים ומדינות. לא די להכיר בכך שייצוגים חזותיים חוברים לייצוגים מילוליים כדי לשרת אינטרסים של מדיניות - חשוב להבין כיצד ייצוגי אלימות חזותית מעוצבים בניסיון לרתום את ריבוי המשמעות המובנה בהם כדרך להענקת לגיטימציה למשתמשים (Butler, 1997). עיצוב נשלט מעין זה, שמקדם קריאות נבחרות של הטקסטים החזותיים, מאפשר למפיצי הדימויים החזותיים להימנע מדיון בחוויה המיידית של היחיד, ולרתום את הדיון ליצירת לגיטימציה של מערכות פוליטיות ואידאולוגיות - או, במילים אחרות, להתייחס לחוויותיהם של אחרים בתור משאב פוליטי וכך למנוע מהם להשמיע את קולם.

מקרי המבחן

1. דימויים חזותיים בודדים

בחלק זה של המאמר אתבונן בדימויים חזותיים בודדים בחלוקה לשלוש חטיבות נושאות: דימויים שבהם האלימות החזותית נועדה להניע את הצופים לפעולה; תמונות שבהן האלימות החזותית, שנועדה לבזות ולהשפיל את המצולמים, מתעצמת בשל נוכחותו של יוצר הדימוי, שהוא גם מבצע הפעולה הכפולה; ודימויים חזותיים שעצם נראותם הגרפית (שפה ועיצוב) מתפרשת כאלימה.

בדיון בכל דימוי אתמקד ברמת המפורשות של ההכפשה ובראייתה כמרכיב אפשרי בשיח שנאה. אתבונן באופן הפעולה של יוצרי הדימויים החזותיים, בטביעת האצבע שלהם ובמשמעות של נוכחותם, בין שבגופם ובין שבאמצעות חשיפת "אחורי הקלעים" של ייצור הדימוי החזותי.

1.1 דימויים חזותיים שתוכנם נתפס כביטוי מפורש של אלימות חזותית: הכלאה והשוואה תרבותית

ב־5 באוקטובר 1995 נערכה בכיכר ציון בירושלים הפגנה שבה השתתפו ראשי מחנה הימין, שקראה לבטל את הסכמי אוסלו ולהדיח את ראש הממשלה יצחק רבין. במיוחד נודעה הפגנה זאת בתמונה של רבין במדי אס־אס, אותה הציג סוכן השב"כ אבישי רביב בפני צוות טלוויזיה שסיקר את ההפגנה.

איור 1. כרוז עם תמונת יצחק רבין במדי אס־אס. (שטרסלר, 2018)

בדין שמציע מיטשל (Mitchell, 2005, p. 19) בתמונות פוגעניות (offending), הוא מביא כדוגמה את צלב הקרס - סמל אוניברסלי כמעט לרוע בלתי נתפס. השימוש בתמונות כאלה יוצר אזכור תוך-חזותי (inter-visual), שמשמש בסיס לקריאה של דימויים חזותיים חדשים. בכרזה שלפנינו נוסף לאזכור התוך-חזותי החיבור הפיזי בין רבין לנאצים - עצם הפעולה של יצירת התמונה. פסק הדין שניתן במשפטם של שני נערים בני 16 ב־28.11.1995, קבע כי אחד הנערים הרכיב את תצלום פניו של רבין על תמונה של ראש האס־אס היינריך הימלר, ובתחילת אוקטובר צילם מספר עותקים של הכרזה במשרד שבו עבד אביו (שטרסלר, 2018).

בפעולת ההרכבה, שחייבה תכנון וביצוע, נוצרה דמות כלאיים שהפכה את רבין ואת ראש האס־אס לישות אחת מלוכדת. הטיעון העולה מהתצלום הוא לא "רבין הוא כמו הימלר" אלא "רבין הוא הימלר" (שטרסלר, 2018). ההכלאה, והפעולה המכוונת שהובילה אליה, המתבטאת גם בנראות של הביצוע החובבני, הלא מדויק, מעין "גזור והדבק", היא שיוצרת את הרושם הקשה של התצלום ועושה אותו לטקסט שהתיר, בעיני מתנגדיו, את דמו של ראש הממשלה. השימוש באלימות חזותית באמצעות הכלאה ממחיש את השנאה שהדריכה את היוצר בשכלול הביטוי הפיזי של תפיסת עולמו.

1.2 קמפיין החרדקים

איור 2. מתוך קמפיין החרדקים. (פרץ, 2014)

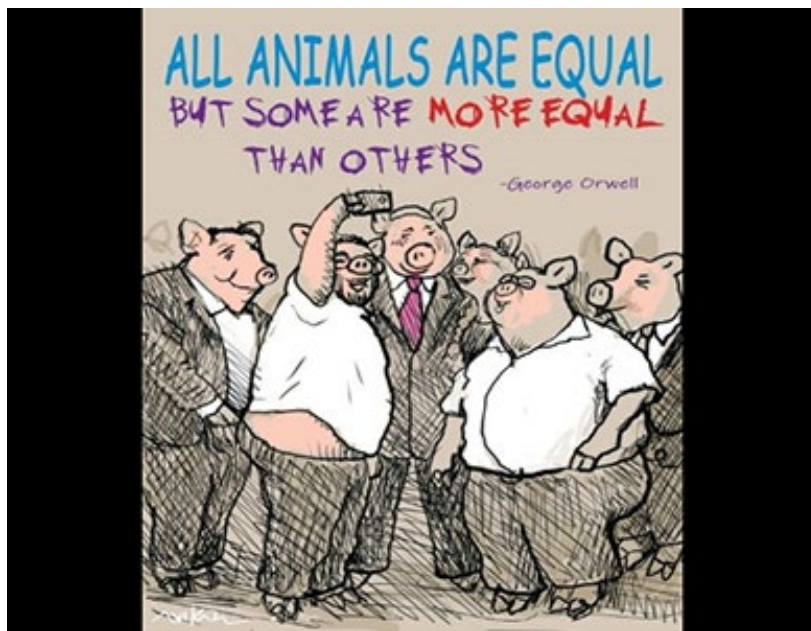
קמפיין החרדקים (ראשי תיבות של "חרדים קלי דעת", שמעוגן גם באזכור צלילי וחזותי ל"חרקים" ו"חידקים"), הוא כינוי לקמפיין אנונימי שהופץ בשנת 2013 בקרב

חוגים חרדיים קיצוניים ונועד לבזות ולגנות חרדים המתגייסים לצה"ל, לערער את הלגיטימציה של הגיוס בדעת הקהל החרדית וכך ליצור לחץ חברתי שימנע מצעירים מתלבטים להתגייס לצה"ל. הקמפיין הופץ באמצעות פשקווילים ועלונים, וכן באמצעות מבצע ציורים וקריקטורות נגד החרדקים בקרב ילדים חרדים.

גם כאן, בדומה לכרזות השטנה נגד רבין, יצרו יוזמי הקמפיין, שהקריקטורה המצורפת (פרץ, 2014) היא דוגמה מייצגת שלו, הכלאה חזותית. בנוסף לאיור החייל החרדי כחזיר, מתאפיינת הקריקטורה בביטויים חזותיים שנלקחו מקריקטורות אנטישמיות, כגון איור מגחיק של סממנים דתיים יהודיים ככיפה ופאות, וקישורם למדי צה"ל והתלמוד הבבלי, שמצויר בפורמט קטן ולפות בין ידי-טלפיו של החרדק-החזיר, שנראה כחומס את הספר (בדומה לתיאורי היהודים המשתלטים על העולם או תאבים לכסף, הנפוצים בקריקטורות אנטישמיות). השוואתם של הצעירים החרדים המתגייסים לחזירים מציגה אותם כטמאים, ומשווה את הגיוס לחטא ולמעבר על איסור אכילת טרפה. החזיר מוצג במקורות היהודיים כחיה מגונה ונגועה במחלות, באסלאם מושווים היהודים לקופים ולחזירים, וראשי חזירים היו מרכיב מפתח במתקפות אנטישמיות על בתי כנסת ועל קברים מקודשים ליהודים, שכונו גם "חזירים יהודים"; ולבסוף, רבנים תיארו את היהודים החילונים בישראל לא פעם כ"אוכלי חזירים ושפנים".

את ההכלאה הזאת יצרו יהודים חרדים, שמודעים היטב לכוחה של האנטישמיות ולתגובות שמעוררת התבדלות מגזרית אידאולוגית מודעת לעצמה. ההכלאה הזאת, על רבדיה, מחוללת מעשה של אלימות כפולה, מכיוון שהחיילים החרדים מוגדרים "לא יהודים" בפי אחיהם.⁴ האלימות החזותית מתבטאת בשימוש בסממנים של שיח שנאה מכליל לשם יצירת שיח שנאה פנימי באמצעות רשת של שני אזכורים חזותיים, המתקשרים הן למאבקי חרדים-חילונים בחברה הישראלית והן לאירועים טרגיים בהיסטוריה של העם היהודי. בכך מושווית ההתגייסות לצה"ל למעשים אלימים כלפי היהדות בכללה.

טכניקת ההכלאה, אם כן, יוצרת כאן אלימות כפולה באמצעות החלת שיח השנאה החיצוני על קבוצה נבדלת, הוקעת חבריה מהכלל האידאולוגי שאליו הם משתייכים, וקריאה לפגוע בהם, שהייתה חלק בלתי נפרד מהקמפיין. הדוגמה הבאה ממחישה כיצד שתי פרשנויות אפשריות לדמות החזיר המאוויר מתגוששות ביניהן על הבכורה הרעיונית בהתבסס על המטען התרבותי של הצופים.

איור 3. קריקטורות סלפי חוק הלאום. (כהן, 2018)⁵

הקריקטוריסט אבי כץ, שיצירותיו התפרסמו בטור סאטירה מאויר שבועי ב־*Jerusalem Report*, צייר ביולי 2018 פרפרזה על תצלום של אוליביה פיטוסי מאותו חודש, המציג את חברי הקואליציה ב"סלפי ניצחון" (איור 3) לאחר ההצבעה שבה אושר בכנסת חוק הלאום.⁶ מכיוון שלא הייתה אפשרות להמחיש בתמונה את ההישג עצמו (את "דיוקן החוק"), ממחיש צילום הסלפי את תחושת ההישג ואת הניסיון להכתיר את הרגע כ"רגע היסטורי". בניגוד לתצלומים המוכרים כאיקוניים, שבהם הונצחו סיטואציות שמתמצות אירועים היסטוריים ועם הזמן הפכו לחלק מהזיכרון הקולקטיבי של הצופים (וראו Cohen et al., 2018), בידי עד חיצוני, צלם שלכד את הרגע - כאן הצלם כולל עצמו ברגע ההיסטורי ואף מנציח את עצמו כמי שמתעד אותו. "העדויות העצמיות" הזאת מערערת את הריחוק הנדרש להערכת עוצמתו של האירוע. במקרה שלפנינו, ההופעה החיצונית המרושלת והמוניטין של הצלם (אורן חזן, חבר כנסת לשעבר מטעם הליכוד), תרמו תרומה מגחיכה כבר לתצלום המקורי, שבו מתמקדים חברי הכנסת במסך הטלפון הנייד כ"מחולל האירוע", בסגנון הדומה להנצחה עצמית של מי

שחוגגים אירוע משפחתי או חברתי, או ניצחון של קבוצת ספורט אהודה שבמשחק נכחו יחדיו. כך, שוב, נפגע הריחוק הנדרש להערכת משמעותו ההיסטורית של הרגע, מעבר לסמליות הניצחון הנקודתי.

בקריקטורה של כך הוצגו חברי הכנסת כחזירים, בהשראת ספרו של ג'ורג' אורוול **חיות החיות**. כך ציטט (באנגלית) את השינוי שהכניסו החזירים בתקנון החווה בספר, על פיו "כל החיות שוות - אך יש חיות ששוות יותר".⁷

האיור הוקע כאנטישמי וכך פוטר מהעיתון לאחר שמנהליו הופתעו מעוצמת התגובות, זאת על אף שהקריקטורה פורסמה בידיעת העורך וברשותו. עצם ההשוואה שערך כך בין חברי כנסת ישראל היהודים ובין חזירים התפרשה מיידית, ברובד הראשון של המבט, כאלימות חזותית המעוגנת במסורת אנטישמית. הרובד המטפורי, המקשר חזיר לחמדנות ולהתנהגות נהנתנית על חשבונם של חלשים ("התנהגות חזירית"), שעמד בבסיס בחירתו של אורוול לתאר את גיבורי האלגוריה שלו כחזירים, נדחק בשל הרושם החזק של הרובד הראשון עבור קוראים בעלי רגישות גבוהה לביטויי אנטישמיות. אף שכך שילב בהבלטה את הציטוט **מחיות החיות** כעוגן לקריקטורה, במהלך המשא ומתן בין הפרשנויות האפשריות לאיור נדחקה פרשנות זו כליל, אולי גם משום שלא כל הקוראים זיהו את מקורה. ישנה משמעות רבה לפרשנות, המבוססת הן על עמדות הצופים והן על הידע התרבותי שלהם, ובמקרה הזה פורשה הביקורת כלפי הפוליטיקאים ביצירה המקורית כשיח שנאה בשל ההיקרות הרווחת של הדימוי החזותי (החזיר) כמקושר לאנטישמיות. עורכי העיתון, שפרסמו את הקריקטורה מכיוון שראו בה פעולה של ביקורת פוליטית, נקטו ענישה בשל המטען הרגשי הכבד שהטיחה בהם פרשנות הצופים, ובשל הצורך לשמור על המוניטין של העיתון ועל התפוצה שלו.

2. אלימות חזותית המעוגנת בביזוי ובהשפלת המצולמים: נוכחות חוגגת של עושי העוול כמתעדים

בשני מקרי האלימות החזותית שיידונו בסעיף זה שאלת הנוכחות המשותפת של עושה העוול והקורבן בדימוי החזותי תופסת מקום מרכזי. אבחין בין תצלומים שבהם עושה העוול מצטלם עם הקורבן ובין סרטון וידאו שבו צלמת חיצונית מנציחה את ההתרחשות. בסרטון זה מסומנים השותפים לסיטואציה כעושה העוול וכקורבנות בידי הצלמת, שמשרתת את האינטרסים של הקורבנות, ומתקבלת בלית ברירה בידי עושה העוול - שנוכחותה אינה מונעת ממנו להמשיך בפעולתו. הדיון במשמעותו של אקט הצילום עשוי לתרום פנים נוספות להגדרה של אלימות חזותית.

2.1. צבא..התקופה היפה בחיי :

איור 4. מתוך פרופיל הפייסבוק של עדן אברג'ל

באוגוסט 2010 פרסמה עדן אברג'ל בפרופיל הפייסבוק שלה תמונות מתקופת שירותה הצבאי, כנראה מ-2008, שבהן היא מחייכת אל המצלמה, ומאחוריה נראים שלושה פלסטינים כפופים שעניהם מכוסות בפלגלית צבאית. התצלומים הועלו לאלבום תמונות מתקופת השירות הצבאית של אברג'ל, שכותרתו: "צבא..התקופה היפה בחיי)". האלימות החזותית בתצלומים אלה מתאפיינת בקישור הערכי בין התוכן לאופני העיצוב. הפרשנות האסתטית שמוצעת לחוויותיה של אברג'ל מתקופת שירותה הצבאי מתבטאת בהחלטות הבימוי, בתאורה ובעיקר בקומפוזיציה, שנבחרה כדי להדגיש יחסי הכוחות במערכי ניגוד שמתבטאים בחוסר סימטריה בין שולט ונשלט: בין מי שבקדמת הצילום ובין מי שבחלקו האחורי, בין מי ששולט בסיטואציה ובין מי שמוצג כאסיר ונתון בידי בעלי הכוח. הבחירות האסתטיות מסמנות את היחסים הא-סימטריים בסיטואציה עצמה כנקודת מבט על מערכי כוח גדולים יותר: בין החיילת לאזרחים, בין האישה האחת לשלושת הגברים, וככלל - בין צה"ל לאוכלוסייה הפלסטינית (וראו Kohn, 2015).

הבחירות הסגנוניות של התצלום מהותיות לדיון מכיוון שהן משמשות פיגומים לתפיסת עולם המבטאת תפיסה ערכית: הצדקת מערכת יחסי הכוח כמבוססת על אמונה בצדקת דרך, שיש לה ביטוי ב"פזזה" וב"דוגמנות" מול המצלמה, ובעיקר בחיך, המסומן גם ב: החותם את הכותרת, אשר מסמן את הסיטואציה כאקט של השפלה מכוונת שבה עושה העוול מתגאה במעשיו. אברג'יל טענה בראיונות שונים, בעקבות הסערה שעוררו התצלומים, כי הנציחה מצבים יומיומיים במהלך שירותה הצבאי (טיעון שעשוי לעורר דיון בפני עצמו) וכי אינה מזהה את הבעייתיות בתצלום.

בראיונות שנערכו עימה התנגדה אברג'יל להשוואת מעשיה למעשי החיילים בפרשת כלא אבו גרייב. "אני לא כמו החיילת האמריקנית", אמרה, "לא התעללתי בעצירים. היינו צוחקים איתם ומדברים איתם הכי יפה בעולם [...] לא היתה בתמונות האלה כל עדות לאלימות, לזלזול, משהו שקשור לפגיעה בבני אדם - בסך הכל הצטלמתי ברקע לידם" ("החיילת שהצטלמה", 2010). עם זאת, ברשתות החברתיות חזרה אברג'יל בדרכים שונות על הטיעון כי הצורך לשלוט בערבים, האויבים, הוא מחויב המציאות.

שתי נקודות משמעויות לדיון באלימות חזותית עולות מדבריה של אברג'יל: האחת - עיוורון לתפקיד המרכזי של החיך בתצלום, כמרכיב המכונן יחסי ביטול והשפלה וכסמל לפגיעה בכבודם של בני אדם, מורשתם, ההיסטוריה שלהם וראיית עולמם. הנקודה השנייה היא משמעות הרקע בתצלום כמרכיב באלימות חזותית. "בסך הכל הצטלמתי ברקע לידם", אמרה אברג'יל. כוונתה הייתה, כנראה, שהצטלמה כשהאסירים מצויים ברקע, כלומר מעין "טפט" או תפאורה לגיבורה המרכזית של התצלום. הקישור הזה, בין דיוקן מחיך לרקע טעון היסטורית, מתואר גם בדיון של פרוש (Frosh, 2019) בפרויקט *Yolocaust* מ-2017, שבו העלה האמן שחק שפירא לאתר ייעודי צילומי סלפי של צעירים מחייכים, רוקדים או מבצעים תרגילי יוגה על רקע אנדרטת השואה בברלין, שבהם החליף את האנדרטה שברקע בתצלומים ממחנות הריכוז, תצלומי ערמות של גוויות קורבנות ותצלומי זוועה אחרים שצילמו הנאצים (וראו Brink, 2000). המנגנון דומה בכל התצלומים - תצלומי אבו גרייב, תצלומי עדן אברג'יל ותצלומי הצעירים בברלין - על אף ההבדלים הברורים בין הסיטואציות. התצלומים מעוררים תגובה מיידית (שכבת היסוד של הטיעון) ומונגדים עם המבט המחויך (שכבת אי־נוחות אחת) ועם שביעות הרצון העצמית שניכרת ב"טריק" הצילום (שכבה שלישית). לאלה נלווה גם העיוורון, מתוך תמימות או הכחשה, לכללים האתיים הכרוכים בעצם היצירה וההפצה של ביטויי האלימות החזותית.

האלימות החזותית מעוגנת כאן, אם כן, בכריכת התפיסה העיצובית או האסתטית עם האמירה הערכית, וזאת במטרה לקשר בין השפלת החלש לשביעות רצון עצמית

כפולה, הן מעמדת הכוח של המצולם, והן מהפגנת העיצוב האסתטי והטענה החוזרת של עושי הפעולה, שאין פסול במעשיהם וכי הם פועלים בהתאם לנורמות מקובלות.

2.2 הפעולה ותיעודה: אלימות חזותית כפולה

איור 6. מסדר זיהוי. (ynet, 2021)

איור 5. תגידו "צ'יז". (ynet, 2021)

התמונות (איורים 5 ו-6) לקוחות מסרטון באורך 2:19 דקות שצילמה פעילה בארגון בצלם בבית משפחת דענא בחברון, ב־3 בספטמבר 2021. החיילים דרשו מהמבוגרים להעיר את ילדי הבית והעמידו אותם מול המצלמה כדי לתעד אותם, בטענה שהיו ילדים באזור שיידו אבנים בתושבי קריית ארבע. כשעמדו הילדים ביקש מהם הקצין לומר באנגלית "צ'יז", כנהוג לפני צילומים באירועים שמחים יותר. ההורים מחו נגד הדרישה, אך הוא התעלם מהתנגדותם וחזר על ההנחיה, ורוב הילדים נענו לה. בסיום התייעוד עזבו החיילים את הבית.

בסרטון של עמותת בצלם הפעולה העומדת לביקורת משולבת: עצם ההנחיה להעיר את הילדים ולהציבם ל"מסדר זיהוי", וכן פעולת הבימוי, שבה נערכו הילדים מול המצלמה באופן שגרם לחייל לקשר את הסיטואציה לתצלומי אירועים, שבהם מחייכים הנקבצים אל המצלמה. הדמיון החזותי הוביל אותו לפנות אל הילדים בהנחיה שנועדה לסמן את הסיטואציה כ"קלילה". הפגיעה נובעת מעלבון כפול: ההשפלה שכרוכה בהבעת שמחה מלאכותית, בדומה לאסיר שנדרש לרקוד או לשיר בעודו נתון תחת איום, והפרשנות השונה שהעניקו החייל ובני המשפחה לאירוע.

במקרה שלפנינו תועד גם עושה הפעולה בידי הצלמת, כך שפעולתו מונצחת בסרטון. באופן זה נוצר צילום משותף של עושה הפעולה, המפגין שביעות רצון ממעשיו, ושל הקורבן שסובל מהשפלה משולשת: היותו נתון לחסדי עושה הפעולה, הנצחתו ככזה, והנצחתו ככזה מצד עושה העוול שחיכוו מעיד על ההנאה שהוא שואב מהסיטואציה. הנוכחות המשותפת, שמוצעת כמקשה אחת, טוענת את היחסים האי־סימטריים במטען כפול של השפלה.

כאן עולה שאלת הנוכחות הכפולה של המצלמות: זו של החיילים, שנועדה לתעד חשודים אפשריים אך פעלה מול בני המשפחה כמכשיר של השפלה ודיכוי, פעולה מפורשת של אלימות חזותית; והתיעוד של פעילות בצלם, שבוצע לצרכי מחאה, אך בפועל הוסיף רובד נוסף להשפלת המצולמים, ולא רק לביקורת שהופנתה כלפי החיילים. ניתן להציע, על כן, כי גם בפעולה זו, שמנציחה את המצולמים כקורבנות, גלומים מרכיבי אלימות, שאקטיביסטים פוליטיים ערים לה לא פעם (וראו שביט וכתריאל, 2009).

3. דימויים חזותיים שבהם הטקסט החזותי ונראותו משמשים או מתפרשים כאלימות חזותית

שתי הדוגמאות הבאות מתייחסות לעצם הנראות של טקסט חזותי כמשדר איום במכוון או כמתפרש כך. הדוגמה הראשונה היא כרזת פרסומת בערבית, שבה פירשו צופים ישראלים שאינם קוראים ערבית את המילים כ"איום" רק בשל זיהוין כ"שפת האויב" (איור 7). מדובר בשלטי פרסום לסדרת הטלוויזיה **פאודה**, שהוצבו במקומות מרכזיים בכבישי ישראל בדצמבר 2017 ועוררו דיון ציבורי (לדיון מעמיק ראו קרס, 2020). קרס מציגה את החשש מפני המילה בערבית כ"פטיש לשוני" (linguistic fetish), מונח שהציעה קליהולמס לשימוש סמלי-חזותי בשפה (Kelly-Holmes, 2005, 2014). פטיש לשוני הוא "[...] סוג של קישוט או גיוון לשוני שעל פני השטח, הקשור קשר הדוק לתפיסה של היוצר לגבי התרבות וההביטוס הלשוניים של הצרכנים עצמם", והוויזואליות שלו משרתת פרספקטיבה תרבותית הומוגנית (Kelly-Holmes, 2014, p. 139, תרגום: קרס, 2020, עמ' 199). עוד לפני קריאת הטקסט, אם כן, צורתה החיצונית של המודעה מתקשרת לידע המוקדם של הצופה ונקראת בהקשרה הרגשי, ועל כן נתפסת אצל חלק מהצופים כאיום. יוצרי הקמפיין יצרו פנייה במטרה לעורר שיח ציבורי, ואולי גם ביקורת מרומזת כלפי ישראלים שאינם קוראים ערבית, אך בפועל נתפס השלט כאיום דווקא משום פער ההבנה: הטקסט נתפס כמעין מסמן ללא מסומן שאפשר לפענח, תופעה שהגבירה את פוטנציאל האיום הטמון בו.

איור 8. שלט החוצות של תנועת חזון. ("שלטי ענק", 2017)

"בדרך אליך" (ערבית), כרזת פרסומת (**פאודה**, יונה ואח', 2017)

במרץ 2016 הופיע מול קניון איילון ברמת גן שלט חוצות (איור 8) מטעם תנועת חזון, שמטרתה המוצהרת הייתה "הצבת סדר יום יהודי" במדינה בשיח הציבורי. השלט נתלה כתגובה ללויכוח שניטש באותם ימים בין ארגונים יהודיים רפורמיים ואורתודוקסיים בארצות הברית ובישראל בענייני הכרה בגיור, ונכתב בו: "סבא רפורמי=אבא מתבולל=נכד גוי". זמן קצר לפני כן נתלה שלט חוצות מטעם התנועה בירושלים, כמחאה על הלגיטימציה שניתנה למשפחות להטב"קיות, שנוסחו: "אבא + אמא = משפחה". שני השלטים הוסרו זמן קצר לאחר תלייתם.

אסטרטגיית ההכפשה ששימשה את יוצרי שלט החוצות מעוגנת במבנה סימטרי של שלושה מערכים סמיוטיים: צבעים - תכלת ובורדו; דורות (סבא, אבא ונכד, המסומנים בתכלת) שכל אחד מהם מוגדר על פי זיקתו ליהדות (רפורמי, מתבולל וגוי, המסומנים בבורדו); והמבנה הכללי, הפסבדו-מדעי, של משוואה, של "פתרון" המוצע בה מתלווה אסוציאטיבית ערך של אמת. סימן השוויון, שמופיע פעמיים בשלט ומציג תנועה רעיונית של הסלמה בין צמדי המילים, מצהיר לכאורה על אמת שאין לפקפק בה. המשוואה מותחת קו מחבר בין זוגות הרכיבים, שחומרתם הולכת ומסלימה עם חילופי הדורות: החל ברפורמים, המשך בהתבוללות וכלה בנטישת היהדות, שנלווה לה גוון מכפיש כשלעצמו בכינוי "גוי".

במקרה זה מתבטא שיח השנאה בסימון מדעי לכאורה, ומשתלב בנוף הסמיוטי (semiotic landscape) של השלט וסביבתו לשם הבניה סימבולית של המרחב (Jaworski & Thurlow, 2010). הנוף הסמיוטי משמש מרכיב חשוב בקידום ביטויי האלימות החזותית בכלל הטקסטים שנבחנו בחלק זה של המאמר, בין שמדובר בהופעתה של כרזה בהפגנה, בפרסום תצלום בעיתון או בהפצתו בפלטפורמות רבות-האופנויות של הרשתות החברתיות.

תנאי ההופעה והפרשנות של שני המקרים שונים, אך שניהם משקפים תופעות חברתיות מושרשות בחברה הישראלית, שמלמדות הרבה על הפגלים המאפיינים אותה: המסגור הביטחוני והדתי המובהק שלה, שמוביל מיד לחשש מפני מה שמסומן כ"שפת האויב" כשמדובר בטקסט בערבית ובבחירת הצבע והעיצוב; וניסוחה של עמדה הומופובית באצטלה של "טקסט מדעי", המהדהד הסתמכות על מקורות (הלכתיים, במקרה שלפנינו) ומסתמך על טיפוח תחושת החרדה הקיומית של העם היהודי לדורותיו.

4. גידופים חזותיים בסרטון תעמולה פוליטי: תפקיד העריכה

ב־19 באפריל 2016 פרסם חבר הכנסת אראל מרגלית (המחנה הציוני) סרטון בעמוד הפייסבוק שלו, שבו הציג את עמדתו לגבי מצבו העכשווי של השמאל בישראל והצביע על הדרכים שאליו, לדעתו, צריך השמאל לפנות כדי להיחלץ ממצב זה. מרגלית, שצולם על רקע כהה, נשא מונוולוג שמשולבים בו רצפים מהירים של דימויים חזותיים מגוונים, ובהם קטעי וידאו ותצלומי סטילס. המונוולוג, שהתאפיין ברמות שונות של בוטות מילולית וחזותית והכפשה של קבוצות ויחידים בחברה הישראלית, נועד לעודד התפקדות למפלגת העבודה. הסרט נחתם בקריאתו של חבר הכנסת: "תחזירו לנו את המדינה קיבינימט!" ובכתוביות: "די להגיד שהכל אבוד. התפקדו עכשיו - נהיה גדולים וננצח" (אראל מרגלית, 2016).

גידופים או הטחת עלבונות בפומבי במסגרת פוליטית אינם נדירים בדיוני כנסת ישראל, כפי שמראות כמה דוגמאות מייצגות. כך, למשל, ב־10 בנובמבר 2011 הוטחו הדברים הבאים בבנצי גופשטיין, יו"ר ארגון להבה: "אתה דאע"ש עם כיפה, לא מייצג שום יהדות ושום מוסר, אתה בושה למדינה ולחברה" (ח"כ איציק שמולי, המחנה הציוני); "אתה המיץ של הזבל. אתה העורלה של ה־KKK היהודי, אתה התשפכות שלו" (ח"כ אילן גילאון, מרצ) ("חברי כנסת", 2015; וראו נחמיאס, 2011).

ההיקרות הנפוצה של ביטויים כאלה בזירה הפוליטית (Kampf, 2015) מתחזקת כאשר מדובר בסרטוני תעמולה פוליטיים, שבהם שפה בוטה והשמצות של היריב, הן במילים והן בתמונות, הן מרכיבים אופייניים.

בספרו הקלאסי *In the Blink of an Eye* (Murch, 2005) כותב וולטר מרץ כי החיתוך (cut) והמעבר בין התמונות בסרט אמורים לתאם את הרגש שמאפיין רגע נבחר בעלילה. עליהם להתרחש ברגע ה"נכון" מבחינת הקצב, לקדם את הסיפור ולהביא בחשבון את האופן שבו העין עוקבת אחר העלילה - המיקום והתנועה של מוקד העניין של הצופה בתוך הפריים. לשני מרכיבים אלה, הרגש והתזמון, תפקיד מרכזי בעריכת טקסט תועמלני, שנועד להניע את הנמענים לפעולה. מכאן נובעת גם חשיבות הדיון במאפייני המערכת הדינמית שמקשרת בין מְצַלְמִים (shots) בודדים (מונטאז'), אשר מבנה את המרקם האסוציאטיבי שיוצר רצף התמונות, כשלמקצב תפקיד חשוב בהבלטת נושאים נבחרים ובדרכי הפנייה לרגש. רצף התמונות יוצר מקשה אחת עם הפסקול ויש ביניהם יחסים של השלמה, חיזוק, הנגדה, הוספה ועוד. לעיתים משולב ברצף התמונות גירוי חזותי שמוסתר מעין הצופה באמצעות הצגה של גירוי אחר, בולט יותר, למשל משפט מהיר בדברי הקריינות, שמיד בעקבותיו מופיע לחלקיק שנייה דימוי חזותי אחר, כפי שאדגים בהמשך הדיון (וראו גם Aylesworth et

(al., 1999). כל אחת מהתמונות הבודדות יוצרת שרשרת של דימויים חזותיים, חלקם חיקוי של התמונה המקורית, וחלקם מצטרפים למאגר חזותי אסוציאטיבי. בדרך זו אפשר ליצור מעין שובל של דימויים חזותיים (image trail), שמאצילים זה על זה את מאפייניהם השונים: תצלומים שמיוחס להם ערך של אמת, תצלומים שנתפסים כאיקוניים, תצלומים שעברו עיבוד ניכר לעין ועוד (Boal et al., 2004, p. 12).

הסרטון שבו אדון ערוך מרצפים של תצלומי סטילס בודדים. הצגתם ככאלה מעניקה להם מעין "הילה ארכיונית". לכאורה אין לפנינו סרט בדיוני, פרי בימוי ועריכה, אלא קולאז' של תצלומים שכל אחד מהם הוא תיעוד של סיטואציה נפרדת. כך נוצרת התנגשות בין המודעות למניפולציה המובנית בכל תצלום ובין הותרת התצלומים כיחידות עצמאיות. עורכי הסרטון יצרו צמדים של הצהרות דבורות, המבוססות לכאורה על עדות מצולמת שנלקחה מארכיון: כל הצהרה (שהדובר מטיח בפני הצופים - הטחה שמתבטאת הן בטון הדיבור והן בבחירות המילוליות) ותצלום המחזק אותה, פעולה המאפשרת "אילוף" של התמונות ודילול של ריבוי המשמעויות המובנה בכל תצלום (Shepherd, 2015).

היחידות החזותיות בסרטונים ערוכות ברצף שמשמש טיעון מצטבר, והתצלומים, המבוססים ברובם על ייצוגים סטריאוטיפיים מוקצנים של יחידים וקהילות, משמשים מרכיב שווה ערך ליחידת השיח המילולית. יש לציין כי במחקרים שבהם ניתחו קורפוס של שיח שנאה מתוך אתרים מקוונים, הבחינו החוקרים כי לכל דמות סטריאוטיפית קושרו רכיבים לשוניים אופייניים, כגון מטפורות, ניגודים או מושגים המתארים אותה, שעשויים לשמש מרכיבים בשיח השנאה (Gomez et al., 2020). זאת ועוד: משפטים או מקטעים של שיח עשויים לשמש שיח שנאה גם אם לא נאמרה בהם אפילו מילה אחת שנחשבת כשלעצמה למילה מכפישה או מילת גנאי, או אין בהם כל היקרות אחרת של שיח כזה (Warner & Hirschberg, 2012). כפי שאראה, התמונות הבודדות מתפקדות בסרטון באופן דומה.

אם כן, בדיון בסרטון אתמקד בעריכה, בשימוש הבוטה בשפה המקושר לתמונות הבודדות, ובתרומת כל אחד ממרכיבים אלה לעיצובן של ההכפשות החזותיות.

בתחילת המונולוג שקודם לקטע הנאום שאבחן, מרגלית נושא את הדברים הבאים, המלמדים על השימוש החוזר במשפטים קצרים, בדיבור בוטה שמתבטא גם בטון הדיבור ובשפת הגוף, בעלבונות אישיים ובשדות סמנטיים המאדירים "גברים" ואת השירות הצבאי, אשר מאפיינים את המונולוג כולו:

"פישלנו. פישלנו כי נתנו להם לצרוח. לצרוח ולהרגיש שהם צודקים. לצרוח, ולהיראות גברים. ואלוהים, תראו כמה פסיכופתים הם גידלו. הם גידלו את 'הצל' שמפחד מהצל של עצמו. שישאל את הפנתרים השחורים איך מרימים מאבק בישראל. לא מאבק של אפסים".

רצף המשפטים הבא בסרטון מלווה בשורה של תצלומים בודדים שנערכו במהירות. כל אחד מהתצלומים מופיע על המסך במשך פחות משנייה אחת. תצלום 14א, שעליו אתעכב, מופיע לחלקיק שנייה ורק בצפייה חוזרת וממוקדת אפשר לבדוד אותו ולהבחין בפרטיו. הציון "איור X" מסמן את המיקום בסרט שבו שובץ התצלום, כפי שאפשר לראות גם בכתוביות הנלוות לתצלומי המסך.

(איור 9) הם גידלו את לה־פמיליה, (איור 10) חבורת ג'ובניקים שמרגישים גברים רק בקבוצות של מאה. (איור 11) הם גידלו את אורן חזן (איור 21) שהרובה היחיד שהחזיק בחיים שלו (איור 21) היה רובה מים במסיבת בריכה בקזינו בבולגריה (איורים 31, 41). (איור 41א) הם גידלו נערי גבעות (איור 51) ששורפים משפחות וצריכים מוסד סגור (איור 61).⁸

איור 10. חבורת ג'ובניקים

איור 9. הם גידלו את לה־פמיליה

איור 12. שהרובה היחיד שהחזיק בחיים שלו

איור 11. הם גידלו את אורן חזן

איור 14. היה רובה מים במסיבת בריכה בקזינו בבולגריה

איור 13. אראל מרגלית פונה למצלמה

איור 15. הם גידלו נערי גבעות

איור 14. אלווית תינוק

איור 16. ששורפים משפחות וצרכנים מוסד סגור

איורים 9–16 לקוחים מהסרטון של אראל מרגלית (2016)

ברצף המשפטים הראשון, איורים 9 ו-10 מופיעים כשברקע אומר מרגלית: "הם גידלו את לה־פמיליה, חבורת ג'ובניקים שמרגישים גברים רק בקבוצות של מאה". באיור 9 נראה היצע של קבוצת הכדורגל בית"ר ירושלים בצבעי הצהוב־שחור המזוהים עימה, עם האוהדים המניפים את השלט "בית"ר טהורה לעד" - ביטוי שמתקשר לעמדות האנטי־מוסלמיות המוצהרות של חברי ארגון לה־פמיליה הקיצוני. מבחינת חברי הארגון המזדהים עם הסיסמה הזאת, הבאת התצלום בתור גינוי עומדת בסתירה לתופעה של שימוש בכינויי גנאי בקבוצות הפנים כביטוי להכרה הדדית ולחברות, בדומה לשימוש ב־Nigger בקרב אפריקנים־אמריקנים (Croom, 2013, pp. 177–178). התמונה העוקבת בסרטון (איור 10) היא תמונת צעיר שפניו מכוסות בברדס האימונית בצבעי בית"ר שהוא לובש. הקישור החזותי מצרף הדהוד של "טוהר הגזע" לדמות של טרוריסט (רעול פנים), ויוצר אמירה כוללת על אלימות הכרוכה בגזענות. הגידוף המילולי שמשמיע מרגלית מגיע משדה תוכן אחר: הוא מכנה את האוהדים "פחדנים", "לא גברים" ו"ג'ובניקים", וכך נכרכת ההאשמה החזותית באלימות ובגזענות באישיות פגומה מבחינת אידאל גברי־ישראלי, שמרגלית מאמין בו. בדרך זו נקשר הטיעון החזותי בטיעון המילולי ויוצר הכפשה מעובה, מקבילה חזותית ומילולית לפעולות הטחת עלבון ואף הסתה, המופנות כלפי קבוצה שמזוהה בשם או מוצגת באמצעות מאפיינים מסוימים, שנבחרו במכוון לצורך תיאורה. מרגלית משתמש בהגדרה העצמית של אוהדי בית"ר (טהורה לעד) כהאשמה כפולה כלפי דעותיהם וגאווותם עליהן, ומוסיף לביקורת את ראייתם כ"לא גברים". בכך הוא פוגע בהם פגיעה משולשת.

רצף המשפטים השני כורך יחדיו שתי יחידות תוכן, שהקישור ביניהן חזותי. האחד מציג הכפשה ישירה של חבר הכנסת דאז, אורן חזן, שהואשם בהימורים בקזינו וספג ביקורת על התנהלות לא מוסרית (איורים 11-14). הדימויים החזותיים מקשרים בין דיוקן של חזן; תמונה שבה מוסוות פניהן של נערות ליווי בקזינו, וחזן הוא היחיד שפניו גלויים, באקט של הפללה כפולה והפגנת יחסי כוח; תמונה של מרגלית (איור 13) הפונה אל המצלמה; ותמונת אילוסטרציה של מסיבה שבה נראים צעירים חוגגים עם רובי מים בבריכה. יחידת התוכן השנייה מקשרת בין איור 15, תצלום סטריאוטיפי של נער גבעות, לאיור 16, תצלום ביתה השרוף של משפחת דוואבשה בכפר דומא. אך בין איור 14 לאיור 15 מופיע לחלקיק שנייה איור 14א, תמונה של גופת תינוק המונחת עטופה בכאפייה על גבי מעין במה או ארון קבורה עטוף בדגל פלסטיני. ברצף שנוצר, שאותו ממקדים דברי הקריינות, נערי הגבעות כולם, המיוצגים באמצעות דמות סטריאוטיפית אחת, אחראים לרצח התינוק (תמונה שנחרתת בתודעה גם מבלי שמבחינים בה במהלך הצפייה) ולרצח בני משפחת דוואבשה. אלא שהרצף, המודגש גם בשל השתהות העין על הטקסט שמופיע בכתוביות, מאגד יחדיו את עידוד הבריונות והגזענות (בית"ר), ההתנהגות הבלתי מוסרית (אורן חזן בקזינו) ורצח חפים מפשע ממניעים גזעניים, כהאשמה הכוללת את ה"הם" שאליהם מכוון מרגלית את דבריו. מלאכת העריכה יוצרת רצפים של שתיים או שלוש תמונות שיש ביניהן מעין הקשר לוגי, לפיו התנהלות אחת מוליכה בקו ישר לאחרת, ואשמת יחידים מושווית לנשיאה באחריות של קבוצה. לכך נוסיף את הקומפוזיציה המוקפדת של תמונת הבית בכפר דומא, שמתבלטת בשל איכותה הצילומית כפעולת האשמה, את הדיוקן האקראי של נער הגבעות כמשקף קבוצת השתייכות, ואת הבחירה המגמתית של הדמויות מתוך מלאי תמונות קיים. כשמבינים את מלוא משמעותם של הטיעונים החזותיים מתבררת חומרת ההאשמה הכוללת, המקשרת חזותית ומילולית בין התנהגות לא מוסרית לרצח, ומציעה מסגרת זהות רחבה של אותם "הם" שאליהם מתייחס מרגלית (בהמשך הסרטון הוא מדבר ישירות על בנימין נתניהו וחברי הליכוד).

דוגמה להכפשה חזותית, שחרגה מכלל הנסלח אפילו בסוגת התועמלנות וזכתה לגינוי גורף, גם מצד נתניהו,⁹ היא דבריו של העיתונאי אבישי עברי, שהועסק בקמפיין הליכוד ב־2019. ב־26 בפברואר 2019 עברי הצטלם לשידור בערוץ ליכוד TV על רקע חלקת חללי הל"ה בבית הקברות הצבאי בהר הרצל שבירושלים (איור 17), ואמר את הדברים הבאים: "עוד ועוד אלימות, עוד ועוד הרוגים - זאת המשמעות של שלטון שמאל. גנץ זה שמאל, ושמאל זה מסוכן" (שניידר, 2019).

איור 17. גנץ זה שמאל, ושמאל זה מסוכן. (שניידר, 2019)

הן האכסניה והן הסרטון גויסו במוצהר למסר תועמלני שהובא בשם הליכוד, עובדה שהעצימה את הביקורת שעורר השימוש בתצלום בית הקברות. הטענה המופנית כלפי בני גנץ, אז ממנהיגי מפלגת כחול לבן, מפורשת, ומידת המפורשות שלה מצמצמת את אפשרויות הפענוח של התצלום: "עוד ועוד הרגים - זאת המשמעות של שלטון שמאל". במקרה זה נחצה בבידור קו אדום באשר להתייחסות ישירה לחללי צה"ל כטיעון במערכת בחירות, וההסתייגות, כאמור, הייתה גורפת. במקרה הסרטון של מרגלית, שבו כוונה האלימות החזותית כלפי ישות שלא הוגדרה במתכוון באופן מפורש, פעלו המסרים העקיפים לביסוסו של שיח שנאה, והרושם שנוצר מתחזק דווקא בשל גבולותיו העמומים של הסרטון וראייתו כ"גימיק בחירות".

דיון

במאמר זה נבחנו ביטויים שונים של אלימות חזותית, סימבולית ברובה, בטקסטים רבי-אופניות מגוונים: כרזות, קריקטורות, שלטי חוצות, דימויים חזותיים ברשתות החברתיות וסרטוני תעמולה פוליטיים. במבט מסכם אפשר לראות את קווי הדמיון בין אסטרטגיות ההכפשה שנוקטים הטקסטים השונים. אסטרטגיות של הקצנה, הגזמה והגחכה של יחידים וקבוצות, האופייניות לקריקטורות, ניכרות גם בסרטון התעמולה. נוכחותו של עושה הפעולה בצילום סלפי מסמנת אירוע פוליטי שזוכה לביקורת בקריקטורה פוליטית, ובצילום אחר אותה פעולת צילום מאירה את יחסי הכוחות הא-סימטריים בסיטואציה שמכוונת לבידוי של הצד המוחלש. פעולה של אלימות חזותית שזכתה לתפוצה רחבה יוצרת מעין תבנית סגנונית, אשר מזוהה עם אקט שבו הטיעון החזותי הוא ביטוי לעליונות ולהשפלה, כמו בתצלומי האסירים באבו גרייב ותצלומים

מאוחרים יותר של חיילים שמצטלמים עם אסירים. הבחירה להבליט את הניגוד בין חזית לרקע מכוננת תבנית קומפוזיציונית שמבקשת למקד את המבט בבחירות העיצוביות על חשבון מושאי הצילום, ואילו פעולות של הכלאה ממזגות אסוציאציות של רוע, או של היסטוריה של פגיעה על רקע דתי, ויוצרות הסתה כלפי יחיד או קבוצה. כל אלה, לצד ההסתמכות על שובל אסוציאטיבי המתקשר לכל אחד מהדימויים החזותיים, מובילים לא פעם ליצירת תבניות של הכפשות חזותיות, שממלאות תפקיד חשוב במתן לגיטימציה למכפישים ובשליטת הלגיטימציה של אלה שנפגעים מההכפשה. בחינת האפשרויות שמזמן הטקסט רב־האופנויות מעניקה כלים למחקר העוסק בדימויים עצמאיים וכאלה המצויים על רצף דינמי בזיקתם לטקסטים כתובים או דבורים. ניתוח ביטויי האלימות החזותית על רקע הקשריהם ואפשרויות הפרשנות של הקהל עשוי לתרום למחקר עתידי של מקרים המצויים בלב הדיון הציבורי בישראל. למשל, כמה דוגמאות עכשוויות הן: קורבנות אלימות הבוחרים לחשוף את תוצאות הפגיעה בפני המצלמה, כפי שעשתה שירה איסקוב בשנת 2020; הדיון במאפייני הייצוג של אלימות משטרתית; והצגת מקרים של התעללות בפעוטות במעונות יום ובגנים.

הערות

- 1 המאמר עוסק בתצלומים שהאלימות החזותית המתוארת בהם מקושרת ברמות שונות, חזותיות ומילוליות, להכפשה, הסתה ושיח שנאה, אך לא בתצלומי זוועות (atrocities), כגון תצלומי קורבנות אלימות, מלחמות ותוצאותיהן או הוצאות להורג. אלה יוזכרו בקצרה בהקדמה וישמשו בסיס לדיון בסוגי האלימות החזותית שבהם אתמקד.
- 2 ורנר והירשברג (Warner & Hirschberg, 2012, p. 19) מגדירים שיח שנאה כך:
 "an abusive speech targeting specific group characteristics, such as ethnic [...] "origin, religion, gender, or sexual orientation".
 וראו גם הרץ ומולנר (Herz & Molnar, 2012).
- 3 על פרשת ההתעללות בכלא אבו גרייב (سجن أبو غريب) ראו, למשל, מאמר בוויקיפדיה (נדלה ב־3 בפברואר 2022): https://en.wikipedia.org/wiki/Abu_Ghraib_torture_and_prisoner_abuse
- 4 במאמר "גלגול של חזיר: מסמל לאומי לאינטרס דתי?" (תשס"ג) עומדת דפנה ברק־ארוז על השפעתם של הסמלים התרבותיים והדיון בהם בחברה על המערכת הפוליטית והמשפטית. היא מציינת כי בזיכרון הקולקטיבי של העם היהודי טבועה התודעה שצוררי ישראל בכל הדורות עשו שימוש בחזיר לשם רדיפת יהודים והשפלתם, ומכאן הרגישות הרבה לנושא, בין שמדובר במערכות משפטיות, כלכליות או תרבותיות.
- 5 הקריקטורה באדיבות היוצר, אבי כץ. ראו: כהן (2018).

6 חוק הלאום (2018) מעגן בחוק יסוד את זהותה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, ומוסיף סדרת הוראות העוסקות במאפייניה היסודיים של המדינה כמדינה יהודית. נוסח החוק שהתקבל עורר מחלוקת, בעיקר כיוון שנעדר ממנו אזכורה של ישראל כמדינה דמוקרטית המקנה שוויון לכל אזרחיה. תצלומו של אוליביה פיטוס, שזכה בפרס תחרות הצילום התיעודי "עדות מקומית" לשנת 2018, צולם בכנסת ב־18 ביולי, מיד לאחר שהחוק התקבל.

התצלום מופיע בקישור:

<https://img.haarets.co.il/img/1.6291104/2145900695.jpeg?precrop=1600,1066,x,0,y0&height=466&width=700>

7 על הרגישות הרבה לתכנים אנטישמיים בקריקטורות, הנתפסים כאקט אלים, מלמד המקרה הבא: באפריל 2019 החליט ה־*New York Times* להפסיק לפרסם קריקטורות פוליטיות בעמודי הדעות של המהדורה הבינלאומית שלו. זאת לאחר שהעיתון הואשם באנטישמיות בעקבות פרסום קריקטורה של אנטוניו מוריירה, שבה צויר נתניהו ככלב נחיה עטור מגן דוד, המוביל כרצונו את טראמפ, שצויר כעיוור הנתון למניפולציה (Cohen, 2019).

8 ב־31 ביולי 2015 ביצע עמירם בן אוליאל מעשה טרור יהודי בעיירה הפלסטינית דומא: הוא זרק בקבוקי תבערה על ביתה של משפחת דוואבשה, וכך רצח את בני הזוג סעד וריהאם ואת בנם בן השנה וחצי עלי. בנם השני, אחמד בן הארבע, נכווה קשות.

9 נתניהו מסר בתגובה לביקורת על הסרטון: "מיד כשדווחתי הערב על טעות העריכה המצערת שנעשתה במטה הליכוד, הנחיתי להסיר את התמונה, לתחקר את האירוע ולנקוט צעדים נגד האחראים לתקלה. כאח שכול שב־43 השנים האחרונות עולה לקבר אחיו ז"ל בהר הרצל, אני מבין היטב את כאב המשפחות" (בנדר, 2019). מהליכוד נמסר כי האחראים לשידור - ביניהם המגיש עברי ואבי כהן, האחראי על הליכוד TV - הושעו עד להודעה חדשה. עברי עצמו התפטר זמן קצר לאחר מכן (בנדר, 2019).

רשימת המקורות

אראל מרגלית - Erel Margalit (2016, 19). מכיכר רבין, לדרך רבין. תחזירו לנו את המדינה [סרטון וידיאו]. <https://www.facebook.com/erelmargalit/videos/981201201935209>

בורדייה, פ' (1996/1999). על הטלוויזיה (תרגום: נ' גבריאלי-סבניה). בבל.

בן נון, ש' (2018). הסלפי של ח"כ חזן עם נתניהו וח"כים זכה בתואר תמונת השנה ב"עדות מקומית". וואלה. <https://e.walla.co.il/item/3208544>

בנדר, א' (2019, 26 בפברואר). "תתבייש נתניהו": האחראים לסרטון נגד גנץ הושעו, תגובות זועמות במערכת הפוליטית. מעריב. <https://www.maariv.co.il/elections2019/news/>

Article-686912

- ברק ארז, ד' (תשס"ג). גלגולו של חזיר: מסמל לאומי לאינטרס דתי. **משפטים**, לג(2), 403-475.
- החיילת שהצטלמה עם פלסטינים כפותים: "חבל שעשיתי צבא" (2010, 17 באוגוסט). **גלובס**.
<https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000582255>
- חברי כנסת על גופשטיין: "המיץ של הזבל, דאעש" (2015, 10 בנובמבר). **ערוץ 7**.
<https://www.inn.co.il/news/309616>
- ינגה, י', איתאל, י' ובן נון, ש' (2017). תושבים דרשו להסיר פרסומות בערבית לסדרה פאודה: "מפחידות אותנו". **וואלה**.
<https://news.walla.co.il/item/3123262>
- כהן, א' (2013). הסיפור האזרחי של החדשות. **מסגרות מדיה**, 10, 63-92.
- כהן, א' (2016). מאיגרא רמא לבירא עמיקתא: ההפללה הפוליפונית של אהוד אולמרט. **עיונים בשפה וחברה**, 9(2-1), עמ' 116-141.
- כהן, א' (2021). נאומים בני דקה. בתוך ר' בן-שחר ונ' בן-ארי (עורכות), **העברית שפה חיה** (כרך ט', עמ' 239-258). הקיבוץ המאוחד ומכון פורטר, אוניברסיטת תל-אביב.
- כהן, נ"צ (2018, 26 ביולי). 'בין חופש הביטוי לאנטישמיות' - פוטר הקריקטוריסט שמחה כנגד חוק הלאום. **דבר**.
<https://www.davar1.co.il/140437/>
- לבנת, ז' (2010). פרק שלישי: היבטים דיאלוגיים של השיח. בתוך **הרטוריקה של המאמר המדעי: הלשון וקהיליית השיח** (עמ' 61-85). הוצאת אוניברסיטת בר אילן.
- לבנת, ז' (תשע"ה). דיאלוגיות בשיח הפוליטי: אל מי דיבר נתניהו בנאום בר אילן? **חלקת לשון**, 47, 120-142.
- מגנזי, א' (2010, 16 באוגוסט). "התקופה היפה בחיי": תמונות עם פלסטיני כפות. **ynet**.
<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3937437,00.html>
- נחמיאס, ע' (2011, 15 ביוני). עימות בין חברי כנסת מהימין לא-סאנע: "אתה מחבל". **חדשות 13**.
<https://13news.co.il/item/news/politics/ntr-808064>
- פרץ, נ' (2014, 10 באוקטובר). הקמפיין נגד חרד"קים חזר לרחובות: חייל חרדי - חזיר. **כיכר השבת**.
<https://www.kikar.co.il/html/הקמפיין-נגד-חרדקים-חזר-לרחובות-חייל-חרדי.html>
- קס, ה' (2020). ערבית כאלמנט ויזואלי בשילוט לדוברי עברית: בין המובן מאליו לפרובוקציה. **עיונים בשפה וחברה**, 13(1), 195-213.
- שביט, נ' וכתריאל, ת' (2009). "כי הגיע הזמן לדבֵר": פרויקט העדות של "שוברים שתיקה" כשיח נגדי. **עיונים בשפה וחברה**, 2(2), 56-82.
- שטרסלר, נ' (2018, 23 באוקטובר). מי באמת הכין את כרזת רבין במדי אס-אס. **הארץ**.
<https://www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.6584551>
- שלטי ענק: "סבא רפורמי = בן מתבולל = נכד גוי" (6 במרץ 2019). **סרוגים**.
<https://www.srugim.co.il/320208-סבא-רפורמי-בן-מתבולל-נכד-גוי>

- שניידר, ט' (2019, 26 בפברואר). הליכוד TV מציגים: סרטון פוליטי על רקע חלקות קבר צבאיות. **גלובס**. <https://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1001275913>
- ynet (2021, 17 בנובמבר). **חיילי צה"ל צילמו ילדים פלסטינים באמצע הלילה: "תגידו צ'יז"** [סרטון וידאו]. <https://youtu.be/sBDzQ8xdF28>. [סרטון וידאו]
- Adami, E. (2016). Multimodality. In O. García, N. Flores & M. Spotti (Eds.). *The Oxford handbook of language and society* (pp. 451–472). Oxford University Press.
- Adler, S., & Kohn, A. (2020). A multimodal analysis of a controversial Israeli political campaign ad. *Social Semiotics*. <https://doi.org/10.1080/10350330.2020.1779459>
- Andén-Papadopoulos, K. (2009). US soldiers imaging the Iraq war on YouTube. *Popular Communication*, 7(1), 17–27.
- Aylesworth, A. B., Goodstein, R. C., & Kalra, A. (1999). Effect of archetypal embeds on feelings: An indirect route to affecting attitudes? *Journal of Advertising*, 28(3), 73–81.
- Bateman, J. A. (2011). The decomposability of semiotic modes. In K. L. O'Halloran & B. A. Smith (Eds.), *Multimodal studies: Multiple approaches and domains* (pp. 17–38). Routledge.
- Boal, I., Clark, T. J., Matthews, J., & Watts, M. (2004). Afflicted powers: The state, the spectacle and September 11. *New Left Review*, 27, 5–21.
- Bratchford, G. (2018). Constructing the 'right image': Visibility management and the Palestinian village of Susiya. *Humanities*, 7(4), 1–21.
- Brink, C. (2000). Secular icons: Looking at photographs from Nazi concentration camps. *History & Memory*, 12(1), 135–150.
- Butler, J. (1997). *Excitable speech: A politics of the performative*. Routledge.
- Campbell, D. (2014). The myth of compassion fatigue. In L. Kennedy & C. Patrick (Eds.), *The violence of the image: Photography and international conflict* (pp. 97–124). I.B. Tauris.
- Cohen, A., Boudana, S., & Frosh, P. (2018). You must remember this: Iconic news photographs and collective memory. *Journal of Communication*, 68, 453–479.
- Cohen, Y. (2019, May 16). Antisemitism at The New York Times? *The Jerusalem Post*. <https://www.jpost.com/american-politics/antisemitism-at-the-new-york-times-589919>
- Croom, A. M. (2011). Slurs. *Language Sciences*, 33, 343–358.

- Croom, A. M. (2013). How to do things with slurs: Studies in the way of derogatory words. *Language Communication*, 33, 177–204.
- Depeli, G. (2016). Being an activist camera: The case of the Karahaber collective in Turkey. *Current Sociology*, 64(1), 122–139.
- Friis, S. M. (2015). 'Beyond anything we have ever seen': Beheading videos and the visibility of violence in the war against ISIS. *International Affairs*, 91(4), 725–746. <https://doi.org/10.1111/1468-2346.12341>
- Frosh, P. (2018). *The poetics of digital media*. Polity.
- Frosh, P. (2019). Eye, flesh, world: Three modes of digital witnessing. In K. Schankweiler, V. Straub & T. Wendi (Eds.), *Image testimony: Witnessing in times of social media* (pp. 121–135). Routledge.
- Ginsburg, R. (2018). Gendered visual activism: Documenting human rights abuse from the private sphere. *Current Sociology*, 66(1), 38–55.
- Giroux, H., 2004. Education after Abu Ghraib: Revisiting Adorno's politics of education. *Cultural Studies*, 18(6), 779–815.
- Gomez, R., Gibert, J., & Gomez, L., & Karatzas, D. (2020). Exploring hate speech detection in multimodal publications. *2020 IEEE Winter Conference on Applications of Computer Vision (WACV)*.
- Groarke, L. (2017). Editorial cartoons and ART: Arguing with Pinocchio. In A. Tseronis & C. Forceville (Eds.), *Multimodal argumentation and rhetoric in media genres* (pp. 81–110). John Benjamins.
- Hansen, L. (2011). Theorizing the image for security studies: Visual securitization and the Muhammad cartoon crisis. *European Journal of International Relations*, 17(1), 51–74.
- Hansen, L. (2015). How images make world politics: International icons and the case of Abu Ghraib. *Review of International Studies*, 41(2), 263–288.
- Hariman, R. D. (2014). Watching war evolve: Photojournalism and new forms of violence. In L. Kennedy & C. Patrick (Eds.), *The violence of the image: Photography and international conflict* (pp. 139–164). I.B. Tauris.
- Henderson, A. (2003). What's in a slur? *American Speech*, 78, 52–74.
- Herz, M., & Molnar, P. (2012). *The content and context of hate speech: Rethinking regulation and responses*. Cambridge University Press.
- Hiippala T. (2012). Reading paths and visual perception in multimodal research, psychology and brain sciences. *Journal of Pragmatics*, 44, 315–327.

- Jaworski, A., & Thurlow, C. (Eds.) (2010). *Semiotic landscapes: Language, image, space*. Continuum.
- Jewitt, C. (2009). An introduction to multimodality. In C. Jewitt (Ed.), *The Routledge handbook of multimodal analysis* (pp. 14–27). Routledge.
- Johnson, E., & Schaefer, E. (1993). Soft core/hard gore: Snuff as a crisis in meaning. *Journal of Film and Video*, 45(2/3), 40–59.
- Kampf, Z. (2015). The politics of being insulted: The uses of hurt feelings in Israeli public discourse. *Journal of Language Aggression and Conflict*, 3(1), 107–127.
- Kanar, P. (2016). 'The face of evil': The discourse on ISIS and the visual complexities in the ISIS beheading videos. *Politik*, 4(19), 67–88.
- Kelly-Holmes, H. (2014). Linguistic fetish: The sociolinguistics of visual multilingualism. *Visual Communication*, 4, 135–151.
- Kohn, A. (2015). The IDF website and the phenomenon of shared values. *Convergence*, 23(2).197–213.
- Kress, G. (2010). *Multimodality: A social semiotic approach to contemporary communication*. Routledge.
- Lebow A. (2012). Shooting with intent: Framing conflict. In J. T. Brink & J. Oppenheimer (Eds.), *Killer images: Documentary film, memory and the performance of violence* (pp. 41–62). Wallflower Press.
- Mirzoeff, N. (1999). *An introduction to visual culture*. Routledge.
- Mirzoeff, N. (2006). Invisible empire: Visual culture, embodied spectacle, and Abu Ghraib. *Radical History Review*, 95, 21–44.
- Mitchell, W. J. T. (2005). What do pictures want? The lives and loves of images. University of Chicago Press.
- Murch, W. (2005). *In the blink of an eye: A perspective on film editing*. Silman-James Press.
- O'Halloran, K. L. (2008). Systemic functional-multimodal discourse analysis (SF-MDA): Constructing ideational meaning using language and visual imagery. *Visual Communication*, 7(4), 443–475.
- Roque, G.)2017(. Rhetoric, argumentation, and persuasion in a multimodal perspective. In A. Tseronis & C. Forceville (Eds.), *Multimodal argumentation and rhetoric in media genres* (pp. 25–50). John Benjamins.
- Schlag, G., & Geis, A. (2017). Visualizing violence: Aesthetics and ethics in international politics. *Global Discourse*, 7(2–3), 193–200.

- Shepherd, L. J. (2008). Visualizing violence: Legitimacy and authority in the 'war on terror'. *Critical Studies on Terrorism*, 1(2), 213–226.
- Sontag, S. (2003). *Regarding the pain of others*. Picador.
- Warner, W., & Hirschberg, J. (2012). Detecting hate speech on the world wide web. *Proceedings of the 2012 Workshop on Language in Social Media* (LSM 2012), pp. 19–26.
- Weissbrod, R. (2015). Celebrity anti-Semitism: A translation studies perspective. *Language Sciences*, 52, 231–240.

סרטוני טיקטוק פוגעניים כלפי סטודנטיות בדואיות כמנגנון בקלאש של ענישה חברתית

שירלי דרוקר שטרית, אלה בן-עטר וסמדר בן-אשר*

תקציר

מחקר איכותני זה בוחן את מנגנון הבקלאש שבמסגרתו צעירים בדואים המתנגדים לשיפור מעמד האישה מנסים לחסום את דרכן של סטודנטיות בדואיות לרכישת השכלה גבוהה באמצעות סרטוני טיקטוק פוגעניים. המחקר כולל סקר עמדות, שעליו השיבו 77 סטודנטיות בדואיות, 23 ראיונות חצי מובנים עימן (כולל וינייט) ושמונה ראיונות עם בעלי תפקידים בדואים. הממצאים מעידים על היקף רחב של אלימות מגדרית מקוונת המופעלת כלפי סטודנטיות בדואיות ועל הקושי של החברה ורשויות החוק למגרה. בסרטונים נמצאו שלוש צורות של התעמרות: (1) טענה להתנהגות לא מוסרית; (2) תגובה על לבוש לא צנוע; (3) זיוף באמצעות תוכנת פוטושופ. מניתוח התגובות לוינייט עלה כי הסטודנטיות בחרו באחת משתי עמדות: (1) עמדה פסיבית המקבלת את המצב מתוך אמונה שבלתי אפשרי לשנותו; (2) עמדה אקטיבית הכוללת פנייה לעזרת גברים בעלי סמכות במשפחה וגורמי חוץ. אחת המסקנות היא כי אף שמנגנון הבקלאש פוגע קשות בתחושת הביטחון של הסטודנטיות, בפועל הוא אינו מונע את התפתחות מגמת היציאה ללימודים גבוהים, התופסת תאוצה בקרבן.

רקע

בשנת 2021 החלה להתפשט ברשת החברתית טיקטוק תופעה מסוכנת שהילכה אימים על צעירות בדואיות מהגב: צעירים בדואים צילמו צעירות בדואיות ללא רשותן או ידיעתן, והעלו את הסרטונים לטיקטוק בליווי כתוביות מכפישות ובוטות ומוזיקה

* שירלי דרוקר שטרית, המחלקה לתקשורת, אוניברסיטת בר אילן

(shirleydrucker@gmail.com)

ד"ר אלה בן-עטר, המחלקה לתקשורת, המכללה האקדמית ספיר

(benatarella@gmail.com)

פרופ' סמדר בן-אשר, המכללה האקדמית אחווה (bsmadar@gmail.com)

פוגענית. במחקר הנוכחי אנו מתמקדות בסרטונים פוגעניים שהועלו לטיקטוק, שבהם צולמו סטודנטיות בדואיות ללא ידיעתן במטרה לבלום את התקדמותן ואת רכישת ההשכלה הגבוהה בקרבן. המחקר בוחן תופעה זו דרך המושג "מנגנון תנועת נגד" (בקלאש [Backlash]), המתאר תופעה של צעירים בדואים המתנגדים לשיפור מעמד האישה ומפעילים אלימות מגדרית מקוונת (סרטוני טיקטוק פוגעניים) כלפי סטודנטיות בדואיות כאמצעי לענישה חברתית. השימוש בבקלאש נועד להגביל את שהותן של הסטודנטיות הבדואיות במרחב הציבורי באמצעות מצגי שווא שבהם התנהגותן של הצעירות פוגעת לכאורה בכללים המסורתיים – לדידם של מצלמי הסרטונים. החברה הבדואית בנגב מתוארת בספרות המחקר כ"חברה במעבר", העוברת שינויים רדיקליים בתחומים שונים. תגובת הנגד מבקשת למנוע שינויים במעמד האישה ומבטאת רצון לשמר את האי־שוויון המבני בין גברים לנשים בחברה המסורתית כפי שהוא.

במאמר נסקור את המושג בקלאש, נסביר מהי אלימות מקוונת (ובתוך כך אלימות מגדרית מקוונת), ונדון ברשת החברתית טיקטוק. לאחר מכן נתאר את התמורות שחלו בחברה הבדואית בנגב ואת השימוש שעושה קבוצת שוליים של צעירים בדואים בטכנולוגיה מודרנית מתקדמת במטרה לדכא ו"להחזיר את הגלגל לאחור". לאחר הפרק המתודולוגי, נראה בפרק הממצאים כיצד הפצת סרטונים אלימים ופוגעניים בטיקטוק ממחישה את מנגנון תנועת הנגד שמפעילים מקצת הצעירים הבדואים, אשר מתנגדים לשיפור מעמד האישה, במטרה לחסום את התפתחותן של סטודנטיות בדואיות. בפרק הממצאים נציג שלוש תמות מרכזיות שעלו מניתוח הראיונות ושתי עמדות מרכזיות שהציגו הסטודנטיות. הממצאים שנאספו במחקר מאפשרים לשמוע את קולן הנוקב והכואב של צעירות בדואיות החשופות לאיומים ולטרור מגדרי מקוון על בסיס יומיומי, ולמרות זאת אינן מוותרות על השאיפה להשתלב באקדמיה ולרכוש ההשכלה הגבוהה.

בקלאש

בקלאש (Backlash mechanism) הוא מונח מתחום הנדסת המכונות, המתאר תנועה רפה במנגנון בשל פערים בין החלקים, ועבר בהשאלה אל מדעי החברה כדי לתאר תגובת נגד לשינויים או התפתחויות חברתיות (Walter, 2021). המונח הופיע לראשונה בהקשר לתהליכים חברתיים לפני חצי מאה (Lipset & Raab, 1970), והוצג כתגובת נגד של עונשים חברתיים וכלכליים כלפי מי שפועל באופן שאינו תואם נורמות מסורתיות (דורפמן, 2020), המופיעה כאשר עולה בקרב חלק מחברי הקבוצה חשש לאובדן כוח כתוצאה משינוי הסטטוס־קוו (Mansbridge & Shames, 2008). הפחד מתגובת הנגד

לא נועד רק להגביל את שאיפותיהם של פרטים אלא גם לערער את ביטחונם ויכולתם לפעול בדרכים חדשות (Moss-Racusin, 2011; Moss-Racusin & Rudman, 2010).

הבקלאש אינו "מחלוקת פוליטית", משום שהוא לא מעמת בין השקפות עולם שונות. זהו מנגנון שנובע ממקורות רגשיים ונוסטלגיים, כתגובה לשבירת טאבו ועיצוב מחדש של נורמות חברתיות (Alter & Zürn, 2020). הבקלאש הוא תגובות שמרניות לשינוי חברתי או לליברליזציה (Flood et al., 2021), ונחקר בעיקר דרך סיפורי מקרה מארצות הברית בנושא פמיניזם ומגדר (Mansbridge & Shames, 2008). קרוק (Krook, 2015) טוען כי העלייה בייצוג נשים בארגונים קובעי מדיניות עוררה התנגדות בקרב קבוצות חברתיות מסוימות ורצון להחזיר את הגלגל לאחור ואת הנשים למקומן הקודם. פאלודי (Faludi, 1991) הגדירה את הבקלאש "תגובת נגד תרבותית" (Cultural counterreaction), שנועדה לשמר את הסטטוס־קוו. חוקרים רבים טוענים כי תגובות הנגד הן בלתי נמנעות, ובכל מקום שבו מתרחשים שינויים חברתיים תהיה גם התנגדות (ראו למשל Flood et al., 2021). במחקר הנוכחי נדגים כיצד תופעת הבקלאש מתבטאת באלימות מגדרית מקוונת כלפי סטודנטיות בדואיות, באמצעות העלאת סרטונים פוגעניים כלפיהן ברשת החברתית טיקטוק. הסרטונים ומסריהם ממחישים את רצונם של מקצת הצעירים הבדואים להחזיר צעירות בדואיות למרחב הביתי ולעצור את תהליך התפתחותן.

אלימות מקוונת

בעשור האחרון האלימות המקוונת (Cyber-bullying) נעשתה שכיחה מאוד. מדובר בתופעה עולמית ומורכבת, הכוללת כמה מאפיינים ייחודיים המבדילים אותה מהאלימות במרחב הגשמי. ראשית, באלימות מקוונת התוקף שומר בדרך כלל על אנונימיות ואינו מזדהה (O'Keeffe & Clarke-Pearson, 2011). שנית, הודות למאפייני המדיה החדשים, אלימות מקוונת יכולה להגיע במהירות למספר רב של קהלים וכך היקף הפגיעה מתרחב (Shariff & Hoff, 2007). שלישית, בשל הנגישות הגבוהה של רשת האינטרנט, משתמשים יכולים לבצע פעילות אלימה באופן מקוון בכל עת (Dehue et al., 2008). רביעית, דרכי ההטרדה ברשת מגוונות, וכוללות בין היתר: הפצת תכנים משמיצים ופוגעניים, התחזות, חרם, סחיטה ועוד (Mason, 2008). לבסוף, אלימות מקוונת היא לרוב רגשית ולא גופנית, ולכן מאתגר יותר לאתרה ולהתמודד עימה, שכן הקורבנות פחות נוטים לדווח על הפגיעה בהם (היימן ואולניק־שמש, 2014; נאטור, 2022; Olweus, 2012).

אלימות מגדרית מקוונת מופנית כלפי נשים ומונצחת באמצעים טכנולוגיים ואלקטרוניים. היא כוללת פרסום לא רצוי ושלילי של תכנים (מזויפים או אמיתיים), הערות מיניות, אימים על בסיס מגדרי ועוד (John et al., 2020). אלימות מסוג זה נובעת ממיזוגניה במרחב הממשי-פיזי ומנורמות תרבותיות שונות. היא כוללת מתקפות נגד נשים זרות במרחבים ציבוריים, תוך תיעוד ופרסום ברשתות החברתיות, ואף אלימות שמפעילים גברים נגד בנות זוגם במרחבים מקוונים (Suzor et al., 2019). במרחב המקוון, אלימות מגדרית מתעצמת במקרים רבים בעקבות תגובות המשתתפים בשיח. סימוני לייק, שיתופים, הערות הכוללות אמוטיקונים, האשטגים ותגובות שליליות – כל אלה עשויים להוביל לתגובות נוספות של משתמשים, מה שמגביר את הויראליות של התכנים האלימים וחושף אותם בפני קהל גדול יותר. ארגונים שונים ברחבי העולם מבקשים לטפל באלימות המגדרית המקוונת ולמנוע אותה, ביניהם אונסק"ו ולשכת הנציב העליון של האו"ם לזכויות אדם (Sida, 2021).

בעולם הערבי חלה עלייה ניכרת בדיווחים על אלימות מגדרית מקוונת נגד נשים. התאבדותה של נערה מצרית בדצמבר 2021, בעקבות פרסום תמונות עירום מזויפות שלה בידי עמיתה לכיתה, עוררה דיון סוער במצרים בנושא האלימות המגדרית המקוונת (סעד, 2021). תגובת המועצה ההלכתית האסלאמית הגבוהה לפרשה הייתה כי האשמת אנשים במעשים שלא ביצעו היא פשע לא אנושי, מעשה זדוני ואסור, המושווה באסלאם לעבודת אלילים (נאטור, 2022). בריאיון לעיתון המצרי **אלשורוק** ציין מוחמד אלימאני – פעיל חברתי ומקים יוזמת "קאוויס" נגד סחיטה ופשעים אלקטרוניים – כי מספר התלונות המוגשות באופן רשמי בגין אלימות מגדרית מקוונת הוא זעיר בהשוואה להיקף התופעה (סעד, 2021). בישראל, נשים פלסטיניות בכלל ונשים בדואיות בפרט נמצאות תחת מעקב פטריארכלי ואין להן פרטיות כמעט. אבו קשק (2021) מחזקת ממצא זה ומציינת שהמרחב המקוון מושפע בין היתר מלחצים חברתיים ומסורתיים, כך שהאופן שבו נשים ערביות משתמשות בו כפוף לסטנדרט שהוגדר בידי החברה. במחקרה היא טוענת שנשים בחברה הערבית מקפידות לשמור על פרטיות עקב בקרה ופיקוח הדוקים מצד המשפחה והחברה. ב-2017 התקבלו במרכז "אלסיוואר", תנועה פמיניסטית ערבית, 450 תלונות של נשים שנפגעו על רקע אלימות מגדרית מקוונת; יותר מרבע מהן היו בגין אימים בהפצת תמונות אינטימיות ברשתות החברתיות (נאטור, 2022).

האלימות המקוונת בולטת ברשתות החברתיות, שכן הפלטפורמות מאפשרות הפצת תכנים אלימים לקהל רחב באופן מיידי. טיקטוק היא אחת הרשתות החברתיות הפופולריות ביותר, ועל כן – קרקע פורייה להפצת סרטוני שנאה, אלימות מינית, שיימינג ופגיעה בפרטיות (Weimann & Masri, 2020). במחקר הנוכחי נראה כיצד

מופעלת אלימות מגדרית מקוונת באמצעות טיקטוק על צעירות המשתייכות לחברה הבדואית בנגב.

טיקטוק

טיקטוק (TikTok) היא רשת חברתית לשיתוף סרטוני וידיאו שהחלה את פעילותה בסין בשנת 2016 (Kennedy, 2020). הרשת, השייכת לחברה הסינית ByteDance, מאפשרת למשתמשים לפרסם סרטונים קצרים, באורך 3-60 שניות, בתוספת מוזיקה ואפקטים ויזואליים (Haenlein et al., 2020). בשנת 2017 הרשת נעשתה זמינה בשווקים, וב-2018 מוזגה עם רשת חברתית אחרת בשם מיוזיקלי. בשנת 2020 היו 800 מיליון משתמשים ברשת ברחבי העולם (Iqbal, 2020). קצב הצמיחה של טיקטוק הוא המהיר ביותר מבין כל הרשתות החברתיות, והיישומון שלה נמצא במקום השביעי בדירוג ההורדות מחנות היישומונים בעשור האחרון (Weimann & Masri, 2020).

התגובות לתכנים בטיקטוק הן תוכן מבוסס משתמשים (UGC) – טקסט מילולי, אמוטיקונים, לייקים ושיתופים (Kaye et al., 2021). טיקטוק פועלת באמצעות בינה מלאכותית, אשר ממפה ומנטרת את התכנים ומתאימה אותם למשתמשים בהתאם להעדפותיהם. לפי קנדי (Kennedy, 2020), ילדים בני 4-15 מבלים בטיקטוק כמעט באותה מידה שהם מבלים ביישומון יוטיוב (YouTube), הפופולרי ביותר בקרב ילדים ונוער. רשמית, המשתמשים בטיקטוק נדרשים להיות מעל גיל 13, אולם ילדים רבים מזייפים את גילם כדי לפתוח חשבון ברשת (Weimann & Masri, 2020).

אחד האתגרים ברשת החברתית הוא בקרה על תכנים בלתי הולמים. אפשר למצוא בה סרטוני שנאה (hate), אלימות פיזית ומינית, גזענות, התעללות בבעלי חיים, פדופיליה, בריונות ושיימינג. בכמה מדינות טיקטוק אף הוצאה מחוץ לחוק. אינדונזיה למשל פעלה לחסימתה בגין הפצת פורנוגרפיה ותכנים לא ראויים, ובהודו היא נחסמה מחשש לניצול ילדים והפצת פורנוגרפיה (כהן־אביגדור, 2019). הפצת שנאה בטיקטוק נעשית באמצעות העלאת תכנים פוגעניים, וכן בתגובות המשתמשים לתכנים – אשר יוצרות שיח באמצעות שיתופים ושרשרות תגובות.

יש לציין כי אפשר להפעיל את מנגנון הבקלאש בכוח וכפייה, אך גם בשכנוע, בעזרת טיעונים או הצעת דרכי פעולה – ללא מניפולציות או איום. למעשה, צורות כוח רבות אינן אלימות משום שהן מוצגות כמבנה חברתי מוסכם ובלתי מעורער. שפה מגדרית למשל היא דוגמה לכוח אשר מופעל מתוך האינטרסים הבסיסיים של גברים ולא כאיום. במחקר הנוכחי ברצוננו לבחון את דרכי ההתמודדות, הפרשנויות והרגשות של

סטודנטיות בדואיות המתמודדות עם אלימות מגדרית מקוונת המופעלת כלפי צעירות בדואיות היוצאות ללימודים גבוהים.

הבדואים בנגב

הבדואים בנגב הם חלק מהאוכלוסייה הערבית בישראל, המונה כ־280 אלף איש (אלמסי וויסבלאי, 2020), שהם 5.3% מאוכלוסיית ישראל וכ־30% מאוכלוסיית הנגב (Abu-Kaf et al., 2019). בשנים האחרונות מתוארת החברה הבדואית בנגב כ"חברה במעבר", עקב שינויים רבים הפוקדים אותה. שינויים אלה משפיעים על המרקם החברתי של החברה כולה, לרבות מעמדן של נשים צעירות (Meir, 2019). בחברה זו צורכי המשפחה קודמים לאלה של הפרט ולשאיפתו לביטוי אישי, והם מוכתבים באופן המשמר את המבנה הפטריאכלי ומעצים את עליונותם של הגברים (אלאסד־אלהווייל, 2014). היחסים במסגרת משפחתית זו מאופיינים בדרישה מהפרט להצניע את צרכיו האישיים ולהעמיד בראש סדר העדיפויות את כלל המשפחה, ובתמורה מובטחים לו סיוע ותמיכה. בני המשפחה מוכוונים לפיתוח יחסים של תמיכה רגשית, דאגה הדדית, שיתוף פעולה, עזרה מעשית ומחויבות לזולת.

אוכלוסיית הבדואים בנגב מאופיינת ברמות השכלה נמוכות מאוד (אבו סעד וחדאד חאג'־יחיא, 2021). בתהליך הדרגתי הצליחה המדינה לסייע לנשים הבדואיות – שעד לפני כמה עשורים אולצו, בשל מנהגים שבטיים, להפסיק את לימודיהן בסוף כיתה ו' – לסיים בית ספר תיכון ואף להמשיך ללימודים אקדמיים. כיום (2022) מספר הנשים הבדואיות באקדמיה עולה על מספר הגברים הבדואים. עם זאת, רק 7% מכלל הנשים הבדואיות פונות ללימודים גבוהים – מרביתן לחינוך והוראה ומקצתן למקצועות עזר רפואיים (חדאד ואח', 2021). רכישת השכלה גבוהה בקרב צעירות בדואיות מוסלמיות תלויה לא רק ביכולתן האישית ובמוטיבציה שלהן, אלא בראש ובראשונה בתנאים חברתיים שמקורם בשליטה פטריארכלית (בן־אשר, 2020). הסטודנטיות, שרובן לא נשואות, עומדות בפני לחצים חברתיים המופעלים עליהן במטרה לשמר את זהותן המסורתית, שבאה לידי ביטוי, בין השאר, בהקפדה יתרה על קוד הכבוד והבושה (Ben-Asher et al., 2020). קוד זה נקשר לשהותן במרחב הפנימי של אזור מגורי המשפחה, תחת פיקוח של הגברים במשפחה. אומנם הלימודים באקדמיה אינם נתפסים כסותרים את הדבקות בדת האסלאמית (Feldman, 2020), אך היציאה למוסדות להשכלה גבוהה, שבהם נוכחים סטודנטים יהודים וערבים מחוץ לטווח השליטה של הגברים במשפחה, מאיימת על הסדר הפטריארכלי.

עם התגברות מגמת הצעירות הבדואיות היוצאות ללימודים אקדמיים, החלו להופיע גם ביטויים של התנגדות עזה, עקב השינויים שמגמה זו מחוללת במבנה הכוח החברתי. אחד מביטויי ההתנגדות הוא אלימות מגדרית מקוונת – הפצת סרטוני טיקטוק פוגעניים, המתעדים צעירות במרחב הציבורי המפרות לכאורה את כללי המסורת, המוסר והכבוד. בחברה הבדואית קיימים שני סוגי מעשים המעוררים בוש: "עיב" ו"עאר". "עיב" מבייש את העושה בלבד, אינו משפיע על בני משפחתו, ולכן גורר עונש קל. לעומת זאת, "עאר" מבייש לא רק את העושה אלא גם את בני משפחתו, ועל כן הוא מחייב עונש כבד, עד כדי רצח (Ben-Asher et al., 2020). מפיצי הסרטונים בטיקטוק פועלים במטרה לבייש את הצעירות ולהראות כיצד הן פגעו לכאורה בכבוד המשפחה. לכן, העונש על מעשיהן אמור להיות כבד.

שיטת המחקר

מחקרנו מבוסס על מתודולוגיה איכותנית. הוא כולל סקר עמדות קצר, ראיונות חצי מובנים והצגת וינטי (Vignette) כמקרה משותף למרואיינות. כמו כן, אספנו סרטוני טיקטוק מהשנה האחרונה (2021-2022) שבהם מתבטאת אלימות מגדרית מקוונת כלפי סטודנטיות בדואיות. הסרטונים לא נותחו במחקר הנוכחי אלא שימשו חומר רקע ויזואלי לתופעה הנחקרת. הסרטונים הועברו אלינו בדרכים שונות: חלקם נשלחו בידי המרואיינות ואנשי מפתח בחברה הבדואית, שהיו מודעים למחקר שלנו, ואת מקצתם אספנו באמצעות התחקות אחרי שמות משתמשים שמפיצים סרטונים פוגעניים בטיקטוק.

במחקר השתתפו 77 סטודנטיות בדואיות בגילאי 18-21 שיצאו ללימודים אקדמיים במוסדות להשכלה גבוהה. 38% מהמשתתפות במחקר גרות ברהט, העיר הבדואית היחידה, 42% מגיעות מעיירות בדואיות (יישובי קבע מוסדרים), ו-20% מתגוררות בכפרים לא מוסדרים.

כמחצית מהמשתתפות במחקר למדו בשנת הכנה לקראת השתלבות באקדמיה והשאר היו בשנה הראשונה ללימודים האקדמיים. פנינו לסטודנטיות, הסברנו את נושא המחקר וביקשו מהן לענות על סקר עמדות אנונימי. 52% מהן ציינו בסקר כי הן מוכנות להתראיין והשאירו פרטי קשר. לאחר מכן קיימו ראיונות חצי מובנים עם 23 מהן. לא היו יחסי מרות בין המשתתפות ובינינו. במחקר השתתפו גם שמונה גברים משכילים ובעלי השפעה בחברה הבדואית (שני מנהלי בתי ספר, מנהל ארגון קהילתי, ארבעה פעילים חברתיים וזים כלכלי), בגילאי 35-50, שנבחרו לפי מדגם נוחות של קרבה אלינו.

כלי המחקר:

1. סקר עמדות מקדים

בשלב הראשון ביצענו סקר עמדות אנונימי כדי לקבל מידע בסיסי וכללי לגבי ההיכרות עם התופעה. הסקר הועבר ל-77 סטודנטיות בדואיות במסגרות לימוד של מכינה אקדמית או בשנת הלימודים הראשונה באקדמיה. קיבלנו אישור להעברת סקר העמדות מוועדת האתיקה המכללתית ומהסגל המלווה את המכינה האקדמית, שגילה עניין בהבנת הקשיים שעומדים בפני הצעירות הבדואיות. הסקר כלל 11 שאלות על שימוש ברשתות חברתיות וחשיפה לסרטונים פוגעניים בטיקטוק. השאלות נכתבו בעברית ובערבית, וכל סטודנטית בחרה את השפה המועדפת עליה. בסיום הסקר נשאלו המשיבות אם הן מסכימות להיפגש לריאיון והתבקשו למלא פרטי התקשורת. מסיבות טכניות נבצר מאיתנו להגיע לכל המשתתפות שהסכימו להתראיין (מגפת הקורונה הקשתה על עריכת מפגשים פנים אל פנים).

2. ראיונות חצי מובנים

לפני תחילת הראיונות הכנו מדריך ריאיון ששימש אותנו. ערכנו 23 ראיונות חצי מובנים שהקלטנו ותמללנו. כל ריאיון נמשך 30-40 דקות. הראיונות נערכו בערבית או בעברית, בהתאם להעדפת המרואיינות. עוזרת מחקר בדואית בעלת תואר שני במדעי החברה הצטרפה אלינו לעריכת הראיונות.

3. ויניט (Vignette)

סיפור קצר ועוצמתי שנועד לחקור תפיסות, אמונות ומשמעויות בנוגע לאנשים במצבים רגישים (Barter & Renold, 2000). הוויניט שהוגש למרואיינות הציג מקרה של אלימות מגדרית מקוונת בטיקטוק כלפי סטודנטית בדואית. הנחנו כי התייחסות למקרה שלא נחוות ישירות מאיימת פחות ומאפשרת להגיב ביתר חופשיות (Barter & Renold, 2000; Jenkins et al., 2010). יתרונו של הוויניט הוא שכל המשתתפות התייחסו לאותו סיפור, וכך התקבלה תמונה של מגוון דעות, אמונות, רגשות ודרכי פעולה כלפי אירוע משותף שבמרכזו הנושא הנחקר.

הנתונים שעלו מסקר העמדות נותחו בעזרת סטטיסטיקה תיאורית במטרה להעריך עד כמה התופעה ידועה ומוכרת למשתתפות, תוך איתור מרואיינות פוטנציאליות. החומר האיכותני עבר ניתוח תמטיקטגורלי: תחילה סיווגנו תמות מרכזיות ולאחר מכן הצענו תת-חלוקה קטגורלית. החלוקה נעשתה בידי כל חוקרת בנפרד, ולאחר מכן קיבצנו את הנתונים שעליהם הסכמנו. במקרים של חוסר הסכמה נערך דיון משותף לשמיעת הנימוקים ונתקבלה הכרעה בהסכמה.

אתיקה – כל המשתתפות חתמו על אישור הסכמה מדעת להשתתפותן, והמחקר קיבל אישור מוועדת האתיקה במוסד האקדמי שאליו משתייכת אחת מאיתנו.

ממצאי המחקר

בראשיתו של פרק זה נציג את ממצאי הסקר המקדים שביצענו. לאחר מכן נציג את שלוש התמות המרכזיות שמצאנו, המדגימות באופן תמטיקטגורלי את הדרכים שבהן נפגעו סטודנטיות בדואיות צעירות מסרטונים פוגעניים שהועלו לטיקטוק, כפי שעלו מהראיונות עם המשתתפות. לאחר ניתוח התמות נציג את הווייט נודון בשתי העמדות שהציגו המשתתפות – הפסיבית והאקטיבית. לבסוף נציג את ממצאי הראיונות עם הגברים שהשתתפו במחקר.

ממצאי הסקר המקדים

כמעט שני שליש מהצעירות מחזיקות חשבון פעיל באינסטגרם וכשליש מהן פעילות בטיקטוק. כמעט כולן נכנסות לרשתות החברתיות כמה פעמים ביום, וחלקן אף נכנסות לצפות בתכנים המתפרסמים בהן מדי שעה. מחצית מהצעירות מעלות בעצמן תוכן ויזואלי וכתוב לרשתות החברתיות, וכן מגיבות לעיתים קרובות לתכנים שמעלים אחרים. המחצית השנייה של הסטודנטיות שהשתתפו במחקר דיווחו כי הן מגיבות ברשתות החברתיות רק לעיתים רחוקות או אף פעם. כשני שליש מהן (77%) נחשפו בתדירות גבוהה לאלימות מגדרית מקוונת בטיקטוק שפגעה ברגשותיהן או ברגשות של צעירות הקרובות אליהן. לשאלה האם הגיבו ברשת החברתית לתכנים פוגעניים, השיבו רובן כי העדיפו להימנע מלהגיב ולחשוף את עצמן בהקשר לתוכן הפוגעני שפורסם.

ממצאי הניתוח התמטי

הניתוח התמטי של הראיונות העלה שלוש תמות מרכזיות הממחישות את תוכן הסרטונים הפוגעניים ואת הדרכים שבהן נפגעו סטודנטיות בדואיות צעירות מאלימות מגדרית מקוונת בטיקטוק: (1) טענה להתנהגות לא מוסרית; (2) תגובה על לבוש לא צנוע; (3) זיוף באמצעות תוכנת פוטושופ.

1. טענה להתנהגות לא מוסרית

התמה הראשונה נסבה סביב סרטונים המציגים לכאורה התנהגות לא מוסרית של המצלמות. היא הומחשה באמצעות דוגמאות רבות ומגוונות שהביאו המראיינות. לדוגמה, סרטון שבו נראית סטודנטית ממתנה בתחנת אוטובוס מחוץ לאוניברסיטה, ובכתוביות המופיעות בתחתית הסרטון נאמר: "תראי איך את מחייכת אל הגבר שבמכונית, את לא מכובדת"; בסרטון אחר מופיעה צעירה במונית שירות בדרכה ללימודים, ובכתוביות נאמר: "הבחורה הזאת מתאפרת רק כדי לפתות את הנהג".

מוראיינות רבות תיארו כיצד מצלמי הסרטונים, אשר מקפידים לשמור על אנונימיות, משתמשים בקללות ובשפה אלימה ובוטה במטרה לבייש ולהשפיל אותן. כך לדוגמה מתארת אחת המוראיינות:

מישהו צילם אותי מתוך המכללה, הוא עם מסכת קורונה על הפנים וקפוצ'ון על הראש, ואני בחוץ, יושבת בתחנה ורואה אותו עומד שם מרחוק ומצלם אותי. סביבי נמצאים גם סטודנטים יהודים ויהודיות אך הסרטון התמקד בי. בכתובית נכתב: תראו השרמוטה הזו, מסתובבת לבד ומחפשת גברים. אני רציתי למות כשזה עלה לטיקטוק. מנסה להציג אותי בלי ערכים.

לעיתים הכתוביות מכילות קללות בוטות ומלוות במוזיקת רקע פוגענית. בסרטון דומה נראות כמה סטודנטיות צעירות ממתניות לתחבורה ציבורית מחוץ לאוניברסיטה. בכתוביות נאמר: "למי שיש ארבע כבשים מחוץ לכפר שיבוא וייקח אותן, חוץ מהשמנה".

2. תגובה על לבוש לא צנוע

התמה השנייה מדגימה ביקורת קשה ואלימה על לבושן של הסטודנטיות. כאשר הצעירות יוצאות למרחב הציבורי הן נדרשות ללבוש שמלה גדולה (חיג'אב) בצבע כהה ולכסות את ראשן. באחד הסרטונים צעירה בדואית תועדה במכללה לבושה במכנסים, ולסרטון נוסף הכיתוב: "תראו איך היא לבושה כמו שרמוטה". במקרה אחר נגנב טלפון סלולרי ובו תמונות של סטודנטית שצילמה את עצמה בביתה בלי חיג'אב. הגבר שגנב את הנייד פרסם את התמונות בסרטון ערוך בטיקטוק בתוספת הכיתוב: "ככה נראית סטודנטית מופקרת שלא שומרת על צניעות". בעקבות הפרסום הופסקו לימודיה של הצעירה באקדמיה. צעירה אחרת תועדה עם שמלה צמודה מעט, לצד הכיתוב: "את עושה בושות למשפחה שלך! מה זה הבגד הזה? תחזרי הביתה!"

3. זיוף (fabrication) באמצעות תוכנת פוטושופ

התמה השלישית היא עיבוד תמונות תוך יצירת מצג שווא. אחת המשתתפות במחקר מספרת: "בחברה שלנו הלבוש מסורתי, אבל בפוטושופ אפשר להראות לבוש לא צנוע או התנהגות לא מקובלת. זה מסוכן ומפחיד לבנות. מי שהמשפחה שלה לא סומכת עליה יכולה להסתבר והחיים שלה נעצרים". מוטיב הבושה והאשמה חוזר ביחס לתמה זו הן בשאלונים והן בראיונות: "חברה שלי מהמכללה, צילמו אותה יעני מסתובבת בבאר שבע בלי כיסוי ראש, אך זה פוטושופ ושקר. היה לה בלגן שלם עם האחים שלה בגלל הפוטושופ הזה בטיקטוק". במקרה אחר צעירה אחזה בידה בקבוק מים, אך בסרטון הערוך היא אוצחת רד-בול, משקה אנרגיה לא אלכוהולי המכיל קפאין, בתוספת הכיתוב: "המטומטמת הזאת שותה אלכוהול כדי לא להירדם בשיעור. מי מנער אותה שתתעורר?"

ניתוח התמות

כשני שלישי מהמשתתפות במחקר (67%) סיפרו על מקרים שבהם היו עדות לפגיעה בסטודנטית בדואית מהמעגל הקרוב להן. אחת מהן תיארה סרטון טיקטוק שבו צולמה אחותה הצעירה ונכתב שהיא תמיד מסתובבת לבד ופוגשת גברים. לדבריה, פרסום הסרטון גרם לבושה למשפחה וגרר תגובה אלימה של האב והאח הבכור כלפי האחות. מרואיינת אחרת סיפרה: "לפני שבועיים חברתי שלחה לי בווצאפ סרטון שמישהו צילם אותה וכתב עליה בטיקטוק מילים לא טובות. אמר שהיא זולה. ההורים שלה ראו את הסרטון וניתקו אותה מכל החיים. כמו בכלא, היא לא יוצאת מהבית". החברה ניסתה בכל כוחה לשכנע את הוריה שמדובר בשקרים, ולדבריה כמעט הצליחה, אולם אחיה הגדולים זעמו ולא היו מוכנים לוותר. מרואיינות רבות הדגישו במהלך הריאיון את המעמד של הדור הצעיר. הן תיארו את כוחם של האחים ובני הדודים, המאיימים אף יותר מהאב. אחת המרואיינות אף הגדילה ואמרה:

אם היה קורה לי דבר כזה, קודם כול הייתי מנסה לדבר ללב של אמא ואבא, להביא אותם לצד שלי לפני שאני מתמודדת עם אחי [...] הוא, הוא הכי מפחיד בעיניי לשמוע תגובה שלו, הוא גם היחיד שהרביץ לי בעבר. אבא בחיים לא הרים עליי יד.

המשתתפות במחקר תיארו בפירוט תגובות אלימות כלפי סטודנטיות שהופצו סרטונים שלהן: אחת מהן אולצה להפסיק את לימודיה ונכלאה בחדר כעונש על "מעשיה"; אחרת הוכתה בראשה ונזקקה לטיפול רפואי בבית חולים. חלק מהצעירות הזכירו שמועות על מקרי רצח העוברות מפה לאוזן, שיוחסו להפרת כבוד המשפחה ופגיעה בצניעות הנערה, בעיקר על רקע של קשר רומנטי ללא נישואים. נמצא כי האפשרות שיתפרסמו תמונות וסרטונים לא צנועים מאיימת עליהן מאוד.

הצעירות הבדואיות גדלות תחת קוד חברתי נוקשה, שלפיו חוסר שמירה על המוסר ופגיעה בכבוד המשפחה אסורים בתכלית. אחת המרואיינות מספרת:

פעם הייתי ברכב עם אמא ואבא. עברנו ליד הר שמעליו היה סלע גדול. אבא אמר לי שהסלע הוא קבר של בת שעשתה למשפחה שלה בושה משום שקיימה יחסי מין עם גבר, לכן הרגו אותה. הקבר שלה במקום גבוה כדי שיהיה דוגמה לכל הבנות ולמה שעלול לקרות להן אם יגרמו בושות למשפחה.

מדברי הצעירות עולה כי המרחב המסוכן ביותר עבורן הוא המעבר בין הכפר או היישוב שבו הן מתגוררות לערים שבהן ממוקמים המוסדות להשכלה גבוהה. הן מגיעות ללימודים מיישובים מרוחקים בתחבורה ציבורית, וזהו המרחב הציבורי שבו

הן לכאורה לא נמצאות בפיקוח: "יש אנשים שמצלמים את הבנות בכביש ומפיצים את התמונות באינטרנט".

מפיצי הסרטונים אינם משתמשים בשם האמיתי אלא בכינויים: "פרפור" ("אל-פרפור"), "סרסור" ("אל-סרסור") ו"שמנת" הם שמות המשתמשים של מפיצי הסרטונים הפוגעניים שהועלו לטיקטוק בדבריהן של רוב המרואיינות ובסרטונים שאספנו. אף אחת מהמשתתפות במחקר לא ידעה את זהותם, וההנחה היא כי מאחורי הכינויים מסתתרים כמה אנשים שונים. כל המשתתפות ייחסו את יצירת הסרטונים לצעירים בדואים שאינם עובדים או לומדים, הפועלים מתוך מניעים פטריארכליים קיצוניים ורואים בעצמם מייצגי המוסר והאחראים למשטור החברתי: "מפיצי השקרים בטיקטוק עושים את זה בגלל קנאה. הם רואים אותנו הבנות יוצאות מהכפר, רוכשות השכלה, עצמאיות. הקנאה מטריפה אותם, יעני גורמת להם להשתגע". משתתפת אחרת מוסיפה: "זה הכול הדור הצעיר, המשועמם, הם האחראים לשקרים בטיקטוק. מסתובבים ברחוב בלי עבודה ובלי חלומות, רואים אותנו הבנות מתפתחות ומקנאים, למרות שהם גם יכולים, ולהם לא יהיו קשיים כמו לנו". הנוכחות של "אל-פרפור" ודומיו מוחשית, מאיימת ומעוררת בצעירות ערנות, זהירות ודריכות רבה במרחב הציבורי:

ראיתי בטיקטוק, יש אדם שמצלם בנות שהגיעו ללימודים לבאר שבע או שהן חוזרות מהלימודים. הוא כותב על בנות דברים לא טובים ואחרי זה המשפחות שלהן לא רוצות לתת לבנות להגיע ללימודים. בגלל זה אני שמה מסכה של קורונה גם כשלא צריך, רק כדי לא יזהו אותי.

השלכות תופעת הבקלאש כפי שעלו מהראיונות

כל המשתתפות הביעו דאגה עמוקה ביחס לתופעת האלימות המגדרית המקוונת של סרטוני הטיקטוק הפוגעניים. הן מודעות לאיום הממשי של הסרטונים על שמן הטוב ועל יכולתן להמשיך ולממש את חלום העצמאות והאוטונומיה היחסיות שההשכלה הגבוהה מאפשרת:

"הדבר הכי מדאיג לדעתי זה העונשים שהבנות יכולות לקבל מהמשפחות שלהן. זה יפגע בהן בעתיד, בחתונה, בלימודים, בשם הטוב, בהכול. בנות יתחילו לחיות בחד מהאחים שלהן ומבני הדודים בגלל שקרים בטיקטוק"; "יש כאלה נגד ולא מאמינים למה שרואים וכותבים בסרטונים, ויש כאלה מאמינים ומענישים את הבנות האלה".

נראה שבעקבות התגברות התופעה החלו חלק מהצעירות הבדואיות לנקוט אמצעי זהירות שונים:

"כשהתחילו לדבר בכל מקום על הסרטונים בטיקטוק, בנות התחילו לכסות את הפנים עם מסכות הקורונה גם כשלא היה צריך, כדי לא ליפול בידיים של האזרים שעושים כך"; "הכי מדאיג שככל שהאלימות והשקרים יהיו גדולים יותר, אז העונשים יהיו קשים הרבה יותר, זה אפילו יכול להגיע לרצח"; "היו לי חששות וכל הזמן הייתי שמה את המסכה כי פחדתי שיצלמו אותי, עכשיו עברנו ללמוד בזום ויש הקלה מחשש זה"; "לפעמים היינו נכנסות למקום מסוים עד שהאוטובוס מגיע כי חששנו שיצלמו אותנו בעת ההמתנה בתחנה".

הפחד, כך נדמה, הפך לבן לוויה קבוע של הצעירות היוצאות ללימודים:

"הייתי מפחדת כל הזמן מההורים שלי והאחים שלי וגם מאנשים מבחוץ. ויש הורים שפחדו שיצלמו את הבנות שלהם ואז אמרו להן להישאר בבית. וזה השפיע לרעה על חלק גדול מהן"; "אני מפחדת כל הזמן שיעלו עליי סרטונים בטיקטוק או למצוא את עצמי פתאום מכבבת באפליקציה".

הנטייה של המרואיינות היא למצוא פתרונות של הגנה ולא לפעול למיגור התופעה: "אני חושבת צריך לדאוג להסעות מסודרות במקום התחבורה הציבורית. זו דרך להגן על עצמנו".

ניתוח תיאור המקרה (וינייט)

המקרה שאליו התבקשו כל המרואיינות להתייחס במהלך הראיונות הוא סיפורה של נאהד, סטודנטית בדואית מיישוב לא מוסדר. נאהד הצטיינה בלימודיה בבית הספר והייתה לה מוטיבציה גבוהה ללימודים אקדמיים. למרות שבני משפחתה רצו שהיא תתחתן מיד לאחר סיום התיכון, הם קיבלו את בקשתה לדחות את הנישואים לסוף השנה השנייה של לימודיה. נאהד בחרה ללמוד במכללה שממנה יש בערב הסעה מסודרת לכפר, וכדי להגיע ללימודים בבוקר היא נוסעת בתחבורה ציבורית. היא דתייה ומקפידה על לבוש מסורתי. בתחילת השנה השנייה ללימודיה הופץ בטיקטוק סרטון שבו היא נראית עולה לאוטובוס עם כיתוב בערבית: "היא שמה בושם חזק כדי לפתות את הנהג". ברקע התנגנה מוזיקה ערבית רועשת. הסרטון הופץ והגיע למשפחתה, ואביה ואחיה הודיעו לה שלא תוכל להמשיך ללמוד כי פגעה בכבוד המשפחה ובסיכוי שלה להיות אישה ראשונה לגבר ממשפחה מכובדת. המרואיינות התבקשו להתייחס לאירוע הסימולציה, לשער כיצד הגיבה נאהד ולהציע למי היא יכולה לפנות כדי לקבל עזרה. לאחר מכן הן נשאלו מה היו עושות אם דבר כזה היה קורה להן. ניתוח הממצאים העלה כי המרואיינות בחרו באחת משתי עמדות: עמדה פסיבית כלפי האירוע ועמדה אקטיבית. בעמדה הפסיבית הן התרחקו מגיבורת הסיפור ודיברו עליה בגוף שלישי,

ואילו בעמדה האקטיבית הן הזדהו איתה, תיארו מה היו עושות במקומה ואף הציעו לבקש עזרה מגורמים חיצוניים, דוגמת משטרת ישראל ועובדות סוציאליות.

העמדה הפסיבית כללה התייחסות בעיקר לחוויה הרגשית של הצעירה שתוארה בווינייט:

"מה היא יכולה לעשות? רק לבכות ולהיות בצער"; "היא בהלם, נמצאת בדיכאון. הפסידה את הלימודים שלה, ובמיוחד שהיא לא יכולה להגן על עצמה. אין לה הזכות להחליט"; "היא עצובה, מפחדת, נכנסת לדיכאון. כולם נגדה, אף אחד לא מאמין שהיא חפה מפשע ולא עשתה כלום"; "נהרסו לה החיים. היא שבורה ואין לה היכולת להגיב"; "עכשיו היא תצטרך מיד להתחתן. העתיד שלה נגמר"; "היא צריכה להתפלל לאלוהים שיעזור לה, כי אין מי יכול לעזור לה במצב זה. אצלנו כשאבא מאבא מחליטים משהו כולם מקשיבים וחייבים לעשות מה שהם אומרים".

קבלת דין המסורת החברתית מופיעה במרבית התגובות של המרואיינות כבסיס שאין לערער עליו:

אני ממש עצובה להודות בכך, אבל אצלנו בחברה אין פתרון טוב. גם אם זה לא מה היא רוצה, היא חייבת להקשיב להחלטה של המשפחה. אני לא אומרת שזה צודק ושאני תומכת בכך, אבל ככה זה אצלנו, זו המסורת כבר שנים, ואין מה לעשות.

רוב המרואיינות הפגינו אמפתיה והזדהות עם הצעירה שלימודיה הופסקו: "היא תהיה בצער גדול, כי עד שסוף־סוף פרצה מחסום, הגיעה מהכפר לאוניברסיטה, והכול נעצר שלא באשמתה"; "היא תהיה מאוכזבת ממה שקרה, ונהרסו לה החיים. היא שבורה ואין לה היכולת להגיב". הצעירות מעבירות מסר ברור – אי אפשר להתנגד לחוקי המסורת: "אני חושבת שהיא צריכה לקבל את החלטת המשפחה, כי בחברה שלנו, אם היא יוצאת למלחמה למען עצמה, היא תשלם מחיר כבד"; "היא לא יכולה להגן על עצמה, אין לה הזכות להחליט". רק אחת המשתתפות הציעה לנאחד למחות ולהילחם למען העתיד שלה בדרך הלגיטימית היחידה בחברה הבדואית – סירוב להינשא.

העמדה האקטיבית כוללת דרכי פעולה המאופיינות בקבלת המוסכמות של החברה הפטריארכלית, תוך ניסיון לפנות לגברים לקבלת עזרה. עבור מרבית המרואיינות פנייה לגברים במשפחה הייתה האפשרות המועדפת:

"הייתי מנסה בכל דרך להוכיח להורים ולאחים שלי שאני לא בחורה רעה והם צריכים לסמוך עליי"; "אנסה להסביר להורים שאני נאמנה להם ולא עשיתי טעות, ואנסה לשכנע אותם שיתנו לי להמשיך ללמוד"; "אם המקרה היה קורה לי הייתי יושבת עם ההורים שלי ועושה הכול להוכיח שאני לא הפרתי את האמון שלהם, ושהאיש

שהעלה את הסרטון לטיקטוק מנסה לפגוע בבנות, כי הוא מקנא בלימודיהן"; "אני הייתי משקיעה הרבה כוחות לשכנע את ההורים כדי שאחר כך יהיה לי קל יותר מול האחים שלי"; "הייתי פונה לאבא ומסבירה שאני בחורה טובה ואין לי שום קשר עם הסרטונים, והייתי נלחמת עד הסוף על השם שלי".

חלקן ראו במשפחה מקום שבו אפשר לשוחח ולהסביר: "הייתי פוגשת את המשפחה שלי ומסבירה להם על התופעה ומנסה להגיע איתם לפתרון". אולם, צעד זה של שיחה עם בני המשפחה נתפס גם כמאיים ולא בטוח, משום שאם הקשר עם הגברים במשפחה אינו טוב, הערעור על ההחלטה להפסיק את הלימודים יכול לסבך אותן עוד יותר ולהגביר את הפיקוח עליהן. חלקן מציעות לפנות לאנשים בעלי השפעה כדי שישכנעו את ההורים לשנות את החלטתם: "הייתי פונה לאנשים בעלי תפקידים כדי לקבל סיוע ונלחמת למען העתיד שלי ומנסה לשכנע שהטעות לא שלי ושהכול פה שקרים".

אפשרות אחרת שהמרואיינות העלו הייתה פנייה לעזרת מוסדות וגופים חיצוניים, דוגמת משטרת ישראל או עובדות סוציאליות. הן מצפות מהמשטרה לחקור את המקרה ולהוכיח למשפחה כי מי שהעלה את הסרטון הפוגעני ממציא שקרים. אחת המרואיינות תבעה מהמשטרה לפעול בנימוק שיש לה זכויות אזרחיות, ציינה שיש לה תעודת זהות כחולה (ישראלית), אחיה שירת בצבא ואחותה התנדבה בשירות לאומי: "זה התפקיד של המשטרה. אנחנו אזרחי המדינה וצריך לעזור לנו כמו לכל האזרחים". בהקשר זה נדגיש כי בסקר המקדים שקיימנו עלה שמרבית המרואיינות (87%) לא סומכות על המשטרה ומביעות כלפיה איאמון. ממצא זה תואם למחקר מ-2018 שהראה כי נשים ערביות פונות בעיקר אל ההורים ובני המשפחה לעזרה בפתרון בעיות, ולא אל גורמי אכיפת החוק, עקב חוסר אמון ביכולתם לסייע (Odeh, 2018). מלבד המשטרה הציעו המרואיינות לפנות לעובדת סוציאלית שתסייע לצעירה בעזרת גורם מקצועי אשר יסביר למשפחה על תופעת האלימות המגדרית המקוונת בטיקטוק. הסטודנטיות הכירו במוסד האקדמי שבו למדו את משרד הדיקן ואת היחידה לקידום הסטודנט הערבי, והציעו לפנות גם אליהם לקבלת עזרה. הצעה מפתיעה אחרת, שלא הוזכרה רבות, הייתה לפנות ישירות לטיקטוק ישראל ולדווח על האירוע כדי שהחברה תפעל נגד התופעה. עוד הצעה שעלתה בשלושה ראיונות הייתה לפנות לחוקר סיבר מהמגזר הערבי בשם אחמד באטו, אשר גר בנצרת ומוכר כמי שמסייע להסיר סרטונים פוגעניים מהרשת.

כמה מהמרואיינות ניסו להתמודד בהרחבה עם השאלה מה היה קורה להן לו נקלעו למצב דומה לזה של הצעירה שסיפורה הובא בווינייט:

"אני הייתי נשברת, אבל כמו שאני מכירה את עצמי הייתי מתרוממת ומנסה בכל הכוחות לעזור לעצמי להגשים את חלומי לתואר בלי לוותר, בטח אם הכול שקרים בלי סיבה, בלי שאני פגעתי במישהו בכלל!"; "גם אני מגיעה ללימודים בתחבורה ציבורית, ותדעו לכן, אני ממש פותחת עיניים ונוהרת, כי לא מתאים לי בכלל שהלימודים שלי ייפגעו. למרות שמשפחה שלי מפותחת יחסית, אנחנו גרים ברהט, אבא שלי אדם משכיל וידוע כמה לימודים זה הכי חשוב, הוא לא יפגע בלימודים שלי. אם המקרה של הפצת סרטון פוגעני קורה למישהי אני מציעה לא להרים ידיים ולא להתאשש. יש אלוהים בשמיים, הוא מעניש את הרשעים! כל אישה צריכה להגשים החלומות שלה ולא לתת לאף אחד להוריד אותה מטה".

הגברים: בין שליטה פטריארכלית להכרה בערך ההשכלה

הגברים בחברה הבדואית ניצבים בין שני קטבים. בקוטב הראשון הם משמרים מסורת של שליטה מוחלטת על הצעירות, הכוללת לא רק תביעה לציות אלא גם תחימת המרחב הגאוגרפי שבו מותר להן לנוע. בקוטב השני, רבים מהם מבינים את חשיבות היציאה ללימודים אקדמיים או לעבודה כמנוף כלכלי. כל שמונת הגברים שרואינו במחקר הנוכחי הם מובילים ומשפיעים בחברה הבדואית (שני מנהלי בתי ספר, מנהל ארגון קהילתי, ארבעה פעילים חברתיים וזם כלכלי). בשיחות עימם הם הביעו התנגדות נחרצת לתופעת האלימות המגדרית המקוונת בטיקטוק. אחד מהם, מנהל בית ספר, כינה את הצעירים שמעלים את הסרטונים ליישומון "סוטים", וציין שאנשים שקיבלו חינוך ראוי לא היו מעיזים לעשות מעשה כזה. מרואיין שבתו נפגעה מסרטון טיקטוק פוגעני סיפר שהגיש תלונה במשטרה. הוא מצפה שרשויות החוק יציבו את הנושא בעדיפות גבוהה. לדברי האב, אם הפוגע יתפס, הוא יגיש נגדו תביעה אזרחית.

כמה מהגברים האמינו ביכולתה של המשטרה לטפל במפיצים של סרטוני הטיקטוק, בעוד אחרים היו ספקניים. אחד אמר: "כל מי שמסתתר מאחורי מסך וחושב שהוא יכול לעשות שטויות צריך לדעת שיש חוק, שאדם חייב לשלם על מעשיו". לעומתו אמר אחר: "אין מה לעשות. במשטרה יש עשרים תלונות אבל יש להם דברים חשובים יותר" מאשר לתפוס את מי שמעלה את הסרטונים הפוגעניים. אפשר לומר כי בין הגברים שררה הסכמה מלאה באשר לסכנה שבאלימות המגדרית המקוונת בטיקטוק, אך הם נחלקו בדעותיהם לגבי האפשרויות למגר אותה. אף אחד מהם לא הציע ליזום פעילות הסברה חינוכית שתקטין את תופעת הבקלאש. במהלך הראיונות נוצר רושם כי בקרב מובילי הדעה והמשפיענים המבוגרים בחברה הבדואית חסרה אוריינות מדיה, מה שפוגע ביכולתם ליצור הסברה מתאימה, אפקטיבית ומשמעותית.

ממצאינו מראים כי כל המשתתפים במחקר – הן הסטודנטיות והן אנשי מפתח בחברה הבדואית – מדגישים ומבהירים שאת הבקלאש מובילים בני הדור הצעיר, בעלי

אוריינות דיגיטלית, המכירים את יישומון טיקטוק הפופולרי. "ההורים של מרביתנו אפילו לא יודעים מה זה טיקטוק", ציינה אחת המרואיינות. מקצת הסטודנטיות שנפגעו אף העידו שראו, אם כי לא הכירו, את הצעירים שצילמו אותן ללא הסכמתן. האחים מתייצבים בעמדה של שומרי המוסר החברתי של הצעירות. במחקרן של שמועניר ומלר (2017) מתוארת אלימות פיזית המופנית כלפי בנות מצד אחיהן כחלק מחוויות הילדות במשפחות ערביות פטריאכליות. מעמד האחיות מקנה לגיטימציה לשליטה של האחים בבנות המשפחה ולאלימות כלפיהן גם בגיל מבוגר. המרואיינות הדגישו לאורך הראיונות שהחשש שלהן נובע מה"בושה" שהן עשויות להביא על ההורים אם יופץ סרטון מבין שמתעד אותן, אך גם מאימת האחים ובני הדודים: "האחים! הדור הצעיר הוא מאוד בעייתי. הראש שלו כמו בקיר, הוא לא מקשיב למה שאבא ואמא אומרים. הם אפילו לפעמים מתעלמים מהם ועושים מה שהם רוצים, יעני הם עכשיו הבוסים".

דין וחסקנות

בכרך הראשון של **תולדות המיניות** כתב מישל פוקו (1996/1976) כי היכן שיש כוח ישנה התנגדות – כלומר, ההתנגדות אינה חיצונית לכוח. טענה זו, אשר צוטטה פעמים רבות מספור מאז שנכתבה, מתארת את הקשר ההדוק, החמקמק והמורכב שבין כוח ושליטה לבין ההתנגדות אליהם. במובן מסוים, תגובת נגד חזקה היא סימן של התקדמות – במקרה שלפנינו, סימן ששינויים במעמד האישה נתפסים כאפשריים או קורים בפועל, ומשבשים את יחסי הכוח שהתקיימו עד כה (Walby, 2011).

מהמחקר הנוכחי עולה כי התופעה של סרטוני הטיקטוק הפוגעניים שכיחה ומוכרת בחברה הבדואית. מרבית המשתתפים והמשתתפות במחקר הכירו אותה וראו בה סכנה ממשית שמובילה לחוסר ביטחון במרחב הציבורי. העובדה שיוצרי הסרטונים משתמשים בכינויים ובשמות בדויים מקשה על גורמי האכיפה והחברה כולה. במאמר תיארו את האלימות המגדרית המקוונת באמצעות המושג בקלאש – ניסיון של מיעוט מהגברים בני הדור הצעיר בחברה הבדואית למנוע התפתחות והתקדמות של נשים צעירות, ולבלום את המעבר מהעולם המסורתי לעולם המודרני. אנשי המפתח שהתראיינו מכירים היטב את התופעה, אך אינם יודעים כיצד למגרה. נראה כי הם חסרי אונים מולה, ולא עלה בדעתם להציע פעילות חינוכית כאמצעי מנע; למעשה, רוב הפתרונות שהוצעו היו הגנתיים (למשל טיפול נפשי בנפגעות האלימות המקוונת).

מצבן של הנשים הבדואיות בישראל ואופי מאבקן תלויים בתנאים פוליטיים, חברתיים וכלכליים. אשקר שרארי ואבורביעה-קוידר (Ashqar-Sharary & Abu-

(Rabia-Queder, 2022) טוענות כי מאבקן של הנשים המוסלמיות הוא ייחודי, שכן הן נאבקות בהצטלבות של מבני כוח ושליטה כפולה: ההגמוניה הישראלית והפטריארכיה המוסלמית. כל רפורמה הנוגעת לנשים מוסלמיות צריכה להישען על ההנחה שכל פעולה של נשים אלו דורשת אישור ממוקדי הכוח הגבריים (אשקר שרארי, 2017; יזבק וקוזמא, 2017; Abu-Rabia-Queder, 2020). המחקר הנוכחי מפנה מבט אל מאבק פנימי, בתוך החברה הערבית, ומתמקד בהתמודדותן של סטודנטיות בדואיות מהנגב. ממצאינו מלמדים שהצעירות הנפגעות מסרטוני הטיקטוק פונות ראשית להוריהן כדי שיעזרו להן מול האחים.

תופעת הבקלאש הניצבת בבסיסו של מחקר זה עומדת בניגוד גמור לזרמים חדשים בחברה הערבית, ובמיוחד אלה הקשורים בעידוד השכלה גבוהה לנשים. מנגנון התגובה מופעל באלימות ובבוטות כלפי נשים צעירות היוצאות מהמרחב המסורתי המצומצם. הוא מגביל את שהותן במרחב הציבורי ומתמקד בעונשים חברתיים על התנהגות שהיא לכאורה לא הולמת, מביישת ופוגעת בכבוד. המחקר מראה כיצד הפצת סרטונים פוגעניים בטיקטוק היא תגובת נגד לשינויים המתרחשים בחברה הבדואית בנגב. בעיני חלק מהמשפחות הבדואיות מה שנראה ברשת הוא בבחינת "עובדה", והנשים הצעירות "ראויות" לעונש מעצם התייעוד שלהן בסרטון הפוגעני. במרבית המקרים הן אינן יכולות להגן על עצמן, משום שהפרסום ברשת הוא כשלעצמו הפרה של כללי הצניעות המוטלים עליהן.

החשש מהופעת סרטונים פוגעניים ברשת החברתית טיקטוק מלווה את יציאת הסטודנטיות ללימודים כמו עננה שחורה, ובמידה מסוימת מכתב דריכות מתמדת וזהירות, המתבטאות בהימנעות משהייה במקומות שבהם הן עלולות להיחשף לצילום. כל הצעירות במחקר העידו שבמקרה הצורך היו פונות לעזרת הגברים במשפחתן. ממצא זה תואם לממצאים אחרים שדווחו בספרות המחקרית (נאטור, 2022), לפיהם רוב גורף (96%) מהנשים הערביות הנפגעות רואות במשפחה מקור הגנה ואפיק לפתרון במקרים של אלימות מגדרית הכוללת סחיטה והטרדות ברשתות. הדבר משעתק את המבנים החברתיים הקיימים ומחזק את ההבנה כי השינוי החברתי המתחולל בחברה הבדואית עם יציאת הבנות ללימודים גבוהים אינו נקשר בעיניהן לשינוי המבנה החברתי, ואולי אפילו להפך: יכולתן לצאת ללמוד תלויה לחלוטין בהסכמת הגברים במשפחה ובהגנתם עליהן במהלך הלימודים.

כהן (Cohen, 2020), הבוחנת את מאבקן של קבוצות פמיניסטיות בבקלאש, טוענת כי התנתקותן של פמיניסטיות מפוליטיקה אלקטורלית ומפלגתית מאפשרת לזרמים ראקציונריים להתגבר ומקשה על ההתמודדות עם התופעה. לדבריה, כדי להביס את

תנועת הנגד על הנשים להגיע לעמדות של השפעה פוליטית שמהן יוכלו לקבוע את סדר היום החברתי. תפיסה זו אומנם מתאימה למדינות המערב בכלל ולא רצות הברית בפרט, אבל היא אינה עולה בקנה אחד עם תפיסת העולם של הנשים הבדואיות, שבשלב זה צריכות למצוא פתרונות שאינם חותרים תחת הפיקוח הגברי הפטריארכלי. עם זאת, נקודת האור שמצאנו היא כי באופן פרדוקסלי, עצם קיומו של הבקלאש מעיד על התקדמותן של נשים בחברה הבדואית לעמדות חדשות, מוחלשות פחות, שאי אפשר עוד לערער עליהן.

מגבלות המחקר הנוכחי סובבות סביב העיתי שבו רואיינו הצעירות. אנחנו מציעות לבחון את תגובתן לא רק בראשית לימודיהן אלא גם לקראת סיומם. ספרות המחקר מלמדת (ראו למשל בן-אשר, 2020; דרוקר שטרית, 2014) שתהליך השתלבותן של סטודנטיות בדואיות באקדמיה מביא בהכרח לשינויים באופיין, אך לא פחות חשוב, בזהותן – זהות המורכבת מהישענות על ערכי החברה הבדואית אך גם מרצון להשתייך לחברת הרוב היהודית. בנוסף, מהמחקר הנוכחי נעדרו אימהותיהן של הסטודנטיות ונקודת מבטן על יציאת הבנות ללימודים ועל השינוי במעמדה של האישה הבדואית. לבסוף, נראה שיש מקום רב יותר לבחון סיפורי הצלחה ואת הגורמים המסייעים שלהם מייחסות הצעירות הצלחה זו. בהקשר זה אנחנו מציעות להוסיף וינייט של אירוע שבו צעירה התמודדה בהצלחה עם סרטון טיקטוק פוגעני ולבחון את השפעתן של דמויות הזדהות על הסטודנטיות.

מחקר זה הוא ראשיתו של גוף ידע בנושא הבקלאש כפי שהוא מתבטא בחברה הבדואית בנגב, כך שחשיבותו טמונה בין היתר בחלוציותו. הממצאים חושפים שינויים שחלו בחברה זו, ומראים את תגובת הנגד של מיעוט גברי-בדואי, בני הדור הצעיר, המשתמש בטכנולוגיות מתקדמות (ובפרט ברשת החברתית טיקטוק) במטרה להסיג לאחר צעירות בדואיות שנמצאות בראשית דרכן לרכישת השכלה גבוהה. מסקנות המחקר מעשירות את הספרות המחקרית ומסייעות לשפוך אור על הצרכים, הרגשות ודרכי הפעולה של צעירות בדואיות שמופעלת עליהן אלימות מגדרית מקוונת. נוסף לתרומה האמפירית, אפשר לגזור מהמחקר כמה מסקנות יישומיות, שהמרכזית בהן היא הצורך בהסברה והשפעה על דעת הקהל בחברה הבדואית כך שתדחה את תופעת האלימות המגדרית המקוונת ותוקיע אותה. העלאת הנושא בהתכנסויות של גברים ובפורומים ציבוריים עשויה לתרום לביסוס הידע על אלימות מגדרית מקוונת כתופעה שיש למנוע דווקא בשל השמירה על כבוד הנשים. לבסוף, נראה כי חשיפה מכוונת ומודרכת של נשים צעירות למופעיו של הבקלאש ולדרכי ההתמודדות עימו תעודד גישה אקטיבית ותחושת מסוגלות עצמית וחברתית, ובכלל זה אל מול אלימות מגדרית מקוונת.

רשימת המקורות

- אבו סעד, א' וחדאד חאג'יחיא, נ' (2021). **החסמים העומדים בפני החברה הבדואית בנגב**. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/articles/34400>
- אבו קשק, ה' (2021). **פרק 2: ילדים דיגיטליים ומהגרים דיגיטליים בחברה הערבית**. איגוד האינטרנט הישראלי. <https://www.isoc.org.il/public-action/digital-gap/arabic-guide/culture-1>
- אלאסד'אלהווייל, נ' (2014). "הדור העירום": מתבגרות בדואיות בחברה משתנה. בתוך ע' גרופר ור' רומי (עורכים), **ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל, כך א: תמונת מצב של התחום ותוכני ליבה** (247-275). מכון מופ"ת.
- אלמסי, א' וויסבלאי, א' (2020). **אוכלוסיית הבדואים בנגב – מבחר נתונים**. הכנסת – מרכז המחקר והמידע. <https://main.knesset.gov.il/activity/info/research/pages/incident.aspx?docid=1b42e9c5-70e0-ea11-8107-00155d0aee38>
- אשקר שראר, נ' (2017). **אתגרי הפמיניזם האסלאמי בקרב נשים מוסלמיות אקטיביסטיות בישראל** [עבודה לשם קבלת תואר מוסמך]. אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- בן-אשר, ס' (2020). **פּוֹנֵב: נשים בדואיות פורצות דרך**. מכון מופ"ת.
- דורפמן, ד' (2020). בין חשדנות לרחמים: תפיסות לגבי זכויות אנשים עם מוגבלויות כזכויות יתר ולגבי שימוש לרעה בחוק. **משפט, חברה ותרבות**, ג', 421-458.
- דרוקר שטרית, ש' (2014). **שימוש ברשת האינטרנט לצורך גיבוש זהות בקרב סטודנטים בדואים מהנגב** [עבודה לשם קבלת תואר מוסמך]. אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- היימן, ט' ואולניק-שמש, ד' (2014). אלימות ובריונות בקרב בני נוער: גורמי סיכון וגורמי הגנה. בתוך ע' גרופר ור' רומי (עורכים), **ילדים ומתבגרים במצבי סיכון בישראל, כך א: תמונת מצב של התחום ותוכני ליבה** (446-413). מכון מופ"ת.
- חדאד חאג'יחיא, נ', קסיר, נ' ופרג'ון, ב' (2021). **חינוך והשכלה בחברה הערבית: פערים וניצנים של שינוי**. המכון הישראלי לדמוקרטיה. <https://www.idi.org.il/books/33578>
- יזבק, ה' וקוזמא, ל' (2017). **מעמד אישי ומגדר: נשים פלסטיניות בישראל**. פרדס.
- כהן-אביגדור, נ' (2019). דו"ח מיוחד: אפליקציית TikTok. המטה הלאומי להגנה על ילדים ברשת, המשרד לביטחון פנים. https://www.gov.il/he/departments/publications/reports/tiktok_app
- נאטור, ר' (2022, 10 בפברואר). "אמא זאת לא אני. התמונות האלה מזויפות. אני נחנקת". **הארץ**. www.haaretz.co.il/misc/article-print-page/.premium.HIGHLIGHT-MAGAZINE-1.10599564
- סעד, י' (2021, 1 בדצמבר). **مؤسس صفحة قاوم لـ"الشروق": نستقبل 700 حالة ابتزاز يوميا.. وهذه صفات المبتزين** [אנו מקבלים מדי יום 700 תלונות על מקרי סחיטה]: אלו המאפיינים

של סחטנים ברשת]. אלשורוק. <https://www.shorouknews.com/news/view.aspx?cdate=01122021&id=9e551052-fd04-4d10-a5b2-fb73c34b4829>

פוקו, מ' (1996). **תולדות המיניות I: הרצון לדעת** (תרגום: ג' אש). הקיבוץ המאוחד. (המקור פורסם ב־1976).

שמוע־ניר, ל' ומלר, ט' (2017, 31 בינואר). **גיבוש זהות מגדרית בתקופת הילדות: השתקפות תהליכים זהותיים ביחסי אחאות בקרב נשים ערביות** [הרצאה בכנס]. הכנס ה־48 של האגודה הסוציולוגית הישראלית, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה.

Abu-Kaf, G., Schejter, A., & Abu-Jaffar, M. (2019). The Bedouin divide. *Telecommunications Policy*, 43(7), 101–118.

Alter, K. J., & Zürn, M. (2020). Theorizing backlash politics: Conclusion to a special issue on backlash politics in comparison. *The British Journal of Politics and International Relations*, 22(4), 739–752.

Ashqar-Sharary, N., & Abu-Rabia-Queder, S. (2022). The colonial–religious institutional contract: Muslim women activists in Israel. *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society*, 29(1), 333–354.

Barter, C., & Renold, E. (2000). "I wanna tell you a story": Exploring the application of vignettes in qualitative research with children and young people. *International Journal of Social Research Methodology*, 3(4), 307–323.

Ben-Asher, S., Sabar Ben-Yehoshua, N., & Elbedour, A. (2020). "Neither here nor there" — Flattening, omission and silencing in constructing of identity of Islamic girls who attend a Jewish school. *Israel Affairs*, 26(1), 132–149.

Blais, M., & Dupuis-Déri, F. (2012). Masculinism and the antifeminist countermovement. *Social Movement Studies*, 11(1), 21–39.

Cohen, N. L. (2020). Toward a feminist future: A political strategy for fighting backlash and advancing gender equity. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 45(2), 328–336.

Dehue, F., Bolman, C., & Vollonk, T. (2008). Cyberbullying: Youngsters' experiences and parental perception. *Cyberpsychology & Behavior*, 11(2), 217–223.

Dragiewicz, M. (2011). *Equality with a vengeance: Men's rights groups, battered women, and antifeminist backlash*. UPNE.

Faludi, S. (1991). *Backlash: The undeclared war against American women*. Three Rivers.

Feldman, N. (2020). *The Arab winter*. Princeton University Press.

- Flood, M., Dragiewicz, M., & Pease, B. (2021). Resistance and backlash to gender equality. *Australian Journal of Social Issues*, 56(3), 393–408.
- Haenlein, M., Anadol, E., Farnsworth, T., Hugo, H., Hunichen, J., & Welte, D. (2020). Navigating the new era of influencer marketing: How to be successful on Instagram, TikTok, & Co. *California Management Review*, 63(1), 5–25.
- Iqbal, M. (2020, June 9). TikTok revenue and usage statistics. *Business of Apps*. <https://www.businessofapps.com/data/tik-tok-statistics>
- Jenkins, N., Bloor, M., Fischer, J., Berney, L., & Neale, J. (2010). Putting it in context: The use of vignettes in qualitative interviewing. *Qualitative Research*, 10(2), 175–198.
- John, N., Casey, S. E., Carino, G., & McGovern, T. (2020). Lessons never learned: Crisis and gender-based violence. *Developing World Bioethics*, 20(2), 65–68.
- Kaye, D. B. V., Chen, X., & Zeng, J. (2021). The co-evolution of two Chinese mobile short video apps: Parallel platformization of Douyin and TikTok. *Mobile Media & Communication*, 9(2), 229–253.
- Kennedy, M. (2020). If the rise of the TikTok dance and e-girl aesthetic has taught us anything, it's those teenage girls rule the internet right now: TikTok celebrity, girls and the coronavirus crisis. *European Journal of Cultural Studies*, 23(6), 1069–1076.
- Krook, M. L. (2015). Empowerment versus backlash: gender quotas and critical mass theory. *Politics, Groups, and Identities*, 3(1), 184–188.
- Lipset, S. M., & Raab, E. (1970). The non-generation gaps. *Commentary*, 50(2), 35.
- Mansbridge, J., & Shames, S. L. (2008). Toward a theory of backlash: Dynamic resistance and the central role of power. *Politics & Gender*, 4(4), 623–634.
- Mason, K. L. (2008). Cyberbullying: A preliminary assessment for school personnel. *Psychology in the Schools*, 45(4), 323–348.
- Meir, A. (2019). *As nomadism ends: The Israeli Bedouin of the Negev*. Routledge.
- Odeh, S. (2018). *A violent network: Gender-based violence against Palestinian women in virtual space*. Tamleh — The Arab Center for the Advancement of social media: https://7amleh.org/wp-content/uploads/2018/11/Report_GBV_-_KtK.pdf

- O'Keeffe, G. S., & Clarke-Pearson, K. (2011). The impact of social media on children, adolescents and families. *Pediatrics*, 127(4), 800–804.
- Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon? *European Journal of Developmental Psychology*, 9(5), 520–538.
- Shariff, S., & Hoff, D. L. (2007). Clarifying legal boundaries for school supervision in cyberspace. *International Journal of Cyber criminology*, 1(1), 76–118.
- Suzor, N., Dragiewicz, M., Harris, B., Gillett, R., Burgess, J., & Van Geelen, T. (2019). Human rights by design: The responsibilities of social media platforms to address gender-based violence online. *Policy & Internet*, 11(1), 84–103.
- Sida (2021). *Gender-based violence online* (Research Report). https://cdn.sida.se/app/uploads/2021/11/04102156/10204730_BRIEF_Gender-Based_Violence_Online_nov-2021_webb.pdf
- Walby, S. (2011). *The future of feminism*. Polity.
- Walter, S. (2021). The backlash against globalization. *Annual Review of Political Science*, 24, 421–442.
- Weimann, G., & Masri, N. (2020). Research note: Spreading hate on TikTok. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1–14.

זנות כזירה של אלימות: נקודת המבט של התקשורת*

אודליה דיין-גבאי**

תקציר

המחקר מבקש לבחון כיצד התקשורת הישראלית מסגרה את תופעת הזנות כזירה של אלימות וניצול ב-11 השנים שקדמו לחקיקת החוק לאיסור צריכת זנות (2008-2018), בהסתמך על ניתוח ביקורתי ונרטיבי של 1,308 פריטים עיתונאיים שנדלו משלושה אתרי חדשות: הארץ, וואלה ו-ynet. המחקר נשען על גישת ניתוח שיח ביקורתי (Critical Discourse Analysis - CDA) וחקר נרטיבי, כדי לחשוף את המשמעויות הגלויות והסמויות של הטקסט העיתונאי ולהתחקות אחר עיצובם של נרטיבים ונורמות תרבותיים. הניתוח שואב מתפיסה פמיניסטית ביקורתית, הרואה בכל מחקר יצירה מובנית חברתית, תלוית הקשר ויחסי כוח. הדבר נכון במיוחד במחקר מסוג זה, העוסק בתופעת הזנות, שההטיה המגדרית הברורה שלה מחייבת אותנו להתבונן גם בהקשר החברתי של חוסר השוויון בין המינים. מחקר זה מצא נרטיבים תקשורתיים שמתארים את הזנות כזירה של אלימות באמצעות שימוש במונחים שמקשרים בין תופעת הזנות ובין אלימות, ניצול וכפייה, ובד בבד לשיח בעל מאפיינים של הסברה וחינוך שמטרתו לנפץ מיתוסים תרבותיים.

מבוא

בדצמבר 2018 אימצה ישראל את החוק לאיסור צריכת זנות, אשר מבטא תפיסה של זנות כאלימות מגדרית, כפייה וניצול. חוק זה אינו מובן מאליו לנוכח רוח התקופה

* מאמר זה מוקדש לזכרה של פרופ' אסתר שלי-נימון, אשר הנחתה במסירות ובמקצועיות את עבודת הדוקטורט שעליה מתבסס מאמר זה. פרופ' שלי-נימון, חוקרת מוערכת וותיקה, לשעבר ראשת המחלקה לתקשורת ועיתונאות באוניברסיטה העברית בירושלים, עסקה במחקרה בשפה, מגדר, פולקלור ותרבות. היא הייתה לי עוגן, השראה ומגדלור. יהי זכרה ברוך.

** ד"ר אודליה דיין-גבאי, המכללה האקדמית ספיר, האוניברסיטה העברית בירושלים
והמכללה האקדמית אשקלון (odeldayan@gmail.com)

הניאורליברלית של ימינו, ועל כן ראוי להסביר ולנתח את מקומה של התקשורת בהחלטה זאת.

המחקר הנוכחי נשען על ההנחה כי המדיה היא אחד מגופי עיצוב התודעה בחברה המודרנית, הממלאת תפקיד משמעותי בהבניית תופעות חברתיות, וכי לטיפול התקשורתי בנושא מסוים עשויות להיות השלכות, כמו הבאת הנושא הנדון לדיון ציבורי ולטיפול ממסדי (ברק-ברנדס, 1999; 1996; Scheufele, 2015; Cotter). הוא בודק כיצד גופי תקשורת ישראלים מסגרו את תופעת הזנות כזירה של אלימות וניצול בשנים שקדמו לחקיקה (2008-2018), בהסתמך על ניתוח ביקורתי, נרטיבי ותמטי של 1,308 פריטים עיתונאיים שנדלו משלושה אתרי חדשות: **הארץ**, **וואלה** ו**Ynet**.

הטקסטים נבחנו באמצעות ניתוח שיח ביקורתי, בשל תשומת הלב שהוא מקדיש לתפקיד הכוח (Smith & Bell, 2007), ומשום שהוא מתמקד באופן שבו יחסים מבניים של אפליה, עוצמה ופיקוח באים לידי ביטוי בשפה (Wodak & Meyer, 2001). השיטה, מעצם היותה ביקורתית, מניחה מראש כי הלשון מבטאת היעדר שוויון ומאבקי כוח בין קבוצות חברתיות שונות (Blommaert, 2005), מה שהופך אותה גם לזירה מרכזית לשינוי ולמאבק נגד עוולות חברתיות (קופפרברג, 2010). במקביל הטקסטים נבחנו באופן נרטיבי, מתוך ההבנה כי כל נרטיב הוא תוצר של שורת בחירות (מודעות ולא מודעות), שלכל אחת מהן יש משמעות (נגבי, 2009).

מחקר זה מתעתד להוסיף לגוף המחקרי הקיים בנוגע לזנות ולסיקור התקשורתי של קבוצות שוליים בעלות היבט מגדרי מובהק, כמו גם לעודד את חשיפת המורכבות הטמונה במבנים קיימים (מגדרי, תרבותי, קפיטליסטי) שמאפשרים את קיומה של תופעת הזנות ואף תורמים לצמיחתה.

סקירת ספרות

סוגיית הזנות: פרדיגמת דיכוי או עיסוק לגיטימי?

בספרות המקצועית רווחות כמה נקודות מבט לגבי חקר הזנות (סנטו וברגר, 2015). ככלל, אפשר לומר שהזנות והדיון על אודותיה היא סוגיה קלאסית החושפת את הקיטוב בין הפמיניזמים, ובעיקר בין הזרם הרדיקלי לזרם הליברלי. אף שתופעת הזנות כוללת מורכבויות חברתיות, רגשיות ופסיכולוגיות, וחלוקה סמיו-דיכוטומית לשת גישות עלולה לרדד נושא שדורש דיון מעמיק, לשם הבנת אופני המסגור התקשורתי, המחקר הנוכחי נסמך על הארגון הכללי של הבנות בנוגע לתופעה דרך שתי פרדיגמות:

דיכוי לעומת עיסוק לגיטימי. אלו מודלים מנוגדים בתכלית, משום שהם מבוססים על הנחות שונות לחלוטין (Weitzer, 2009). את הפרדיגמה הרואה בזנות כלי לדיכוי בחברה פטריארכלית וביטוי לאלימות נגד נשים אפשר לשייך לעקרונות בגישת הפמיניזם הרדיקלי, בעוד את הגישה שרואה בזנות עבודה אפשר לשייך לעקרונות בגישת הפמיניזם הליברלי (פרקר ופלד, 2009).¹

התפיסה הפמיניסטית הרדיקלית רואה בזנות על כל סוגיה ביטוי לאלימות, ניצול ודיכוי של נשים באשר הן, וכלי לשימור נחיתותן החברתית, הכלכלית והפוליטית (אלמוג, 2008; גור, 2008; הרצוג ושדמי, 2013; קמיר, 2002; Ekberg, 1997; Dworkin, 2004; MacKinnon, 1993, 2017). המשפטנית קתרין מקינון (MacKinnon, 1993), אחת מההוגות הפמיניסטיות הרדיקליות הבולטות כיום, טוענת כי לנוכח האלימות כלפי נשים לאורך ההיסטוריה יש לראות בזנות לא פעולה טבעית או בחירה מרצון, אלא צורה של אלימות מגדרית. מנקודת מבט זו, זנות היא מוסד חברתי אכזרי ודכאני, הנמצא על רצף האלימות המופנית כלפי נשים (Barry, 1995), נקרא גם "עבדות לבנה" (white slavery) ויוצר טראומות שהן בין הקשות ביותר בתרבות המערבית (גור, 2008). קוי, סמילי וטיילר (Coy et al., 2019) טוענות בהקשר זה כי פטריארכיה, גזענות וקפיטליזם מבוססים על היררכיה של ערך אנושי, והזנות מנציחה ומשמרת היררכיה זו בכך שהיא מעניקה, בין היתר, לגיטימציה לזכאותם לכאורה של גברים להרוויח מגופן של נשים, נערות וילדות תוך איום מתמיד באלימות נגדן. גישה זו משתקפת בשפה עצמה: הזנות לא תתואר כ"עבודת מין" (sex work), אלא כמכירה של גופן ומיניותן של נשים לשימוש זמני של גברים (קמיר, 2007), או כשימוש בגוף של נשים בידי גברים לצורך מין (Dworkin, 1993) - כאשר ההיבט של הניצול ויחסי הכוח המגדריים מובנה בעצם ההגדרה (Coy, 2012). כמו כן, הגברים שמשתמשים בגופן של הנשים יכוננו "צרכני זנות" או "זנאים" ויוצגו כמדכאים ופוגעים, והנשים יכוננו "נשים בזנות" (prostituted women) או "שורדות זנות" (survivors) - בכך מתבטאת התפיסה כי הזנות היא זירה של אלימות ולא עבודה לגיטימית (Barry, 1995; Farley, 2004).

לעומת זאת, בפמיניזם הליברלי יש גישות המתייחסות לזנות במונחים של בחירה, חופש עיסוק וסוכנות (agency). יש גם מי שמאמינים כי זנות עשויה לתרום להעצמת נשים ולבטא כוח נשי, שליטה של נשים על חייהן ואף חתרנות נגד דיכוי פטריארכלי (Weitzer, 2009). בהקשר זה חוקרות שונות (O'Neill et al., 2009; Pitcher, 2019; Sanders, 2006) רואות בזנות "עבודת מין" (sex work), מתוך תפיסתה כבחירה אישית של נשים העוסקות בה. לפי פרדיגמה זו אין ב"עבודת מין" אף היבט אינהרנטי שבגינה יש למנוע התייחסות לזנות כעבודה, אלא מדובר בסחר חליפין המשיא רווח לשני הצדדים, כמו כל עסקה כלכלית. יש הטוענים כי בהיבטים רבים יש דמיון בין עבודת מין

ובין עבודות שירות וטיפול אחרות שמבצעות נשים (טיפול פיזי, עיסוי, פסיכותרפיה, טיפול בקשישים ועוד) (McLeod, 1982). עוד נטען כי הזנות מאפשרת לנשים הסובלות משוליות מרובה ניעות כלכלית ושיפור מצבן הסוציאקונומי (Agustín, 2007). בהתאמה, השפה הנבחרת תכלול מונחים כגון "עבודות מין", "עובדות מין" ו"לקוחות", אשר מצביעים על בחירה ולגיטימציה, וזאת בניגוד לגישה הרדיקלית, שרואה בכך מכבסת מילים שמכשירה ניצול מיני (Gupta, 2017). לפי עקרונות הגישה הליברלית, ההנחה האפריורית כי עובדות מין הן קורבנות מבטאת תפיסה פטרונית המצמצמת את הסובייקטיביות של נשים בזנות (Pitcher, 2019) ולא מאפשרת לראות בהן סובייקטים בוחרים האחראים על חייהם. לפי גישה זו הבעיה העיקרית איננה עצם העיסוק בזנות אלא הקלון והבושה האופפים אותו, היעדר גישה למשאבים וחוסר יכולת לממש זכויות בסיסיות (רוברטס, 2006; 1994; Vanwesenbeeck, 2006; Sanders).

עיתונות וזנות: ייצוג, מסגור, נרטיב וביקורת

חקיקה שאוסרת על צריכת זנות ורואה בצרכני הזנות מבצעי עבירה, משקפת תפיסה הדוחה על הסף טענות שמזוהות עם עקרונות מסוימים בגישה הליברלית. אחת מנקודות המפתח בהתפתחות של תפיסה זו ביחס לזנות במדינה היא האופן שבו התקשורת מתווכת לציבור את תופעת הזנות. כך, באמצעות מסגור, שימוש בדימויים וסטריאוטיפים, השפה הנבחרת, שיוך הסיפור להקשר זה או אחר, הבלטתו וכן הלאה, מתרחש תהליך הבניית המציאות - הנכחה או הדרה של אירועים, קבוצות או תופעות (Lawlor & Tolley, 2017; Nesbitt-Larking, 2007; Sutkutė, 2019).

במסגרת חקר התקשורת מנקודת מבט ביקורתית, העיסוק בייצוג, מסגור ודימויים הוא מהותי בעיקר בנוגע לקבוצות המוגדרות "אחרות" - מיעוט כמותי או מיעוט חברתי (קמה ופירסט, 2015; Hall, 1980, 1986). בהתאם לכך, אחד המרחבים הבולטים שבהם אפשר לעמוד על אופי היחסים בין העיתונות למציאות חייהן של נשים הוא סיקור האלימות נגדן (למיש, 2007). התבוננות ארוכת טווח במרחב זה בישראל חושפת את יכולתה של העיתונות להעלות נושאים חדשים לסדר היום הציבורי ולהעביר קבוצות ותופעות חברתיות משולי השיח למרכזו, עד כדי שינוי תפיסתי בקרב הציבור ומקבלי ההחלטות (דיין-גבאי, 2021). אך למרות העלייה בהיקף ההתייחסות התקשורתית לסוגיית האלימות נגד נשים, נמצא כי הסיקור הוא חרב פיפיות (להב, 2007). לצד העלאת הנושא לדיון, הוא הוצג לרוב באופן פשטני וסנסציוני, ללא ניסיון לחשוף את המבנה המגדרי שעומד בבסיסו (בן-עטר ואח', 2021; ברק-ברנדס, 1996; דיין-גבאי, 2020; להב, 2008). מחקר שבחן את הסיקור התקשורתי של אלימות כלפי נשים מצד בני זוגן הראה כי אמצעי התקשורת נוטים לדרמטיזציה, להאשמת הקורבן במצבה

ולהצגת הסוגיה החברתית של אלימות כלפי נשים כבעיה פרטית (ברק-ברנדס, 1996). בה בעת, הסיקור הנרחב בנושא גם תרם רבות לקידום חקיקה מקיפה יותר (גל, 2003).

לנוכח דברים אלו, מעניין לבחון מה חושפים מחקרים המנתחים את הייצוג התקשורתי של התופעה שבמרכז מחקר זה: הזנות. מחקרים שונים מצאו כי סוגיית הסחר בנשים מוסגרה כנושא פלילי, השייך לתחום הפשע, והוצגה באופן אפיזודי, כאוסף של מקרים בודדים, ולא כנושא העומד בפני עצמו (Pajnik, 2010; Shafer et al., 2014). ברנט (Barnett, 2016), שביצעה ניתוח איכותני של תכנים שפורסמו ב־49 מגזינים מרחבי העולם (ארצות הברית, אנגליה, אוסטרליה, הודו, קנדה, דרום אפריקה וישראל) במשך עשור (2000-2010), מצאה כי הסיקור נטה לסנסציוניות וכלל רמיזות כי קורבן הסחר אשמה במצבה, קרי שמשוהו בנתוניה "אפשר" לסחור בה. יתרה מכך, לא נמצא עיסוק במרכיבים חברתיים של תופעת הסחר, סיבותיה והשלכותיה, או חיבור שלה להיבטים תרבותיים, פוליטיים, כלכליים וחינוכיים, או למבנה המגדרי הדכאני. גם מחקרים שלא התמקדו בסחר בנשים הציגו את הנשים בזנות כאחראיות בלעדיות למצבן ולתופעה בכלל (Cabezas, 1998); בהקשרים של פשיעה יותר מאשר של קורבנות (Suppiah et al., 2019); או שהזנות ככלל הוצגה בהקשרים של עסקים ולא כבעיה חברתית, כאשר הנשים הוצגו כמחוללות מחלות, אקטיביות ועצמאיות (Özaşçılar & Ziyalar, 2015). ככלל, נמצא כי אופן המסגור של סוגיות חברתיות - אפיזודי או תמטי - השפיע על הטמעתן בתודעה הציבורית, כאשר מסגור אפיזודי פירושו התייחסות בעיקר למקרים פרטיים, ואילו מסגור תמטי הוא התייחסות רוחבית לסוגיה, המאפשרת דיון מעמיק, בעוד מושא הסיקור נותר מופשט (Iyengar, 1990).

באופן כללי, הסיקור התקשורתי של זנות מתעלם לרוב מהנורמות הפטריארכליות שמסלילות נשים לעולם זה. בהקשר זה, ראוי להזכיר מחקר אמריקני שסקר את השיח התקשורתי במהלך 13 השנים שקדמו לחקיקת חוקים לסגירת פורומים שונים שקידמו זנות מקוונת (Fight Online Sex Trafficking Act; Stop Enabling Sex Traffickers Act). המחקר מצא כי מרבית הכתבות בתקשורת (כ־70%) על פורומי המין של "קרייגסליסט" (Craigslist)² מסגרו את הזנות כפשע והביעו תמיכה כללית בקידום חקיקה לסגירת הפורומים, כאשר השפה הנבחרת התייחסה לרוב ל"זנות" (prostitution) ולא ל"עבודת מין" (sex work), וכי השיח התקשורתי שקדם לחקיקת החוק המבקש למגר זנות מקוונת דחק לשוליים את הפרדיגמה של זנות כעבודה לגיטימית (Reynolds, 2020).

לנוכח הרקע התאורטי שהוצג עד כה, מחקר זה יבחן את מסגור הזנות בתקשורת הישראלית בהקשרים של אלימות בשנים שקדמו לקידום החוק לאיסור צריכת זנות

בישראל. על קורפוס המחקר, שיטת המחקר, ממצאי המחקר והדיון בהם, בחלקו הבא של המאמר.

קורפוס המחקר, דרכי החקירה וניתוח הטקסטים

באמצעות ניתוח שיח ביקורתי, ניתוח נרטיבי ותמטי, מחקר זה בוחן את מסגור תופעת הזנות כזירה של אלימות וניצול בעיתונות המקוונת בישראל בשנים שקדמו לחקיקת החוק לאיסור צריכת זנות (2008-2018). קורפוס המחקר מונה 1,308 פריטים עיתונאיים שנדלו משלושה אתרי חדשות: **הארץ**, **וואלה** ו-*Ynet*.

במחקר נותחו כל הפריטים (כתבות, מדורים, תחקירים, מבזקים) אשר עסקו בזנות או אזכרו אותה, תוך התמקדות בטקסטים מילוליים. דליית הפריטים נעשתה ידנית, לפי מילות חיפוש רלוונטיות, כגון: זנות, סחר בנשים, זונות, פרוצות, יצאניות, נערות/נערות ליווי, סרסור, הפללת הלקוח, איסור צריכת זנות, צרכני זנות, עובדת/עבודת מין, דירה דיסקרטית, בית בושת, זנאים וכו'. הפריטים נאספו לטבלה מארגנת על פי קטגוריות שונות, שנועדו למפות את החומר ולבחון את המסגור, הייצוג והתמות המרכזיות. לאחר קריאה חוזרת ונשנית של הכתבות נעשה מיון וזיהוי על פי קטגוריות, שבדקו בין היתר מי הן הדמויות הבולטות, הנעדרות או השוליות בכל כתבה וכיצד הן מוצגות, על אילו פרטים מושם דגש, מה ההקשר, האם מדובר בזנות קטינים, סחר בנשים, זנות מקומית וכיוצא בזאת, האם יש ביטויים חוזרים, מה הם ובאיזה הקשר הוצגו. שיטת ניתוח הנתונים התמקדה בהיבטים לשוניים רטוריים של הטקסט המעבירים מסרים סמויים, תוך התייחסות למיתוסים תרבותיים או אידאולוגיות רווחות בנוגע לזנות. בהקשר זה נעשה מאמץ להבין איזה קול עולה מכלל התמות המופיעות בכלי תקשורת שונים.

שיטת המחקר משלבת בין גישת ניתוח שיח ביקורתי (CDA) לניתוח נרטיבי, כאשר ניתוח השיח הביקורתי מניח מראש שבשיח יש חוסר שוויון ומאבקי כוח (Blommaert, 2005). במסגרת גישה זו חוקרים נעזרים במגוון רחב של כלי ניתוח (חמו ואח', 2015; קליין, 2010; 2017; Van Leeuwen, 2008; Sriwimon & Zilli, 2017), תוך התמקדות בשלושה מושגים מרכזיים ומכוננים: כוח, אידאולוגיה וביקורת (van Dijk, 2015). מחקרים ביקורתיים מצביעים על התפקיד שממלא השיח בהפקה של אי-שוויון ובשעתוק, ומתחקים אחר האופנים שבהם טקסטים דבורים או כתובים מבטאים יחסים של כוח ושליטה, מחזקים אותם ונותנים להם לגיטימציה - או מתנגדים להם (קליין, 2010; Sriwimon & Zilli, 2017). מחקר זה נשען על ראיית חקר שיח ביקורתי כגישה אקטיביסטית למחקר איכותני (Reynolds, 2018, 2020), משום שגישה זו מאפשרת לאתר בעיות חברתיות, ובמיוחד אפליה ואי-שוויון (Renkema, 2004; Sriwimon, 2017).

(2017). נוסף על כך, לדעת חוקרים בגישה זו יחסי כוח מוטמעים בהכרח בייצוגים בתקשורת (Reynolds, 2020).

מלבד ניתוח שיח ביקורתי, מחקר זה נשען על ניתוח נרטיבי, בשל ההבנה כי ציירת נרטיב כרוכה בשורה ארוכה של בחירות וכי בכל נרטיב ישנו יסוד מניפולטיבי. בחירות אלה נוגעות לרלוונטיות, לשפה, לסגנון, לפרטים שיודגשו ועוד (אלמוג, 1999; ספקטור-מרזל, 2010; Renkema, 2004). לפיכך, הדגשת פרטים מסוימים בטקסט או הדרתם ממנו, וכן בחירת המילים והמבנה התחבירי של המשפטים, הן פעולות פוליטיות המבטאות כוח ומקצות מידה זו או אחרת של עוצמה לגיבורי הסיפור השונים (תירוש, 2001; van Krieken & Sanders, 2019). לכן, בהתבסס על הנחת היסוד כי אין טקסט ניטרלי, וודאי שלא טקסט עיתונאי (וולפספלד, 2012), נטען כי אף שהעיתונאים מחויבים לייצג את המציאות, הם גם מציעים מסר בעל משמעות ערכית או מוסרית, בין שהוא גלוי או סמוי, מודע או לא מודע (קליין, 2010; Renkema, 2004; van Krieken & Sanders, 2019).

תחימת המחקר ובחירת מקורות התקשורת

הוחלט לתחום את הפרסומים שבהם עוסק המחקר בין השנים 2008-2018, משלוש סיבות:

1. בשנת 2008 הוקמו שני ארגונים - סלעית³ בתל אביב ואופק נשי⁴ בחיפה - שהם חלק מהתוכנית הלאומית למלחמה בתופעת הזנות. זו עובדה בעלת חשיבות, משום שהקמת ארגונים אלו היא ביטוי להתייחסות הממסדית לתופעת הזנות בכלל, להבדיל מדגש על סחר בנשים בלבד. כלומר, המחקר מתחיל בנקודת הזמן שבה מדינת ישראל הכירה בקיומה של תופעת "זנות מקומית", שאינה תלויה ביבוא וסחר של נשים.
2. דגימת הפרטים נחתמת ברגע ההיסטורי שבו אושר בממשלה החוק לאיסור צריכת זנות - 31 בדצמבר 2018 (חי, 2018).
3. 11 שנים הן תקופה ראויה ומספקת לבירור תהליכים חברתיים, תקשורתיים ופוליטיים. לצורך מיפוי הסיקור העיתונאי בנושא נבחרו שלושה אתרי חדשות בולטים: **הארץ**, **וואלה** ו-**ynet**. נבחר משום שהוא אחד האתרים הגדולים והמובילים בישראל⁵, ומשום שאפשר לומר כי הוא מייצג פלח אוכלוסייה רחב. **הארץ** נבחר משום שאף הוא עיתון מרכזי בשיח הציבורי, אך גם האקדמי, אשר מטפח דימוי של עיתון "איכותי" ולא פופולרי, המייצג קהל יעד אליטיסטי (קמה, 2005; Lehman-Wilzig & Seletzky, 2010). בהתאם לכך, אתר **הארץ** מעיד כי יותר ממחצית מגולשיו מחזיקים בתואר שני או שלישי, ורובם מגיעים ממעמד סוציו-אקונומי בינוני ומעלה (ב"ז, 2017). **וואלה**

נבחר אף הוא בשל היותו אתר פופולרי בשדה התקשורת, שטוען לשיעור חשיפה של 55.4% נכון לשנת 2017.⁶ השילוב בין אתרים אלו מאפשר סקירה רחבה ומגוונת של השיח החדשותי המקוון על תופעת הזנות, אשר מעוררת מחלוקת בדיון הציבורי.

ממצאים

ניתוח הפריטים העלה שתי קטגוריות מרכזיות. הראשונה היא "זנות - מקרה מזעזע", הכוללת התייחסות לשלוש תת-קטגוריות של סיפורים על זנות בנסיבות מחמירות: "זנות בכפייה וביטויי אלימות נוספים", "זנות קטינים וקטינות" ו"כשל מוסרי - זעזוע משבירת מוסכמה חברתית". הקטגוריה השנייה, "נרטיב ההסברה", מציגה את הזנות כזירה של אלימות, אך משלבת טכניקות של הסברה וחינוך, ובכך יוצרת תמונה מורכבת יותר מ"זנות - מקרה מזעזע".

"זנות - מקרה מזעזע"

מאמר זה חושף נרטיב בולט של הזנות בסיקור התקשורתי בישראל לאורך השנים. המקרים המתפרסמים תחת נרטיב זה ממסגרים כאיומים ויוצאי דופן, כאלה שמותירים את צרכן התקשורת "מזעזע". נרטיב דומיננטי זה בשיח התקשורתי דומה לממצאים של להב (2008), שהראתה כי תקיפות מיניות מסוקרות בעיקר כ"מקרה מזעזע". תחת נרטיב זה נמצא התייחסויות לזנות בכפייה, זנות שכוללת אלימות בוטה, זנות קטינים, וכן צריכת זנות בידי דמויות בעלות תפקידים מסורתיים (אם, אב, בן זוג) או מקצועיים (אנשי דת, שוטרים, נבחרי ציבור), אשר מעורבותם בתופעה נתפסת כשבירה של נורמות חברתיות. במסגרת הנרטיב "זנות - מקרה מזעזע", ככל שהאירוע המתואר משופע יותר במאפיינים סנסציוניים, שיפורטו להלן, רמת הזעזוע גדלה וגובר הסיכוי לבולטות בשיח התקשורתי ובסדר היום הציבורי.

זנות בכפייה וביטויי אלימות נוספים

במחקר נמצא כי ההתייחסות המפורשת ביותר למקרה הזנות כמקרה יוצא דופן, איום, מחריד ומזעזע היא כאשר מדובר בזנות בכפייה. בקטגוריה זו נמצאות ידיעות וכתבות המתייחסות לסחר בנשים, אשר כוללות אמצעים רטוריים שמבהירים כי מדובר בזנות "בניגוד לרצונה" של האישה, ומכאן נגזר הזעזוע. מילים כמו "אולצה", "כפו עליה" או "עבדות" מדגישות את יחסי הכוח שבבסיס הזנות ואת פרדיגמת הדיכוי, שבה יש תוקף וקורבן. בנרטיב זה האישה מוצגת כקורבן, חלשה ופסיבית, ובמקביל הגבר מתואר כאקטיבי, תוקפני, לעיתים לא אנושי. דוגמאות לכך מופיעות בכותרות שונות,

שפורסמו במועדים ובגופי תקשורת שונים: "אישום: אנס את גרושתו וכפה עליה זנות" (אשכנזי, 2008); "רוצה את הדרך בחזרה? תעבדי בזנות" (זיתון, 2010); "חשד: אילצו צעירה לשכב עם 20 גברים בערב" (בריינר, 2013). גם הדוגמה הבאה מראה כיצד המקרה מתואר כסיפור של כפייה ואילוץ, שבו האישה בזנות היא הקורבן, והגורמים הגבריים באשר הם - הסוחר, הסרסור וצרכני הזנות עצמם (המוגדרים כאן "לקוחות") - הם התוקפים, המאלצים ואף האנסים:

"נאנסה על ידי 8 עד 81 לקוחות בלילה" [כך בכותרת המשנה - אד"ג]

כאשר י' הגיעה לישראל נערכה "מכירה פומבית" לנשים, והיא נלקחה לבית בושת ברחוב פין בדרום תל אביב, שם אולצה לעבוד בזנות במשך כשנה וחצי [...]

[...] אולם הסיט של ט' החל כאשר הגיעה למצרים. היא ושתי נשים נוספות נאלצו ללכת זמן רב במדבר, בקור וללא אוכל. מי שרצתה לאכול או לישון במקום מוגן, נאלצה לקיים יחסי מין עם הבדואים, שניסו להבריח לישראל. לפי התביעה, במשך כשנה הועסקה ט' בזנות ונאנסה על ידי 8 עד 81 לקוחות בלילה (גרסומן, 1102).

הבחירה לתאר אונס במילים "יחסי מין" נראית תמוהה, משום שמינוח זה מרמז על מערכת יחסים והדדיות, להבדיל מהמילה "אונס", שבסודתה אלימות, כפייה של אקט מיני והיעדר הסכמה חופשית. באותו הקשר, גם המילים "לעבוד" ו"הועסקה", השאולות מעולם העבודה הנורמטיבי, אינן תואמות לתיאור מקרים של אלימות קיצונית ומעשי אונס חוזרים ונשנים.

פרט לזנות בכפייה, מאפיין נוסף שממסגר את הזנות כ"מקרה מזעזע" הוא תיאורים של גילויי אלימות מלבד הזנות עצמה. לעיתים אלו תיאורים מפורטים, פלסטיים, על סף הפורנוגרפיים, ולעיתים רק מוזכר סוג האלימות. ככל שגילויי האלימות קשים, בוטים ומחרידים יותר, גובר הזעזוע. הדבר נכון גם בנוגע לתיאור של ריבוי האקטים האלימים וחומרתם, עד כדי התייחסות להשלכותיהם ולנזק שגרמו, למשל: "אנסו צעירה באכזריות עד שהפכה עקרה" (נחמני, 2008). כותרת זו **מואלה** מנכיחה את האכזריות של התקיפה המינית ואת הנזק הגופני המחריד שנגרם לצעירה, המפורט בכתבה: "נראה כי כתוצאה ממקרי האונס האכזריים, נקרע איבר מינה של הצעירה ונפגע רחמה, אך הם מנעו ממנה טיפול רפואי, וכתוצאה מכך הפכה לעקרה. ההתעללות הממושכת בצעירה נפסקה רק לאחר שנעצרה על ידי המשטרה וגורשה מישראל". פירוט היתר בדבר הפגיעות הגופניות שגרמו הסוחרים אומנם מנכיח את הנזק והאלימות הכרוכים בזנות, אך אלו תיאורים פלסטיים, כמעט פורנוגרפיים, אשר משמשים בעיקר להגברת הסנסציה.

בסיקור עיתונאי של זנות בכפייה "טבעי" להפנות אצבע מאשימה כלפי הסוחר והסרסור, הם "האשם המייד", אלה שכופים את הזנות, אך נשאלת השאלה מה בנוגע לצרכני הזנות. נמצא כי הסיקור שמדגיש את ההיבט של סחר בנשים נוטה להתעלם מהאחריות של הזנאי עצמו או למזער אותה. לדוגמה, בכתבה לעיל לא מוטלת אחריות על עשרות הגברים שהתעלמו ממצבה הרפואי של הצעירה וקיימו איתה יחסי מין בניגוד לרצונה, קרי, אנסו אותה. השיח העיתונאי החסר על אודות הגברים הרבים שפגעו בצעירה מותיר את הזנאים - הדלק שמניע את תעשיית הזנות - במחשכים. חשוב להתעכב על דמותו של צרכן הזנות משום שמדובר בקבוצה הטרוגנית - גברים בני כל הגילים ובכל רמות ההשכלה, שמגיעים מכל שכבות האוכלוסייה, ויש להם מניעים שונים (בן-ג'ויה, 2015; ברוקר, 2007; טל-הדר, 2015; לבנקרון, 2013; להב-רז, 2016; פרח-פרן, 2019; פריאור, 2017; ריבקין ואח', 2022; Lowman, 2022; Coy et al., 2019; & Atchison, 2006; Sanders, 2008a, 2008b; Sawyer et al., 2001). חלקם רווקים ואחרים הם גברים נשואים הנחשבים "נורמטיביים" (לבנקרון ודהאן, 2003; ריבקין ואח', 2022; Sawyer et al., 2001). היכרות עם מידע מסוג זה יכולה הייתה לבוא לידי ביטוי בעיצוב הנרטיב על זנות בכלל ועל זנות בכפייה בפרט, כך שיקלול התייחסות מעמיקה לדמות הזנאי.

זנות קטינים וקטינות

מסגור הזנות כזירה של אלימות הוא מפורש כאשר מדובר בזנות קטינים וקטינות.⁷ בסיטואציה כזו ברורים לכול יחסי הכוח המעוותים והלא שוויוניים בין הקטינה שגופה נתפס כמצרך ובין הרוכש. קרי, אפשר לומר כי האסימטריה הבולטת בין הזנאי או הסרסור ובין הקטינים מנכיחה את העובדה שהזנות היא ניצול ופגיעה בקטין או בקטינה. בהמשך לכך, הזעזוע מתבטא בהדגשה של יחסי כוח לא מאוזנים וחזרה על המילים "ניצול" ו"הדחה". גם ציון הגיל המדויק של הקטינים מגביר את הזעזוע. כך למשל בכותרת המשנה "במבצע רחב היקף שנערך ב-36 ערים אמריקאיות, שוחררו עשרות קטינים שנוצלו מינית, אחד מהם בן 10 בלבד" (מקגריל, 2009). מוטיב נוסף התורם לזעזוע הוא מספר גדול של מעורבים במקרה המתואר - בין שמדובר בסרסורים או סוחרים, ובין שמדובר בקטינים עצמם. לדוגמה: "ארה"ב: 389 נעצרו בחשד לשידול ילדים לזנות" ("ארה"ב: 389 נעצרו", 2008). הסיפור הפך מזעזע יותר כאשר הוא כולל את המאפיינים הבאים: תיאור של פעילות אלימה פרט לאקט הזנות עצמו, ציון גילן הצעיר של הקטינות, ציון הפער הגילאי או המעמדי בין הזנאי או הסרסור ובין הקטינה/ה, ותיאור הקטינים במילה "ילדים". הדוגמה הבאה לקוחה מתוך כתבה המכילה מאפיינים רבים שמסייעים להגדיר את המקרה כמזעזע:

"התחלתי בעשר בבוקר וסיימתי בחצות", היא סיפרה בראיון מצמרר לרשת NNC. "כמה מהגברים צחקו עליי משום שבכיתי. הייתי צריכה לעצום את העיניים שלי כדי שלא אראה מה הם עושים לי, כדי שלא ארגיש דבר", היא אמרה.

בגיל 31, לדבריה, המשטרה המכסיקנית ערכה פשיטה על בית הבושת, ויקינטו חשבה שהיא ניצלה מידי סוחר הנשים. היא טענה. השוטרים פשוט אספו את כל הבנות שעסקו בזנות ודרשו טובות הנאה מיניות [...] "הם היו דוחים. הם ידעו שהיינו קטינות. לא היינו אפילו מפותחות. הפנים שלנו היו עצובות. היו בנות בנות עשר בלבד. היו בנות שבכו. הן סיפרו לשוטרים שהן קטינות ואיש לא שם לב", סיפרה הצעירה המכסיקנית.

יקינטו הוכתה והייתה קורבן להתעללות מצד סרסורים שונים. היא נכנסה להריון לאחד מהם וילדה תינוק בגיל 51. לדבריה, הסרסורים שלה השתמשו בתינוק שלה כאמצעי להפעלת לחץ עליה (מורו, 5102).

אין ספק שהמקרה הוא סנסציוני, וכך גם אופי הסיקור, שכולל פירוט יתר, דרמטיזציה, ציון גילי הילדות ומילות תואר רבות. הסיקור המוחשי והדרמטי מעביר היטב את הזוויה שבסחר בקטינים לזנות. אך גם כאן המסגור הוא אפיזודי (Iyengar, 1990), קרי פרסום של מקרה פרטי, פרסום יחיד במדור חדשות מהעולם, שאינו חלק מסיקור רחב יותר של מצב הסחר או זנות קטינים בישראל או בעולם. הביקורת הנדרשת כאן עולה דווקא לנוכח המשפט שנבחר לסיום הכתבה: "יקינטו סיפרה שרוב לקוחותיה 'היו זרים שביקרו בעיר שלי וחיפשו קשרים מיניים עם קטינות כמוני'" (מורו, 2015) - הערה מטרידה שאינה זוכה להתייחסות נוספת. הרי צריכת זנות בכלל, וזנות קטינים בפרט, אינה מתרחשת בריק. למעשה, אין לה קיום ללא הביקוש והצריכה. נראה כי גם כאן, כמו במקרים נוספים, הזנאים נותרים בצל, ללא חשיפה ראויה.

"כשל מוסרי" - זעזוע משבירת מוסכמה חברתית

נמצא כי הנרטיב "זנות - מקרה מזעזע" כולל התייחסות לזנאים במקרים מסוימים בלבד - כאשר פרופיל הזנאי, הסוחר או הסרסור הוא של אדם שעצם מעורבותו בדרך זו או אחרת בתעשיית הזנות נתפסת כשבירת מוסכמות חברתיות. מדובר במקרים של "אירוע יוצא דופן", שעשוי לגרום לאדם הסביר להשתאות לנוכח שבירת מוסכמות חברתיות מסוימות, ובכך נחשף כשל מוסרי. המקרה הראשון הוא צריכת זנות או שידול לזנות מצד בן משפחה קרוב: אב המסרסר בבתו, גבר באשתו או אם בבנותיה. הפליאה וההצבעה על שבירת מוסכמות חברתיות מתרחשת גם במקרים שבהם מי שנתפס צורך זנות, מסרסר או משדל לזנות, הוא אדם שמחזיק בתפקיד בעל אופי ממסדי, כמו שמירה על החוק (שוטרים), המוסר (איש דת) או חינוך ילדים ונוער (מורה). העובדה שדווקא אדם כזה כשל בתפקידו מציבה אותו בעמדה של מי שנכשל מוסרית. הכשל

המוסרי כאן הוא לא מעצם צריכת הזנות, אלא מהשבר הנורמה ההתנהגותית המצופה מבעלי תפקידים מסוימים. כך בדוגמאות הבאות של אימהות שמוצגות כאחראיות לפגיעה בבנותיהן: "5 שנות מאסר לאם שצירפה את בתה למיטה כששכבה עם לקוחות" (אידלמן, 2009); "תושבת פלורידה נעצרה לאחר שבלשים שהתחזו ללקוחות נפגשו עם בתה בת ה־15 במלון בניו יורק לכאורה במטרה לקיים עימה יחסי מין בתשלום. 'חשבת' שהיא תתעסק רק בסטיות', אמרה האם" ("לקחה את בתה", 2014).

מקרים של אימהות שמסרסרות בבנותיהן שוברים מוסכמות חברתיות בסיסיות לגבי תפקידה של האם, ומקצינים את הדיכטומיה בין אם טובה לאם רעה. מדובר במופע קיצוני של ניפוח "מיתוס האימהות", שהוא בסיס לייצור מתמיד של דימויים וייצוגים של אימהות שכשלו בתפקידן ואינן ממלאות את דרישות האידאל האימהי (שיפמן, 2017). האם הטובה נתפסת כבלתי־אנוכית, כנועה, אי־מינית ומקדישה את עצמה לילדיה, ואילו האם הרעה נתפסת כאנוכית, תוקפנית ומינית (Kaplan, 1992). אם אפשר לזהות נורמות וערכים משתנים בחברה בנוגע לתפקיד האימהות באמצעות הטקסט התקשורתי (ארוניס, 2014; לחובר, 2018), הרי שאפשר לתייג את האישה שמסרסרת בבנותיה כסמן הקיצוני ביותר במודל "האם הרעה". ההדגשה של שבירת מוסכמה חברתית זו בנוגע לתפקידה של האם, משקפת את הבסיס הפטריארכלי של ההפרדה הדיכטומית בחברה הישראלית בין נשים בכלל ובין אימהות בפרט. התפיסה של "אם רעה" מודגשת ביתר שאת בשל ההנחה כי האישה היא מעל הכול "אם ורעה", וכי השתתפותה ותורמתה לחברה מתגלמות בעיקר בתפקידים משפחתיים (ברקוביץ, 1999). כאשר האם היא הגורם המסרסר, אין ספק שמדובר באם יוצאת דופן, השוברת את מוסכמות החברה והמוסר, אך השיח התקשורתי ביחס למקרים אלו נותר בגדר הצהוב והסנסציוני, ולא מספק נתונים נוספים שעשויים להציג תמונת מציאות מורכבת ורבדים נוספים להבנת התופעה. מעניינת בהקשר זה התובנה העולה ממחקרה של נעמה גולדברג (2019), כי הקשר הראשוני בין האם לבת הוא אחד הגורמים המצויים בבסיס הכניסה למעגל הזנות.

המקרה ממוסגר כמזעזע גם כשהמסרסר הוא בן הזוג. כך בדוגמה הבאה: "חשד: סרסר בבת זוגו בחודש ה־9 להריונה" (סניור, 2012). תיאור זה מכתיר את המקרה כמזעזע, כמו גם אמירתו המפורשת של הכתב כי מדובר בסיפור מזעזע: "פשיטה משטרתית על בית בושת חשפה **סיפור מזעזע**. בעל המקום [...] חשוד כי סרסר בבת זוגו והכריח אותה להעביר לו 2,000 שקל מדי יום. **גם הריון לא עורר בו חמלה**" [ההדגשות שלי, "אד"ג] (סניור, 2012). גברים שמשדלים את בנות הזוג שלהם להגיע ליגנות בדרכים שונות הם תופעה מוכרת; המושג "סרסורי רומיאו" (Romeo pimps) מתייחס לטכניקה הכוללת הצהרות אהבה כוזבות ובניית מערכות יחסים חבריות ואף

זוגיות, שבהן נוצרת תלות של האישה בסרסור (Eberhard et al., 2019; Kennedy et al., 2007). אך בסיקור התקשורתי של גברים שמסרסים בבת זוגן לא נראה שהטכניקה הזו נתפסת כשיטת פעולה, אלא כמקרים אפיזודיים מזעזעים. כמו כן, אמצעים רטוריים של הדגשת הביטוי "בן זוג" וחזרה עליו מחזקים את הזעזוע משבירת המוסכמה החברתית בנוגע לתפקידו המסורתי של הגבר, קרי הגנה על בת זוגו, ובכך משמרים את היסודות הפטריארכליים של הגבריות ההגמונית כחלק ממערכת יחסים הטרונומטיבית (Connell & Messerschmidt, 2005).

הזעזוע מצריכת הזנות כשבירת מוסכמות חברתיות מתבטא גם כאשר הדמות הפוגעת מזוהה עם תפקיד ציבורי. כך למשל בנוגע לאנשי דת שצורכים זנות: "ארה"ב: כומר גנב 1.3 מיליון דולר ושכר נערי ליווי" ("ארה"ב: כומר גנב", 2010); או לאנשי חינוך, מדריכים ומטפלים בילדים ונוער, למשל: "מורה לשעבר מפ"ת הורשע בסרסור וניצול קטינה" (חננאל, 2010). אך כתבות רבות עוסקות במקרים שבהם מי שכשלו מוסרית הם אנשי אכיפת החוק - שוטרים: "במקביל לחקירה התעורר חשד כי אחד מהשוטרים מקיים יחסי מין עם אחת הנשים **תוך כדי ניצול חולשתה ומצוקתה** [...]" [ההדגשה שלי, אד"ג] (פורת, 2018). הביטוי המודגש מראה כי הזעזוע קשור לכך שהשוטר מעל באמון הציבור ובאמון הקורבנות שמבקשות את עזרתו במסגרת תפקידו.

במסגרת נרטיב זה, התקשורת מספרת לנו סיפור של "זנות בנסיבות מחמירות". לשם כך ננקטים אמצעים שונים, כמו הדגשה של מקרי אלימות ואזכור חוזר ונשנה שלהם, תוך שימוש במילות תואר רבות ותיאורים פלסטיים, דרמטיזציה, ציטוט עדויות אישיות ושימוש במספרים מדויקים כדי לעורר סנסציה (ציון גילים צעירים, מספר הפעמים שנאנסה וכו'). גם כאן, בדומה לממצאיה של ברנט (Barnett, 2016), הנשים מוצגות כפסיביות ונאיביות, בעוד הסרסור והסוחר ממוסגרים כתוקפים אלימים ואכזריים. ככלל, הזנות מוצגת כזירה של פשיעה ואימה, אך גם כאן חסר מסגור תמטי שמאפשר ניתוח של שורשי התופעה החברתית והשלכותיה ודיון בהם (Iyengar, 1990). נוסף על כך, דמות הזנאי לרוב נעדרת מהשיח, אלא אם מדובר באדם בעל תפקיד מסוים, ואז הזעזוע נובע מהכשל המוסרי.

אם כן, אפשר לומר כי המסגור האפיזודי של תופעת הזנות שנמצא בהקשר זה כולל התמקדות בדמויות קונקרטריות וחשיפת מופע מסוים של תופעת הזנות בפני הקוראים. היעדר המסגור התמטי מאפשר התעלמות תרבותית, פוליטית, כלכלית וחינוכית מהמבנה המגדרי והלא שוויוני בזנות עצמה ובתרבות המאפשרת אותה (Barnett, 2016; Iyengar, 1990).

“נרטיב ההסברה”: הגרסה המורכבת ל“זנות – מקרה מזעזע”

נרטיב משמעותי נוסף שמצא מחקר זה נוקט מעין טקטיקת הסברה ועל כן נקרא “נרטיב ההסברה”. נרטיב זה מציע נקודת מבט מורכבת יותר מהנרטיב הסנסציוני “זנות – מקרה מזעזע”. כלומר, הוא כולל מסגור של הזנות כאלימה, אך גם משלב טכניקות הסברה שמבקשות להשפיע לא רק ברמה האינפורמטיבית אלא גם לחנך, תוך נטייה לראות בזנות סוגיה חברתית ולא מקרה פרטי, כלומר יש בו מסגור תמטי (Lyengar, 1990). יש שרואים סיקור מסוג זה כ“בריא” (Ekberg, 2020). נרטיב זה בלט בעיקר באתר **הארץ**. כאמור, “נרטיב ההסברה” מאופיין בטכניקות הסברה. אחת מהן היא הצגת מיתוסים ועימותם עם נתונים המפרקים את המיתוס או לכל הפחות זורעים ספק באשר לאמינותו. טכניקה נוספת היא יצירת תשתית של ידע לגבי תופעת הזנות באמצעות הבאת עדויות של שורדות זנות, סיקור מהשטח, תיאורי פעילויות של ארגוני נשים וכיוצא בזה. עוד טכניקה היא פרסום מדריך שיעניק לקוראים תבנית ידע אופרטיבית, מאורגנת ומובנת בנושא. לדוגמה, הכותרת “זנות היא לא בחירה” (לי, 2016א) סותרת את פרדיגמת ההעצמה ואת טענת הבחירה החופשית וחופש העיסוק. בהמשך מתברר כי זהו ציטוט מתוך עדות של שורדת זנות המובאת בכתבה. דוגמת המדריך, או מתן ידע אינפורמטיבי, באה לידי ביטוי גם בכותרת הכוללת שאלה, שעליה הכתבה מנסה להשיב. כזו למשל היא הכותרת **בהארץ** “מה בעצם הבעיה בביקור בבית בושת?” (לי, 2016ב), שאחריה מופיעה כותרת משנה: “פגשתם חבר ואתם מתקשים להסביר לו מה בעצם הבעיה עם זנות? לפניכם חלק ראשון במדריך המלא”. ניתוח הכותרות מספיק כדי לזהות את “נרטיב ההסברה”, כאשר כותרת המשנה מסבירה כי הכתבה היא מדריך שייתן לקורא ולקוראת כלים וידע שיעזרו להם להפוך לשגרירים של נרטיב זה. לאורך הכתבה, הכתבת מציגה מיתוס אחר מיתוס ומבקשת להפריך אותם:

“זנות היא המקצוע העתיק בעולם, תמיד היתה ותמיד תהיה ובלתי ניתן למגר את התופעה”

בקיצור נמרץ: גם רצח, זה לא אומר שאנחנו לא מנסים למנוע אותו. התיאורטיקנית הפמיניסטית פרופ' קתרין מקינון נייערה זה מכבר את המוסכמה החברתית העתיקה כשציינה ש“זנות היא לא המקצוע העתיק בעולם, אלא היא הדיכוי העתיק בעולם” [ההדגשות במקור, אד“ג] (לי, 2016ב).

“נרטיב ההסברה” נוקט אמצעים שונים, כגון: עדויות, שאלות מנחות, ראיונות, פירוק מיתוסים תרבותיים, הצגת נתונים והתייחסות לזנות כאל תופעה חברתית. אחד המאפיינים הבולטים בנרטיב זה הוא התייחסות לרקע של הנשים בזנות ולנוקי הזנות, ותיאור הוויית הזנות כמעגל של גיהנום, אסונות וסבל:

[...] שגרת החיים שלנו נעדרת ממי שחיים בגיהנום הזנות. לצערנו, סיפורה של פזית אינו חריג. אלו חייהן של רוב שורדות הזנות - בניגוד למיתוס הרווח על אותן סטודנטיות "שובבות", ש"חוגגות את המיניות שלהן" וחוסכות סכומי עתק שבעתיד יממנו בוודאי את לימודי הפוסט-דוקטורט. המציאות שמוכרת לאלו העוסקים בעבודת שטח בתחום עגומה בהרבה (לוי, 4102).

בנרטיב זה האישה תוגדר "אישה בזנות", "במעגל הזנות" או "שורדת זנות", בניגוד לחלופות כמו "עובדת מין", "חשפנית", "נערת ליווי", "זונה", "פרוצה", "יצאנית" וכדומה. כמו כן, גבר שצורך זנות יכולה במקרים רבים "זנאי", "צרכן מין", "צורך נשים בזנות" או "גבר". עם זאת, לעיתים עדיין מופיעות הגדרות מוכרות כמו "לקוח" או "צרכן". נוסף על כך, זהו נרטיב הנוטה לתאר את החקיקה באהדה, תוך ביטוי תמיכה כמעט מוחלטת:

הצעת החוק להפללת לקוחות הזנות, שהיא תרגום די עוקב למודל השבדי, מבקשת בראש ובראשונה לתקן עוול חברתי. היא מבקשת לסמן את השתיקה של החוק כלפי הזוועות המתרחשות בעולם הזנות ולהטיל את אות הקלון החברתי אשר רבץ עד היום על נשים ונוער שמעורב בזנות - על הלקוחות ואולי גם חזרה על החברה כולה (גיא, 4102).

לסיכום, בבסיס "נרטיב ההסברה" ניכר רצון לתווך לציבור את הזנות דרך נתונים ומחקרים, ובהתאם לפרדיגמת הדיכוי, דרך עדויות מהשטח ופעילות של ארגוני סיוע. הוא יוצר שפה חדשה, שמבקשת למצב את האישה כנפרדת מעולם הזנות ואת הגבר צורך הזנות כחלק אינטגרלי מעולם זה. נרטיב זה מנסה לפרק מיתוסים ולספק הסברה שתמלא פערים בתודעה הציבורית בכל הנוגע לתופעת הזנות, ואפשר לשער כי היא חיונית למען הכשרת הלך הרוח הציבורי לקבלת חקיקה בנושא. חשיבותו של "נרטיב ההסברה" נובעת מהעמדה המוסרית שניצבת בבסיסו ובבסיס החוק, לפיה גופן של נשים אינו יכול לשמש חפץ ועל כן בלתי אפשרי לרכוש אותו.

דין ודיון

מהממצאים שהוצגו במאמר זה עלו שני אופני מסגור מרכזיים שמקשרים את תופעת הזנות לאלימות. האחד הוא מסגור אפיזודי, הבא לידי ביטוי בנרטיב "זנות - מקרה מזעזע", והשני הוא מסגור תמטי, אשר מתבטא בעיקר ב"נרטיב ההסברה".

נרטיב "זנות - מקרה מזעזע" מתווך את הזנות כפרדיגמת דיכוי, אך נוטה להציג מקרים פרטניים באופן פשטני וסנסציוני, ללא התייחסות למורכבות ולמבנה המגדרי הדכאני שבבסיס התופעה. בנרטיב זה החיבור בין אלימות לזנות אינו מוצג כאינהרנטי לתופעה, אלא כאוסף של סיפורי מקרה פרטיים בעלי מאפיינים שמעצימים את

ה"זעזוע". ממצא זה מהדהד מחקרים אחרים שעסקו בסיקור התקשורתי של מקרי אלימות נגד נשים (בן-עטר ואח', 2021; ברק-ברנדס, 1996; דיינגבאי, 2020; להב, 2008; למיש, 2002; Sutherland et al., 2015; Alat, 2006). כמו כן, בנרטיב זה האלימה תהיה לרוב הדמות המרכזית בכתבה, בעוד הזנאי נדחק הצידה. מעצם היותה מושא הסיקור המרכזי, גם אם מנקודת מבט אוהדת, היא עשויה להיתפס כאחראית הבלעדית למצבה. זאת בדומה למחקרו של יינגר (Iyengar, 1990) על הסיקור התקשורתי של תופעת העוני, אשר מצא כי כאשר המסגור היה אפיזודי בעיקרו, וכלל דוגמאות מסוימות של אנשים עניים - הציבור ייחס את האחריות לעוני לאותם אנשים, ואילו במקרים של מסגור תמטי, כלומר הצגת העוני כתוצאה של מדיניות ממשלתית או ציבורית, האחריות יוחסה לחברה והתופעה נתפסה כבעיה חברתית ולא פרטית.

הדבר חשוב בעיקר לנוכח ממצא "נרטיב ההסברה", אשר מקשר אלימות לזנות באמצעות מסגור תמטי, תוך ניסיון להפיץ ידע ולנפץ מיתוסים תרבותיים נושנים. נרטיב זה נובע מגישה הפמיניזם הרדיקלי בנוגע לזנות, כמו גם מההבנות הנמצאות בבסיס החוק לאיסור צריכת זנות. אך בשונה מ"זנות - מקרה מזעזע", הנוטה לתיאורי מקרה סנסציוניים, "נרטיב ההסברה" מנכיח את נזקי הזנות, מניח תשתיות אפיסטמולוגיות ומסמן את הזנות עצמה כאלימות מבלי להיתלות במקרי אלימות הנלווים לתופעה. בנרטיב זה משמשים מונחים ודימויים משדה האלימות המינית - כולל הגדרת הזנות בתור אונס, ניצול מיני, התעללות ופגיעה מינית, וכינוי צרכן הזנות "זנאי", הזנות מקושרת להפרת זכויות אדם, ההתייחסות אליה כאל תופעה אלימה, וכל זאת תוך תמיכה בחקיקה בנושא.

בחינת הדיון התקשורתי בסוגיה מסוימת מאפשרת להבין תהליכים חברתיים. ממבט על, הסיקור התקשורתי שלפיו הזנות היא זירה של אלימות היה דומיננטי בשנים שקדמו לאישור החוק. חקיקת החוק לאיסור צריכת זנות בישראל מעבירה מסר לציבור כי הנורמות התרבותיות משתנות, וזנות אינה תופעה לגיטימית בחברה מתוקנת. השאלה עד כמה הסיקור העיתונאי והשינויים בו משקפים שינוי ביחס הציבורי לזנות נותרת פתוחה ומזמינה מחקרים עתידיים.

הערות

- 1 להרחבה בנוגע לגישות פמיניסטיות לגבי זנות והיבטים רגולטוריים ראו: שמיר (2016).
- 2 "קרייגסליסט" הוא אתר אינטרנט הכולל לוח מודעות מקוון ובו מדורים רבים ומגוונים, החל בהצעות עבודה, מוצרים למכירה, דירות ובתים, וכלה בהיכרויות, אירועים ושירותים קהילתיים. האתר פעיל ב־700 ערים ב־70 מדינות ברחבי העולם, וכולל גם מערכת פורומים בנושאים שונים, ביניהם פורום לצריכת מין.
- 3 סלעית, מערך טיפולי תמיכתי לנשים במעגל הזנות. להרחבה: https://saleet4you.org/?gclid=CjwKCAjw3cSSBhBGEiwAVII0ZzDIH8P2NryY1v2WVdLnOHotC1n_y_7lEJGiJ_UbSjVB3DbDI1QGwKhoCjroQAvD_BwE
- 4 אופק נשי, מענה לנשים בזנות בחיפה. להרחבה: <https://profhaifa.wordpress.com/about>
- 5 בין האתרים המובילים בדירוג נמצאים גם **מאקו** (כולל אתר החדשות N12) ו־**וואלה**. להרחבה: ב"ז (2017).
- 6 עוד על כך בכתבה באתר **העין השביעית** (ב"ז, 2017). בחודש מרץ 2020 מספר הביקורים באתר עמד על 86 מיליון. להרחבה: <https://www.themarket.com/advertising/2020-03-26/ty-article/0000017f-f507-d5bd-a17f-f73f7ca50000>
- 7 הן נעררים וילדים והן נערות וילדות מנוצלות ומנוצלים בזנות. בתת־פרק זה אתייחס לתופעה לרוב בלשון זכר, "זנות קטינים", אך הכוונה לשני המינים.

רשימת המקורות

- אלמוג, ש' (1999). "עיני המערער חשכו": בין הנרטיבי לנורמטיבי. **מחקרי משפט**, ט"ו, 295-320.
- אלמוג, ש' (2008). **נשים מופקרות**. משרד הביטחון.
- ארה"ב: 389 נעצרו בחשד לשידול ילדים לזנות (2008, 26 ביוני). **וואלה**. <https://news.walla.co.il/item/1303647>
- ארה"ב: כומר גנב 1.3 מיליון דולר ושכר נערי ליווי (2010, 7 ביולי). **Ynet**. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3916466,00.html>
- ארוניס, ק' (2014). בין אשמה לקרבנות: השיח האמהי בסיקור "פרשת רמדיה". **מגמות**, מט, 576-602.
- אשכנזי, א' (2008, 6 באוגוסט). אישום: אנס את גרושתו וכפה עליה זנות. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/misc/1.1341301>
- ב"ז, א' (2017, 15 ביוני). כמה גולשים יש לאתרי החדשות בישראל? **העין השביעית**. <https://www.the7eye.org.il/250845>

בן-ג'ורג'יה, ר' (2015). **תפיסותיהם של לקוחות זנות בישראל ביחס לתופעת הזנות וביחס למדיניות בנושא** [עבודה לשם קבלת תואר מוסמך]. אוניברסיטת תל אביב.

בן-עטר, א', דיין-גבאי, א' ויונס, ג' (2021). הם משלנו - הסיקור התקשורתי הדינמי של אונס קבוצתי: מקרה איה-נאפה. **קשר**, 57, 8-30.

בריינר, י' (2013, 22 באפריל). חשד: אילצו צעירה לשכב עם 20 גברים בערב. **וואלה**. <https://news.walla.co.il/item/2635528>

ברקוביץ, נ' (1999). "אשת חיל מי ימצא"? נשים ואזרחות בישראל. **סוציולוגיה ישראלית**, (ב1), 317-277.

ברק-ברנדס, ס' (1996). "משחק הדמעות": אמצעי התקשורת והבנייתה החברתית של בעיית הנשים המוכות בישראל [עבודה לשם קבלת תואר מוסמך]. האוניברסיטה העברית בירושלים.

גולדברג, נ' (2019). **כיצד תופסות נשים שורדות זנות את תפקיד אימהותיהן בעיצוב מהלך חייהן** [עבודה לשם קבלת ללימודי תואר שלישי]. אוניברסיטת בר-אילן.

גור, ע' (2008). **מופקרות - נשים בזנות**. הקיבוץ המאוחד.

גיא, ר' (2014, 29 במאי). יש דרך להילחם בזנות. **וואלה**. <https://news.walla.co.il/item/2750986>

גל, נ' (2003). **אלימות נגד נשים: נורמה או סטייה?** הקיבוץ המאוחד.

גרוסמן, ג' (2011, 16 באוגוסט). אולצו לעסוק בזנות ותובעות את המדינה: 'ממנו הטיפול במחלות' נ' **וואלה**. <https://news.walla.co.il/item/1851000>

דיין-גבאי, א' (2020). איזה מין נשיא: פרשת משה קצב כנקודת מפנה בשיח התקשורת על עבירות מין בישראל. **מסגרות מדיה**, 19, 43-70.

הרצוג, א' ושדמי א' (2013). זנות, סחר בנשים ופורנוגרפיה: מה הקשר? ולמה עכשיו? בתוך א' הרצוג וא' שדמי (עורכות), **בשר ודמים: זנות, סחר בנשים ופורנוגרפיה בישראל** (עמ' 7-16). פרדס.

וולפספלד, ג' (2012). **תקשורת פוליטית: חמישה דברים שחייבים לדעת**. עם עובד.

זיתון, י' (2010, 1 ביוני). רוצה את הדרכון בחזרה? תעבדי בזנות. **Ynet**. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3897566,00.html>

חי, ש' (2018, 31 בדצמבר). היסטוריה בכנסת: צריכת זנות נאסרה בחוק. **Ynet**. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5438368,00.html>

חמו, מ', קמפף, ז' ובלום-קולקה, ש' (2015). חקר השיח: זרמים ועקרונות יסוד. בתוך ש' בלום-קולקה, א' ליביו וא' סופר (עורכים), **שיח תקשורת: מקראה** (עמ' 5-25). האוניברסיטה הפתוחה.

- חננאל, א' (2010, 3 באוגוסט). מורה לשעבר מפ"ת הורשע בסרסור וניצול קטינה. **וואלה**.
<https://news.walla.co.il/item/1717797>
- טל-הדר, ר' (2015). **תפיסות של לקוחות של זנות אודות שימוש במין בתשלום ויחסי גומלין עם זהותם הגברית** [עבודה לשם קבלת תואר מוסמך]. אוניברסיטת תל אביב.
- לבנקרון, נ' (2013). הפרט והחברה במפגש עם הזנות והפורנוגרפיה: הלקוח הישראלי. בתוך א' הרצוג וא' שדמי (עורכות), **בשר ודמים: זנות, סחר בנשים ופורנוגרפיה בישראל** (עמ' 143-164). פרדס.
- להב, ה' (2008). **מקרה מזעזע: סיקור תקשורתי של תקיפות מיניות בישראל**. מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה ואוניברסיטת תל-אביב: בית ספר רוטשילד-קיסריה לתקשורת.
- להב-רז, י' (2016). **מאחורי מסך הדיסקרטיות - שיח לקוחות והפיכתו של האינטרנט לשחקן פעיל בתעשיית המין** [עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה]. אוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- לוי, ט' (2014, 16 במרץ). הפנים העצובות של מיסוד הזנות. *Ynet*.
<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4499219,00.html>
- לחובר, ע' (2018). יום האם: מודלים של אימהות בסדרות טלוויזיה ישראליות פופולריות, **ביטחון סוציאלי**, 103, 285-302.
- לי, ר' (2016א, 25 בספטמבר). זנות היא לא בחירה. **הארץ**.
<https://www.haaretz.co.il/blogs/veredlee/BLOG-1.3078128>
- לי, ר' (2016ב, 19 בדצמבר). מה בעצם הבעיה בביקור בבית בושת? **הארץ**.
<https://www.haaretz.co.il/blogs/veredlee/BLOG-1.3164637>
- למיש, ד' (2002). המדיה, הזונה והמדונה. **פנים**, 22, 84-93.
- למיש, ד' (2007). הפוליטיקה של הדרת מיעוט בתקשורת: דימויי נשים וסיקור האלימות נגדן. בתוך ד' כספי (עורך), **תקשורת ופוליטיקה** (עמ' 185-207). האוניברסיטה הפתוחה.
- לקחה את בתה לניו יורק לקראת הסופרבול וסרסרה בה (2014, 1 בפברואר). **וואלה**.
<https://news.walla.co.il/item/2717004>
- מורו, ר' (2015, 12 בנובמבר). אולצה לעסוק בזנות: "נאנסתי 43,200 פעמים". *Ynet*.
<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4724564,00.html>
- מקגריל, כ' (2009, 28 באוקטובר). האף-בי-איי עצר 700 איש בחשד לחברות ברשת שמכרה ילדים לזנות. **הארץ**.
<https://www.haaretz.co.il/misc/1.1287278>
- נחמני, נ' (2008, 22 ביוני). אנסו צעירה באכזריות עד שהפכה עקרה. **וואלה**.
<https://news.walla.co.il/item/1301005>
- נגבי, ע' (2009). **סיפורי אונס בבית המשפט: ניתוח נרטיבי של פסקי דין**. רסלינג.

סנטו, י' וברגר, מ' (2015). **סקירת ספרות בנושא: תופעת הזנות במאה העשרים ואחת**. משרד הרווחה והשירותים החברתיים, המשרד לביטחון הפנים.

סניור, א' (2012, 28 באוגוסט). חשד: סרסר בבת זוגו בחודש ה-9 להריונה. *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4274202,00.html>

ספקטור-מרזל, ג' (2010). מנגנוני ברירה בטענה של זהות סיפורית. בתוך ל' קסן ומ' קרומר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (עמ' 63-96). אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

פורת, י' (2018, 8 במרץ). חשד: חוקר משטרה ביצע עבירות מין בנשים מרוסיה שהועסקו בזנות. *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5149864,00.html>

פרח-פרן, ע' (2019). **חוויית המשתמש: גבריות ופגיעות - מבט מעמיק אל תוך עולמם הפנימי של גברים צרכני זנות** [עבודה לשם קבלת תואר מוסמך]. אוניברסיטת בר-אילן.

פריאור, א' (2017). **תשלום עבור מין במסגרת תיירות: חוויותיהם של גברים ישראלים** [עבודה לשם קבלת תואר מוסמך]. אוניברסיטת תל אביב.

פרקר, א' ופלד, ע' (2009). **שירותים לנשים בזנות: סקירת ספרות**. אוניברסיטת תל אביב.

קופפרברג, ע' (2010). **חקר הטקסט והשיח: ראשומון של שיטות מחקר**. אוניברסיטת בן-גוריון.

קליין, ע' (2010). ניתוח שיח ביקורתי של טקסט עיתונאי. בתוך ל' קסן, ומ' קרומר-נבו (עורכות), **ניתוח נתונים במחקר איכותני** (עמ' 253-230). אוניברסיטת בן-גוריון.

קמה, ע' (2005). **"חטיבה אנושית אחת, עם ישראל אחד": על כינון זהויות קיבוציות במכתבים למערכת "הארץ"**. מכון חיים הרצוג לתקשורת, חברה ופוליטיקה, אוניברסיטת תל אביב.

קמה, ע' ופירסט, ע' (2015). **על ההדרה: ייצוגים תקשורתיים של "אחרים"**. רסלינג.

קמיר, א' (2002). **פמיניזם, זכויות ומשפט**. האוניברסיטה המשודרת.

קמיר, א' (2007). **כבוד אדם וחור: פמיניזם ישראלי חדש במשפט ובחברה**. כרמל.

רוברטס, נ' (2006). **זונות עושות היסטוריה: הסחר במין בחברה המערבית**. סטרא אחרא.

ריבקין, ד', אייזיק, ע', קפרנוב, א', ברנדר, ד' ולוי-זוהר, א' (2022). **מחקר מלווה לחוק איסור צריכת זנות: ממצאי ביניים**. מאירס ג'וינט ברוקדייל. <https://brookdale.jdc.org.il/publication/consumption-of-prostitution>

שיפמן, ס' (2017). **שפוטה ונשפטת: דמות האם בסיפורת העברית במפנה האלף**. הקיבוץ המאוחד.

שמיר, ה' (2016). גישות פמיניסטיות לרגולציה של הזנות: מבט אוהד על הפער שבין המשפט עלי ספר לבין המשפט בפעולה. בתוך י' בלנק, ד' לוי-פאור ור' קרייטנר (עורכים), **מסדירים רגולציה: משפט ומדיניות** (עמ' 121-168). הפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן - אוניברסיטת תל אביב. https://en-law.tau.ac.il/sites/law-english.tau.ac.il/files/media_server/Law/faculty%20members/hila%20shamir.pdf שמייר רגולציה של הזנות.

תירוש, י' (2001). סיפור של אונס, לא יותר: על הפוליטיקה של ייצוג טקסטואלי בע"פ 3031/98 מדינת ישראל נ' שבתאי. **משפטים**, ל"א, 579-622.

Agustín, L. M. (2007). *Sex at the margins: Migration, labor, and the rescue industry*. Zed.

Alat, Z. (2006). News coverage of violence against women: The Turkish case. *Feminist Media Studies*, 6(3), 295–314.

Barnett, B. (2016). Dividing women: the framing of trafficking for sexual exploitation in magazines. *Feminist Media Studies*, 16(2), 205–222.

Barry, K. (1995). *The prostitution of sexuality*. New York University Press.

Blommaert, J. (2005). *Discourse: A critical introduction*. Cambridge University Press.

Cabezas, A. (1998). Discourses of prostitution: The case of Cuba. In K. Kempadoo & J. Doezema (Eds.), *Global sex workers: Rights, resistance, and redefinition* (pp. 79–86). Routledge.

Connell, R. W., & Messerschmidt, J. W. (2005). Hegemonic masculinity: Rethinking the concept. *Gender & society*, 19(6), 829–859.

Cotter, C. (2015). Discourse and media. In D. Schiffrin, D. Tannen & H. E. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis* (pp. 821–795). Blackwell.

Coy, M. (2012). Introduction: Prostitution, harm and gender inequality. In M. Coy (Ed.), *Prostitution, harm and gender inequality: Theory, research and policy* (pp. 1–12). Routledge.

Coy, M., Smiley, C., & Tyler, M. (2019). Challenging the “prostitution problem”: Dissenting voices, sex buyers, and the myth of neutrality in prostitution research. *Archives of Sexual Behavior*, 48(7), 1931–1935.

Dworkin, A. (1993). Prostitution and male supremacy. *Michigan Journal of Gender & Law*, 1, 1–12.

Dworkin, A. (1997). *Life and death: Unapologetic writings on the continuing war against women*. Free Press.

Eberhard, J., Frost, A., & Rerup, C. (2019). The dark side of routine dynamics: Deceit and the work of Romeo pimps. In M. S. Feldman, L. D'Adderio, K. Dittrich & P. Jarazabkowski (Eds.), *Routine dynamics in action: Replication and transformation (Research in the Sociology of Organizations, Vol. 61)* (pp. 99–121). Emerald Publishing Limited.

- Ekberg, G. (2004). The Swedish law that prohibits the purchase of sexual services: Best practices for prevention of prostitution and trafficking in human beings. *Violence Against Women*, 10(10), 1187–1218.
- Ekberg, G. S. (2020). The Swedish approach to prostitution and trafficking in human beings through a gender equality lens. In J. Winterdyk & J. Jones (Eds.), *The Palgrave international handbook of human trafficking* (pp. 559–582). Palgrave Macmillan.
- Farley, M. (2004). “Bad for the body, bad for the heart”: Prostitution harms women even if legalized or decriminalized. *Violence Against Women*, 10(10), 1087–1125.
- Ferguson, A. (1984). Sex war: The debate between radical and libertarian feminists. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 10(1), 106–112.
- Gupta, R. (2017). The politics of language: Why sex is not work. *ANTYAJAA: Indian Journal of Women and Social Change*, 2(2), 222–231.
- Hall, S. (1980). Introduction to media studies at the centre. In S. Hall, D. Hobson, A. Lowe & P. Willis (Eds.), *Culture, media, language: Working papers in cultural studies, 1972–79* (pp. 117–121). Hutchinson.
- Hall, S. (1986). Cultural studies: Two paradigms. In J. Curran, M. Gurevitch & J. Woollacott (Eds.), *Media, knowledge and power*. Milton Keynes, Open University Press.
- Iyengar, S. (1990). Framing responsibility for political issues: The case of poverty. *Political Behavior*, 12, 19–40.
- Johnston, A., Friedman, B., & Shafer, A. (2014). Framing the problem of sex trafficking: Whose problem? What remedy? *Feminist Media Studies*, 14(3), 419–436.
- Kaplan, A. E. (1992). *Motherhood and representation: The mother in popular culture and melodrama*. Routledge.
- Kennedy, M. A., Klein, C., Bristowe, J. T., Cooper, B. S., & Yuille, J. C. (2007). Routes of recruitment: Pimps' techniques and other circumstances that lead to street prostitution. *Journal of Aggression, Maltreatment & Trauma*, 15(2), 1–19.
- Lawlor, A., & Tolley, E. (2017). Deciding who's legitimate: News media framing of immigrants and refugees. *International Journal of Communication*, 11, 967–991.
- Lehman-Wilzig, S. N., & Seletzky, M. (2010). Hard news, soft news, ‘general’ news: The necessity and utility of an intermediate classification. *Journalism*, 11(1), 37–56.

- Lowman, J., & Atchison, C. (2006). Men who buy sex: A survey in the Greater Vancouver Regional District. *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, 43(3), 281–296.
- MacKinnon, A. C. (1993). Prostitution and civil rights. *Michigan Journal of Gender and Law*, 1, 13–31.
- MacKinnon, A. C. (2017). *Butterfly politics*. The Bellknap Press of Harvard University Press.
- McLeod, E. (1982). *Working women: Prostitution now*. Croom Helm.
- Nesbitt-Larking, P. W. (2007). *Politics, society, and the media*. University of Toronto Press.
- O'Neill, M., Pitcher, J., & Sanders, T., (2009). *Prostitution: Sex work, policy and politics*. Sage.
- Özaşçılar, M., & Ziyalar, N. (2015). Framing prostitution in Turkey: News media coverage of prostitution. *International Journal of Criminal Justice Sciences*, 10(2), 152–164.
- Pajnik, M. (2010). Media framing of trafficking. *International Feminist Journal of Politics*, 12(1), 45–64.
- Pitcher, J. (2019). Intimate labor and the state: Contrasting policy discourses with the working experiences of indoor sex workers. *Sexuality Research and Social Policy*, 16(2), 138–150.
- Renkema, J. (2004). *Introduction to discourse studies*. John Benjamins.
- Reynolds, C. (2018). Building theory from media ideology: Coding for power in journalistic discourse. *Journal of Communication Inquiry*, 43(1), 47–69. <https://doi.org/10.1177/0196859918774797>
- Reynolds, C. (2020). “Craigslis is nothing more than an internet brothel”: Sex work and sex trafficking in US newspaper coverage of Craigslis sex forums. *The Journal of Sex Research*, 58(6), 1–13.
- Sanders, T. (2006). Researching sex work: Dynamics, difficulties, and decisions. In D. Hobbs & R. Wright (Eds.), *The Sage handbook of fieldwork* (pp. 201–221). Sage.
- Sanders, T. (2008a). Male sexual scripts intimacy, sexuality, and pleasure in the purchase of commercial sex. *Sociology*, 42(3), 400–417.
- Sanders, T. (2008b). *Paying for pleasure: Men who buy sex*. Willan.

- Sawyer, S., Metz, M. E., Hinds, J. D., & Brucker, R. A. (2001). Attitudes towards prostitution among males: A "consumers' report". *Current Psychology*, 20, 363–376.
- Scheufele, D. A. (1999). Framing as a theory of media effects. *Journal of Communication*, 49(1), 103–122.
- Smith, P., & Bell, A. (2007). Unraveling the web of discourse analysis. In E. Devereux (Ed.), *Media studies: Key issues and debates* (pp. 78–100). Sage.
- Sriwimon, L., & Zilli, P. J. (2017). Applying critical discourse analysis as a conceptual framework for investigating gender stereotypes in political media discourse. *Kasetsart Journal of Social Sciences*, 38(2), 136–142.
- Suppiah, P. C., Kaur, S., Arumugam, N., & Shanthi, A. (2019). News coverage of foreign sex workers in Malaysia: A critical analysis. *GEMA Online® Journal of Language Studies*, 19(1), 136–152.
- Sutherland, G., McCormack, A., Pirkis, J., Easteal, P., Holland, K., & Vaughan, C. (2015). *Media representations of violence against women and their children: State of knowledge paper*. ANROWS.
- Sutkutė, R. (2019). Media, stereotypes and Muslim representation: World after Jyllands-Posten Muhammad cartoons controversy. *EUREKA: Social and Humanities*, 6, 59–72.
- Tolley, E. (2016). *Framed: Media and the coverage of race in Canadian politics*. University of British Columbia Press.
- Tyler, K. A., Hoyt, D. R., & Whitbeck, L. B. (2000). The effects of early sexual abuse on later sexual victimization among female homeless and runaway adolescents. *Journal of Interpersonal Violence*, 15(3), 235–250.
- van Dijk, T. A. (2015). Critical discourse analysis. In D. Schiffrin, D. Tannen & H. E. Hamilton (Eds.), *The handbook of discourse analysis* (pp. 352–371). Blackwell.
- van Krieken, K., & Sanders, J. (2019). What is narrative journalism? A systematic review and an empirical agenda. *Journalism*, 22(6), 1393–1412.
- Van Leeuwen, T. (2008). *Discourse and practice new tools for critical discourse analysis*. Oxford University Press.
- Vanwesenbeeck, I. (1994). *Prostitutes' well-being and risk*. VU University Press.
- Weitzer, R. (2009). Sociology of sex work. *Annual Review of Sociology*, 35(1), 213–234.
- Wodak, M., & Meyer, R. (2001). *Methods of critical discourse analysis*. Sage.

#הצילו_את_שיח'ג'ראח: אסטרטגיות של אקטיביזם והתנגדות לאלימות בטיקטוק

מאיה דה־פריס ונור גומייד*

תבוא

מאז פרץ המחאות בעולם הערבי בשנת 2011, פלטפורמות דיגיטליות זכו לתשומת לב רבה בזכות יכולתן לקדם מחאות מקומיות וגלובליות. זאת לצד ביקורת על צדדיהן האפלים יותר, ובעיקר יכולות המעקב המתקדמות שהן מייצרות והשלכותיהן על מחאות ופעילים פוליטיים (Marx, 2015). הסכסוך הישראלי־פלסטיני הוא סכסוך עיקש המאופיין באירועי הסלמה אלימים (Coleman, 2006). הסלמה באלימות בין פלסטינים לישראלים התרחשה במאי 2021, כאשר בית המשפט הישראלי דן בשאלת הפינוי של משפחות פלסטיניות משכונת שיח' ג'ראח בירושלים המזרחית. דיון זה הוביל למחאה פלסטינית שהחלה ב־6 במאי 2021 והתפשטה לערים מעורבות אחרות בישראל וגם לגדה המערבית. בסופו של דבר, אירועים אלו הגיעו לשיא במבצע "שומר חומות". באותם שבועות, בדומה לאירועי הסלמה אחרים בסכסוך הישראלי־פלסטיני בשנים האחרונות, הרשתות החברתיות המקוונות מילאו תפקיד מרכזי בתיווך הסכסוך וביצירה של מחאה, התנגדות ואקטיביזם דיגיטליים (Monshipouri & Prompichai, 2018). הפעם, טיקטוק הייתה הפלטפורמה שקיבלה את הבכורה. מחקר זה מתמקד בפעולות אקטיביסטיות לא־אלימות, כתגובה לאלימות של המדינה, המאורגנות באמצעות פעילות תקשורתית דיגיטלית, שזמינותה מאפשרת לעסוק באקטיביזם ובהשתתפות פוליטית בצורות שונות ומקוריות, לצד אקטיביזם בשטח בדמות הפגנות, צעדות ועוד.

במקרה הבוחן של שכונת שיח' ג'ראח ניכר כי השימוש בפלטפורמות הדיגיטליות לאורך השנים (Fatafta, 2021) העלה על נס את המאבק של תושבי השכונה, הן

* ד"ר מאיה דה־פריס, המחלקה לתקשורת ועיתונאות, האוניברסיטה העברית בירושלים

(maya.de-vries@mail.huji.ac.il)

נור גומייד, המחלקה לתקשורת ועיתונאות, האוניברסיטה העברית בירושלים (noor.

(gommed@mail.huji.ac.il)

מבחינת יצירת שיח תקשורתי נרחב סביב המאבק והן מבחינת תוצאותיו, כאשר לעת עתה נדחה הפינאי של שמונה משפחות פלסטיניות. לצד זאת, התיעוד הרב הוביל גם לפעולה נגדית, ומשתמשים פלסטינים רבים דיווחו על הסרת תכנים ומחיקת חשבונות, בעיקר בטוויטר ובפלטפורמות השייכות לפייסבוק (7amleh, 2021). בתגובה לצנזורה הדיגיטלית, הפעילים בשיח ג'ראח אחר פלטפורמות ושיטות התארגנות חלופיות כדי להמשיך ולהפיץ את מאבקם. באותה עת טיקטוק הייתה הפלטפורמה הכי פחות מצונזרת, ועל כן היא הפכה לפלטפורמה העיקרית להפקה והפצה של חדשות על שיח ג'ראח. ירידת קרנה של פייסבוק כמרחב להתנגדות, לצד עלייתה של טיקטוק בקרב צעירים פלסטינים במהלך מבצע "שומר חומות" – המכונה בערבית "התפרצות מאי" – הובילו אותנו לבדוק כיצד השתקפו דרכי הביטוי והפעולה של המאבק הפלסטיני על שכונת שיח ג'ראח בפלטפורמת טיקטוק.

כדי לענות על שאלה זו ערכנו מחקר איכותני שבו ניתחנו 243 סרטונים שדלינו מטיקטוק במהלך חודש מאי 2021, תחת תגי ההקבצה (האשטאגים) #انقذوا-حي-الشيخ-جراح², #savesheikhjarrah, sheikhjarrah. בניתוח שערכנו מצאנו ארבע אסטרטגיות המצביעות על אופני השתתפות במחאה של שיח ג'ראח: (1) הסברה; (2) תיעוד; (3) טרנדים; (4) לעג. המונח "אסטרטגיות" מחבר בין הסרטונים כביטויים שונים של דרכי פעולה לגבי אותה מטרה ובאותה פלטפורמה. אסטרטגיות אלו מייצרות סיפור רחב המורכב מהתנגדויות אינדיווידואליות במרחב הדיגיטלי של טיקטוק, המאפשר לכל אחד לתרום למאבק הפלסטיני כראות עיניו, בהתאם לתחביביו ויכולותיו, כאשר שלושת האשטאגים הם כותרות שמאגדות את כלל הקולות הפרטיים. מניתוח הסרטונים עולה שבזכות האפשרויות שטיקטוק מציעה למשתמשיה היא הפכה לסביבה רלוונטית להתנגדות ואקטיביזם, שבה כל משתמש יכול להפוך לאישיות פוליטית הנשענת על עצמה ועל מטרה שיתופית יותר.

על מנת להבין לעומק את ארבע האסטרטגיות שמייננו בטיקטוק, יש לבחון ראשית את האקטיביזם בעידן הדיגיטלי.

מחאה, התנגדות ואקטיביזם דיגיטלי

האפשרות למחאה פוליטית היא חלק בלתי נפרד מחופש הביטוי, אחד היסודות של חברה דמוקרטית. תנועות מחאה והתנגדות חברתיות אינן תופעות חדשות. מהפכות שונות שהתחוללו לאורך ההיסטוריה האנושית בנו מדינות חדשות ויצרו אמות מידה חברתיות ופוליטיות (Goodin & Tilly, 2006). תנועות אלו מורכבות מקבוצות המאמינות שהמבנים המוסדיים שלהן יכולים להשתנות ורוצות בשינוי. כמו כן, לקבוצה יש מידת

מחויבות מסוימת, בהתאם למאמץ והמשאבים שחברים בודדים, המשייכים את עצמם לקבוצה, מוכנים להשקיע למען קידום האמונות והתפיסות של הקבוצה (Bar-Tal & Halperin, 2011). פעמים רבות מופעי התנגדות, מחאה ופרובוקציה של קבוצה מסוימת, המבקשת לשנות את סדר היום הפוליטי והחברתי הקיים, נתפסים כשבירת מוסכמות אלימה בעיני הקבוצה השנייה, שסדר יומה מתערער ונפגע (Appadurai, 2006; McDonald, 2009).

אקטיביזם מוגדר כפעולה של קבוצת אנשים, לרוב מתנדבים, אשר מטרתם לשנות מציאות מסוימת. אקטיביזם הוא גם פרקטיקה של ארגונים, לרוב כאלה ללא מטרות רווח או מן המגזר הפרטי, המעוניינים לקדם רעיונות מסוימים, להפעיל לחץ פוליטי או כלכלי ולשנות פרקטיקות קיימות במסגרת "דמוקרטיה דיונית" (דויד ואחרים, 2001), שבאמצעותה מתהווה המרחב הציבורי של החברה האזרחית (Gerbaudo, 2012). פלטפורמות דיגיטליות מאפשרות כמעט לכל אחד למלא תפקיד פוליטי וחברתי, גם אם באופן חד-פעמי. השתתפות פוליטית בפלטפורמות הללו נובעת משילוב בין מוטיבציות אישיות של הפרט ובין הציפייה שלו לזכות בתגמולים מקהל העוקבים שלו בפלטפורמה הדיגיטלית, שבה הוא משתתף באמצעות דיבור, צילום או כתיבה (Lilleker & Koc-Michalska, 2017). לפי כתריאל (Katriel, 2020), בעידן הדיגיטלי אקטיביזם ממוקד שיח זכה גם לכינוי הביקורתי "קליקטיביזם". עם זאת, לדבריה, גם אם מדובר ב"אקטיביזם כורסה" בלבד, זהו עדיין אקטיביזם מאורגן, המורכב מהתבטאויות שמאתגרות עמדות קיימות ומתבסס על שיתוף אותנטי של הפעילים בשיח המחאה.

חיי היום-יום שזורים במרחב הדיגיטלי וברשתות החברתיות. אנחנו משתפים ומשתתפים במרחבי שיח פוליטיים ואחרים באופן כמעט תמידי (Kligler-Vilenchik & Literat, 2019). צוקרמן (Zuckerman, 2014) הגדיר זאת "מעורבות חברתית משתתפת": אזרחים פעילים פוליטית משתמשים בפלטפורמות המגוונות של הרשתות החברתיות כדי לנסות להשפיע על תהליכי קבלת החלטות (Christensen, 2011). בנט וסגרברג (Bennett & Segerberg, 2012) הגדירו את המושג "פעולה מקושרת" כמבנה של השתתפות ומחאה פוליטית שהפך נפוץ בעידן הדיגיטלי. באמצעות הרשתות החברתיות המשתמשים יוצרים ומשתפים צורות מגוונות של מחאה מותאמת אישית, כחלק ממחאה ציבורית רחבה שנוצרת ומתקיימת במרחב הדיגיטלי. פעולות מחאה בעידן האינטרנט והפלטפורמות הדיגיטליות השפיעו על האופן שבו תנועות חברתיות פועלות ומארגנות את פעילותן – מה שמוכר היום כאקטיביזם דיגיטלי (Tufekci & Wilson, 2012). לאקטיביזם הדיגיטלי מאפיינים ייחודיים, והוא מרחיב את מגוון האפשרויות הזמינות לדרכי פעולה וביטוי (Anderson et al., 2021; de Vries et al., 2022).

(Papacharissi, 2015; 2015). למחאות ותהליכי שינוי פוליטיים נדרש זמן עד מימושם, ולעיתים, במצבים מסוימים של סכסוך פוליטי מתמשך (Kriesberg, 1993), שבהם אי שביעות הרצון הפוליטית נמשכת זמן רב ללא פתרון, נראה עליות וירידות של מחאות ופעולות ציבוריות, שלא בהכרח מובילות לשינוי מבני (Shalhoub-Kevorkian, 2011; Tawil-Souri & Aouragh, 2014). בין האירועים שהביאו לקדמת הבמה את הרשתות החברתיות כגורמים בעלי חשיבות המשפיעים על דעת הקהל בקריאה למחאה ולשינוי בשיח הציבורי, היו המחאות המכונות "האביב הערבי", שהתרחשו בתוניסיה, מצרים ומדינות נוספות, בעיקר בשנים 2010-2011. על כן, כדי להבין איך טיקטוק תרמה לארגון המחאה הפלסטינית בשיח ג'ראח, עלינו להבין ראשית את התפקידים שממלאות פלטפורמות דיגיטליות, ובעיקר רשתות חברתיות דיגיטליות, בעולם הערבי בשנים האחרונות.

אקטיביזם דיגיטלי והאביב הערבי

בימים שלאחר הפלת שלטון הנשיא מובארק במצרים הופיע ברשת החברתית פייסבוק הטקסט הבא בערבית:

מובארק, נאצר וסאדאת שותים תה בעולם הבא. מובארק שואל את נאצר: איך הגעת לכאן? רעל, נאצר עונה.³ מובארק ממשיך ופונה לסאדאת: איך אתה הגעת לכאן? כדור של מתנקש, סאדאת עונה. סאדאת ונאצר פונים למובארק ושואלים אותו: ואתה איך הגעת לכאן? פייסבוק! מובארק עונה.⁴

חוסני מובארק לא מת ב־2011, בזמן המהפכה שהביאה לקץ שלטונו, אלא כמעט עשר שנים לאחר מכן, בפברואר 2020. כיום, המחקר ביקורתי יותר בנוגע להשפעתן של מחאות אלו ולתרומתן לפרוץ האירועים. ככל שחוקרים העמיקו בתהליכים שקדמו לאירועים אלה ובחנו אותם מזוויות מגוונות הכוללות התייחסות לזמינות הטכנולוגיות ולהיבטים חברתיים ופוליטיים שונים, התברר כי השפעתן של הרשתות החברתיות על ההשתתפות במחאות השונות של האביב הערבי לא הייתה אחידה כלל. למשל, נמצא כי במצרים שירותי האינטרנט הופסקו לפרקים בידי הרשויות, וכתוצאה מכך נעשה שימוש רב יותר בהודעות טקסט רגילות (Ghonim, 2012; Lim, 2012; Wolfsfeld et al., 2013). עשור לאחר האביב הערבי, שצמח לצד מחאות ידועות אחרות, כמו מחאת וול-סטריט, האקטיביזם הדיגיטלי אומנם נתפס כמובן מאליו עבור קבוצות רוב, אך בעיני קבוצות מיעוט הוא מורכב יותר מבחינת המחיר האישי שהוא עלול לגבות ומבחינת יכולתו להשפיע בפועל (Badr & Möller, 2021).

המודעות לכך שגורמים שונים מתעדים ביטויי מחאה וההתנגדות במרחב הדיגיטלי בצורות שונות הלכה וגברה (Gillespie, 2018; Morozov, 2011) וגרמה לפעילים רבים, וגם לאלו שפעילים פחות, להפחית ולשנות את אופני ההשתתפות שלהם בשיח הדיגיטלי, לעיתים עד כדי התנתקות ומחיקת הפרופיל מפלטפורמות מסוימות, כמו פייסבוק (de Vries, 2021). הדוגמה של פייסבוק חשובה בהקשר זה, משום שבעשור הראשון של שנות האלפיים, הדיון הציבורי, התקשורתי והאקדמי נטו לתאר את הפלטפורמה כמעודדת תהליכי דמוקרטיזציה ושיח דמוקרטי (Stepanova, 2011). אך מחקרים שונים מהעשור האחרון חשפו זווית אחרת, והראו שמחאה דיגיטלית בפייסבוק עלולה להוביל לניטור, צנזורה, מעקבים ומעצרים (7amleh, 2021).

הביקורת ההולכת וגוברת סביב פייסבוק, בעיקר לאחר דליפת המסמכים לאתר Cambridge Analytica (Brown, פרשת, WikiLeaks (Portwood-Stacer, 2013), והחשיפה של פרנסס האוגן, עובדת פייסבוק לשעבר (Filipovic, 2021), הובילה להבנה עמוקה יותר בקרב ציבור המשתמשים לגבי צורת פעולתן של הפלטפורמות הדיגיטליות ככלל, ושינתה במובן מסוים את אופני האקטיביזם הדיגיטלי (Carevi & Divon, in press; Schellewald, 2021). אקטיביזם דיגיטלי אינו מושג אוניברסלי, אלא זירת מדיה מורכבת, המשמשת מרחב לביטויים פוליטיים וחברתיים התלויים באפשרויות הטכנולוגיות ובהקשרים הפוליטיים והאזרחיים שבהם פועלים המשתמשים (Kaun & Uldam, 2018). על כן, כדי לקבל תמונה מלאה ככל האפשר של השתתפות במחאה והתנגדות, יש לבחון את הנסיבות המסוימות ולשאל: על מה ואיך מדברים? מתי? ובאילו מרחבים דיגיטליים? המחאה הפלסטינית בשיח ג'ראח היא מקרה בוחן רלוונטי לבדיקה מסוג זה.

אקטיביזם פלסטיני בעידן הדיגיטלי: מפייסבוק לטיקטוק

במקביל לשימוש בפייסבוק במהלך המחאות בעולם הערבי בעשור הראשון של שנות האלפיים, גם בשטחים הפלסטיניים בגדה המערבית, בעזה ובירושלים המזרחית החלו פעילים להשתמש בפלטפורמה זו ככלי להבעת עמדות פוליטיות ולארגון פוליטי וחברתי. השימוש בפלטפורמות דיגיטליות בקרב פלסטינים החל עם כניסת האינטרנט לשטחים הפלסטיניים – במהלך האינתיפאדה השנייה, שפרצה בשנת 2000 (Ben David & Bahour, 2009) – וחלקם אף רואים באותן פלטפורמות "אזורי מלחמה" חדשים (Li & Prasad, 2018; Siaper et al., 2015). המאפשרים השתתפות במגוון פעולות פוליטיות של המאבק הפלסטיני (Papacharissi & de Fatima Oliveira, 2012). השיח הדיגיטלי המתרחש על פי רוב בפלטפורמות הדיגיטליות משקף את

המציאות הפוליטית באזור (Cohen, 2022; de Vries et al., 2017), כאשר כל צד נוטה להתבצר בעמדתו ו"להתאגד סביב הדגל" (Frosh et al., 2012).

המחקר מתמקד בהתנגדות ואקטיביזם פלסטיניים בירושלים המזרחית, בה גרים כ־300 אלף תושבים פלסטינים במעמד של תושבות קבע, אשר מחזיקים בתעודת זהות ישראלית, המעניקה להם את כל הזכויות האזרחיות למעט שתיים – זכות הצבעה לכנסת ישראל ונשיאת דרכון ישראלי (רמון, 2017). ירושלים המזרחית נשלטת בידי ישראל מאז 1967, והיא נקודת מחלוקת מרכזית בכל משא ומתן ישראלי-פלסטיני (Klein, 2008), עובדה הבאה לידי ביטוי גם בפלטפורמות הדיגיטליות (Berger, 2013; Hazboun et al., 2019). אחד המאבקים הבולטים בירושלים המזרחית הוא המאבק המתמשך בשכונת שיח' ג'ראח, בסמוך לאזור המכונה קבר שמעון הצדיק. לאחר המלחמה ב־1948, הממשל הירדני והאו"ם בנו בשטח זה, שלפני כן היה בחלקו בבעלות ועדים יהודיים, בתים עבור 28 משפחות של פליטים פלסטינים, המתגוררות שם מאז. לאחר המלחמה ב־1967 החזירה המדינה את הבעלות על השטח לידי הוועדים היהודים, וביניהם לבין המשפחות התנהלו הליכים משפטיים במשך עשרות שנים. ב־2007 קנתה חברה פרטית את השטח מהוועדים היהודיים, ופתחה במאבק משפטי מחודש לסילוק המשפחות. במסגרת מאבק מתמשך זה פונו עד כה ארבע משפחות ("אז מה הסיפור", 2021).

בשנת 2015 הסירה פייסבוק כמה עמודים מרכזיים שהפעילו תושבי ירושלים המזרחית (Barghuthy & Carmel, 2021; de Vries et al., 2015). צעד זה הוביל להבנה בקרב פעילים מרכזיים בשיח' ג'ראח ומשתמשים אחרים בירושלים המזרחית, כי להסרה עצמה קדם ניטור תכנים מתמיד (הירשגה ושיזף, 2017). הבנה זו הביאה לשינוי בדפוסי ההשתתפות והשיתוף הדיגיטליים שלהם בפייסבוק, בהתאם להקשר ולנסיבות (Jenkins, 2016, pp. 1-61), ולהימנעות מהשתתפות דיגיטלית בפלטפורמה באותה עת (Light, 2014, p. 65). האם משתמשים אלו הפסיקו לעסוק בפוליטיקה? מובן שלא. אך פירוש הדבר הוא שהשיח הציבורי הקורא להתנגדות אקטיבית ולמחאה בהקשר הפוליטי של ירושלים המזרחית השתנה בחלקו ואף נדד למרחבים אחרים, דוגמת קבוצות סגורות בוואטסאפ ובטלגרם, או לאינסטגרם – שם יש נוכחות רבה לדמויות משפיעות, כמו מונא אל-כורד – וכעת גם לטיקטוק (Cervi & Divon, in press; de Vries, 2021).

טיקטוק (TikTok) היא פלטפורמה דיגיטלית בבעלות סינית שהוקמה ב־2016, ולאחר מיזוג עם חברת מיוזיקלי הושקה מחדש בשנת 2018 (Kaye et al., 2021). טיקטוק מאפשרת ליותר ממיליארד משתמשים להעלות, לשתף ולצפות בסרטונים

קצרים, שאורכם נע לרוב בין שניות ספורות לשלוש דקות. החל ממרץ 2022 אפשר להעלות לפלטפורמה סרטונים שאורכם עד עשר דקות, אופציה שלא הייתה קיימת בזמן איסוף הנתונים למחקר זה (Vincent, 2022).

במזרח התיכון (Ceci, 2021) טיקטוק נעשתה פופולרית יותר מפייסבוק ומרשתות חברתיות אחרות, ובשנת 2022 יש ברשת כ-90.7 מיליון משתמשים מעל גיל 18 (Doyle, 2022). בעמוד הראשי של האפליקציה, For You, מזרים האלגוריתם סרטונים שנחשבים רלוונטיים עבור המשתמש. התפיסה החדשנית של טיקטוק מבוססת על כך שאין הכרח שמשתמש יהיה כוכב רשת עם כמות גדולה של עוקבים כדי שהסרטונים שהוא מעלה יהיו ויראליים. כלומר, אם סרטון מסוים מתאים לטעמים של משתמשים רבים, החשיפה שלו גוברת ללא קשר למספר העוקבים של יוצר הסרטון. סוד כוחה של טיקטוק טמון גם בכלים שהיא מספקת – משתמשים יכולים לערוך ולהעלות סרטוני וידאו במהירות ובקלות, ולבחור מתוך שפע של פילטרים וסמלונים (אמוג'ים), להוסיף פיצול מסך או טקסט, ועוד (Hautea et al., 2021; Hurley, 2022). הסרטונים מורכבים בדרך כלל מצילום עצמי עם סאונד מקורי או סאונד קיים, המשמש גם "אודיו-מם", וכוללים ריקודים, מערכונים, אתגרים וטרנדים (Abidin, 2021). בשל כל אלה טיקטוק נתפסת כמרחב שבו צצות ללא הרף מגמות חדשות ודרכים יצירתיות לביטוי חברתי ופוליטי של המשתמשים (Schellewald, 2021; Wong, 2019).

בחודש מאי 2021 הפכה טיקטוק לפלטפורמה מרכזית להסברה, תיעוד והפצה של המחאה הפלסטינית בשיח 'ג'ראח ואירועי "התפרצות מאי" (לשם, 2021). הפופולריות הגוברת של פלטפורמה זו בקרב פלסטינים ומשתמשים פרופלסטינים קשורה גם להיבט הפנאופטיקוני של העידן הדיגיטלי. טיקטוק, בראשית דרכה ובתקופה שבה עוסק המחקר שלנו, הייתה פלטפורמה עם פיקוח וניטור מופחתים, ולמעשה הסירה פחות מ-1% מהתכנים המועלים אליה (7amleh, 2021). לכן פלסטינים הפכו לפעילים בולטים בה.

אבידין (Abidin, 2021) מגדירה את השימוש של פעילים פוליטיים היום בטיקטוק כשימוש עממי של קבוצות, אשר מייצר דרכי ביטוי ופעולה יצירתיות וחתרניות, העוקפות את הניטור והמעקב האלגוריתמי, אך גם את הניטור האנלוגי – של בני החברה או הקבוצה שאליה הם משתייכים. כלומר, בשל ריבוי התכנים הוויזואליים שעולים לפלטפורמה מדי דקה קשה יותר לבצע ניטור וצנזורה יעילים (Alimardani & Elswah, 2021). נוסף על כך, האפשרות ליצור תוכן המבטא עמדה פוליטית בצורה מתוחכמת ובדרכי ביטוי מרובות מאתגרת את האלגוריתם, אשר מנטר תוכן המוגדר בעייתי לפי מילות מפתח מסוימות. גם הצופה האנושי עלול לטעות בהבנת המשמעות

של תכנים בטיקטוק, בדרך כלל בשל היעדר הקשר תרבותי-חברתי. לפיכך, מחקר זה בוחן את התכנים היצירתיים הללו, העושים שימוש באסטרטגיות של התנגדות ואקטיביזם בשלל אמצעי ביטוי ויזואליים, מילוליים ומוזיקליים.

שיטת המחקר

לצורך בחינת הסרטונים השונים נקטנו שיטת ניתוח איכותנית בגישה נרטיבית (תובל משיח וספקטור-מרזל, 2020) ונשענו על גישת התאוריה המעוגנת בשדה (Glaser & Strauss, 1967; Strauss & Corbin, 1990), המתבוננת בשדה המחקר ללא תשובות מוכנות מראש, תוך שימוש בבסיס תאורטי קיים. החקירה הנרטיבית נובעת מתוך הבנה שנרטיב הוא תוצר של בחירות, מודעות ולא מודעות, והוא תלוי בנקודת המוצא של הסיפור, בדגש על מילים, ביטויים, סדר, השפה והסגנון שנבחרו לספר את הסיפור (דיין-גבאי, 2021). אנחנו מתייחסות לכלל האלמנטים הללו בניתוח שביצענו על 243 הסרטונים בשתי שפות, ערבית ואנגלית – בשלב הראשון כל אחת מאיתנו לחוד, ובשלב השני יחד. הבחירה בניתוח איכותני-נרטיבי של הסרטונים נובעת מכך שלתכנים דיגיטליים ברשתות החברתיות יש בדרך כלל משמעויות מרובות ואמביוולנטיות, והם מהווים יחידות מיקרו של ידע שמאירות נרטיבים רחבים יותר של קבוצות חברתיות מסוימות (Shifman, 2014). המשתמשים בפלטפורמות דיגיטליות הם יוצרי תוכן המשלבים הומור, אירוניה וסאטירה שקשה לאתר באמצעות גישות כמותיות ושימוש בדגימות גדולות (Gal, 2019; Hallinan et al., 2021). הטקסטים בטיקטוק הם אודיו-ויזואליים, ולכן הניתוח והפרשנות שלנו שואבים השראה גם מארבע צורות עיקריות של אקטיביזם באמצעות וידאו (1): (Askanius, 2016) סרטוני גיוס – הקוראים להשתתפות והפצה; (2) סרטוני עדות – עדויות על עוולות, תוך יצירת תחושה חזקה של "להיות שם"; (3) סרטוני תיעוד – תיעוד עצמי של צעדות, נאומים, פגישות ופעולות ישירות; (4) סרטוני "מאש-אפ" פוליטיים – הממזגים חומרים קיימים ממספר מקורות. אף שארבע הצורות הללו מתייחסות לסרטונים ביוטיוב, המחקר שלנו עוסק בטיקטוק, פלטפורמה הכוללת אפשרויות טכנולוגיות מגוונות של צילום, עריכת תמונה וקול, ומעודדת שימוש בכל הקטגוריות הללו מבחינת זמינות הטכנולוגיות שהיא מציעה.

איסוף הנתונים

דגמנו ידנית 243 סרטוני טיקטוק תחת תגי ההקבצה #انقذوا-حي-الشيخ-جراح, #sheikhjarrah, #savesheikhjarrah לאורך כל חודש מאי 2021. בחרנו לדגום חודש מלא כדי להרחיב ככל האפשר את מגוון הסרטונים ותוכניהם. הזרז להתקוממות

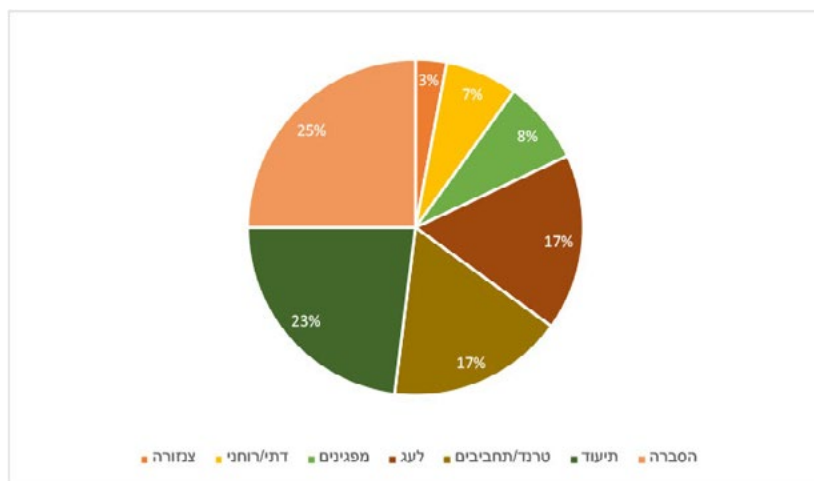
בשיח' ג'ראח היה איום⁵ מוחשי של צו בית משפט לגרש משפחות פלסטיניות מבתינה בשכונה. בסוף אפריל 2021 דחה בית המשפט המחוזי בירושלים את הערעורים של המשפחות והורה על פינוי שמונה בתים עד 2 במאי. המשפחות סירבו להתפנות ופתחו בקמפיין סולידריות בין-לאומי: #הצילו את שחי' ג'ראח. תג הקבצה הוא כינוי לסימול # אשר בפועל מסייע לתאם דיונים מבוזרים בין קבוצות גדולות יחסית של משתמשים, שאינם צריכים להיות מחוברים דרך רשתות קיימות של עוקבים או חברים (Bruns & Burgess, 2011, 2015). השימוש בתגי הקבצה מאפשר הפצה רחבה יותר של אותם תכנים ושל המטרה שהמשתמשים מעוניינים לקדם בטוויטר ובפייסבוק (Bruns & Burgess, 2015), וגם בטיקטוק (Rutherford et al., 2022).

ראשית, ערכנו רשימה של תגי הקבצה שונים שזיהינו כקשורים למאבק הפלסטיני בכלל ולמאבק הספציפי בשכונת שחי' ג'ראח. הרשימה נוצרה בשיטת כדור השלג, כאשר האשטאג הוביל להאשטאג. לאחר מכן השארנו תגי הקבצה מסוימים הקשורים לשיח' ג'ראח, ולבסוף צמצמנו את הרשימה לשלושה האשטגים שהיו הפופולריים ביותר מבחינת צפיות ביולי 2021 – מועד תחילת המחקר, בו דגמנו את הסרטונים שעלו במהלך חודש מאי: #8417 – savesheikhjarrah מיליון צפיות; # – sheikhjarrah 134.5 מיליון צפיות; #انقدوا-حي-الشيخ-جراح – 2.8 מיליון צפיות. בזכות השילוב בין שני תגי הקבצה באנגלית לתג הקבצה בערבית יכולנו להיחשף לתכנים שהופצו לא רק לקהל דובר ערבית אלא גם לקהל בין-לאומי שהשתתף בפעולות המחאה בשיח' ג'ראח. בכל תג הקבצה בחרנו את 80 הדגימות הראשונות שעסקו ישירות במקרה של שכונת שחי' ג'ראח ובתמיכה במאבק הפלסטיני. ממוצע הצפיות לסרטון הוא 241 אלף, ממוצע הלייקים עומד על 302,833, וממוצע התגובות לסרטון – 6,601. כל המידע שאספנו שמור בגיליון אקסל, למקרה שהתכנים יימחקו או יוסרו.⁶ בטיקטוק מסובך לזהות את המשתמשים ואת מוצאם יחסית לפלטפורמות דיגיטליות אחרות, משום שאין הכרח לפרסם פרטים אישיים של המשתמש. הפלטפורמה מקדמת תוכן של משתמשים באמצעות העלאת סרטונים טרנדיים ולא באמצעות חשיפת פרטים ביוגרפיים שמסייעים "לחבר" בין אנשים מבחינה דמוגרפית (Bhandari & Bimo, 2020).

לאחר איסוף 243 הסרטונים צפינו בכל אחד מהם וניתחנו אותם בנפרד ולאחר מכן יחד. תחילה מיפינו שמונה נושאים המהווים אסטרטגיות פעולה: מיקס, דתי/רוחני, הסברה, תיעוד, טרנדים, מפגינים, צנזורה ולעג. הממצא הבולט במיפוי הראשוני היה שלנושא "מיקס" – שאליו שייכו את כל הסרטונים שלא הצלחנו לשייך בלבדית לאף קטגוריה – מקושרת הכמות הגדולה ביותר של סרטונים (50). חוסר היכולת למפות חד-משמעית רבים מהסרטונים נובע מאופי הפלטפורמה הנבחנת במחקר זה. קשה

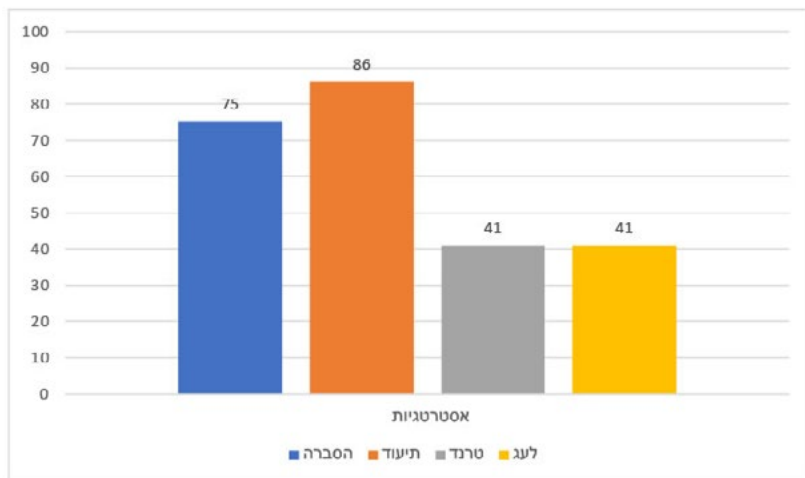
למצוא גבולות ברורים בין סרטון לסרטון משום שיש ביניהם זליגה רבה, אם דרך התוכן עצמו ואם דרך עריכת התמונה והשימוש בסאונד מסוים. הבסיס של טיקטוק מאפשר למשתמשים ליצור אודיו, וידאו וטקסט ולערבב ביניהם. החיבור בין האלמנטים הללו יוצר תוכן בעל משמעויות רבות, בדומה לסרטוני "מאש-אפ" פוליטי (Askanius, 2016). בסופו של דבר, לאחר ניתוח נוסף שהתמקד בתוכני הסרטונים האלו, פיזרנו את הסרטונים המשויכים ל"מיקס" בין שבעת הנושאים האחרים.

תרשים 1. חיפוי שבע אסטרטגיות

לאחר החלוקה הראשונית לשבע אסטרטגיות, הבחנו בנושאים ודפוסים חוזרים ואיחדנו בין אסטרטגיות עם מספר סרטונים קטן יחסית – כמו צנזורה, מפגנים ודת – שאותם אפשר לשייך לארבע אסטרטגיות מרכזיות המציגות אלמנטים דומים, תוך מתן דגש על התוכן המילולי, הוויזואלי והמוזיקלי, היוצרים מנעד רחב של משמעויות (Abidin, 2021). הנרטיב העיקרי שעולה מכל הסרטונים הוא של תמיכה במאבק הפלסטיני בשכונת שיח' ג'ראח, בשילוב התנגדות ואקטיביזם פוליטי הבאים לידי ביטוי בארבע אסטרטגיות מרכזיות: (1) הסברה; (2) תיעוד; (3) טרנדים; (4) לעג.

תרשים 2. ארבע אסטרטגיות מרכזיות של התנגדות ואקטיביזם דיגיטלי

ממצאים: אסטרטגיות של התנגדות ואקטיביזם דיגיטלי

בניתוח התמטי של 243 הסרטונים נמצא כי התכנים המועלים לטיקטוק תחת תגי ההקבצה #انقذوا-حي-الشيخ-جراح, #sheikhjarrah, #savesheikhjarrah מציגים ריבוי משמעותי של פעולות הזדהות ואקטיביזם פוליטי, בין שהן מבוצעות במרחב הדיגיטלי בלבד ובין שהן גם "ברחוב" (Gerbardo, 2012). אסטרטגיות הבעת ההזדהות של יוצרי הסרטונים עם סוגיית שיח' ג'ראח מתבססות על האפשרויות שמציעה הפלטפורמה הספציפית. בחלק זה נדון בכל אחת מארבע האסטרטגיות הללו, המתבטאות מילולית וויזואלית כלפי סוגיית שיח' ג'ראח. טיקטוק מאפשרת ליוצרי הסרטונים להפיק תוכן ויזואלי המורכב לא רק מסאונד ותמונה, אלא גם משכבות נוספות של עריכה, צליל, טקסט, סמלונים, "סטיץ'" (הדבקה של סרטון קיים לסרטון החדש), צילום עצמי של תגובה לתוכן אחר, ופיצול מסך, כמו "דואט",⁷ המאפשר ליוצרים לצלם את עצמם לצד סרטון מקורי אחר. כל האפשרויות הללו מזמנות בנייה של סיפור, שהוא אומנם קצר יחסית אך מורכב ומשלב בין אמירות אישיות לאמירות ציבוריות הנוגעות להתנגדות ולמאבק הפלסטיניים. הבחירות של היוצרים, בין שהן מודעות ובין שלא, משפיעות על האופי של הסרטון. היוצרים הופכים לצלמים, עורכים ובעיקר במאים למספר שניות, ובכך אחראים על יצירת המשמעות.

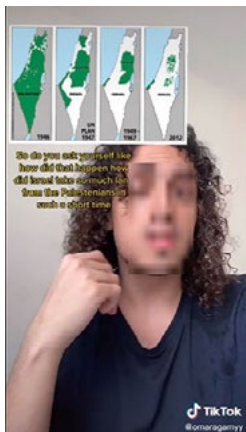
להלן יתוארו ארבע האסטרטגיות המביעות התנגדות ואקטיביזם פלסטיניים: (1) הסברה; (2) תיעוד; (3) טרנדים; (4) לעג.

1. הסברה

חלק מההתנגדות הפלסטינית קשור ליכולות ההסברה במדיה, הן בעידן הטרור-דיגיטלי (תותרי, 2015) והן בעידן הדיגיטלי (Chorev, 2019; Aouragh, 2011), שבו פלסטינים וגם ישראלים עוסקים רבות, רשמית ולא רשמית, בהסברה של החיים בסכסוך מתמשך (Yarchi et al., 2017). תופעת ההסברה באמצעות וידיאו הלכה והתרחבה ככל שהמדיה הדיגיטלית חדרה לחיי היום-יום, וביתר שאת עם התפשטות הטלפונים החכמים המשלבים מצלמה (Kumanyika, 2016). הסרטון שעולה לטיקטוק יכול להתגלגל אל יוצרים אחרים ובכך לקבל מרחב נוסף להפצה. אסטרטגיית ההסברה שמה דגש בעיקר על התוכן והצורה של העברת המידע בידי משתמשי טיקטוק המדבבים בקולם את הסרטון, ולא על המרכיבים החזותיים והמוזיקליים שלו. המטרה העיקרית של הסרטונים היא להסביר עובדתית את הצד הפלסטיני בסכסוך וליצור סולידריות בקרב הצופים. בנושא ההסברה נדגמו 75 סרטונים (30.7%), מתוכם 62 (25.4%) מסבירים את הסכסוך הישראלי-פלסטיני מזווית פרופלסטינית, לא רק בהקשר של שיח' ג'ראח אלא בהקשר היסטורי רחב יותר; שבעה סרטונים בלבד (2.8%) מסבירים על הצנזורה הדיגיטלית המופעלת על פלסטינים, ושישה סרטונים (2.4%) מסבירים על המאבק בשיח' ג'ראח והסכסוך הישראלי-פלסטיני בהקשר דתי.

לדוגמה, משתמש 1 מסביר את ההיסטוריה של הסכסוך הישראלי-פלסטיני מראשיתו. הוא עושה שימוש בצילום עצמי פשוט על גבי רקע לבן, בתוספת דימויים של מפות ומספרים. כך, הוא דוחס בסרטון אחד, מתוך שישה סרטונים שיצר, את כל הסיפור של הסכסוך, מזווית פרופלסטינית מובהקת.

איור 1. צילום מסך מתוך סרטון של משתמש 1

בדומה לכך, בסרטון של משתמשת 2, נערה עם חגי'אב מסבירה בפירוט במשך 40 שניות מה קורה בשכונת שיח' ג'ראח. הנערה משתמשת בפורמט של קריינות מהירה וישירה, באנגלית ובמבטא בריטי. בכך למעשה היא פונה לקהל בינלאומי ומבקשת להסביר בשכלתנות ובבהירות את האירועים בשכונה. התוכן של דבריה מזכיר במידה מסוימת ערך בוויקיפדיה, ואכן, היא מזמינה את הצופים, באמצעות טקסט המופיע בצד שמאל, להמשיך את הלמידה באמצעות לחיצה על קישור.

איור 2. צילום מסך מתוך סרטון של משתמשת 2

תוכן של הסברה בנושא הצנזורה הדיגיטלית המכוונת לאוכלוסייה הפלסטינית הופיע בשבעה סרטונים בלבד. סרטונים אלו מציגים בצורה אינפורמטיבית את הצנזורה הדיגיטלית על תכנים של פלסטינים בפלטפורמות דיגיטליות כמו פייסבוק ואינסטגרם (Alimardani & Elswah, 2021). שבעת הסרטונים כוללים צילום עצמי של יוצרי הסרטון בשילוב מלל המסביר על הצנזורה בפלטפורמות הדיגיטליות ואיך אפשר לעקוף אותה. שלושה מתוך שבעת הסרטונים הם של אותו יוצר, אשר מדבר בסרטון על צנזורה דיגיטלית שחוזה באינסטגרם וכיצד גרם לאינסטגרם לשלוח לו הודעת התנצלות, ומוסיף שגם טיקטוק הסירו סרטון שהוא יצר.⁸

איור 3. צילום מסך חתוך סרטון של חשתמש 3

הרחבה של אסטרטגיית ההסברה באה לידי ביטוי גם ביכולות התיעוד של יוצרי התכנים. טיקטוק מאפשרת לצלם בקלות את המתרחש וכך לשדר את המציאות ישירות, תוך שימוש במוזיקה ומרכיבים נוספים שהופכים את הסרטונים לווריאליים.

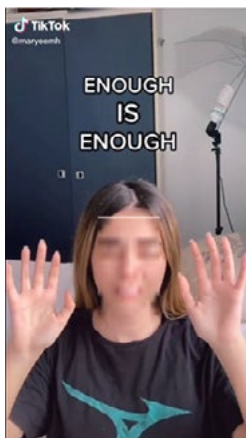
2. תיעוד

מבין הסרטונים שדגמנו, 86 (35.2%) מציגים תיעוד מחיי היום-יום של הפלסטינים במאבקם בכיבוש. 56 סרטונים (22.9%) מציגים את עמדת המתבונן, המביא את עדותו דרך הצילום ושיתוף הסרטון בעת הפגנות ומצבי חיכוך בישראל ובעולם, כאשר התיעוד מועבר לעיתים תכופות בשידור חי. 20 סרטונים (8.2%) מציגים תיעוד של מפגנים ו־10 (4%) סרטונים מתעדים הפגנות או פגיעה במקומות דתיים. התיעוד המיידי, לצד

אפשרויות העריכה בטיקטוק, מאפשרים לברור את התוכן שילווה את התמונה ובכך להעביר מסרים מורכבים יותר, באנגלית ובערבית, המבטאים את העמדה הפלסטינית במגוון אופנים (Karakabi, 2016).

לדוגמה, משתמשת 4 מצלמת את עצמה בתוספת הטקסט Enough is Enough, מתוך השיר La La La של הזמר סם סמית. הקטע הבא מציג תמונות וסרטונים מהפגנות של פלסטינים הנתונים במאבק אלים עם כוחות ישראליים. התמונות מתחלפות במהירות יחסית ולאחר כמה שניות יש מעבר נוסף, חזרה אל הנערה שבחדר, אל המציאות שבה היא משתתפת במאבק הפלסטיני בטיקטוק וקוראת, באמצעות גרפיקה על הצילום העצמי שלה, "להציל את פלסטין".

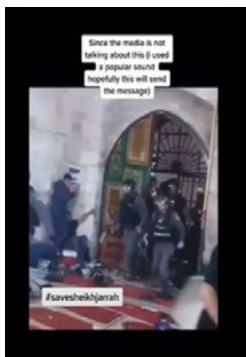
איור 4. צילום מסך מתוך סרטון של משתמשת 4

בסרטון של משתמשת 5 נראה תיעוד שהוא עדות לאירוע ביטחוני במסגד אל-אקצא. השימוש בתג הקבצה באנגלית, #savesheikjarrah, מצביע על פנייה לקהל בינ-לאומי בנושא המאבק המסוים בשכונת שיח' ג'ראח. כמו כן, הטקסט בחלק העליון של הסרטון מצביע על ההבנה של היוצרת לגבי העברת והפצת מסרים בתקשורת בכלל ובטיקטוק בפרט: "משום שהתקשורת לא מדברת על כך [על האירוע] השתמשתי בסאונד פופולרי בתקווה שזה יעביר את המסר". היא משתמשת בשיר הפופולרי Stand Up של הזמרת סינתיה אריבו, המופיע בסרטוני טיקטוק רבים המתאייחסים למאבק השחורים בארצות הברית. האמירה הזו מעניינת גם משום שהיא מבקרת את אמצעי התקשורת שלא מסקרים כראוי את האירועים באל-אקצא. נוסף על כך, ההודאה בשימוש בסאונד

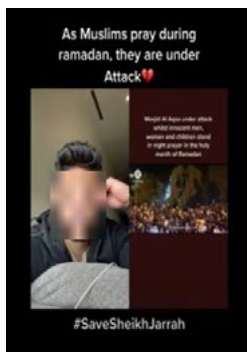
הפופולרי מראה שהיוצרת מבינה כיצד סרטונים מסוימים בטיקטוק נעשים ויראליים. הפסקול שבחרה מתאים לווידיאו, אף שמדובר במאבקים שונים, מכיוון שהמוקד של שני המאבקים הוא יחסי הכוחות הא־סימטריים בין "חזקים" ל"חלשים", כפי שתופסת אותם יוצרת הסרטון.

איור 5. צילום מסך מתוך סרטון של חשתמשת 5

בסרטון הבא אנו רואים המשך של אסטרטגיית התיעוד תוך שימוש בצילום עצמי. למשתמש 6 יש 5.1 מיליון עוקבים בטיקטוק, בזכות סרטוני הבישול שלו. באחד הסרטונים "גולדן" מצלם את עצמו מגיב לאירועים במסגד אל־אקצא, באמצעות טכניקה הנקראת בטיקטוק "דואט". רק משתמשים שהחשבונות שלהם מוגדרים ציבוריים יכולים להשתמש בפונקציה זו; כך למעשה אפשר להפיץ את המסר לקהל רחב יותר.

איור 6. צילום מסך חתוך סרטון של חשתחש 6

יתרה מכך, הצפייה השקטה של המשתמש שמעלה את הסרטון בזמן שסרטון אחר מתנגן, מספק לנו, הצופים בטיקטוק, תגובה אמיתית, ואף רומז לנו איך עלינו להגיב. כלומר, יש כאן שני מסכים להביט בהם: הראשון הוא הסרטון מהאירועים ברחבת מסגד אל-אקצא, של פעילות כוחות הביטחון הישראליים במהלך חודש רמדאן ב-2021, והשני הוא סרטון התיעוד העצמי של התגובה הלא-אלימה התומכת במאבק הפלסטיני. השימוש בתג ההקבצה וגם בסמלון הלב השבור מאפשר לנו להבין את עמדתו הפוליטית של יוצר הסרטון, למרות שתגובתו לא מילולית.

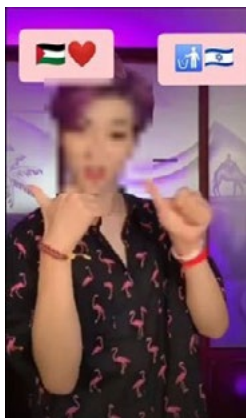
האסטרטגיה הבאה מציגה סוג נוסף של תיעוד עצמי, אך כזה שאינו מתבסס על הפגנות או עדות ישירה (Rein & Venturini, 2018), אלא על שימוש במגמות חזותיות ייחודיות לטיקטוק, המכונות טרנדים (Trends), להבעת תמיכה בהתנגדות הפלסטינית.

3. טרנדים

"טרנד" בעידן הדיגיטלי הוא העתקה של אלמנט מסוים, המופיע פעמים רבות עד כדי כך שהוא נעשה ויראלי. בטיקטוק יש אפשרות להוסיף אלמנטים אישיים לטרנד הקולקטיבי, ולמעשה זהו אחד המאפיינים הבולטים של הפלטפורמה (Abidin, 2020). מספר הסרטונים שהשתמשו באסטרטגיה זו הוא 41 (17.2%), והם עוסקים בשילוב בין תחביבים אישיים לטרנדים בטיקטוק, המתבססים על הכלים שהפלטפורמה מציעה. לדוגמה, בהקשר של הסכסוך הישראלי-פלסטיני, ובמיוחד בזמן אירועי "התפרצות מאי", אחד הטרנדים הבולטים היה צילום עצמי של בחירה בין דגל ישראל לדגל פלסטין, תוך שימוש בסמלונים, עם תנועות גוף המעידות על בחירה בצד מסוים, על

רקע השיר Jalebi, שחוזר בסרטונים הללו. טרנד הדגלים זכה לתשומת לב עולמית, כי בסרטונים מסוג זה אין הסבר מילולי נוסף, וכך משתמשים מרקעים מגוונים שרוצים להביע תמיכה במאבק בשיח' ג'ראח מרגישים בנוח לעשות זאת, מתוך הנחה שיבינו את כוונתם, שכן הם נשענים על טרנד והצופים כבר מכירים את ההקשר.

איור 7. צילום מסך מתוך סרטון של משתמשת 7

לבחירה בסמלון של דגל פלסטין יש משמעות רבה, למשל בהקשר של ירושלים המזרחית, שבה יש, בדרך כלל, דיכוי פעיל ושיטתי של מחאות ושל ביטוי הזהות הפלסטינית באמצעות הנפת דגל פלסטין (חסון, 2021). יש כאן שימוש במרחב שנשלט חלקית בידי הרשויות הישראליות ומאפשר פעולה של התנגדות לא אלימה, שהייתה נתפסת כאלימה אילו התרחשה ברחובות. כך, "הנפת" דגלי פלסטין במרחב הדיגיטלי של טיקטוק היא פחות מסוכנת, ומשתלבת היטב בדומיננטיות החזותיות של טיקטוק.

טרנדים נוספים בטיקטוק קשורים לתחביבים האישיים של יוצרי התכנים, כגון בישול, אפייה ואיפור. כך למשל משתמשת 8 מפגינה את תמיכתה בצד הפלסטיני בכך שהיא מספרת את הסיפור ההיסטורי באמצעות האיפור שעל פניה.

איור 8. צילום חסך חתוך סרטון של חשתמשות 8

משתמשת 8 מביעה סולידריות עם הצד הפלסטיני בשיח 'ג'ראח גם באמצעות הפסקול, שיר המאבק Stand Up שהוזכר לעיל. האיפור שלה הופך את פניה לחלק מההתנגדות הקולקטיבית הפלסטינית. למעשה, השילוב בין האישי לפוליטי מראה כיצד ביטויים אישיים וייחודיים יכולים להופיע בהקשרים רחבים יותר, כמו במקרה שיח 'ג'ראח. המסר והתמיכה מועברים באופן ברור וישיר באמצעות השימוש באלמנטים חזותיים, כמו הדגל הפלסטיני על פניה. כך גם בסרטון נוסף, ששייך לטרנד אחר של העברת מסרים פוליטיים באמצעות תחביבים, שבו משתמשת אחרת, קונדיטורית חובבת, מקשטת את עוגת השכבות שהכינה בצבעי הדגל הפלסטיני.

בנוסף לאלמנט ה"כפי" של שילוב עמדות פוליטיות בסרטוני הטרנדים, עלו סרטונים המראים מפגינים פלסטינים כגיבורים ולא כקורבנות (Karkabi, 2018). סרטונים אלו כוללים תמונות וצילומי וידאו של מפגינים פלסטינים שנעצרו אך על פניהם נראה חיור – לא ברור אם החיור הוא תוצאה של עיבוד תמונה או שאלו התמונות המקוריות. המפגינים מוצגים כאמצעים בעת מעצרים בידי כוחות הביטחון הישראליים. הטרנדיות של הסרטונים הללו מתבטאת גם בשימוש בפסקול פופולרי בטיקטוק בעת הצגת מאבקים אזרחיים, כמו בסרטון של משתמש אחר שעלה תחת ההאשטאג #انقذوا_حي_الشيخ_جراح, המשתמש בשיר Hymn for the Weekend של Coldplay. יש כאן רצון להראות לצופים שעל אף יחסי הכוחות והעובדה שהמפגינים שנעצרו נמצאים בצד החלש, הם עדיין מלאים בגאווה – למרות המעצר, ואולי בזכותו. יש בכך מעין ניסיון לצמצם באמצעות החיור (שאינו מצביע על הומור בהקשר זה), את הכוח

שמפעיל הצד הישראלי על המפגינים, ובכך להרחיב, גם אם רק במרחב הדיגיטלי, את מנעד אפשרויות ההתנגדות והאקטיביזם הפלסטיניים.

איור 9. צילום מסך מתוך סרטון של חשתחשת 9

השימוש בחיך על תמונות מפגינים אינו מצביע על סיטואציה מצחיקה, אך האסטרטגיה הבאה מציגה אלמנטים של התנגדות ותמיכה במאבק הפלסטיני תוך שימוש בהומור פנימי המבטא לעג כלפי הצד הישראלי.

4. לעה

מצאנו 41 סרטונים (16.8%) המציגים חיילים ושוטרים ישראלים באופן הומוריסטי, ובכך מבקשים היוצרים ללעוג להם ולערער את עמדתם, הנתפסת כעליונה מחוץ למסך הטיקטוק. כדי להבין את הסרטונים הללו, מעבר לצחוק הראשוני שהם עשויים לעורר בצופה, כדאי להבין את ההקשר התרבותי והפוליטי הרחב יותר שבמסגרתו הם מועלים. בדומה לטרנד הדגלים, שמעמיד במרכז את דגל פלסטין באמצעות הסמלון שלו, גם כאן יש דרך ביטוי המחפה על היעדר היכולת הפיזית של התושבים בירושלים המזרחית ובגדה המערבית, להגיד או לעשות לבעלי הסמכות את מה שהיו רוצים. ההומור המשחקי (Cervi & Divon, in press) לא מציג אלימות פיזית בהכרח של פלסטינים נגד חיילי צה"ל, אלא גישה אחרת, שמאפשרת להם להשפילם דרך הומור, ובכך לשנות, גם אם במידה מוגבלת, את יחסי הכוחות. חשוב לציין שיחסי הכוחות נותרים בעינם, משום שכל סרטון עלול לשמש עדות מצולמת וכלי רב-עוצמה מבחינה

משפטית נגד יוצרו (קוריאלי, 2021). דוגמה ללעג כלפי חיילים ישראלים היא הסרטון של משתמש 10, שבו מצולמים מלמעלה, כנראה מחלון של בית, חיילים הנמצאים בכפר פלסטיני אשר נזרק לעברם גלגל, ואחד החיילים מנסה לעצור אותו ללא הצלחה ונופל. הנפילה, בדומה להומור סלפסטיק, מצחיקה. הלעג נוצר גם בזכות הצחוק המוקלט כפסקול חדש ברקע.

איור 10. צילום חסך חתוך סרטון של משתמש 10

סרטון נוסף המראה התנגדות פלסטינית הבאה לידי ביטוי באמצעות לעג הוא זה של משתמש 11. בתוכן שיצרה באמצעים הדיגיטליים המינימליים שטיקטוק מציעה, היא מראה כיצד אפשר לשנות באחת את המסר של תוכן קיים. בתחילת הסרטון נראית חיילת ישראלית, שהסרטונים שלה בטיקטוק זכו לפופולריות במהלך מאי 2021, משתתפת בטרנד הדגלים ובוחרת בדגל הישראלי. לאחר כמה שניות יש מעבר ליוצרת הסרטון, שבצילום עצמי מכוונת את הסמלון של דגל ישראל לעבר סוליית הנעל שלה. בעולם הערבי השימוש במילה או בדימוי "סוליה" מצביע על השפלה וזלזול בצד השני.⁹ סרטון זה מציג בצורה חלקית את טרנד הדגלים שהוזכר לעיל, אך אין בו שימוש בדגל הפלסטיני ולמעשה אין כאן אלמנט של בחירה ישירה בין הדגלים, אלא אקט של לעג לדגל הישראלי והשפלה הומוריסטית שלו. גם החיילת היא מושא ללעג, משום שהיא בוחרת בדגל הישראלי, ששווה רק ל"סוליה".

דיון מסכם

מאמר זה מתאר ארבע אסטרטגיות של אקטיביזם פלסטיני והתנגדות לאלימות של המדינה באמצעים לא-אלימים בפלטפורמת טיקטוק בעת האירועים האלימים בחודש מאי 2021, שפרצו גם סביב המאבק בשכונת שיח' ג'ראח בירושלים המזרחית. הפופולריות הגוברת של טיקטוק בקרב פלסטינים הובילה אותנו לבחון מדוע נעשה שימוש מוגבר דווקא בפלטפורמה זו וכיצד התבטאה ההתנגדות. כיוון שטיקטוק הייתה הפלטפורמה הכי פחות מצונזרת, היא הפכה לפלטפורמה העיקרית להפקה והפצה של חדשות על שיח' ג'ראח. בעת ניתוח הסרטונים התקשינו למיין אותם לקבוצות מובהקות, ולכן החלטנו שלא להשתמש במונחים מפרידים כמו "קטגוריות" או "תמות". המונח "אסטרטגיות" מתאר את התכנים השונים שנמצאו בדגימה ומחבר בין הסרטונים כביטויים שונים של דרכי פעולה והתנגדות לגבי אותה מטרה ובאותה פלטפורמה. באמצעות ניתוח איכותני בחנו את אופני הבעת ההזדהות של המשתמשים בטיקטוק ומיפינו ארבע אסטרטגיות מרכזיות של התנגדות ואקטיביזם: (1) הסברה; (2) תיעוד; (3) טרנדים; (4) לעג. אסטרטגיות אלו מייצרות סיפור רחב המורכב מביטויי התנגדות פרטיים בטיקטוק, המאפשר לכל אחד לתרום למאבק הפלסטיני כראות עיניו, בהתאם לתחביביו ויכולותיו, כאשר שלושת תגי ההקבצה #انقذوا-حي-الشيخ-جراح, #savesheikhjarrah, #sheikhjarrah הכותרות שמאגדות את בליל הקולות השונים המספרים סיפור דומה. טיקטוק מאפשרת למשתמשים להיות יוצרי תוכן, אקטיביסטים ובעלי תחביבים נוספים ברזמנית. כך ניתן לראות למשל אופה חובבת אשר יוצרת סרטוני וידאו המציגים את תחביבה, ובה בעת מעבירים גם מסרים של התנגדות לכיבוש

ותמיכה במאבק הפלסטיני. כפי שהגדירו זאת בעמוד הראשי של טיקטוק, הנושא את הכותרת For You, כל אחד ואחת יכולים להעלות ולמצוא תוכן שמתאים להם. בדומה למחקרים אחרים העוסקים באופנים של השתתפות פוליטית דיגיטלית (Literat & Salman & Saad, 2015; Kligler-Vilenchik, 2019), מחקרנו מראה כי גם אם נדמה שהפלטפורמה של טיקטוק "לא מאורגנת" (Vijay & Gekker, 2021), האפשרויות שהיא מציעה למשתמשיה הפוכות אותה לסביבה רלוונטית ומתאימה לאקטיביזם ולביטוי התנגדות לאלימות, כי בה כל משתמש יכול להפוך לאישיות פוליטית הנשענת על עצמה ועל מטרה משותפת. יתרה מכך, טיקטוק מאפשרת להשתתף בשיחות פוליטיות הנחשבות "כבדות" באופנים מגוונים, יצירתיים יותר או פחות. כך, אקטיביזם והתנגדות פוליטיים הופכים לפעולה יום-יומית, קלילה יותר, שמאפשרת השתתפות רחבה, ובמידה רבה גם מוחשית, של קהלים שונים (Abidin, 2021).

תרומתו העיקרית של המחקר הנוכחי היא בכך שהוא מתייחס לטיקטוק, זירה חדשה שרק לאחרונה זוכה לנוכחות מחקרית בזירה האקדמית בישראל (Weimann & Masri, 2020). כמו כן, המאמר בוחן את המדיה הדיגיטלית ככלי לאקטיביזם והתנגדות פלסטיניים שונים מאלו המסוקרים בתקשורת המיינסטרים בישראל, וסוקר אופני התנגדות שאינם אלימים בהכרח בתוך המרחב המילולי, הוויזואלי והמוזיקלי שטיקטוק מציעה. המחקר גם ממפה אסטרטגיות שונות של השתתפות פוליטית, שאותן אפשר לייחס במחקר עתידי למחאות פוליטיות וחברתיות אחרות בעולם, כמו מחאת (Basch et al., 2020) (climatechange) ומחאת (Ammar & pray_for_lebanon) (et al., 2020) בטיקטוק.

עם זאת, המחקר אינו חף ממגבלות, ואנו סבורות שכדי להבין עוד את ההשתתפות הפלסטינית בטיקטוק ככלי למאבק והתנגדות כדאי להרחיב הן את מאגר הסרטונים והן את רשימת תגי ההקבצה שעקבנו אחריהם. כמו כן, לשם הבנה הוליסטית של אופני הביטוי והבחירות האישיות של יוצרי התכנים, יש לערוך גם ראיונות עומק חצי-מובנים. למיקוד במאבק בשכונת שיח' ג'ראח יש השלכות על ממצאי המחקר: ראשית, זהו צמצום מכיוון מראש, התבוננות במאבק ארוך שנים המתרחש בשכונה ספציפית, בעיר שמורכבותה הפוליטית אינה זהה לזו של ערים מעורבות אחרות בישראל. לצד זאת, המאבק בירושלים המזרחית ובשיח' ג'ראח הפך בשנת 2021 למאבק פלסטיני רחב יותר, שבו השתתפו גם פלסטינים אזרחי ישראל. בהקשר זה יש מקום למחקר המשך שיבדוק האם ההשתתפות הדיגיטלית בטיקטוק הובילה לאיחוד מאבקים והגברת הסולידריות בין הפלסטינים ותומכיהם בירושלים המזרחית, בשטחים הפלסטיניים ובעולם.

הערות

- 1 התפרצות מאי (هبة مايو) הוא השם הערבי שניתן לאירועי האלימות שהתרחשו בישראל במהלך חודש מאי 2021.
- 2 בעברית: "הצילו את שכונת שיח' ג'ראח".
- 3 אין זה ודאי כלל שנאצר הורעל, אך נשאר זאת לדיון אחר, על חדשות כזב.
- 4 להרחבה על היחס למובארכ ראו: אלקעיד (2011) (בערבית).
- 5 המאבק בשכונת שיח' ג'ראח נמשך כבר יותר מעשור, מאז שנת 2007. להרחבה ראו: "אז מה הסיפור" (2021).
- 6 הגיליון עם פרטי כל הסרטונים נמצא כאן.
- 7 "דואט" הוא אלמנט בעריכה בטיקטוק, שבו מוצבים שני פריימים זה ליד זה.
- 8 שלושה מתוך שבעת הסרטונים שדגמנו אשר מתייחסים לצנזורה אינם נמצאים יותר בטיקטוק, והם "תוכן לא זמין", מה שמעיד על ניטור תכנים שמתבצע בפלטפורמה. לכן, כל הסרטונים שדגמנו שמורים גם בתיקייה כקבצים נפרדים, ולא רק כקישורים בטיקטוק.
- 9 להרחבה על היחס של העולם הערבי לסוליה ונעליים, ראו: Al-Quds Al-Arabi (2008).

רשימת המקורות

- אלקעיד, י' (2011, 26 באפריל). *שعارות 25 ינאיר* [הסיסמאות של 25 בינואר] **אלראי**. <https://www.alraimedia.com/article/249958>
- אז מה הסיפור עם שייח ג'ראח?** (2021, 4 ביוני). האגודה לזכויות האזרח בישראל. https://www.acri.org.il/post/___629
- דויד, י', שמיר, י' וסימפסון, א' (2017). כשהסטטוס (החברתי-כלכלי) והסטטוס (בפייסבוק) ירדו לרחוב: תקשורת, מעורבות פוליטית ואקלים דעות במחאה החברתית בקיץ 2011. **מגמות**, נב(1), 359-390.
- דיין-גבאי, א' (2020). איזה מין נשיא: פרשת משה קצב כנקודת מפנה בשיח התקשורת על עבירות מין בישראל. **מסגרות מדיה**, 19, 43-70.
- הירשגה, א' ושיזף, ה' (2017, 26 במאי). סיכול ממוקד: השיטה החדשה להתמודדות עם טרור היחידים נחשפת. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/magazine/.premium-MAGAZINE-1.4124379>
- חסון, נ' (2021, 26 בספטמבר). המשטרה עצרה מפגינים שהניפו דגלי פלסטין, ביהמ"ש הבהיר שזו אינה עבירה. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/news/law/.premium-1.10242913>
- לשם, א' (2021, 25 במאי). "אינתיפאדת הטיקטוק" הפכה לרגע בו הנרטיב הפלסטיני ניצח. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/captain/net/.premium-1.9841342>
- קוריאל, א' (2021, 25 באוגוסט). סרטון הטיקטוק שעורר סערה: תושב רהט נעצר בחשד שסטר לצעירה בישבנה. **ynet**. <https://www.ynet.co.il/news/article/bkr6k8xbt>
- רמון, א' (2017). **תושבים, לא אזרחים: ישראל וערביי מזרח ירושלים, 1967-2017**. מכון ירושלים למחקרי מדיניות.
- תובל-משיח, ר', וספקטור-מרזל, ג' (2010). **מחקר נרטיבי: תיאוריה, יצירה ופרשנות**. מאגנס ומכון מופ"ת.
- תותרי, מ' (2015). **התקשורת הפלסטינית ובניית אומה**. רסלינג.
- 7amleh (2021). *العدوان على الحقوق الرقمية الفلسطينية* [הפגיעה בזכויות הדיגיטליות של פלסטינים]. <https://7amleh.org/2021/05/21/hmlh-ysdr-tqryra-ywthq-aladwan-ala-alhqwq-alrqmyh-alflstynyh>
- Al-Quds Al-Arabi (2008, December 18). *الحذاء في الثقافة العربية* [הנעל בתרבות הערבית]. <https://www.alquds.co.uk/الحذاء-في-الثقافة-العربية/>
- Abidin, C. (2020). Mapping internet celebrity on TikTok: Exploring attention economies and visibility labours. *Cultural Science Journal*, 12(1), 77–103. doi.org/10.5334/csci.140

- Abidin, C. (2021). From "networked publics" to "refracted publics": A companion framework for researching "below the radar" studies. *Social Media + Society*, 7(1). doi.org/10.1177/2056305120984458
- Alimardani, M., & Elswah, M. (2021). *Digital orientalism: #SaveSheikhJarrah and Arabic content moderation*. In POMEPS Studies 43: Digital Activism and Authoritarian Adaptation in the Middle East. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3900520
- Ammar, L., Alhamarna, H., AlWawi, Y., ElSayed, Y., & Harb, H. (2020). Analysis of the representation of the 2019 Lebanese protests and the 2020 Beirut explosion on TikTok. *KIU Interdisciplinary Journal of Humanities and Social Sciences*, 1(3), 53–72.
- Anderson, M., Toor, S., Olmstead, K., Rainie, L., & Smith, A. (2018, July 11). *Activism in the social media age*. Pew Research Center: Internet, Science & Tech. <https://www.pewresearch.org/internet/2018/07/11/activism-in-the-social-media-age/#fn-20803-2>
- Appadurai, A. (2006). *Fear of small numbers*. Duke University Press.
- Askanius, T. (2016). Online video activism and political mash-up genres. *JOMEC Journal*, (4), 1–17.
- Badr, H., & Möller, L. M. (2021). Beyond mainstream media and communication perspectives on the Arab uprisings. *Media and Communication*, 9(4), 260–263. doi.org/10.17645/mac.v9i4.5151
- Basch, C. H., Yalamanchili, B., & Fera, J. (2022). #Climate change on TikTok: A content analysis of videos. *Journal of Community Health*, 47(1), 163–167. <https://doi.org/10.1007/s10900-021-01031-x>
- Barghuthy, A., & Carmel, A. (2019). *The chilling effect among Palestinian youth in social media*. Tamle — The Arab Center for the Advancement of Social Media. https://7amleh.org/wp-content/uploads/2019/10/7amleh_Net_0919_ENGLISH1.pdf
- Bar-Tal, D., & Halperin, E. (2011). Socio-psychological barriers to conflict resolution. In D. Bar-Tal (Ed.), *Intergroup conflicts and their resolution: A social psychological perspective* (pp. 217–239). Psychology Press.
- Ben David, A., & Bahour, S. (2009). Access to information in the occupied Palestinian territory. *Global Information Society Watch*, 171–173.
- Bennett, W. L., & Segerberg, A. (2012). The logic of connective action: Digital media and the personalization of contentious politics. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739–768. doi.org/10.1080/1369118X.2012.670661

- Berger, M. (2013). Palestine's occupied fourth estate: An inside look at the work lives of Palestinian print journalists. *Arab Media and Society*, 17(Winter), 1–27.
- Bhandari, A., & Bimo, S. (2020). Tiktok and the “algorithmized self”: A new model of online interaction. *AoIR Selected Papers of Internet Research*, 27(10), 1–3.
- Brown, A. J. (2020). “Should I stay or should I leave?”: Exploring (dis) continued Facebook use after the Cambridge Analytica scandal. *Social Media + Society*, 6(1). doi.org/10.1177/2056305120913884
- Bruns, A., & Burgess, J. (2011). *The use of twitter hashtags in the formation of ad hoc publics*. Sixth European Consortium for Political Research General Conference, Iceland (25–27 August), University of Iceland, Reykjavik.
- Bruns, A., & Burgess, J. (2015). Twitter hashtags from ad hoc to calculated publics. In N. Rambukkana (Ed.), *Hashtag publics* (pp. 13–28). Peter Lang.
- de Vries, M. (2021). Mockery as a tool of Palestinian resistance on TikTok. *Beehive: Middle East Social Media*, 9(6). <https://dayan.org/content/mockery-tool-palestinian-resistance-tiktok>
- de Vries, M., Simry, A., & Maoz, I. (2015). Like a bridge over troubled water: Using Facebook to mobilize solidarity among East Jerusalem Palestinians during the 2014 war in Gaza. *International Journal of Communication*, 9(28), 2622–2649.
- de Vries, M., Kligler-Vilenchik, N., Alyan, E., Ma'oz, M., & Maoz, I. (2017). Digital contestation in protracted conflict: The online struggle over al-Aqsa Mosque. *The Communication Review*, 20(3), 189–211. <https://doi.org/10.1080/10714421.2017.1362814>
- Gal, N. (2019). Ironic humor on social media as participatory boundary work. *New Media & Society*, 21(3), 729–749. doi.org/10.1177/1461444818805719
- Gillespie, T. (2018). *Custodians of the internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media*. Yale University Press.
- Ceci, L. (2022). *TikTok: Usage growth by region 2020*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/1233753/tiktok-usage-growth-worldwide-by-region/>
- Cervi, L., & Divon, T. (in press). “Playful activism: Memetic performances of Palestinian resistance on TikTok.” *Social Media + Society*.
- Chorev, H. (2019). Palestinian social media and lone-wolf attacks: Subculture, legitimization, and epidemic. *Terrorism and Political Violence*, 31(6), 1284–1306. <https://doi.org/10.1080/09546553.2017.1341878>

- Christensen, H. S. (2011). Political activities on the internet: Slacktivism or political participation by other means? *First Monday*, 16(2). <https://doi.org/10.5210/fm.v16i2.3336>
- Cohen, H. (2022). Marketing the occupation to the Palestinians of the West Bank: Shabak Facebook pages in historical context. *Israel Studies*, 27(1), 1–34.
- Coleman, P. T. (2006). Conflict, complexity, and change: A meta-framework for addressing protracted, intractable conflicts—iii. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 12(4), 325–348. https://doi.org/10.1207/s15327949pac1204_3
- Doyle, B. (2022). *TikTok statistics — Everything you need to know*. Wallaroo Media. <https://wallaroomedia.com/blog/social-media/tiktok-statistics/>
- Fatafta, M. (2021). Transnational digital repression in the MENA region. In M. Lynch (Ed.) *Digital activism and authoritarian adaptation in the Middle East* (pp 41–47). George Washington University.
- Filipovic, J. (2021, October 6). Opinion: Facebook whistleblower Frances Haugen confirms our worst fears. *CNN*. <https://edition.cnn.com/2021/10/06/opinions/facebook-frances-haugen-congress-hearing-filipovic/index.html>
- Frosh, P., & Wolfsfeld, G. (2007). ImagiNation: News discourse, nationhood and civil society. *Media, Culture & Society*, 29(1), 105–129. doi.org/10.1177/0163443706072001
- Gerbaudo, P. (2012). *Tweets and the streets: Social media and contemporary activism*. Pluto Press.
- Ghonim, W. (2012). *Revolution 2.0: The power of the people is greater than the people in power: A memoir*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Goodin, R. E., & Tilly, C. (Eds.) (2006). *The Oxford handbook of contextual political analysis* (Vol. 5). Oxford Handbooks.
- Hautea, S., Parks, P., Takahashi, B., & Zeng, J. (2021). Showing they care (or don't): Affective publics and ambivalent climate activism on TikTok. *Social Media + Society*, 7(2). doi.org/10.1177/20563051211012344
- Hazboun, I., Maoz, I., & Blondheim, M. (2019). Palestinian media landscape: Experiences, narratives, and agendas of journalists under restrictions. *The Communication Review*, 22(1), 1–25. doi.org/10.1080/10714421.2018.1557964

- Hurley, Z. (2022). Middle Eastern women influencers' interdependent/independent subjectification on Tiktok: Feminist postdigital transnational inquiry. *Information, Communication & Society*, 25(6), 734–751. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2022.2044500>
- Jenkins, H. (2016). *Youth voice, media, and political engagement: Introducing the core concepts*. In H. Jenkins, S. Shresthova, L. Gamber-Thompson, N. Kligler-Vilenchik, & A. Zimmerman (Eds.), *By any media necessary: The new youth activism* (pp 1–60). NYU Press.
- Karkabi, N. (2018). Electro-dabke: Performing cosmopolitan nationalism and borderless humanity. *Public Culture*, 30(1), 173–196. doi.org/10.1215/08992363-4189215
- Katriel, T. (2020). *Defiant discourse: Speech and action in grassroots activism*. Routledge.
- Kaun, A., & Uldam, J. (2018). Digital activism: After the hype. *New Media & Society*, 20(6), 2099–2106. doi.org/10.1177/1461444817731924
- Kaye, D. B. V., Chen, X., & Zeng, J. (2021). The co-evolution of two Chinese mobile short video apps: Parallel platformization of Douyin and TikTok. *Mobile Media & Communication*, 9(2), 229–253. doi.org/10.1177/2050157920952120
- Klein, M. (2008). Jerusalem as an Israeli problem—A review of forty years of Israeli rule over Arab Jerusalem. *Israel Studies*, 13(2), 54–72. <http://www.jstor.org/stable/30245685>
- Kriesberg, L. (1993). Intractable conflicts. *Peace Review*, 5(4), 417–421. doi.org/10.1080/10402659308425753
- Kumanyika, C. (2017). Livestreaming in the Black Lives Matter network. In A. Day (Ed.), *DIY utopia: Cultural imagination and the remaking of the possible* (pp. 169–188). Lexington Books.
- Li, E. P. H., & Prasad, A. (2018). From wall 1.0 to wall 2.0: Graffiti, social media, and ideological acts of resistance and recognition among Palestinian refugees. *American Behavioral Scientist*, 62(4), 493–511. doi.org/10.1177/0002764218759582
- Light, B. (2014). *Disconnecting with social networking sites*. Springer.
- Lilleker, D. G., & Koc-Michalska, K. (2017). What drives political participation? Motivations and mobilization in a digital age. *Political Communication*, 34(1), 21–43. doi.org/10.1080/10584609.2016.1225235

- Lim, M. (2012). Clicks, cabs, and coffee houses: Social media and oppositional movements in Egypt, 2004–2011. *Journal of Communication*, 62(2), 231–248. doi.org/10.1111/j.1460-2466.2012.01628.x
- Literat, I., & Kligler-Vilenchik, N. (2019). Youth collective political expression on social media: The role of affordances and memetic dimensions for voicing political views. *New Media & Society*, 21(9), 1988–2009. doi.org/10.1177/1461444819837571
- Marx, G. T. (2015). Surveillance studies. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 23(2), 733–741.
- McDonald, D. A. (2009). Poetics and the performance of violence in Israel/Palestine. *Ethnomusicology*, 53(1), 58–85. <http://www.jstor.org/stable/25653047>
- Monshipouri, M., & Prompichai, T. (2018). Digital activism in perspective: Palestinian resistance via social media. *International Studies Journal*, 14(4), 42–63.
- Morozov, E. (2011). Response to Philip N. Howard's review of *The Net Delusion: The Dark Side of Internet Freedom*. *Perspectives on Politics*, 9(4), 897.
- Papacharissi, Z. (2015). *Affective publics: Sentiment, technology, and politics*. Oxford University Press.
- Papacharissi, Z., & de Fatima Oliveira, M. (2012). Affective news and networked publics: The rhythms of news storytelling on #Egypt. *Journal of Communication*, 62(2), 266–282. doi.org/10.1111/j.1460-2466.2012.01630.x
- Portwood-Stacer, L. (2013). Media refusal and conspicuous non-consumption: The performative and political dimensions of Facebook abstention. *New Media & Society*, 15(7), 1041–1057. doi.org/10.1177/1461444812465139
- Yarchi, M., Samuel-Azran, T., & Bar-David, L. (2017). Facebook users' engagement with Israel's public diplomacy messages during the 2012 and 2014 military operations in Gaza. *Place Branding and Public Diplomacy*, 13(4), 360–375. <https://link.springer.com/article/10.1057/s41254-017-0058-6>
- Rein, K., & Venturini, T. (2018). Ploughing digital landscapes: How Facebook influences the evolution of live video streaming. *New Media & Society*, 20(9), 3359–3380. doi.org/10.1177/1461444817748954

- Rutherford, B. N., Sun, T., Johnson, B., Co, S., Lim, T. L., Lim, C. C. W., Chiu, V., Leung, J., Stjepanovic, D., Connor, J. P., & Chan, G. C. K. (2022). Getting high for likes: Exploring cannabis-related content on TikTok. *Drug and Alcohol Review*, 41, 1119–1125. doi.org/10.1111/dar.13433
- Salman, A., & Saad, S. (2015). Online political participation: A study of youth usage of new media. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 6(4), 88–93. doi.org/10.5901/mjss.2015.v6n4s3p88
- Schellewald, A. (2021). Communicative forms on TikTok: Perspectives from digital ethnography. *International Journal of Communication*, 15, 1437–1457. https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/16414
- Shalhoub-Kevorkian, N. (2011). E-resistance among Palestinian women: Coping in conflict-ridden areas. *Social Service Review*, 85(2), 179–204.
- Shifman, L. (2014). The cultural logic of photo-based meme genres. *Journal of Visual Culture*, 13(3), 340–358.
- Siapera, E., Hunt, G., & Lynn, T. (2015). #GazaUnderAttack: Twitter, Palestine and diffused war. *Information, Communication & Society*, 18(11), 1297–1319. doi.org/10.1080/1369118X.2015.1070188
- Stepanova, E. (2011). The role of information communication technologies in the “Arab Spring”. *Ponars Eurasia*, 15(1), 1–6.
- Strauss, A., & Corbin, J. M. (1997). *Grounded theory in practice*. Sage.
- Tawil-Souri, H., & Aouragh, M. (2014). Intifada 3.0? Cyber colonialism and Palestinian resistance. *The Arab Studies Journal*, 22(1), 102–133.
- Tufekci, Z., & Wilson, C. (2012). Social media and the decision to participate in political protest: Observations from Tahrir Square. *Journal of Communication*, 62(2), 363–379. doi.org/10.1111/j.1460-2466.2012.01629.x
- Vijay, D., & Gekker, A. (2021). Playing politics: How Sabarimala played out on TikTok. *American Behavioral Scientist*, 65(5), 712–734. doi.org/10.1177/0002764221989769
- Vincent, J. (2022, February 28). *TikTok expands maximum video length to 10 minutes*. The Verge. https://www.theverge.com/2022/2/28/22954525/tiktok-maximum-video-length-10-minutes
- Weimann, G., & Masri, N. (2020). Research note: Spreading hate on TikTok. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1–14. doi.org/10.1080/1057610X.2020.1780027

- Wolfsfeld, G., Segev, E., & Sheafer, T. (2013). Social media and the Arab Spring: Politics comes first. *The International Journal of Press/Politics*, 18(2), 115–137. doi.org/10.1177/1940161212471716
- Wong, K. (2019). *Tiktok activism: Teen uses TikTok app to shine a light on persecution of Uighurs in China*. The Organization for World Peace. theowp.org/tiktok-activism-teen-uses-tiktok-app-to-shine-a-light-on-persecution-of-uighurs-in-china/
- Zuckerman, E. (2014). New media, new civics? *Policy & Internet*, 6(2), 151–168. doi.org/10.1002/1944-2866.POI360

יחי המלך! הסיקור התקשורתי ושיח הביטול בפרשת הזמר אייל גולן

ענת פלג*

תקציר

מאמר זה מבקש להתחקות אחר ההבדלים בין סוגי המסגור של הפרשה שבה נחשד אייל גולן בניצול מיני של מעריצות צעירות, בתקשורת הממוסדת ובפייסבוק. המאמר דן במאפייני השיח התקשורתי והציבורי שהתעורר בפרשה בנושאי עבירות מין וצדק חברתי בעידן תנועת #MeToo ו"תרבות הביטול".

שיטות מחקר כמותניות ואיכותניות שימשו לניתוח כלל פריטי הסיקור על הפרשה שפורסמו באתרים *ynet*, **וואלה והארץ**, ו-2,724 רשומות שפורסמו בפייסבוק בשנים 2018-2021.

במחקר נתגלה מיעוט יחסי של מאמרים העוסקים בהליך הפלילי, לעומת הרחבה בסיקור מעמדו של הזמר ב"בית המשפט של דעת הקהל". נמצא גם כי הרוב המוחלט של הרשומות בפייסבוק פורסמו בידי מעריציו. כך הפך השיח הציבורי על העבירות שיוחסו לו ועל התנהלותה של מערכת המשפט בפרשה לשטוח וצעקני. עוד נמצא כי מאחר שהמתלוננות הוגדרו "נערות במצוקה" הן לא זכו לאמפתיה וללגיטימציה, וכי יועצי התקשורת של גולן הצליחו למסגר אותו כקורבן של נסיבות משפחתיות ואפליית מזרחים. מכאן שחילוקי הדעות התרבותיים והשסעים החברתיים בחברה הישראלית מממנים את השפעתם של "משפט התקשורת" ו"תרבות הביטול" על המרחב הציבורי.

* ד"ר ענת פלג, חוקרת ומרצה על יחסי התקשורת והמשפט, הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת בר אילן, והחוג לתקשורת, אוניברסיטת תל אביב (apeleg@netvision.net.il).

שלמי תודה לד"ר גל יעבץ מהמחלקה למדעי המידע, אוניברסיטת בר אילן, על עזרתו בחקר הרשומות בפייסבוק על אייל גולן; ולמר אוהד פלג על סיועו בחקר הסיקור של פרשת אייל גולן בתקשורת הממוסדת.

התרבות הישראלית, שאינה שופעת כוכבים עם יכולות דומות לאלו של אייל גולן, תמשיך לכנות אותו הזמר הלאומי. לרבות האנשים שראו אותו בהופעה, הוא יהיה מלך - מלך אנושי כזה, שמועד פה ושם, שגדל בשכונה והפך לכוכב. פלא שאף אחד לא מחפש מלך אחר? (גמזו, 3102).

מבקר המוזיקה סער גמזו כתב טור צופה עתיד זה בעקבות התגובות הנלהבות להופעתו הראשונה של הזמר אייל גולן לאחר שחרורו ממעצר בית. העיתונאי פרסם את הדברים עוד לפני סגירת תיק החקירה שייחס לגולן ניצול מיני של מעריצותיו הקטנות, בשל היעדר ראיות מספקות, והיטיב לחזות את הפרדוקס שבהמשך הצלחתו המוזיקלית והציבורית של הזמר חרף המחאה נגדו. עוד ראוי להדגיש כי מזה קרוב לעשור מתמודדת אהבת ההמונים אל "מלך המוזיקה המזרחית" עם תחקירים עיתונאיים שהצביעו על רשלנות המשטרה בחקירתו (חובל, 2019; ליטמן, 2019) וקריאות להחרמתו ברשתות החברתיות. לפרסומים בפרשת גולן היו השלכות ציבוריות מזעריות, בניגוד להשפעותיהם החברתיות של פרסומים עיתונאיים אחרים, שהעמידו אל עמוד הקלון ידוענים נוספים שנחשדו בעבירות מין, ובעקבות כך נאלצו לפרוש מהזירה הציבורית (גורלי, 2021). בתקופה האמורה גם שלחו יד בנפשם שלושה גברים שנחשדו בעבירות כאלה לפני פרסומם של תחקירים עיתונאיים בעניינם (בלומנטל, 2018; ברנר ואח', 2021; שמעוני, 2021).

חקירה עיתונאית עצמאית ושיפוט של חומר ראיות בפרשות פליליות לפני, במקביל או לאחר מיצוי ההליך הפלילי, מוגדרות כסוגת הסיקור "משפט התקשורת" (Trial by media). סוגה זו התרחבה לרשתות החברתיות, ובארצות הברית גם התפתחה לאחרונה "תרבות הביטול" (Clark, 2020), שהביאה להחרמתם של אומנים בולטים בשל חשדות לעבירות מין ובשל התבטאויות שנתפסו כגזעניות ופוגעניות (אנדרמן, 2021; קפלנסקי, 2021).

נכון לזמן כתיבת מאמר זה, מופעי "תרבות הביטול" בישראל מתמקדים כאמור בהרחקה של חשודים בביצוע עבירות מין מהזירה הציבורית, למעט הרחקה אחת של איש ציבור בשל התבטאויות מילוליות שנתפסה כפוגענית כלפי מתלוננות על עבירות מין (משגב, 2021).

בישראל, כמו בארצות הברית, התעורר שיח ציבורי ער ומקוטב סביב "תרבות הביטול". התומכים סבורים ששיח הביטול מהווה מנגנון ענישה ופיצוי ציבורי, המתקן את כשליה של מערכת המשפט, שלא הענישה את הפוגעים והשיתה שוויון בפני החוק (הדס, 2021). המבקרים רואים בתופעה מופע של אידאולוגיה אלימה וטהרנית המאפשרת ענישה לא מידתית והרסנית (קורן, 2021).

שאלת המחקר העומדת בבסיס מאמר זה היא: כיצד מוסגרה פרשת אייל גולן בפלטפורמות התקשורת השונות? והאם יש דמיון או שוני בין המסגור באתרי החדשות של התקשורת הממוסדת לבין מסגור הפרשה בשיח בפייסבוק? שאלות המשנה הן: מהו ההבדל בין המסגורים שניתנו לפרשה באתרי החדשות השונים? ומהי הדינמיקה בין הסיקור החדשותי ובין הרשומות (פוסטים) שפורסמו בפייסבוק? ההנחה היא כי ניתוח נקודות הדמיון והשוני בין ייצוגי הפרשה באתרי החדשות של התקשורת הממוסדת לבין הרשומות בפייסבוק יחשוף את הדינמיקה בין הפלטפורמות השונות ואת מאפייני השיח התקשורתי והציבורי בנושאי אלימות מינית, הליכי משפט וצדק חברתי בחברה הישראלית. בכך יתרמו ממצאי המחקר לניתוח ראשון של הגורמים התרבותיים והחברתיים הממתנים את "תרבות הביטול" בישראל ומגבילים את היקפה.

מאפייני הסיקור של עבירות מין בתקשורת הממוסדת

מחקרים על סיקור עבירות מין בתקשורת המערבית מסוף המאה ה-20 ועד לאחר תחילת תנועת #MeToo, הצביעו על הסתירה שבין הרחבת הסיקור של הסוגיה והבולטות המוענקת לה בתקשורת הממוסדת, לבין התפיסות הארכאיות הרווחות בכתבה העיתונאית על אודותיה. החוקרות (De Benedicitis et al., 2019; Walters, 2021) טענו כי התקשורת הממוסדת מבנה ומשקתקת את "תרבות האונס" (Rape culture) בשיח הציבורי, שמשמעה האשמת הקורבן, נרמול תרבותי ומזעור של תקיפות מיניות בתקשורת.

במחקרים שונים שנערכו ברחבי העולם ובישראל על הסיקור החדשותי של נפגעות עבירות מין משנות ה-80 ועד סוף העשור הראשון של שנות ה-2000, זוהו ארבעה סוגי מסגור, שמקצתם נפוצים עדיין גם בסיקור השורדות שחשפו סיפורי פגיעה עם עליית תנועת #MeToo. מסגרת הסיקור הראשונה מתאפיינת בשימוש מוגבר במונחים מתחום המין ובחלוקת הנפגעות לשתי קטגוריות: "בתולות" (ולפיכך תמימות) או "ערפדיות" (האחראיות לתקיפתן) (O'hara, 2012). מסגרת הסיקור השנייה נובעת מנטייתה של העיתונות החדשותית להציג מקרי אונס כמקרים בודדים, תוך טשטוש היותם חלק מתופעה חברתית (Simons & Morgan, 2018). מסגרת הסיקור השלישית מפנה אצבע מאשימה כלפי הנפגעות, בטענה שרק "ילדות רעות", השותות לשוכרה ולובשות בגדים חושפניים, נאנסות (De Benedicitis et al., 2019). מסגרת הסיקור הרביעית מתאפיינת בסיקור אוהד של נפגעות עבירות מין התואמות את דמות "הקורבן האידיאלי" - לרוב נשים שהותקפו בידי זרים או בנסיבות שבהן לא יכלו להתנגד. נשים אלה נהנות מלגיטימציה מיידית בתקשורת ומוצגות כפגיעות, תמימות וראויות לחמלה. הטיה זו נמצאה גם בסיקור תנועת #MeToo בתקשורת הבריטית, שם כלל מסגור

"הקורבן האידאלי" ידועניות לבנות ועשירות שנפגעו בידי גברים בעלי עמדה חשובה וכוח בתעשיית התקשורת והבידור, מה שגרם להדרת נשים מוחלשות מסיקור עבירות מין (De Benedictis et al., 2019). עם זאת, נמצא כי הגברים התוקפים, במיוחד המצליחים מביניהם, זוכים ליחס סלחני בתקשורת בשל דחפיהם המיניים החזקים ובשל רצונן של נשים רבות להימצא בקרבתם (Waterhouse-Watson, 2009). מחקר נוסף מצא כי מקצת התפיסות הארכאיות של נפגעות עבירות מין המשתקפות בסיקור העיתונאי, רווחות גם בקרב אנשי המשפט (Nahn et al., 2012).

בספרות המחקר המצומצמת על הסיקור התקשורתי של עבירות מין בישראל, שרובה מתמקדת בסיקור נפגעות קטניות, נמצאו הטיות עקביות ומגמות שינוי דומות לממצאים שפורטו לעיל. קורן (2008) ולהב (2008) מצאו כי התקשורת הישראלית מטילה על נשים את האחריות למניעת תקיפתן, תוך הצגה שיפוטית של הנפגעות כ"חריגות" ו"זרות", והצגת התקיפות כאירועים מבודדים, נטולי הקשר חברתי, ולא כתופעה פוליטית. נמצא כי תקיפות המתרחשות בקרב קבוצות עילית ובמגורי יוקרה זוכות לסיקור רב יותר. בן-עטר ואח' (2021), שחקרו את הסיקור הטלוויזיוני של האונס הקבוצתי בקפריסין, חשפו אף הן את הנטייה להאשמת הקורבן ה"לא אידאלי", שאינה ישראלית, ולהצגתה כמופקרת, תוך התמקדות מוגברת בסבלן של משפחות החשודים בישראל. בכך כשלה התקשורת במסגור הפרשה כחלק מתופעה רחבה של אלימות נגד נשים.

ברם, במחקרים אחדים נמצא כי במהלך השנים חל שינוי בסיקור החדשותי של עבירות מין. בארצות הברית (Bloomfield, 2019), באוסטרליה (Simons & Morgan, 2018) ואף בישראל התרחב הדין בשורשים החברתיים של האלימות המינית (פוגץ' ופלג, 2020). סיקור עבירות המין הפך למעמיק יותר, ועיתונאים רואים באלימות נגד נשים בעיה מבנית חברתית ולא רק בעיה אישית. ככלל, התקשורת הממוסדת **הצליחה** לפרום את "**קשר השתיקה**" **סביב פגיעות מיניות**, ושינוי תודעתי זה גבר אף יותר בזכות מרחבי השיח המקוונים.

השיח על עבירות מין בפייסבוק

בעשור האחרון הרשתות החברתיות הן המתווך המרכזי היום-יומי של מידע, חוויות ורגשות, דרכי ביטוי ופעולה חברתית. בהקשר של עבירות מין, הרשתות החברתיות מספקות גישה לנשים שלא זכו לסיקור תקשורתי, ומשמשות כר נרחב לאקטיביזם פמיניסטי (Rentschler, 2014). בין היתר, הרשתות החברתיות העניקו לנשים הזדמנויות אסטרטגיות תקשורתיות חדשות ליצור שיח ציבורי נגדי, הקורא תיגר על

נורמות חברתיות ומשפטיות ביחס לעבירות מין, והעניקו נראות ושדה פעולה חדש לארגונים פמיניסטיים שבעבר השפעתם על השיח התקשורתי הייתה מצומצמת (Billard, 2020; Salter, 2013). המרחב המקוון משמש גם במה לעדויות של נפגעות עבירות מין שלא נפתחו הליכים משפטיים בגינן, ומספק להן הזדמנות לעשיית צדק במרחב הציבורי ואפשרות להשתתף, להשמיע קול ולקבל אישור לטענותיהן ומפא לרצון בנקמה (Salter, 2013). חוקרות פמיניסטיות אחדות טענו כי הפעילות המקוונת יוצרת אפשרות חדשה ואפקטיבית להתמודדות עם "תרבות האונס" ולעיצוב מחדש של עקרונות וערכים חברתיים לגבי עבירות מין, באמצעות המרת "תרבות השתיקה" ב"תרבות הזעקה" (Sills et al., 2016). מנגד נטען כי השיח המקוון משחזר לעיתים את האשמת הקורבן ומשכפל תפיסות המשקפות את "תרבות האונס", בעיקר בדמות תגובות פוגעניות ומאשימות המופנות לנפגעות שחשפו את סיפורן ברשת, ומציגות אותן בתור פתייניות, שקרניות ותאבות פרסום (דנציג-רוזנברג ופלאג, 2020א, 2020ב). נקודות הממשק וההשפעה ההדדית שבין המסגור בסיקור של נפגעות עבירות מין בתקשורת הממוסדת לבין השיח ברשת נתגלו גם בייצוגי חקירות משטרה והליכים משפטיים שננקטו נגד חשודים ונאשמים בתקיפות מיניות.

"חשפט התקשורת" [Trial by media] בתקשורת הממוסדת ובישיח הרשתי

ספרות המחקר הצביעה על הדרכים שבהן אמצעי התקשורת בעולם המערבי משתפים פעולה עם מערכת המשפט ומעצימים לצורכי רייטינג את טקסי הביש וההשפלה הנערכים בהליכים פליימיים (Garfinkel, 1956; Kohm, 2009). בזירה של שיח משפטי-תקשורתי זה, המכונה "משפט התקשורת" (Greer & TBM - Trial by media) (McLaughlin, 2012, 2017), עומדות ל"משפט הציבור" דמויות ציבוריות או נאשמים שהתפרסמו בשל מעשי פשע חריגים, וכן מוסדות שהתנהלותם משקפת אמונה שהם מעל לחוק או שמעשיהם מנוגדים לקונצנזוס המוסרי. משפט התקשורת עשוי להיפתח כבר בשלב החקירות במשטרה, עוד לפני תחילת הדיונים בבית המשפט, או להימשך אחרי סיום ההליכים המשפטיים הרשמיים, במקרים שבהם נטען בתקשורת כי החלטותיה של מערכת המשפט מוטעות ונוגדות את האינטרס של הציבור (Machcado & Santos, 2009). במשפט התקשורת מוצג מידע שלעיתים אינו קביל בבית המשפט, כמו פרטים מעברו של הנאשם, וכותרות סנסציוניות מעצימות את הפשע המיוחס לו (Krishnan, 2018). כך אמצעי התקשורת יוצרים בקרב הציבור אמונה לגבי אשמתו או חפותו של החשוד או הנאשם זמן רב לפני ההכרעה המשפטית (פלאג, 2020). טון הסיקור במשפט התקשורת מושפע מהאג'נדה של כלי התקשורת המסקרים ויחסיהם עם הצדדים השונים במשפט (ליבונטין, 2019; פלאג, 2012).

תרומתו של משפט התקשורת לעשיית צדק שנויה במחלוקת בקרב החוקרים. מחד גיסא נטען כי החקירות העיתונאיות העצמאיות מפעילות לחץ על מערכת החוק לפתוח בחקירות פליליות נוספות ולהרחיב את השוויון בפני החוק (אסנהיים ופורת, 2020; Rae, 2020). מאידך גיסא, המבקרים מציינים כי משפט התקשורת פוגע קשות במוניטין וברוחה של העומדים לדן ציבורי זה ללא בירור משפטי, ואף באמונו של הציבור במערכת המשפט (Gies, 2017).

1. תופעת "משפט התקשורת" התרחבה במאה ה-21 אל הרשתות החברתיות, והיא מתאפיינת בסגנון כתיבה תקיף, נחרץ ואלים כלפי המעורבים בהליך המשפטי, בבחינה עצמאית של חומרי ראיות ובקריאה להפגנות המוניות נגד הממסד המשפטי (לב-און, 2020).

2. זווית מחקרית נוספת על הליכי משפט וביוש חליפיים בתקשורת מציעים חוקרי תרבות הידוענים (Celebrity studies) העוסקים בתהליכי ירידת מעמדם של ידוענים (De-celebrification) אשר נחשדים בהפרות חוק או בעבירות מוסר (Keidl, 2022; Mortensen & Kristensen, 2020). חוקרים אלה גורסים כי השיח הציבורי על החשדות נגד הידוען מושפע מהיחסים ומהתלות בין יועצי התקשורת של הידוענים לעיתונאים, למעריצים ולעוקבים ברשתות החברתיות. לשיטתם, ככל שיועצי התקשורת מקצועיים יותר כך הם מצליחים להבליט את נרטיב ההגנה והטענות לחפותו במשפטו הציבורי. מנגד, שיח הביטול והפסילה (Cancel culture) תורם להדגשת נרטיב האשמה במשפט התקשורתי של הידוען הנאשם בעבירות מין.

"תרבות הביטול" [Cancel culture]

ספרות המחקר בסוגיית "תרבות הביטול" עודנה בחיתוליה וטרם נחקרה בישראל. התאורטיקנית פיפה נוריס (Norris, 2021) מגדירה את "תרבות הביטול" כפעולה חברתית קולקטיבית המבטאת זעם מוסרי ויוצרת לחץ חברתי לנידוי חברתי של אדם או של אידאולוגיה הנתפסת כמובילה להתבטאות או למעשים פוגעניים. נוריס ואיב נג (Ng, 2020) גורסות כי ישנה זיקה בין "תרבות הביטול" לעלייה בשיעור ההשכלה הגבוהה בקרב האוכלוסייה הכללית ולגידול בעניין ובתמיכה בתרבויות קוויריות, זהויות מיניות היברידיים וזכויות מיעוטים. לדברי קתלין קלארק (Clark, 2020), המופע הראשון של "תרבות הביטול" היה בשנת 2013, בקריאותיהן התקיפות של נשים אפרו-אמריקניות בטוויטר שדרשו להחרים אישי ציבור האחראים לדעתן לאפלייתן החברתית. בהמשך הפכה פרקטיקה זו לאסטרטגיה נפוצה בתנועת #MeToo ובמחאה נגד יחסה האכזרי של המשטרה האמריקנית לאפרו-אמריקנים (#BlackLivesMatter). "תרבות הביטול" הובילה להאצה בפתחת חקירות, הגשת כתבי אישום ושינויי חקיקה. ברם, אסטרטגיה זו מעוררת חשש מביטוי דעה שונה ולא מקובלת (Lukianoff & Haidt, 2018). עם

זאת, יש הטוענים כי השלכותיה ארוכות הטווח של "תרבות הביטול" הן מזעריות בלבד, וכי היא משקפת זעם ומתאפיינת בשיח שטוח שיכולתו להביא לשינוי חברתי מוגבלת (Bouvier & Machin, 2021), וכהוכחה לכך מצביעים על חזרתם המהירה של המנודים מתעשיית הבידור למרכז הבמה (Keidl, 2021; Ng, 2020).

פרשת אייל גולן וסיקורה בתקשורת הישראלית

אייל גולן הוא הזמר המזרחי הראשון שזכה בתואר "זמר השנה", והצלחתו נזקפת לזכות אלבומו השלישי, שנכתב והופק בידי חברי להקת אתניקס (בלעדיין, 1997). סוציולוגים וחוקרי התרבות הישראלית סבורים ששיתוף הפעולה הזה סלל את דרכו לליבו של קהל רחב שהסתייג בעבר ממוזיקה מזרחית, אשר נחשבה "נחותה" והודרה מלוח השידורים של ערוצי תקשורת מרכזיים (לאור, 2016; סרוסי ורגב, 2014).

שמו של אייל גולן, "אליל הנערות" הנערץ, גלש לחדשות הפלילים בעקבות פרשת "משחקי חברה", שנחשפה לראשונה בנובמבר 2013. הזמר ואביו, דני ביטון, נחשדו בבעילה אסורה בהסכמה של מעריצות קטינות ובהדחת קטינות לשימוש בסמים. עם התקדמות החקירה הסיקו החוקרים כי מקצת הקטינות העידו עדות שקר בחקירתן, אך כמה מהעדויות היו מבוססות. בחודש פברואר 2014 הודיעה פרקליטות מחוז תל אביב כי החליטה לגנוז את התיק נגד אייל גולן בשל מחסור בראיות, ונשלל החשד שקיים יחסי מין עם קטינות (חובל, 2014). בסופו של דבר נסגרו התיקים הפליליים נגד כל המעורבים בפרשה מלבד התיק נגד דני ביטון. ביטון הורשע במסגרת הסדר טיעון בעבירות של הדחה לזנות בנסיבות מחמירות, ניצול קטינים לזנות, שיבוש מהלכי משפט והשמדת ראיה. הוא נידון למאסר של שנתיים. בשנת 2020 תבעו הנפגעות את אייל גולן על הנזקים שספגו בהליך אזרחי שטרם הסתיים בעת כתיבת המאמר.

הסיקור התקשורתי של פרשת החשדות נגד אייל גולן, עד לסגירת תיק החקירה בעניינו בשנת 2014, נבחן מנקודת המבט של מחקרים פמיניסטיים העוסקים בייצוגים תקשורתיים של נפגעות מין בכלל ובייצוגי קטינות בפרט (אלון-תירוש וברגר, 2019). החוקרות מצאו כי הנערות שנפגעו משתייכות לשכבות סוציו-אקונומיות נמוכות, והן הוצגו באופן שלילי ומאשים כנשים פתייניות. התייחסות זו באה לידי ביטוי באמצעות המסגור שלהן כעדות בעייתיות; בטרוויאליזציה של יחסי המין המזדמנים והמקריים שקיימו עם גברים מבוגרים מהן; ובמסגורן כמי שיעשו הכול כדי להתקרב לעולמם הנחשק של ידוענים.

המחקר הנוכחי מרחיב בחינה תאורטית זו לממצאים שנאספו עד סוף שנת 2021. בהתבסס על סקירת הספרות בפרק זה ינותחו גם המאפיינים של תופעת "משפט התקשורת" בסיקור, והשתקפות מסריהן של תנועת #MeToo ו"תרבות הביטול" בשיח על אודותיו בתקשורת הממוסדת ובפייסבוק.

שיטת המחקר

שאלת המחקר המרכזית שתיבדק במאמר זה היא: כיצד מוסגרה פרשת אייל גולן בפלטפורמות התקשורתיות השונות? ומהם ההבדלים בין המסגור באתרי החדשות של התקשורת הממוסדת לבין המסגור בשיח בפייסבוק? שאלות המשנה הן: מהו ההבדל בין סוגי המסגור שניתנו לפרשה באתרי החדשות השונים? ומהי הדינמיקה בין הסיקור החדשותי לבין הרשומות שפורסמו בפייסבוק? כדי להצביע על תפיסות העולם השונות המעצבות את השיח הציבורי בפרשת אייל גולן, במחקר נעשה שימוש בגישת הניתוח התמטי (שקדי, 2011), אשר מסייע במיפוי הנרטיבים המרכזיים בסיקור העיתונאי וברשומות בפייסבוק ובניתוח פרשני וכמותני של נרטיבים אלה. המחקר נחלק לשניים:

א. סיקור החשדות נגד אייל גולן באתרי החדשות של התקשורת הממוסדת

במסגרת המחקר נותחו (בידי החוקרת ובנפרד בידי עוזר המחקר) 224 פריטי סיקור, שהם כל הפריטים שפורסמו בשלושה אתרי חדשות (Ynet, וואלה והארץ) על אודות פרשת גולן מאז פרצה, בחודש נובמבר 2013, ועד אוקטובר 2021. הפריטים אותרו באמצעות חיפוש הביטוי "אייל גולן" וניפוי פריטים מתקופה זו שלא הוזכרו בהם החשדות נגדו. "פריט" הוא ידיעה או כתבה חדשותית, מאמר פרשנות או מאמר דעה. באתר הארץ פורסמו ונותחו 74 פריטים; באתר Ynet פורסמו ונותחו 84 פריטים; וב-וואלה פורסמו ונותחו 66 פריטים. אתרים אלה נבחרו בשל הפופולריות הרבה שלהם, כפי שעולה מדירוג החשיפה של אתרי האינטרנט בישראל (בן-שושן וורטהיים, 2021). נוסף על כך, הבחירה נועדה להבטיח חשיפה לקולות מגוונים שנשמעו בשיח התקשורתי בפרשה, שכן אתרי חדשות אלה מייצגים את הסוגים המרכזיים של העיתונות הכתובה המוכרים במחקר. אתר הארץ משתייך לסוגת עיתונות עילית (Quality press), ומתאפיין בגישה ליברלית ושמאלית, בעוד Ynet ווואלה הם עממיים יותר באופיים ומשתייכים לעיתונות הפופולרית, המיועדת לקהל רחב (Boukes & Vliegthart, 2020; Yadlin & Marciano, 2022).

מלבד הניתוח התמטי והפרשני, בכל אתר נספרו ידנית כל פריטי הסיקור הקשורים לכל אחד מהנרטיבים. על בסיס הממצאים חושבו השכיחויות של כל נרטיב יחסית

לכלל הסיקור העיתונאי בשלושת אתרי החדשות, וגם נמדד השיעור של כל נרטיב בכל אחד מהאתרים הנחקרים. חישוב כמותני זה עשוי להצביע על מידת החשיבות שמייחס כל אתר לכל אחד מהנרטיבים, ולהראות אילו היבטים בחרו להבליט באתרים השונים בסיקור הפרשה ואילו בחרו להצניע.

ב. השיח על החשדות נגד אייל גולן בפייסבוק

הנתונים מהשיח על פרשת אייל גולן בפייסבוק בשנים 2018-2021 אווזרו אוטומטית, באמצעות תוכנת CrowdTangle מבית חברת מטא (פייסבוק). התוכנה מאפשרת לאחזר את כלל הרשומות בפרשה משלוש השנים שלפני נקודת הזמן שבה מתבצע האחזור. כלל הרשומות ותוכניהן יוצאו באמצעות התוכנה תוך חלוקה לקבצי CSV לפי חודשים. גיליונות נתונים אלה כללו 2,724 רשומות על אייל גולן, והארגון לפי חודשים מאפשר לאתר נקודות זמן שבהן גדל מספר הרשומות שפורסמו על הפרשה, ולהשוות אותן לתאריכים שבהם בלטה הפרשה בשיח התקשורתי.

תרשים 1. שכיחות הרשומות בנקודות זמן שונות בשנים 2018-2021

בסך הכול נותחו כ-100 מכלל הרשומות שפורסמו בשלוש נקודות שיא בשיח בשנים הנבדקות: (1) בעקבות שידור סרט על הפרשה בערוץ רשת 13 ב־2 ביולי 2019; (2) לאחר פרסום תחקיר בעיתון **הארץ** ב־5 בספטמבר 2019; (3) בעקבות פרסום בחודש אפריל 2020 על כוונתה של עיריית חיפה לערוך משדר טלוויזיה מיוחד עם הזמר

ביום העצמאות. לצורך הגיוון נכללו בדגימה רשומות שפורסמו בקבוצות המייצגות אידאולוגיות שונות ביחס למעשים המיוחסים לזמר וביחס למעמדו הציבורי: קבוצות פמיניסטיות ודפים פמיניסטיים ("שיח פמיניסטי"; "פוליטיקלי קוראט"; איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ולנפגעי תקיפה מינית), דפים וקבוצות של מעריצי הזמר ("אייל גולן - עמוד המעריצים הרשמי"; "מוזיקה מזרחית-העמוד הרשמי"; "EyalGolanHighlights") וקבוצות המזוהות עם הימין הפוליטי ("התא הסוציאליסטי בליכוד"; "ועדים ופעילי שכונות חיפה"; "מדינה יהודית פייגלין בליכוד"; "מאוחדים להצלת ישראל - United for the Salvation of Israel"). מתוך הרשומות שפורסמו בקבוצות ובדפים השונים נבחרו 100, מהן 40 רשומות מקבוצות ודפים פמיניסטיים, 40 מקבוצות ודפים המזוהים עם הימין הפוליטי, ו-20 רשומות מקבוצות ודפי מעריצים שהמשותף להן הוא הערצה לזמר ומעקב אחר התנהלותו המקצועית והאישית כפי שהיא משתקפת בתקשורת הממוסדת, ולא דווקא אידאולוגיה חברתית ופוליטית. הרשומות שנבחרו לניתוח היו ארוכות ומפורטות, וכללו הבעת עמדה ודעה על הפרשה, ולא רק קריאות גנאי או הערצה. לפיכך נותח מספר נמוך יותר של רשומות מסוג זה מקבוצות ודפי המעריצים.

בפרק הדין יוצג סיכום של כלל ממצאי המחקר האיכותני והמחקר הכמותני, ותידון שאלת המחקר המרכזית, על הדמיון והשוני בין סוגי המסגור שניתנו לפרשת גולן בפלטפורמות התקשורת השונות, ועל תפיסות העולם העולות מהם ומעצבות את השיח הציבורי בפרשה.

ממצאים

א. סיקור החשדות נגד אייל גולן באתרי התקשורת הממוסדת

קריאת פריטי הסיקור העלתה שלושה נרטיבים שונים, שהם קטגוריות הניתוח הבאות: נרטיב האשמה של אייל גולן, נרטיב ההגנה ונרטיב "בית המשפט של דעת הקהל". בנרטיב האשמה, שעל פיו מעשיו של גולן הם עבירה פלילית ומוסרית, זוהו תת-קטגוריות אלה: דרמטיזציה בסיקור מהלכי החקירה; הבלטת הניצול של המעריצות הקטניות, חרף הסכמתן לקיום יחסי מין; ביקורת על סגירת תיק החקירה נגד הזמר. בנרטיב ההגנה, הממעיט באשמה המיוחסת לזמר, נכללו כתבות חדשותיות ומאמרי דעה של כתבים בעיתונים השונים ופרשנים חיצוניים שיש בהן אך ורק תכנים מגוננים. זאת בשונה מכתבות שבהן הובאו בהרחבה האישומים נגד גולן ולצידם התייחסות תמציתית לטענות להגנתו, אשר נכללו בנרטיב האשמה. נרטיב זה שואב משלוש תת-

קטגוריות: "האשמת הקורבן"; "הנאשם הוא הקורבן" ו"עסקים כרגיל", הממזער את השפעת הפרשה על המשך הצלחתו של הזמר.

בנרטיב "בית המשפט של דעת הקהל", המתמקד בדעת הקהל המקוטבת לגבי הפרשה, זוהו תת-קטגוריות אלה: דיווחים עיתונאיים על התנודות במעמדו הציבורי של הזמר ועל פעולות המחאה והתמיכה בו; ודיון בסוגיות החברתיות והתרבותיות העולות מהפרשה. בנרטיב זה נידונו הנושאים הבאים: תופעת התקשורת השופטת; העונש הציבורי הראוי לאייל גולן; והזיקה בין מאפייניה החברתיים והתרבותיים של החברה הישראלית ליחסה לזמר אייל גולן.

נרטיב האשמה של אייל גולן

נרטיב האשמה נבנה מדיווחים חדשותיים על ההתפתחויות בחקירה, תוך הדגשת ההיבטים הפליליים והלא מוסריים הנחשפים בה.

דרמטיזציה בסיקור מהלכי החקירה

ממד הדרמטיזציה בכותרות בולט בסיקור הפרשה באתר *Ynet*, בעוד ביתר האתרים נבחרו כותרות עובדתיות ולא דרמטיות לדיווחים הפליליים. ברם, ב-*Ynet* בלט הפער בין הכותרות הסנסציוניות ("חגיגות מין עם קטינות" [סניור, 2013א]; "צייד הנערות", המפגשים, הכסף הסמים" [סניור ובלומנטל, 2013]) לבין מיתון נרטיב האשמה בכתבות עצמן. לדוגמה, כבר בשלב שבו היה עדיין צו איסור פרסום על שמו של הזמר, התפרסמה השערה התורמת למיתון ולמזעור האשמה המיוחסת לו: "הזמר עצמו טרם נחקר, ועל פי העדויות שבידי המשטרה, יחסי המין בוצעו ככל הנראה בהסכמה" (סניור, 2013ב). להבלטת נרטיב האשמה של אייל גולן תורמת גם הנטייה להתמקד בהיבטים האנושיים בסיקור (פרסונליזציה), למשל בדגש שהושם ב-*Ynet* על ויכוח שפרץ בין הזמר לעובדי המכס בנתב"ג כששב מחו"ל, שם נפש לאחר שחרורו ממעצר בית. אף שהוויכוח לא הוביל לנקיטת צעדים נגד הזמר, הוא הוצג כעימות בינו ובין הרשויות והובלט בכותרת באתר (ארזואן, 2014).

הבלטת הניצול של המעריצות הקטנות חרף הסכמתן לקיום יחסי מין

ככל שהתברר במהלך חקירת המשטרה כי הקשרים המיניים בין גולן ומקורביו למעריצות הקטנות לא היו בכפייה, הודגש באתרי החדשות **הארץ** ו**וואלה** אופיים הנצלני והפלילי של המעשים והפגימה המוסרית שבהם גם בנסיבות אלה. למשל, עיתונאים הבהירו כי לפי החוק קיום יחסי מין עם נערה מתחת לגיל 14 נחשב לאונס

גם אם הוא בהסכמה, וקיום יחסי מין בהסכמה עם נערה בגיל 14-16 הוא עבירה של בעילה בהסכמה, שעונשה עד חמש שנות מאסר (שמעוני וגבאי, 2014). כמו כן נמתחה ביקורת על השם התמים והמקטין שהעניקו חוקרי המשטרה לתיק החקירה - "משחקי חברה" או "משחקי פיתוי" (דן, 2013). בדיווחים בשלושת אתרי החדשות הודגשה מצוקתן החברתית והנפשית של הקטינות המוכרות לשירותי הרווחה, אשר הוגדרו "נערות במצוקה" (אפרים ובלומנטל, 2013; שמעוני וגבאי, 2013).

ברם, גם נרטיב מאשים זה התמתן לעיתים באתר Ynet, תוך טריויאליזציה של יחסי המין בין הקטינות למבוגרים ונרמול שלהם בדברים שאמרו כמה מרואיינים. לטענתם, הצירוף בין התנהגותן המינית של קטינות בישראל לבין היחס לגיבורי תרבות בחברה הישראלית הוא הגורם ליחסים שנחשפו בין המעריצות למקורביו המבוגרים של הזמר: "בהתחלה רק נוגעים בהן, אחר כך הן נותנות לנשק, ואז זה מגיע ליחסי מין מלאים"; "היום יש יצירת מיתוסים מאמנים נחשקים שאותם הופכים לגיבורי תרבות. פעם העריצו את סוקרטס, והיום מעריצים את אייל גולן" (אפרים ובלומנטל, 2013).

ביקורת על סגירת תיק החקירה נגד הזמר

במהלך הסיקור הצמוד של מהלכי רשויות החוק בפרשת גולן לא נערכו תחקירים עיתונאיים עצמאיים בנוגע לעדויות ולא נשמעה ביקורת משפטית על מהלכי החקירה, למעט באתר **הארץ**. עם חשיפת הפרשה פורסם מאמר פרשנות משפטי וביקורתי (נגבי, 2013) המייחס לרשויות החוק "ליקוי מאורות מקצועי ומוסרי כאחד" בשל הקלת הראש בחומרתה הפלילית של הפרשה. לטענת הפרשן המשפטי של **הארץ**, מאחר שישנה לכאורה תשתית ראייתית לכך שהנערות קיבלו תמורה חומרית עבור השתתפותן במסיבות המין, יש להתבסס על התיקון בחוק הפלילי משנת 2000, הקובע שכל מי שנהנה משירותיהן הוא בגדר עבריין פלילי.

ברם, חמש שנים לאחר סגירת תיק החקירה נגד אייל גולן, התחדש העיסוק התקשורתי המאשים בשלושת האתרים הנחקרים בכתבות מעקב (Follow-up) לתחקיר העצמאי שערכו העיתונאים אורלי וילנאי וגיא מרוז בסרט ששודר ברשת 13. בסרט נטען שהמשטרה הדליפה לתקשורת את הידיעה על עריכת החקירה מוקדם מדי, והדבר שפגע בחקירה, ולא נבדקה זהותם של מי שמימנו את ההגנה המשפטית של המתלוננות שהחליטו לחזור בהן מתלוננת. האתרים אף עקבו אחר הדיון המשפטי בניסיונותיו של הזמר למנוע את השידור (ליטמן, 2019).

גם אתר **הארץ** פרסם תחקיר עצמאי על הפרשה (חובל, 2019), החושף דפוס שיטתי של העברת נערות "מיד ליד", שבו היה מעורב גולן עצמו. התחקיר גם טוען למתן

יחס מועדף לזמר לעומת השפלת המתלוננות. בעקבות התחקיר קרא עיתון **הארץ** לפתוח מחדש את תיק החקירה נגד גולן (מאמר מערכת, 2019): "המסר החמור העולה מהאופן שבו פעלו המשטרה והפרקליטות בפרשה זו הוא שמי שנהנה מפרסום, תהילה והערצה - עשוי לחמוק מאימת הדין."

נרטיב ההגנה

בשונה מכתבות שפורסמו באתר *Ynet* והוזכרו לעיל, שבהן הובאו האישומים נגד גולן לצד תוכן מממתן, נרטיב ההגנה שינותח להלן - אשר ממזער את אשמת הזמר - כולל כתבות שפורסמו באתרי העיתונות הפופולרית ולא באתר **הארץ**, ויש בהן אך ורק תכנים מגוונים.

האשמת הקורבן

כשנחשפה זהותו של הזמר, פורסמו באתר *Ynet*, ובבבלבד, כתבות המטילות את האשמה על התנהלותן המינית המופקרת של הקטינות ועל הוריהן הלא מתפקדים. למשל, כך אמרה קרובת משפחתו של הזמר:

אני לא צריכה לספר לך איזה בחורות יש היום. הייתי איתו במועדונים, וראיתי איך בחורות מתנהגות וקופצות עליו ויושבות עליו ועולות עליו, עושות הכול כדי להיות קרובות. אני חושבת שאם יש את מי להאשים, זה רק את ההורים הטיפשים ששולחים את הבנות שלהם בצורה כזו למועדונים (מנדל, 3102).

למסע האשמת הקורבנות בשקרים באמצעות דחייה גורפת של טענותיהן והצגתן כלא אמינות מצטרפים "עדי אופי", חבריו הקרובים והידוענים של הזמר. הפזמונאי יוסי גיספן אמר: "על בסיס ההיכרות שלי איתו, כל החשדות האלו הזויות והסיפור דמיוני. הייתי עם אייל אינספור שעות, ולא ראיתי שום דבר מהדברים שמדברים עליהם" (סניור ומורג, 2013). את הטענות שנועדו ליצור טריוויאליזציה ולגיטימציה ליחסי המין בין גברים מבוגרים לקטינות השמיעו גם מעריצים של גולן שהגיעו לתחנת המשטרה, השמיעו את שיריו ואמרו לעיתונאי *Ynet*: "הבעיה היא שהיום ילדות נראות כמו נשים [...] יש לאייל מלא מעריצות" (מורג ובוקר, 2013). כדי לבסס עוד את האשמת הקורבנות פורסמו באתר *Ynet* ראיות שאינן קבילות בהליך הפלילי - תוצאות בדיקת פוליגרף שנערכה לזמר ומוכיחות שלא ידע את גילן של הקטינות (סניור, 2014). בכתבה לא צוין כי בדיקה זו אינה קבילה בהליך המשפטי.

הנאשם הוא הקורבן

בתִּקְטֹגוריה מרכזית בנרטיב ההגנה באתרי החדשות וואלה ו-Ynet הציגה את גולן בתור קורבן משולש - של נסיבות חברתיות, נסיבות אישיות ורדיפת התקשורת המסקרת. הוא הוצג כקורבן של קיפוח עדתי, שמוביל לסטיגמות פליליות כלפי זמרים מזרחים: "זו סטיגמה - זמר מזרחי, אוטו, מנעמי החיים, ועכשיו ייכנס אולי גם עניין של סמים. זה בכלל סמים קלים שרוב המדינה מעשנת" (פרידמן וסולומנוב, 2013). לטעון זה הצטרפו שחקני כדורגל ידועים: "אם היו קוראים לו ינקלביץ' לא היה רעש. קשה להם לראות אותו מצליח" (בלומנטל, 2013). במאמר פרשנות חריף של כתב הבידור באתר Ynet, טען הכותב כי התנהלותם העבריינית של מעטים מאומני הזמר המזרחי תפגע בשילובה של סוגת מוזיקה זו בתרבות הישראלית ההגמונית: "כיצד תהיה למישהו לגיטימציה לדבר על קיפוח? מי עוד יעז לטעון שעושים לו עוול בכך שלא משמיעים אותו? [...] אל תחזירו את הז'אנר המזרחי לגטו" (שושן, 2013א).

גולן הוצג גם בתור קורבן של נסיבות אישיות קשות, כיוון שאביו נטש אותו. כשנסגר תיק החקירה נגד הזמר, הוא פנה לראשונה אל התקשורת במכתב גלוי, שהתפרסם בשלושת האתרים הנחקרים, והרחיב את הטיעון לחוסר אהבת אב, שהביא אותו לשפל מדרגה ציבורי: "אני מקווה שהציבור הישראלי יבין שאולי הייתה טעות בשיקול דעתי בבחירת האנשים הקרובים אליי, בכמיהה שלי ליחסים טובים עם אבא שלי שנטש אותי בגיל צעיר." גולן גם הפנה אצבע מאשימה לעבר התקשורת המסקרת ותיאר את השפלתו בציבור: "דמי נשפך, ואני נמצא תלוי בכיכר העיר על חבל גדול, וכל אדם שעובר זורק עליי לבנה, ואני יכול להגיב על כך" (ארד, 2014). תיאור הפגיעה שהסבה לו התקשורת הועצם באמצעות הפניית הזרקור אל הידלדלות משאביו הנפשיים ושוועתו לעזרת קהל מעריציו (בוקר, 2013). בתִּקְטֹגוריה זאת גם פורסמה תמונה שבה הוא נראה מתפלל בכותל המערבי בירושלים (וואלה! סלבס, 2013).

עסקים כרגיל

באתר Ynet נמצאה תִּקְטֹגוריה תומכת נוספת, המשקפת ניסיון לייצר נראות חיובית לגולן ולהפיץ מסר כי הוא מתגבר בעזרת מעריציו ושומר על מעמדו הציבורי. האתר דיווח על הופעותיו הראשונות של הזמר, שהפכו למופעים מרגשים של תמיכה בחפותו (שושן, 2013ב), ועל גינוני הכוכבות שלו ואהבת הקהל גם בעיצומה של החקירה:

גולן [...] נתפס כשהוא יוצא מהמלון לכיוון המכונית (פלוס הנהג) שמחכים לו. בדרך הוא עוד הספיק לעצור ליד מספר מעריצים שהפגינו תמיכה והיו חייבים תמונה איתו.

אחרי שהוא נכנס למכונת הוא פיזר חיוכים לעוברי אורח שזיהו אותו ודאג להראות שמצב הרוח שלו חזר להתרומם (ארזואן, 3102).

נרטיב "בית המשפט של דעת הקהל"

בניגוד לנרטיב האשמה של אייל גולן ולנרטיב ההגנה, שעוצבו בעיקר במסגרת יחסיהם של העיתונאים עם מקורותיהם במערכת החוק ועם הסנגורים של החשודים בפרשה, נרטיב "בית המשפט של דעת הקהל" עלה ממעקב אחר פרסומיהם של הגולשים ברשתות החברתיות על הפרשה. אלה כוללים מצד אחד פרסומים של פעילות בארגוני נשים ובאתרים פמיניסטיים, שביקשו להרחיקו מהבימה הציבורית, ומצד שני פרסומים של יועצי תקשורת ומעריצים של הזמר. בהקשר הייחודי של סוגת "משפט התקשורת" (TBM) המאפיין סיקור פרשיות שיש בהן היבט משפטי, הנרטיב החדש "בית המשפט של דעת הקהל" הוא מעין מקבילה תקשורתית, נטולת סמכות חברתית כמובן, לשלב הכרעת הדין ולשלב גזר הדין במשפט הפלילי. כמו בשלביו האחרונים של המשפט הפלילי, נרטיב זה בנוי מהערכה עובדתית מסכמת של תוצאות המעשים המיוחסים לגולן, מסקירת הנסיבות לחומרה ולקולא בטיעונים לעונשו, ומדיון על נורמות לקחים חברתיים מהפרשה.

דיווחים עיתונאיים על התנגדות במעמדו הציבורי של אייל גולן ועל פעולות המחאה והתמיכה בו

הסיקור החדשותי של תהליך הירידה במעמדו התקשורתי של אייל גולן משקף את עונשו הציבורי של הזמר במנותק מההליך הפלילי, שהסתיים בעניינו בקול ענות חלושה. האתרים דיווחו על החלטתו להשעות את עצמו מתפקידו כשופט בתוכנית הבידור המצליחה "אייל גולן קורא לך" ועל הסרת שירו מרשימת ההשמעות (פלייליסט) של תחנת הרדיו גלגלצ. ברם, בעוד אתר *Ynet* מיתן את ירידת המעמד בדיווח על הצלחת אלבומו החדש (בוקר, 2014), הובלטה בוואלה הצניחה הכללית בהכנסותיו מהופעות ומהשמעות בתחנות רדיו ארציות ובחתונות (בן נון, 2014א). בניגוד ל-*Ynet*, באתר **וואלה** פורסמו נתונים שנדלו מניטור השיח ברשתות החברתיות, המעידים על ירידת מעמדו: "מ־70 אחוזים של יחס חיובי ויחס חיובי מאוד כלפיו במדיה החברתית הוא התרסק ל־12 אחוזים בלבד של שיח חיובי וחיובי מאוד." שנה לאחר הפרשה נמצא כי אף שהשיח החיובי על אודותיו שב לקדמותו, עדיין עוסקים הגולשים "בהעלמות מיסים, האשמה שמתנכלים לו כי הוא מזרחי ועוד" (בן נון, 2014ב).

בוואלה, וביתר הרחבה באתר **הארץ**, עקבו אחרי המחאה הפמיניסטית נגד הזמר והדהדו את הקריאות שנשמעו בפייסבוק להחרים. פעולות מחאה פמיניסטיות החלו

ביוזמתם של העיתונאים אורלי וילנאי וגיא מרוז (אברהם, 2014), שביטלו את הופעתם בפסטיבל נשים עקב השתתפותו של גולן בו. בהמשך פרצו מחאות נגד הופעותיו של הזמר ברשויות מקומיות שונות (בן נון, 2016; שפיגל, 2017), ונגד ההחלטה של תיאטרון הקאמרי להעלות מחזמר המבוסס על שיריו (אשרי, 2018). בעקבות פרסום ההחלטה להעניק לגולן פרס בכנסת, נכתב באתרים על עצומה אינטרנטית ביוזמת אם שבתה הנערה נאנסה, אשר כתבה:

"העובדה שהזיכרון הציבורי הקצר ומערכת יחסי ציבור משומנת ועתירת מזומנים כיבסו את המעשים של אייל גולן, ותאוות הבצע של ערוצי הטלוויזיה החזירה אותו לפריים טיים - אסור לה בשום אופן לבלבל את הגוף המחוקק [...] אם חברי הכנסת אכן רואים את עצמם כסמן ערכי - אין שום אפשרות שיסכימו להעניק בדעה צלולה פרס לאיש הזה. זמר מפורסם ככל שיהיה, 'יקיר הזמר העברי' - הוא לא" (אשרי וליס, 8102).

לאחר שפורסמו כמה תחקירים עיתונאיים חדשים בשנת 2019, פנו ארגוני נשים לעיריית חיפה בדרישה לבטל את השתתפותו הצפויה של הזמר במשדר העצמאות של ערוץ רשת 13 בעיר, ופורסמה עצומה ברשת, שהוזכרה גם באתר **הארץ**, ובה זעקה אחת הנפגעות: "כל פעם שאני רואה אותו על המסך מוצג כמו איזה גיבור לאומי, הלב שלי נשבר להסיסים. אין יום שבו הדברים שהוא והחבורה שלו עשו לי כשהייתי נערה, לא עוברים לי בראש." (שטרן, 2020). המחאה גלשה גם להפגנה בשידור חי בתוכניתו של אברי גלעד (בן נון ואיתיאל, 2020).

מחאת רשת נוספת שסוקרה באתרי החדשות, פרצה בעקבות הפרסום כי הזמר יתארח במסיבת הגאווה השנתית של התקליטן עופר ניסים:

ההופעה של אייל גולן עם עופרה היא סוג של בוקס בפרצוף של הנפגעות על ידו, וגם פוגעת בתדמיתה של הקהילה הגאה שמלחמתה להכרה בזכויותיה היא מהחשובות בדורנו [...] זה יריקה בפנים של הנשים שעומדות לצידנו, זה יריקה בפנים של כל מי שמאמין שיש להעלים את הטרדות המין מהציבוריות הישראלית. זה ביזיון שאין דוגמתו (וואלה! תרבות, 1202).

סיקור הדין בפייסבוק באתרי החדשות אף כלל את המונחים הגסים שהוזכרו בתמלילי החקירה המשטרתית: "פוטמוביל" לתיאור המכונית שבה הסיעו מקורביו של גולן את המעריצות הקטניות, ו"פלאפות", הכינוי שניתן למכשיר הסלולרי שבו הוזמנו הקטינות למפגשים (נפתלי, 2014). בעיתון **הארץ** צוטטו מונחים אלה בסיקור המחאות בפייסבוק נגד שני זמרים שעבדו עם גולן - עידן רייכל ומירי מסיקה: "הגולשת מעיין עמרן שאלה בפייסבוק את מסיקה: 'הוא לקח את הבנות שלך לסיבוב ב'פוטמוביל'?' והגולשת שרון

מרטין האשימה אותה בכך שהיא בחרה 'להכשיר את השרץ' (פינקו, 2020).

דיון בסוגיות חברתיות ותרבותיות העולות מפרשת אייל גולן

הדיון בתת־קטגוריה זו כולל מאמרי פרשנות של כותבים חיצוניים וטורי דעה של הכותבים הקבועים שעסקו במגוון סוגיות חברתיות שאינן משפטיות. מקצתם של המאמרים נכתבו בסגנון חריף ואף גס, וקורא לעיתים לפעולה כמקובל ברשתות החברתיות.

תופעת התקשורת השופטת

מקצת הכותבים יצאו נגד משפט התקשורת, ובמיוחד נגד התחקירים שפורסמו ברשת 13 ובאתר **הארץ**, בטענה שהוא מתעלם ממסקנות המשטרה החוקרת והמקצועית, ללא חמלה אנושית: "תניחו לו כבר, ניקרתם בו עד העצם האחרונה, די [...] המשטרה בדקה, אין שום עילה להגיש נגדו כתב אישום, ואם לא מגישים נגדו כתב אישום, אז הוא לא עשה שום דבר בניגוד לחוק" (גפן, 2014). לעומת זאת, מאמר דעה אחר, שנכתב בסגנון גס, שיבח את תרומתו של משפט התקשורת לעידוד הדיון המוסרי בהתנהגותם של ידוענים:

מדובר בסיפור מסריח מהראש שהתגלה כמסריח גם מהתחת [...] התחקיר לקה בחסר, והוא רחוק מלחתום את הפרשה [...] כוחה של הכתבה ששודרה אמש הוא לא בקבילותה המשפטית, אלא בחשיפת ניואנסים חדשים בדינמיקות של המשתתפים בסיפור, בזכותם אנו עשויים להתעורר, לצלול לעומק הפרשה מחדש ולהתעקש לגלות את האמת (סגרסקי, 9102).

העונש הציבורי הראוי לאייל גולן

בדיון הפרשני המקוטב על החומרה המוסרית של החשדות נגד גולן צוטטו גם רבנים ידועים. באתר **וואלה** הובאו דבריו של הרב יובל שרלו: "אי אפשר להזמין לאירוע אדם שהוא רשע כלפי אחרים [...] שמנצל מיניית אחרים", ולצידם ציטוט של הרב שלמה אבינר: "הקריטריונים שלנו יותר חמורים מהמשטרה" (אדמקר, 2013). מנגד נשמעו טענות כי היחס אל הזמר חושף צביעות וטהרנות בחברה הישראלית. ברוח זו פורסם מאמר דעה סלחני בעיתון **הארץ** (ציפר, 2016): "אומנים, מגתה ועד אייל גולן, מרחפים בתוך שיכרון אוויר הפסגות של העשייה האומנותית, אך מוכרחים גם לחוש באינטנסיביות את הדברים הנחשבים הכי נמוכים ויצריים בחיים, כגון משגלים עם מעריצות צעירות." במאמר נוסף באתר **הארץ** נשמעה קריאה להפריד בין האדם ליצירתו, כדי לא לגרום לדלילות תרבותית:

אם כבר ניקוי אורוות מוסרי, מדוע לא ללכת רחוק יותר? מעניין אם הנשים שזועמות על רייכל מוכנות להיפרד מהאייפון שלהן. בכל זאת, סטיב ג'ובס, מייסד אפל, הגאון והנערץ, התנכר לבתו ליסה במשך שנים, ובתחילה בכלל הכחיש את עצם קיומה ולא רצה להשאיר לה דבר מהונו. אין ספק, מדובר בהתנהגות עלובה ואנטי מוסרית בעליל; מעניין אם אותן נשים הפסיקו להזמין מאמזון אחרי שהתברר כי ג'ף בזוס בגד באשתו, מקנזי סקוט [...] אם החברה תחרים את כל הכישרונות שצמחו בה לטובת קידום של אנשים "נחמדים וטובים" בלבד, דמיינו לעצמכם עם איזו תרבות דלילה נישאר (לוי, 2020).

הזיקה בין מאפייניה החברתיים והתרבותיים של החברה הישראלית לבין יחסה לאייל גולן

מאמרי פרשנות רבים גרסו כי מאחורי יכולת ההישרדות של אייל גולן עומדות תפיסות פטריארכליות בחברה הישראלית, התקשורת המגוננת עליו משיקולי רווחיות, ואפליה מתקנת של זמר מזרחי. מאמרי דעה אחדים שפורסמו לאחר עלייתה של תנועת #MeToo, הצביעו על "תרבות האונס" (Rape culture) המתבטאת בהטרדות מיניות בתעשיית התקשורת הישראלית, וטענו שזו "מחלה ארגונית, אם לא ריקבון של ממש" (זיו, 2017). עוד נטען כי חברת קשת לא מיהרה להשעות את גולן משידוריה, כדי "לנצל עד תום את הרייטינג הגלום בבאז שיצר הנושא" (בר, 2013), וכי מגיש הטלוויזיה גיא פינס סייע בשיקום תדמיתו של גולן כדי לזכות בסיפורים בלעדיים (מייקין, 2019).

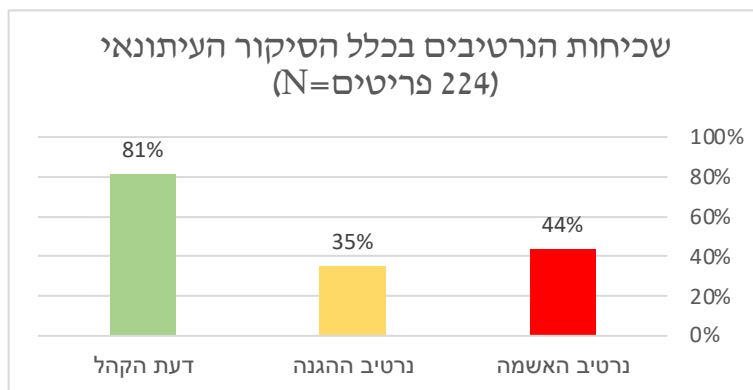
מאמרי דעה אחרים קראו להחרמתו של גולן, בהשראת "תרבות הביטול" ברשתות: "אנחנו לא רוצים לראות ולשמע אותו יותר, אנחנו לא מסכימים שיתייחסו בצורה כזו לנערות שלנו, האחיות שלנו, שאנחנו ניצבים לצידן" (מייקין, 2019); "לטובתו, לטובת הקהל העצום שאהב אותו - שייקח הפסקה ארוכה וייעלם" (שושן, 2014א).

מאמרי פרשנות נוספים טענו כי הזמר שורד בשל אפליה עדתית מתקנת: "הציבור המזרחי, זה שהרים אותו למעמדו - פשוט מסרב לתת לחלום הזה להתרסק" (שושן, 2014ב). בעיתון **הארץ** נכתב כי השיקול העדתי פוגע בעקרון השוויון בפני החוק: "מי תעז להסתכן שמא יוקיעוהו כבת לאלטיה פרווילגית הרודפת מזרחים? [...] פוליטיקת הזהויות מובילה, כמו במקרה הזה, לפגיעה בשלטון החוק: אדם, שהיה צריך לעמוד בפני בחינה משפטית מדוקדקת בשל מעשיו המחפירים, הנהה מפריווילגיות, מכוח השתייכותו לקבוצה שנחשבת מקופחת" (קמיר, 2019).

לצורך השלמת ניתוח התוכן של הנרטיבים השונים בסיקור העיתונאי של פרשת אייל גולן בתקשורת הממוסדת, יובאו להלן ממצאי הניתוח הכמותני של הסיקור.

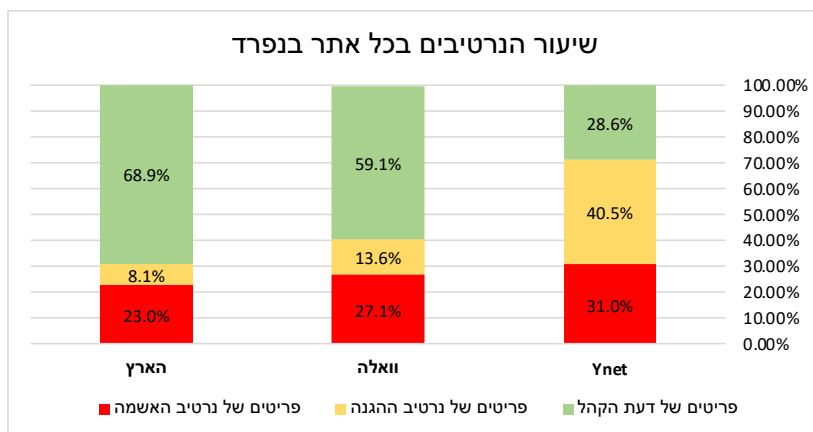
ניתוח כמותני

תרשים 2. שכיחות הנרטיבים בכלל הסיקור העיתונאי של פרשת אייל גולן

מתרשים 2 מתחוור שחלק הארי של מכלול הסיקור של פרשת אייל גולן עוסק בשיח הציבורי לגביה, שאינו משפטי. ממצא חדש זה, שאינו מוכר ממחקרים קודמים על סיקור המשפט בתקשורת, מצביע על פיחות בערכו החדשותי של הרכיב המשפטי בסיקור חקירות פליליות, ומשליך על ייצוגי המשפט בשיח הציבורי.

תרשים 3. שיעור הנרטיבים בסיקור פרשת אייל גולן בכל אתר בנפרד

תרשים 3 מגלה כי באתר Ynet זכה נרטיב ההגנה, הכולל טיעונים שממעיטים בחומרת העבירות המיוחסות לגולן, לבלוטות מובהקות בפריטי הסיקור בהשוואה לשיעורו באתרים האחרים. עם זאת, באותו אתר היו גם יותר פריטים שבהם הובלט נרטיב האשמה. הסיבות האפשריות לכך שב-Ynet נוצר תמהיל סיקור ייחודי זה, המערב בין הבלטת האשמה להמעטתה, יידונו בהמשך המאמר. ברם, הממצא המרכזי העולה מתרשים זה, אשר תואם לממצא המרכזי בתרשים 2, הוא השיעור הגבוה של נרטיב "בית המשפט של דעת הקהל" בשני אתרים: **הארץ** ו**וואלה**. התרשים מראה כי גם באתר Ynet שיעורו של נרטיב זה בסיקור הפרשה דומה לשיעור נרטיב האשמה של אייל גולן.

הניתוח התמטי של השיח שהתנהל בפייסבוק על החשדות נגד אייל גולן, וסוקר בחלקו גם בתקשורת הממוסדת, מעניק רובד נוסף לדיון בהיבטים החברתיים והתרבותיים העולים מהייצוגים התקשורתיים של הפרשה.

ב. השיח על פרשת גולן בפייסבוק

מקריאת סך הרשומות שנכללו במחקר זה וניתוח הייצוגים השונים של הפרשה בפייסבוק עלו שני נרטיבים בולטים, הזהים לשניים מהנרטיבים בסיקור הפרשה בתקשורת הממוסדת: נרטיב האשמה של אייל גולן ונרטיב ההגנה. בנרטיב האשמה זוהו תת־קטגוריות אלו: קריאות גנאי נגד אישיותו של גולן; ביקורת על מערכת המשפט; מחאה נגד "תרבות האונס" בחברה ובתקשורת בישראל; והבעת תמיכה בנפגעות. נרטיב ההגנה שואב משלוש תת־קטגוריות: ביטויי אהבה והערצה לזמר; דיון ב"האשמת הקורבן"; ודיון בהטיות בסיקור הפרשה בתקשורת הממוסדת.

נרטיב האשמה של אייל גולן

בשונה מנרטיב האשמה באתרים של התקשורת הממוסדת, משתמשי הפייסבוק לא חחנו את ההיבטים המשפטיים של ההחלטה לסגור את תיק החקירה נגד הזמר, והשיח כלל ביקורת רגשית, כעס על מערכת המשפט וזעקה בעד ענישתו הציבורית של הזמר. ברשומות קצרות רבות הובלטו המושגים "פותמוביל" ו"פלאפוט" כשמות תואר לזמר וכמיצוי הטיעונים לאשמתו. ברשומות ארוכות יותר שימשו ביטויים אלה להדגמת המשמעות החברתית הרחבה של השפלה מילולית של נשים, ולהשלכות האמירות הקשות על נפשו של נשים בכלל ונפגעות עבירות מין בפרט. ביטויים אלה גם שימשו לעידוד פעילות ופעילים לעבור "מדיבור לפעולה", לארגון הפגנות נגד הזמר במרחב הציבורי, ונשמעו בקריאות להחרמתו ולביטול הופעותיו:

ערוץ 31 מתעלם מהמחאה של אלפי ישראליות וישראלים? נבוא להסביר להם באופן אישי: ניצול מיני הוא לא גאוה לאומית!

בראשון הקרוב, מפגינות ומפגינים מול הערוץ בדרישה לבטל את ההופעה של אייל גולן! (איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ולנפגעי תקיפה מינית, 0202).

נפגעות תקיפה מינית אחדות, שאינן קשורות לפרשה זאת ושקולן לא נשמע בתקשורת הממוסדת, טענו בפייסבוק כי הציטוטים של תומכי אייל גולן בשיח הציבורי מעוררים תסמיני פוסט-טראומה בנפשו המצולקת של נפגעות: "כל עניין אייל גולן, כל הגברים מכל עבר ששמים עלינו פס, שמצדיקים אותם, שמצדיקים אותם, שמעודדים, שלא מפסיקים להאשים את הנשים - מעורר את הפוסט טראומה" (שיח פמיניסטי, 2018). רשומות נוספות הדהדו את הדיון הפמיניסטי בתקשורת הממוסדת והציגו את פרשת גולן כביטוי ל"תרבות האונס" הרווחת בתעשיית התקשורת בישראל. רשומות אלה קראו למחאה ועודדו פעולה חברתית מיידית לביעור התופעה. הכותבות קראו לביטול של אייל גולן וגם לניקוי המרחב הציבורי מגברים בעלי מעמד הפוגעים בנשים:

אנחנו כאן רק כדי להזכיר שהמפיק של תכנית הדגל של הערוץ - "הישרדות" [...] הואשם בהטרדות מיניות [...] אך זה לא מנע מהערוץ המשיך העסקתו [...] לערוץ גם לא הייתה בעיה לשלם לזמר אייל גולן סכומי כסף נכבדים על הופעתו ביום העצמאות האחרון [...] תתחילו לנקות את המרחבים מאנסים, מטרידנים וגברים פוגעניים (פוליטיקלי קוראט, 0202).

לאחר פרסום התחקיר בעיתון **הארץ**, העלתה העיתונאית החוקרת, רויטל חובל, רשומה בפייסבוק בשם הנפגעות ט' ונ', כדי לקדם מימון המונים לייעוץ משפטי לצורך הגשת תביעה אזרחית בשמן, וציטטה מדבריהן:

כמעט 01 שנים שאנחנו מושקעות [...] הוא הזמר הכי מפורסם בישראל, עם מלא כוח ומשאבים, והכי חשוב - קהל ענק שתומך בו! נעשו בנו מעשים נוראיים. היינו בתוך גוב האריות, עירומות וחסרות אונים, וכל אחד מהאריות הגיע בתורו וטרף חתיכה מהנשמה התמימה שלנו (שיח פמיניסטי, 1202).

רשומה זו של עיתונאית **הארץ** מעידה על התגייסותה הרגשית והתייצבותה לימין הנפגעות, וקושרת בין הסיקור העיתונאי המקצועי לפעולות המחאה בפייסבוק. התגובות הרבות לרשומה מבטאות תמיכה בנפגעות וזעם כלפי המשטרה שכשלה במיצוי החקירה.

נרטיב ההגנה

הטיעונים שהועלו בנרטיב זה בפייסבוק נשמעו גם מפי מקורביו של הזמר בראיונות בתקשורת הממוסדת, ולפיכך ישנה חפיפה בתכנים שפורסמו בפלטפורמות השונות, לצד הבדלים סגנוניים. רשומות קצרות רבות של מעריצים ביטאו הערצה לזמר באמצעות הכינוי "אייל גולן מלך": "אייל גולן מלך המוזיקה מוכשר עם נתינה לאזולאת חייכן בכל מצב אבא אוהב את ילדים פשוט אתה אדם עם נשמה טובה מעריצה אוהבת" (EyalGolanHighlights, 2020). תת־קטגוריה נוספת הייתה האשמת הנפגעות בפרשה והצגתן כמופקרות ופתיניות, ואת יחסיהן עם הזמר כמקובלים בעולם הזוהר: "האם כל אותן נשים שרצו להעכיר את שמו, להתנגד לו, חשבו שגם לאותן נערות יש חלק בעניין?? לא חשבתן ככה אני צודק?? [...] העיקר להעלות למוקד קורבן יהודי!!!!" (ועדים ופעילי שכונות חיפה, 2020).

תומכי גולן יצאו נגד המשפט שמנהלת נגד גולן "התקשורת המוטה" בשיתוף פעולה עם "המשטרה המושחתת". חלק מהכותבים טענו כי הדלפות אינטרסנטיות מצד המשטרה פוגעות בזכותם של נאשמים ידועים למשפט הוגן, ואף קראו בחריפות להדחה מיידית של המפכ"ל:

[...] תמלילי חקירה משטרתית דולפים לידיעות אחרונות ומפורסמים באין מפריע. [...] מה קיבל המדליף המשטרי מהעיתון? כסף?

מצנח זהב אל הפוליטיקה? [...] ומה ההבדל בין "משטרה" שכזו, לסתם ארגון מפיוזי? מדוע שאזרח הגון ישתף פעולה אם ארגון שכזה?

אני קורא לשר לבטחון פנים להדיח מיידית את מפכ"ל המשטרה מתפקידו ולפתוח מיד בחקירת ההדלפות מחקירות המשטרה על ידי גוף בלתי תלוי (מדינה יהודית פייגלין בליכוד, 2020).

רשומה זו, שנכתבה בידי פוליטיקאי, ומציגה את המשטרה כארגון פשע שראשיו מתקדמים באמצעות קשרים פסולים עם התקשורת המגויסת, חזרה על הטיעון הנפוץ בשיח בפייסבוק, ולפיו התקשורת הממוסדת מבקרת את אייל גולן ממניעים פוליטיים ועדתיים פסולים. תומכי גולן טענו כי התקשורת תוקפת את הזמר משום שהיא פועלת בשליחות השמאל הפוליטי, אשר שונא אותו בשל מוצאו המזרחי ותמיכתו בנתניהו:

מכתב לאורלי וגיא:

תגידו, מי אתם חושבים שאתם? [...]

מה בער בכך לפתוח את תיק אייל גולן, שמוסדות החוק כבר סגרו מזמנו?

[...] הפכת תועמלנים שטחיים מוטים ומטורללים, של אינטרסים ואג'נדות חד צדדיות! (מאוחדים להצלת ישראל, 9102).

רשומה נוספת ששותפה בדפי מעריצים מרחיבה טיעון זה:

הסמולנים שונאים אותו כי:

1. הוא מזרחי ויש לו מבטא.
 2. הוא מרוויח יותר כסף מהם בדרך ישרה ושוכחים שהוא משלם הרבה יותר מיסים מסמולני ממוצע" (התא הסוציאליסטי בליכוד, 2020).
- השימוש בספרה 0 כדי להמחיש את אפסותו של השמאל הפוליטי בישראל, והטיעון שגולן, אף שהודה והורשע בעבירות מס (שחר לוי, 2014), הוא מופת ליושרה עסקית בניגוד לשחיתות הפושה במחנה הנגדי, מדגימים את עוצמת הכעס והשסעים בשיח על הפרשה. זאת בדומה למטענים הרגשיים שנחשפו ברשומות הנכללות בנרטיב האשמה של אייל גולן.

דין וחשקות

מחקר תמטי וכמותי זה בוחן את ההבדלים בין הסיקור של פרשת אייל גולן באתרי החדשות של התקשורת הממוסדת ובין השיח על אודותיה בפייסבוק ומציג את מאפייני השיח התקשורתי והציבורי בנושאי אלימות מינית והליכי משפט וצדק חברתי בחברה הישראלית.

זהו המחקר הראשון העוסק ב"תרבות הביטול" בישראל, והוא מצטרף למחקרים הראשונים על תופעה זו בארצות הברית (Bouvier & Machin, 2021; Norris, 2021) ולספרות המחקר על המרחב החליפי להליכי משפט, "משפט התקשורת" (TBM), שנוצר בתקשורת הממוסדת וברשתות החברתיות (Gies, 2017; Greer & McLaughlin, 2012, 2017; Salter, 2013).

הממצאים העיקריים של המחקר מצביעים על ההשפעות ההדדיות בין הסיקור החדשותי לשיח בפייסבוק על פרשת גולן, שהביאו לשינוי נרטיבי בסיקור הליכים משפטיים בתקשורת הממוסדת ולהבלטת דעת הקהל על הפרשה על חשבון דיון עיתונאי ביקורתי בהליכים עצמם. כך הצטמצמו השלכותיו של השיח הציבורי על המסד המשפטי ועל יחס החברה בישראל לזמר. זאת חרף העלייה במודעות לעבירות מין, בעקבות תנועת #MeToo בישראל, והחשיפה ל"תרבות הביטול" מעבר לים, שהרחיקו מהבימה הציבורית ידוענים שנחשדו בעבירות דומות.

הסיקור בתקשורת הממוסדת הציג אומנם בפני הציבור מגוון קולות מתחרים מרשויות האכיפה ומהחברה האזרחית, אך לא יצר במה חופשית לחילופי דעות לגבי ההליכים הפליליים בעניינו של גולן ולא שיקף חשיבה חברתית חליפית לקטגוריות משפטיות מקצועיות.

מחקרים קודמים שנערכו במדינות מערביות על סוגת "משפט התקשורת" מצאו שהיא התאפיינה בהבלטת נרטיב האשמה בתקשורת הממוסדת ובניתוח עצמאי של חומר הראיות בפרשיות שעוררו עניין ציבורי, הן בעיתונות והן ברשתות החברתיות (Gies, 2017; Greer & McLaughlin, 2012, 2017). בניגוד לכך, במחקר הנוכחי נמצא מיעוט תחקירים עיתונאיים על התנהלות המשטרה בפרשה בהשוואה למקובל בסוגה זאת. תרשים 3 מגלה כי ישנו פער בין השכיחות של נרטיב האשמה של אייל גולן בסיקור החדשותי באתר *Ynet* לבין שכיחותו ביתר האתרים. אפשר שפער זה נובע מסגנון העריכה המקובל באתר *Ynet* (פוג'י ופלא, 2020). בתחילת הפרשה הסיקור ב-*Ynet* כלל פריטים קצרים רבים שהתמקדו במעקב אחר רשויות החקירה, והיוו את חלק הארי של נרטיב האשמה של אייל גולן. לעומת זאת, בשני האתרים האחרים סוקרה הפרשה כבר בשלבי החקירה בפריטים ארוכים יותר. זאת ועוד, בשל לחצי השוק התחרותי שבו מצויים העיתונים ואתרי החדשות, מתמקד הסיקור בדרמה ובקונפליקט (גיגי ואח', 2021). אם כן, אתר *Ynet*, שבו הובלט כאמור נרטיב ההגנה (תרשים 3), סיקר בהרחבה גם את נרטיב האשמה של אייל גולן מטעמים מסחריים. ברם, בשל המספר המזערי של תחקירים עיתונאיים עצמאיים בפרשה (שניים בלבד), לא נוצר בפרשה זו לחץ ציבורי משמעותי על המשטרה לפתוח מחדש את תיק החקירה, בניגוד לפרשיות קודמות, שבהן הציגה העיתונות החוקרת מארג נרחב של ראיות שלא היו ידועות למשטרה (אסנהיים ופורת, 2020; ליבונטין, 2019).

במקום זאת התמקדה העיתונות בנרטיב סיקור חדש, "בית המשפט של דעת הקהל", על חשבון מידע ופרשנות משפטיים מקצועיים. אפשר שמאחורי שינוי זה ניצבים שיקולי רייטינג המושפעים מהמשבר באמון הציבור במסד המשפטי, ועליית החשיבות המיוחסת לדיונים ברשתות החברתיות. האדרת כוחה של רשת פייסבוק באמצעות מעקב בתקשורת הממוסדת אחר המתפרסם בה התרחשה גם בעבר בדיווחים על מחאות חברתיות וירטואליות (לוי, 2012), והעידו עליה כתבי משפט בישראל (פלא, 2022). אולם, הפיכת הסיקור של "בית המשפט של דעת הקהל" לשווה ערך לסיקור החשדות נגד אייל גולן, הן מעמדת התביעה והן מעמדת ההגנה, מעיד על עלייה בחשיבות המיוחסת לדעתו של הציבור הכללי על המשפט. נרטיב זה, המאפשר הפצת מידע על רגשות הציבור, יוצר תיבת תהודה שבה שומע הציבור את עצמו על חשבון שיח משפטי מקצועי. הבלטת דעת הקהל בסיקור החדשותי יוצרת התגוששות

בין החוק ובין האינטואיציה של צדק בקרב הציבור. נוסף על כך, כפי שנתגלה גם במחקר קודם על "תרבות הביטול" (Bouvier & Manchin, 2021), הכללת השיח בפייסבוק בתקשורת הממוסדת הפכה את השיח המשפטי הציבורי בפרשה זו לרדוד ורצוף סתירות לגבי היבטיה העובדתיים, מה שפוגע ביכולת להניע את הציבור לפעולה חברתית.

מתחוויר כי השיח על פרשת גולן בתקשורת הממוסדת שיקף את השיח הרגשי והלא קוהרנטי שהתפתח בפייסבוק בנושאי משפט וצדק חברתי שעלו בפרשה והזין אותו. כך למשל הייתה סתירה בין הצגתו של גולן כקורבן של אפליית מזרחים וימנים במסד המשפטי מחד גיסא, לבין הקריאה ה"מזרחית" בהמשך כי החלטת הפרקליטות לסגור את תיק החקירה היא הוכחה ניצחת לחפותו, מאידך גיסא. מנגד, גם הטענות של הכותבות הפמיניסטיות, שהעניקו רשות לתקשורת לשפוט ולהעניש את גולן במנותק מתוצאות החקירה המשטרתית, וגרסו כי גם התנהגות שאינה פלילית אך היא בלתי מוסרית מחייבת ביטול, משקפות תפיסת צדק בינארית ורגשית, שאינה מבחינה בין עבירות מין שונות מבחינת חומרתן.

זאת ועוד, השיח התקשורתי על עבירות מין בפרשה זו חושף את המשך ההתגוששות בין תפיסות שמרניות פטריארכליות לגבי עבירות מין לטיעונים ליברליים (בן-עטר ואח', 2021), מה שמונע שינוי תודעתי ביחס לעבירות מין ואת כינונה של "תרבות הביטול" בישראל. קולן האותנטי של המתלוננות בפרשה לא נשמע אלא רק כעבור חמש שנים מסגירת תיק החקירה, בשל רצון בפרטיות וגם משום שהוגדרו נערות במצוקה שחיו בשולי החברה, ולא זכו לאמפתיה וללגיטימציה שלהן זוכות "קורבנות אידאליות" ממעמדות גבוהים יותר (De Benedictis et al., 2019). לפגיעה שנפגעו צעירות אלה לא היה ביטוי פוליטי מובהק כשנחשפה הפרשה, וגם בהמשך הן לא זכו להזדהות ציבורית, בשונה מנשים פרווילגיות יותר שהיו מעורבות בתנועת #MeToo, זאת בשל מיקומן השולי, ואף שארגוני נשים ועיתונאים חוקרים בודדים התייצבו לימינן. כמו במחקרן של אלון-תירוש וברגר (2019), שעסק בשלבים הראשונים של פרשת הזמר אייל גולן, גם במחקר זה נמצא כי הנערות הוצגו באופן שלילי והואשמו בהיותן נשים פתייניות ועדות בעייתיות, שיעשו הכול כדי להתקרב לעולמם הנחשק של ידוענים, לצד טריווילאיזציה של יחסי המין המזדמנים והמקריים שקיימו עם גברים מבוגרים מהן. ברם, בניגוד למחקרן של בן-עטר ואח' (2021), שהצביעו על הנטייה להאשמת הקורבן ועל הכישלון במסגור הפרשה כחלק מתופעה רחבה של אלימות נגד נשים, במחקר זה נמצא כי בהמשך סיקור הפרשה התרחב הדיון בשורשים החברתיים לאלימות מינית, בדומה לממצאים מארצות הברית (Bloomfield, 2019) ואוסטרליה (Simons & Morgan, 2018). הסיקור כלל מאמרי דעה המראים כי העורכים ומקצת

העיתונאים רואים באלימות נגד נשים בעיה חברתית מבנית ולא רק בעיה נקודתית. עם זאת, הדגשת המשמעות החברתית של עבירות המין בפרשה, ללא הרחבת הדיון והסיקור למצבן של המתלוננות עצמן, תרמה להשתקתן במרחב הציבורי.

בדומה לממצאי מחקר שעסק בשיח על אלימות מינית ברשתות החברתיות (Sills et al., 2016), גם במחקר זה נמצא כי השתיקה של הנפגעות הפכה לזעקה בפייסבוק, פלטפורמת ביטוי שבה הדהדו גם מסריהם של ארגוני נשים (Billard, 2020). ואולם, כמו במחקרים קודמים בעולם ובישראל, שבהם נדגמו רשומות המייצגות קבוצות אידאולוגיות מגוונות, נמצא כי השיח המקוון גם שחזר את האשמת הקורבן ושעתק תפיסות המשקפות את "תרבות האונס", בעיקר בדמות תגובות פוגעניות ומאשימות המופנות לנפגעות (דניציגר-רוזנברג ופלג, 2020א, 2020ב; Salter, 2013). לא זו אף זו, היחס הסלחני המקובל בתקשורת הממוסדת בישראל כלפי ידוענים הנחשדים בעבירות מין (להב, 2008) משתקף בקריאה להפריד בין האומן ליצירתו בתקשורת הממוסדת ובחזרה התכופה על סיסמאות התמיכה ב"מלך" בפייסבוק. הרשומות בעמודי המעריצים בפייסבוק, הבלטת נרטיב ההגנה באתר *Ynet* ותת-קטגוריית הסיקור "עסקים כרגיל" באתר זה, המדגישה את הצלחותיו העסקיות והחברתיות של הזמר, מדגימים את ההקבלה בדינמיקה בין יועצי התקשורת והשיווק של גולן לעיתונאים של *Ynet*, המסכימים להבליט את מסריהם, ובין היועצים לקבוצות המעריצים בפייסבוק. תצורת יחסים זו, המתאפשרת בזכות יכולתו הכלכלית של הזמר המצליח לממן מערך משומן ועתיר קשרים של יחסי ציבור, מאפשרת להפוך את סיקור הירידה במעמדו של אייל גולן (Mortensen & Kristensen, 2020) (*De-celebrification*) מזירה מרכזית של דיון במוסר חברתי למפגן תמיכה והערצה. זוהי תמונת מראה ליחסי התלות שתועדו במחקר בישראל בין כתבי הפלילים והמשפט ליועצי תקשורת (פלג, 2022), וגם נדונו במאמרי דעה אחדים על הפרשה באתר **הארץ** (מייקין, 2019; סער, 2022). לפי מאמרים אלה, ההחלטה להרחיב את סיקור נרטיב ההגנה של אייל גולן באתר *Ynet* השפיעה על החלטת דובריו של גולן להעניק ריאיון בלעדי של הזמר לקבוצת ידיעות אחרונות. שיקולי רייטינג אלה, המושפעים מיכולתו הכלכלית וכוח השפעתו של גולן על התקשורת הישראלית, מצמצמים את מופעי "תרבות הביטול" בפרשה.

עוד יש לזכור כי בחקר התרבות הישראלית גולן הוא דוגמה לזמר מזרחי שהצליח לסחוף קהל רחב שהדיר את זמרי המוזיקה המזרחית בעבר (סרוסי ורגב, 2014). לפיכך, הטיעונים כי גולן מופלה לרעה בגלל היותו זמר מזרחי, שנשמעו הן בנרטיב ההגנה בתקשורת הממוסדת והן בשיח בפייסבוק, הדהדו רגשות עמוקים כלפי אייל גולן כסמל, וסייעו להתגברות על הקריאות לביטולו. מאחר שמהותה של "תרבות הביטול" (Clark, 2020) היא קריאה של מודרים להדרת בעלי כוח, הצליחו יועצי התקשורת, לצד

אנשי מפתח רבים ממוצא מזרחי בתקשורת ובעולם התרבות בישראל (לאור, 2016), למסגר את גולן בתור קורבן של נסיבות משפחתיות חריגות ואפליה חברתית, ובכך להצילו מהקריאות להדחתו ולגבור על התמיכה בנפגעות, שאף הן ממוצא מזרחי.

לסיכום, בדיון התקשורתי שהתעורר בפרשת גולן בסוגיות של אפליה עדתית וצדק חברתי, ובשאלה האם גם עבירות מין בהסכמה הן ניצול של יחסי כוח, נחשפו מטענים רגשיים ושסעים חברתיים עמוקים. שיח קונפליקטואלי ושטוח זה התגלה כחסר יכולת הנעה חברתית, בהתאמה למחקרים קודמים על הרחקה וביטול (Bouvier & Machin, 2021; Salter, 2013). החשיבות החברתית של חקר השיח הציבורי על אודות מדג הענישה בעבירות מין מסוגים שונים נובעת מההנחה כי גם בעלי תפקידים במערכת המשפט נוטים לחשיבה סטריאוטיפית ותפיסות ענישה הדומות לאלו של הציבור הרחב (Nahn et al., 2012). נוסף על כך, מחקרים על סיקור תקשורתי של מערכת המשפט הם בעלי חשיבות להבנת הגורמים לירידה באמון הציבור במוסד חברתי זה.

מגבלתו של מחקר זה נעוצה בהתמקדותו בפרשה אחת בלבד. יש להמשיך ולערוך מחקרים על תהליכי הביטול של ידוענים אחרים שנחשדו בעבירות מין, אשר אינם משתייכים לקבוצות מוחלשות בחברה הישראלית. בהתאמה לכך, יש לחקור גם את השיח על הנפגעות בפרשות שונות, את הנסיבות ואת השיח התקשורתי המאפשר את שובם של "מבוטלים" נוספים ל"כס המלכות" בזירה הציבורית.

רשימת המקורות

EyalGolanHighlights [דבורה אברזיל] (2020, 12 באוקטובר). **אייל גולן מלך המוזיקה מוכשר עם נתינה לאזולאת...** [עדכון סטטוס]. Facebook. <https://www.facebook.com/groups/174752885946475/permalink/3380645442023854>

אברהם, ד' (2014, 28 בינואר). רק מה שאת אוהבת. **וואלה**. <https://b.walla.co.il/item/2716023>
אדמקר, י' (2013, 13 בנובמבר). רבנים: אסור להזמין לחתונה זמר הולל. **וואלה**. <https://judaism.walla.co.il/item/2696624>

איגוד מרכזי הסיוע לנפגעות ולנפגעי תקיפה מינית (2020, 22 באפריל). **ערוץ 13 מתעלם מהמחאה של אלפי ישראליות וישראלים? נבוא להסביר להם באופן אישי: ניצול מיני הוא לא גאווה לאומית!...** [עדכון סטטוס]. Facebook. <https://www.facebook.com/AssociationRapeCrisisCentersIsrael/photos/a.162131877177309/2972824919441310/?type>

אלון-תירוש, מ' וברגר, א' (2019). מי ניצל מינית את מי? מסגורן של הנערות בסיקור העיתונאי של פרשת "הזמר המפורסם והקטניות". **מגדר: כתב עת אקדמי רב תחומי למגדר ופמיניזם**,

https://a0892f23-8915-4259-a76e-148e464cfcf1.filesusr.com/ugd/6ec31f_c88dd5_0363a445838dc528a1fc223039.pdf 6.

אנדרמן, נ' (2021, 26 בדצמבר). בלי הנחות, בלי סנטימנטים, בלי טיפת נוסטלגיה. הביטול הוא המהפכה לה חיינו. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/cinema/.premium-MAGAZINE-1.10489813>

אסנהיים, ע' ופורת, א' (2020). "אמת משפטית" ו"אמת עיתונאית": על משפט, תקשורת ותפקיד העיתונות החוקרת. בתוך ש' אפק, ע' גרוסקופף, ש' ליפשיץ וא' שפיגלמן (עורכים), **ספר מנחם פינקלשטיין: משפט, ביטחון וספר** (עמ' 425-441). נבו.

אפרים, ע' ובלומנטל, א' (2013, 22 בנובמבר). רוב הנערות שנוצלו - במצוקה: "היו על הקצה". *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4456479,00.html>

ארד, ד' (2014, 4 בפברואר). אייל גולן: "מפח הנפש שלי גדול ביותר - רציתי אבא!!!". **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/music/1.2235114>

ארזואן, ש' (2013, 9 בדצמבר). חזר לחייך: איך נראים החיים של אייל גולן? *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4463052,00.html>

ארזואן, ש' (2014, 29 ינואר). נחיתה קשה: אייל גולן עוכב במכס. *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4482542,00.html>

אשרי, מ' (2018, 29 במאי). פורום יוצרות התיאטרון על המחזמר משירי אייל גולן בקאמרי: "יריקה בפרצוף". **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/theater/1.6132747>

אשרי, מ' וליס, י' (2018, 9 בדצמבר). חברים בשדולת הזמר העברי בכנסת נגד הענקת הפרס לאייל גולן. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/music/1.6727301>

בוקר, ר' (2013, 24 בנובמבר). יוצא לחופשי: "אייל גולן הזדעזע מהעליהום". *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4457359,00.html>

בוקר, ר' (2014, 5 ביוני). לראשונה מאז הפרשה: אייל גולן בפלייליסט של גלגל"צ. *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4527413,00.html>

בלומנטל, א' (2013, 21 בנובמבר). "יור מרמורק: "אייל גולן מופלה בגלל מוצאו". *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4456049,00.html>

בלומנטל, א' (2018, 2 בפברואר). האמן בועז ארד התאבד לאחר שפורסם שניהל מערכות יחסים עם תלמידות. *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5079755,00.html>

בן נון, ש' (2014א, 7 באפריל). קריסת אייל גולן: השמעה אחת בלבד בגלי צה"ל ובגלגלצ מתחילת הפרשה לשלושת שיריו החדשים. **וואלה**. <https://e.walla.co.il/item/2735810>

בן נון, ש' (2014ב, 13 בנובמבר). ים של טעויות: שנה אחרי פרשת "משחקי חברה" - מה קרה לאייל גולן? **וואלה**. <https://e.walla.co.il/item/2800339>

- בן נון, ש' (2016, 11 בספטמבר). מחאה נגד הופעת אייל גולן באירוע של עיריית ירושלים: "יש כאן ציבור שמרגיש פגוע". **וואלה**. <https://e.walla.co.il/item/2996310>
- בן נון, ש' ואיתאל, י' (2020, 26 באפריל). המחאה נגד רשת 13 ואייל גולן הגיעה בשידור חי לתוכנית של אברי גלעד. **וואלה**. <https://e.walla.co.il/item/3353644>
- בן-עטר, א', דייגבאי, א' ויונס-אהרונים, ג' (2021). "הם משלנו" - סיקור תקשורתי דינמי של אונס קבוצתי: מקרה איה נאפה. **קשר**, 57, 8-30. <https://www.jstor.org/stable/2709794>
- בן-שושן, י' וורטהיים, ד' (2021, 13 בספטמבר). אפקט הקורונה יורד, וחושף מהפך בצמרת האתרים הפופולריים בישראל. **וואלה**. <https://b.walla.co.il/item/3459795>
- בר, ד' (2013, 20 בנובמבר). עין צוחקת, עין זורקת: המשחק הכפול של קשת. **וואלה**. <https://b.walla.co.il/item/2696544>
- ברנר, י', רבינוביץ', א' ואפרתי, ע' (2021, 22 באפריל). יהודה משי זהב ניסה לשים קץ לחייו, מצבו אנוש. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/news/education/1.9735925>
- גורלי, מ' (2021, 20 ביוני). טחנות הצדק של התקשורת. **כלכליסט**. https://www.calcalist.co.il/local_news/article/rkGjjzt9u
- גיגי, מ', גוזנסקי, י' וגוטמן א' (2021). חוק אחד, נרטיבים רבים: מסגור הדיונים על חוק הלאום בעיתונות הכתובה והאינטרנטית בעברית ובערבית. **קשר**, 57, 131-154. https://dcenter.tau.ac.il/sites/abraham.tau.ac.il/files/media_server/daniel%20abraham/kesher/57/6_Kesher57_Gigi_Gozansky_Gutman.pdf
- גמזו, ס' (2013, 8 בדצמבר). המסמר האחרון בארון של ארץ ישראל הישנה והטובה. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/music/1.3412042>
- גפן, א' (2014, 30 בינואר). תפסיקו לרכוב על הגב של אייל גולן. **וואלה**. <https://news.walla.co.il/item/2716580>
- דן, א' (2013, 24 בנובמבר). "משחקי חברה"? שם של חקירה לא רצינית. **ynet**. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4457394,00.html>
- דנציג-רוזנברג, ה' ופלג, ע' (2020). Post ופוסט-טראומה: תהליכי עיבוד הרגשות של נפגעות תקיפה מינית בהליך הפלילי ובפייסבוק. **משפט, חברה ותרבות**, ג, 343-386. <https://law.biu.ac.il/sites/law/files/shared/segel/posttrauma.pdf>
- דנציג-רוזנברג, ה' ופלג, ע' (2020). #גם_אני משפיעה על המשפט? נקודת המבט של נפגעות עבירות מין בשאלת השפעת התקשורת הממוסדת והרשתות החברתיות על המשפט. **משפטים על אתר, יד**. <https://lawjournal.huji.ac.il/article/24/1766>
- מאמר מערכת (2019, 9 בספטמבר). לפתוח מחדש את התיק. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/opinions/editorial-articles/premium-1.7811138>

- הדס, נ' (2021, 26 בדצמבר). "תרבות הביטוי" היא פיקציה. הנפגעות הן המבוטלות האמיתיות. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/premium-MAGAZINE-1.10487329>
- התא הסוציאליסטי בליכוד (2020, 14 באפריל). **הסמולנים שונאים אותו...** [עדכון סטטוס]. Facebook. <https://www.facebook.com/2187282951380903/posts/2740316806077512>
- וואלה! סלבס (2013, 19 בנובמבר). אייל גולן מתפלל בכותל: "גם כשקשה, אלוקים לא רחוק". **וואלה**. <https://celebs.walla.co.il/item/2696046>
- וואלה! תרבות (2021, 26 יוני). "יריקה בפרצוף": מחאה נגד השתתפותו של אייל גולן במסיבה של עופר ניסים. **וואלה**. <https://e.walla.co.il/item/3444301>
- ועדים ופעילי שכונות חיפה (2020, 31 במאי). **האם חשבתן אולי לרגע פעוט, טיפלה לחשוב, שלטנגו צריך שניים??...** [עדכון סטטוס]. Facebook. <https://www.facebook.com/groups/347661842298662/permalink/1002326466832193>
- זיו, א' (2017, 6 בנובמבר). למה ב"קשת" לא מתנערים ממטרידנים? **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/blogs/itayziv/BLOG-1.4572496>
- חובל, ר' (2014, 5 בפברואר). הפרקליטות גנזה את התיק נגד אייל גולן. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/news/law/2014-02-05/ty-article/0000017f-db5c-df9c-a17f-ff5e017d0000>
- חובל, ר' (2019, 5 בספטמבר). השיטה, ניצול המעריצות, מחדלי המשטרה: מסמכי החקירה בתיק אייל גולן נחשפים לראשונה. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/music/.premium-MAGAZINE-1.7798619>
- לאור, ט' (2016). "ובמקום הראשון במצעד...": תמהיל הטעם המוזיקלי הרווח בחברה הישראלית. **סוגיות חברתיות בישראל**, 2, 200-173. https://store2.ariel.ac.il/downloadable/download/sample/sample_id/1
- לב-און, א' (2020). הערות על אודות המאפיינים והתוצאות של הדמוקרטיזציה של השיח הציבורי על משפט וצדק: הפעילות למען צדק לרומן זדורוב כמקרה בוחן. **המשפט, כה**, 224-187.
- להב, ה' (2008). "מקרה מזעזע": סיקור תקשורתי של תקיפות מיניות בישראל. **חברה ופוליטיקה**, 10. www.tau.ac.il/institutes/herzog/igarta10.pdf
- לוי, י' (2020, 3 בנובמבר). עידן רייכל הוא קול מוזיקלי, לא קול מוסרי. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/blogs/yasminelevi/BLOG-1.9284380>
- ליון, ד' (2012). חרם הקוטג': מפגש בין "הגיון המדיה" ל"הגיון הרשת". **קשר**, 43, 28-23. http://humanities1.tau.ac.il/shalom_rosenfeld/images/43-heb/%D7%93%D7%95%D7%93%D7%9C%D7%95%D7%99%D7%9F.pdf

- ליבונטין, ג' (2019). הסיפור של ברנס: השפעת התקשורת והלחץ הציבורי על זיכוי של עמוס ברנס. **מעשי משפט**, י, עמ' 369-404. https://law.tau.ac.il/Maasei_Mishpat_J
- ליטמן, ש' (2019, 26 בדצמבר). תחקיר אייל גולן אצל אורלי וגיא: האם ייתכן שחקירת המשטרה לא נועדה למצוא שום דבר מלכתחילה? **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/television/tv-review/.premium-1.7432632>
- מאוחדים להצלת ישראל (2019, 10 באוגוסט). **מכתב לאורלי וגיא: תגידו, מי אתם חושבים שאתם? מי שמכם? מה הפכתם את עצמכם לבית משפט? ...** [עדכון סטטוס]. Facebook. <https://www.facebook.com/456088887935762/posts/1058728417671803>
- מדינה יהודית פייגלין בליכוד [משה פייגלין]. (2020, 9 בינואר). **מה שצריך לעניין אותנו אינם אמרי השפר של אחד - אייל גולן ...** [עדכון סטטוס]. Facebook. <https://www.facebook.com/230709873674802/posts/2725432277535870>
- מורג, ג' ובוקר, ר' (2013, 21 בנובמבר). מעריצי גולן באו לתמוך: "בנות משקרות בגיל". *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4456030,00.html>
- מייקין, ש' (2019, 10 בספטמבר). גיא פינס, תפסיק להיתמם. הגיע הזמן לבחור צד. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/opinion/.premium-1.7829620>
- מנדל, ר' (2013, 11 בנובמבר). קרובת משפחה של גולן: "הורי הבנות אשמים". *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4455836,00.html>
- משגב, א' (2021, 14 אוקטובר). שטרן זה לא הסיפור. ירדתם מהפסים. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/opinions/.premium.HIGHLIGHT-1.10290909>
- נגבי, מ' (2013, 25 בנובמבר). אייל גולן: תיק מבוסס. בהחלט. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.2173494>
- נפתלי, מ' (2014, 27 בינואר). גזר דין חברתי - זה העונש הראוי לאייל גולן. *Mako*. <https://www.mako.co.il/culture-showbiz/Article-776d3f17c3d341006.htm>
- סגרסקי, א' (2019, 3 יולי). מה זה משנה חוקי או לא? הסיפור על אייל גולן מסריח ורקוב. **וואלה**. <https://e.walla.co.il/item/3245356>
- סניור, א' (2013, 14 בנובמבר). חגיגות מין עם קטניות. פרשת הזמר מסתעפת. *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4453380,00.html>
- סניור, א' (2013, 13 בנובמבר). בדיקה: זמר מפורסם קיים יחסי מין עם בת 15. *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4453320,00.html>
- סניור, א' (2014, 24 בינואר). גולן עבר פוליגרף: ידעת שהן לא בנות 16? *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4480506,00.html>

סניור, א' ובלומנטל, א' (2013, 21 בנובמבר). "ציד הנערות", המפגשים, הכסף, הסמים ופקודת המבצע. הכול על פרשת אייל גולן. [Ynet. https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4456064,00.html](https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4456064,00.html)

סניור, א' ומורג, ג' (2013, 20 בנובמבר). החשד נגד גולן: מין עם קטינות במסעדה. [Ynet. https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4455922,00.html](https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4455922,00.html)

סער, צ' (2022, 20 יוני). אייל גולן עדיין ממלא אצטדיונים, ועל מה המחאה? מחיר הקולה בהופעה. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/mejunderet/2022-06-20/ty-article-magazine/.highlight/00000181-802e-d88f-add9-8fafd8d60000>

סרוסי, א' ורגב, מ' (2014). **מוזיקה פופולרית ותרבות בישראל**. האוניברסיטה הפתוחה.

פוגץ, ד' ופלג, ע' (2020). "לצאת מהפיקסלים" - הוויתור על פרטיות של נפגעות עבירות מין בראי המשפט והתקשורת. **משפטים על אתר, יד**. <https://lawjournal.huji.ac.il/sites/default/files/2021-01/mishpatimonline-14-116.pdf>

פוליטיקלי קוראת (2020, 23 באוגוסט). **ברגעים אלו ערוץ 13 מחשיכים את המסך שלהם כאות הזדהות עם המחאות נגד תרבות האונס בישראל...** [עדכון סטטוס]. [Facebook. https://www.facebook.com/politicallycorret/photos/a.591747104219676/349079700431465/?type=3](https://www.facebook.com/politicallycorret/photos/a.591747104219676/349079700431465/?type=3)

פינקו, נ' (2020, 29 בספטמבר). "מכשירה את השרץ": ביקורת נגד שיתוף הפעולה בין מירי מסיקה לאייל גולן. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/music/2021-09-29/ty-article/0000017f-e3f8-d568-ad7f-f3fb9ffc0000>

פלג, ע' (2012). **דלתיים פתוחות: השפעת התקשורת על המשפט בישראל**. מטר.

פלג, ע' (2022). המלכוד של עיתונאי המשפט בישראל בעידן המקוון. **מסגרות מדיה**, 21, 68-99. <https://doi.org/10.57583/MF.2022.21.10002>

פרידמן, ע' וסולומנוב, ס' (2013, 20 בנובמבר). המוזיקה המזרחית על הכוונת: "מקווים בשביל אייל גולן ובשבילנו שהכל עורבא פרח". [Ynet. https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4455889,00.html](https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4455889,00.html)

ציפר, ב' (2016, 5 במרץ). הדרישה מאייל גולן לגלות מוסר מוכיחה: החברה הישראלית חסרת תרבות. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/magazine/zifferland/.premium-1.2872092>

קורן, א' (2008). ההבניה של אונס בעיתונות והפוליטיקה של האשמת הקורבן. בתוך א' שוהם (עורכת), **הפיקוח על עברייני מין בישראל: ענישה או טיפול?** (עמ' 221-234). פרלשטיין-גינסר.

קורן, ד' (2021, 26 בדצמבר). מטרות המהפכה חשובות, אבל אי, כמה שהיטמטמנו בדרך. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/literature/.premium-MAGAZINE-1.10486911>

קמיר, א' (2019, 10 בספטמבר). פוליטיקת הזהויות מצילה את אייל גולן. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.7829355>

קפלנסקי, ת' (2021, 26 בדצמבר). המלחמה בתרבות הביטול היא לא יותר ממאבק על הזכות הקדושה להתגזען ולהטרד. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/.premium-MAGAZINE-1.10487459>

שושן, א' (2013, 21 בנובמבר). אל תחזירו את הז'אנר המזרחי לגטו. *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4456002,00.html>

שושן, א' (2013, 7 בדצמבר). אייל גולן: "עובר ימים קשים. תודה שבאתם". *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4462412,00.html>

שושן, א' (2014, 5 בפברואר). אייל גולן די, תשתוק. *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4484855,00.html>

שושן, א' (2014, 27 במאי). זמר לאומי לא מחליפים: הקאמבק של אייל גולן. *Ynet*. <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4523398,00.html>

שחר לוי, ז' (2014, 3 באוגוסט). ביהמ"ש אישר את הסדר הטיעון עם אייל גולן שהורשע בעבירות מס: 4 חודשי שירות וקנס. **כלכליסט**. <https://www.calcalist.co.il/local/articles/0,7340,L-3637494,00.html>

שטרן, א' (2020, 19 באפריל). מחאה נגד "רשת 13": אל תשדרו מופע עצמאות בהשתתפות אייל גולן. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/television/2020-04-19/ty-article/0000017f-f237-d497-a1ff-f2b79b330000>

שיח פמיניסטי [11, 2018] [Danielle Schwartzman Orbach בדצמבר]. **אני שבורה**. בגיל 16 חוויתי אונס, אני מאובחנת בפוסט טראומה, הייתי מטופלת בכדורים... [עדכון סטטוס]. <https://www.facebook.com/groups/371276586316942/permalink/1879987492112503>

שיח פמיניסטי [רויטל חובל] (2021, 9 במאי). ט' ו- נ' הגישו תביעה נגד אייל גולן ופמלייתו... [עדכון סטטוס]. <https://www.facebook.com/groups/371276586316942/search/?q=%D7%98%27%D7%A0%27>

שמעוני, מ' וגבאי, ש' (2013, 20 בנובמבר). הותר לפרסום: אייל גולן הוא הזמר המעורב בפרשת הקטניות. **וואלה**. <https://news.walla.co.il/item/2696332>

שמעוני, ר' (2021, 12 ביוני). מטפל רוחני התאבד טרם פרסום תחקיר שלפיו אנס ותקף מינית עשרות נשים. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/news/education/.premium>

שפילג, נ' (2017, 26 באפריל). עשרות הפגינו בחיפה נגד הופעותיו המתוכננות של אייל גולן בערב יום העצמאות. **הארץ**. <https://www.haaretz.co.il/gallery/music/1.4050978>

שקדי, א' (2011). המשמעות מאחורי המילים: מתודולוגיות במחקר איכותני הלכה למעשה. רמות.

Billard, T. J. (2021). Movement-media relations in the hybrid media system: A case study from the U.S. transgender rights movement. *The International Journal of Press/Politics*, 26(2), 341–361. Doi: 10.1177/1940161220968525

Bloomfield, E. F. (2019). Rhetorical constellations and the intentional/ intersectional possibilities of #MeToo. *Journal of Communication Inquiry*, 43(4), 394–414. <https://doi.org/10.1177/0196859919866444>

Boukes, M., & Vliegthart, R. (2020). A general pattern in the construction of economic newsworthiness? Analyzing news factors in popular, quality, regional, and financial newspapers. *Journalism*, 21(2), 279–300. <https://doi.org/10.1177/1464884917725989>

Bouvier, G., Machin, D. (2021). What gets lost in Twitter 'cancel culture' hashtags? Calling out racists reveals some limitations of social justice campaigns. *Discourse & Society*, 32(3), 307–327. <https://doi.org/10.1177/0957926520977215>

Clark, M. (2020). DRAG THEM: A brief etymology of so-called "cancel culture". *Communication and the Public*, 5(3–4), 88–92. <https://doi.org/10.1177/2057047320961562>

De Benedictis, S., Orgad, S., & Rottenberg, C. (2019). #MeToo, popular feminism and the news: A content analysis of UK newspaper coverage. *European Journal of Cultural Studies*, 22(5–6), 718–738. <https://doi.org/10.1177/1367549419856831>

Garfinkel, H. (1956). Conditions of successful degradation ceremonies. *American Journal of Sociology*, 61(5), 420–424.

Gies, L. (2017). Miscarriages of justice in the age of social media: The Amanda Knox and Raffaele Sollecito innocence campaign. *British Journal of Criminology*, 57(3), 723–740.

Greer, C., & McLaughlin, E. (2012). Media justice: Madeleine McCann, intermediatization and 'trial by media' in the British press. *Theoretical Criminology*, 16(4), 395–416. <https://doi.org/10.1177%2F1362480612454559>

Greer, C., & McLaughlin, E. (2017). Theorizing institutional scandal and the regulatory state. *Theoretical Criminology*, 21(2), 112–132. <https://doi.org/10.1177/1362480616645648>

- Keidl, P. (2020). "The fans of Michael Jackson v Wade Robson and James Safechuck": Forensic fandom and the staging of a media tribunal. *American Behavioral Scientist*, 66(8), 1106–1122. <https://doi.org/10.1177/00027642211042285>
- Kohm, S. (2009). Naming, shaming and criminal justice: Mass-mediated humiliation as entertainment and punishment. *Crime Media Culture*, 5(2), 188–205. <https://doi.org/10.1177/1741659009335724>
- Krishnan, S. (2018). Trial by media: Concept and phenomenon. *International Journal of Advanced Research*, 6(3), 889–901.
- Machcado, H., & Santos, F. (2009). The disappearance of Madeleine McCann: Public drama and trial by media in the Portuguese press. *Crime, Media, Culture*, 5(2), 146–167. <https://doi.org/10.1177/1741659009335691>
- Mortensen, M., & Kristensen, N. N. (2020). De-celebrification: Beyond the scandalous. *Celebrity Studies*, 11(1), 89–100. <https://doi.org/10.1080/19392397.2020.1704385>
- Ng, E. (2020). No grand pronouncements here...: Reflections on cancel culture and digital media participation. *Television & New Media*, 21(6), 621–627. <https://doi.org/10.1177/1527476420918828>
- Nhan, J., Polzer, K., & Ferguson, J. (2012). "More dangerous than hitmen": Judicial perceptions of sexual offenders. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 5, 823–836.
- Norris, P. (2021). Cancel culture: Myth or reality? *Political Studies*. <https://doi.org/10.1177/003232172111037023>
- O'Hara, S. (2012). Monsters, playboys, virgins and whores: Rape myths in the news media's coverage of sexual violence. *Language and Literature*, 21(3), 247–259. <https://doi.org/10.1177/0963947012444217>
- Rae, M. (2020). Trial by media: Why victims and activists seek a parallel justice forum for war crimes. *Crime, Media, Culture*, 16(3), 359–374. <https://doi.org/10.1177/1741659019874179>
- Rentschler, C. (2013). Rape culture and the feminist politics of social media. *Girlhood Studies*, 7(1), 65–82. <https://doi.org/10.3167/ghs.2014.070106>
- Salter, M. (2013). Justice and revenge in online counter-publics: Emerging responses to sexual violence in the age of social media. *Crime, Media, Culture*, 9(3), 225–242. <https://doi.org/10.1177/1741659013493918>
- Sills, S., Pickens, C., Karishma, B., Jones, L., Calder-Dawe, O., Benton-Greig, P., & Gavey, N. (2016). Rape culture and social media: Young critics and a feminist counterpublic. *Feminist Media Studies*, 16(6), 935–951.

- Simons, M., & Morgan, J. (2018). Changing media coverage of violence against women. *Journalism Practice*, 12(9), 1165–1182. <https://doi.org/10.1080/17512786.2017.1366866>
- Walters, P. (2021). Redemption vs. #MeToo: How journalists addressed Kobe Bryant's rape case in crafting his memory. *Journalism Practice*. <https://doi.org/10.1080/17512786.2021.2021103>
- Waterhouse-Watson, D. (2009). Playing defense in sexual assault 'trial by media': The male footballer's imaginary body. *Australian Feminist Law Journal*, 30(1), 109–129. <https://doi.org/10.1080/13200968.2009.10854418>
- Yadlin, A., & Marciano, A. (2022). COVID-19 surveillance in Israeli press: Spatiality, mobility, and control. *Mobile Media & Communication*, 10(3), 421–447. <https://doi.org/10.1177/20501579211068269>

"חשוב לנהוג באחריות, במסגרת החוק, ללא התלהמות וללא אלימות": התלהמות, אלימות, והתפוררות חברתית¹

גונן דורי-הכהן*

תקציר

מילות מפתח הן מילים המתארות תהליכים ודפוסי תקשורת בעלי משמעות ייחודית לחברה בה הן נמצאות. מחקר זה מפרש את מילת המפתח **התלהמות**, תוך ניתוח דפוס התקשורת שהיא מתארת. חומרי הגלם למחקר נלקחו מפודקאסט, מאמרים מקוונים, תגובות אליהם וגם מסמך רשמי אחד. התלהמות מגדירה תהליך תקשורתי המרוכז בפעולה ביקורתית עם סגנון רגשי, שהשימוש בו כרוך בשלילת הצורך בהתייחסות לדובר האחר בגלל סגנונו הקיצוני והמוגזם. המונח מוכנס להקשר של מילות מפתח ישראליות אחרות, ו**התלהמות** משתלבת בין מילות מפתח אחרות כגון **כסח**, והיא דומה למילת המפתח **טוקבק** בהתייחסה לסגנון המסר ולהתפוררות חברתית. המאמר מציג הרחבה של משמעות ה**התלהמות**, הכוללת גם התייחסות לאספקטים פיזיים חוץ-לשוניים. ה**תלהמות** כמילת מפתח מציגה תהליך תקשורתי הפוך לזה של **דוגרי**. בעוד **דוגרי** ומילות מפתח רבות פותחות ומתארות טקס של שילוב חברתי, אפילו של **גיבוש**, ה**תלהמות** מתארת מצב הפוך. ה**תלהמות** היא מילת מפתח של התפוררות חברתית, כחלק מאנטגוניזם חברתי, ומשתלבת בתהליכי פיצול פופוליסטיים.

מבוא

בחקר התקשורת בישראל שמור מקום מרכזי למחקר של "מילות מפתח", השאוב מתחום האתנוגרפיה של התקשורת (Hymes, 1974). כתריאל החלה במחקר זה כשחקרה את ה"דוגרי" הציוני (Katriel, 1986), ולאחר מכן המשיכה ועסקה במילות מפתח רבות נוספות (כתריאל, 1999; Katriel, 2012). חקר מילות המפתח מתבסס על

* פרופ' גונן דורי-הכהן, המחלקה לתקשורת, אוניברסיטת מסצ'וסטס, אמהרסט, ארצות הברית (gonen@comm.umass.edu).

ההבנה שבכל תרבות ישנם מושגים מרכזיים המתארים את התרבות עצמה ואת דפוסי התקשורת בה. יתר על כן, מילות מפתח הן סמלי יסוד (Ortner, 1973) (key symbols) שבני התרבות עצמה מרבים להשתמש בהם. קשה לתרגם מילים אלה לשפות אחרות, ולכן הן ייחודיות לתרבות בה הן מתקיימות ויכולות לשמש נקודת מוצא ללמידתה. מכאן שמחקר כזה מציג את התפיסות של חברי הקבוצה כלפי תרבותם וכלפי דפוסי התקשורת שלהם. כסמלי יסוד, מילות מפתח משתלבות בתפיסה הטקסטית, הרואה בסמלים וטקסים תהליכים חברתיים שנועדו לשמר את החברה, לשנות ולחבר אותה, בהמשך לתפיסה של דורקהיים (Durkheim, 1912/2012)² את הסדר החברתי. המחקר הנוכחי ממשיך מסורת זאת ומתמקד במילה התלהמות. מילת מפתח זאת מתארת דפוס חברתי הנוגד טקסים חברתיים שגילמו מילות מפתח קודמות, דוגמת דוגרי וגייבוס - נקודה תאורטית שתידון בהרחבה בסיכום המאמר.

“התלהמות” במילון ובשימוש היום-יומי

עד לפני כמה שנים הופיעו במילונים הגדרות לפועל “התלהם”, אולם שם העצם “התלהמות” לא הוזכר.

רועש, צורם: דפיקות הפטיש התלהמו בראשי (עברית חדשה). (מילון ספיר החדש)

כיום אפשר למצוא הגדרות מילוניות ל“התלהמות”. למשל, במילון ההגדרה היא “אופן ביטוי יצרי, סוער ומוגזם”³, ואילו אבניאון בגרסה המקוונת כולל הגדרה שלישית, נוסף על התנכית וזאת של העברית החדשה המופיעה לעיל: “התבטאות בצורה צורמת: ההתלהמות כללה מילים המוניות שאי אפשר להעלותם על הכתב”⁴. ההגדרה הראשונה שונה מהאחרונות, אולם גם האחרונות לא תופסות את מלוא המשמעות התרבותית של המונח. ההגדרה הראשונה של הפועל נשמעת כעת לא רלוונטית, שכן אין כמעט שימוש במשמעות הקדומה של המילה התלהם. הגדרות הפועל מדגישות את ההתנגשות הקיימת ב“התלהם” ומכאן שהן מדגישות את המגע הפיזי שפועל זה מסמן. יתר על כן, השורש “ה-ל-מ” אכן משמש למתן מכות כאשר הוא בבניין קל (הלמתי), כשלמרות היפוך העיצורים בבניין התפעל, לפחות במשמעות המילונית הקדומה, נשמר המרכיב הפיזי במשמעות השורש והמילה. רוביק רוזנטל כתב בטור העיתונאי שלו על “התלהמות” כמושג הלקוח מהתנ”ך, אולם הוא מציין שגם שם לא ברורה המשמעות המדויקת של המונח.⁵

מבחינת משמעות, אפשר לדון בחשיבות המילה בהשוואה לשפות אחרות. בדומה למילות מפתח אחרות, אין ל“התלהמות” תרגום טוב לשפה האנגלית (השפה היחידה

שאני כמחבר מכיר טוב מספיק). אומנם באנגלית אפשר לבצע rant, אולם במושג זה אין את השליליות שבהתלהמות הישראלית, וגם חסר הממד השלילי האיש, שיוצג בהמשך. יתר על כן, באנגלית ובתרבות האמריקאית לא ניכר ש־rant זוכה למעמד מרכזי בתרבות שמדגים דפוס תקשורת כפי שמדגימה המילה **התלהמות**. ישנם מספר תרגומים נוספים ל**התלהמות** אולם אף אחד מהם אינו תופס את משמעותה (ראו: Dori-Hacohen, 2019), ולכן מתחזקת הטענה לייחודיותה ולהיותה מסמן תרבותי ישראלי.

ישנן מספר מילים הקרובות ל**התלהמות** מבחינת המשמעות שלהן, וחלקן מופיעות לעיתים בסמיכות אליה. מילים אלה אותרו באמצעות התייחסות למבנה המורפולוגי של המילה **התלהמות**. מילים קרובות ל**התלהם** ו**התלהמות** מבחינת משקל וצורה הן התלהבות, התלהטות, וגם, כפי שנראה בהמשך, התבהמות. מעבר לקרבה הצורנית, בין מילים אלה נוצר קשר שקנת בורק הגדיר "ג'ינגל", קשר המבוסס על צליל ומאפיינים של משחק מילים. הדוגמה שבורק הביא היא "כלב" ו"אלוהים", שהן מילים הופכיות בשפה האנגלית (Burke, 1966, pp. 73-74). הטבלה שלהלן מתארת את המשמעויות המילוניות של המילים הקרובות להתלהמות. גם התלהבות וגם התלהטות כוללות משמעות רגשית. התלהטות כוללת מרכיב של אובדן שליטה, וכך גם התבהמות, במשמעות של התנהגות פראית. משמעויות אלה יהיו רלוונטיות לניתוח שמופיע בהמשך.

טבלה 1. המשמעויות הקרובות להתלהמות

מילה	משמעות
התלהבות	התרגשות, שמחה ותחושת מרץ שמרגישים לקראת דבר מה או במהלך פעולה מסוימת.
התלהטות	התחמם מאוד, לרוב עד לקבלת גוון אדום או עד להלבנה. כ(שנאמר על רגש, על יצר וכד') השתלהב והתעצם, פרץ בעוצמה קשה לריסון. (כשנאמר על מאבק, סכסוך, ויכוח וכד') התעורר והתחזק, התלקח.
התבהמות	איבוד צלם אנוש, הידמות לבהמה; התנהגות בהמית, גסה, פראית וחסרת תרבות.

המילה **התלהמות** הפכה למילת מפתח, בהמשך למילות מפתח אחרות. מקום מרכזי בתרבות הישראלית שמור למילת המפתח **דוגרי**. כתריאל (1986; 1999) ניתנה מילת מפתח זאת והראתה כיצד אזכור המילה עשוי להתחיל טקס שבו צברים מדברים אמת לא מרוככת זה אל זה כחלק מזהותם הקולקטיבית. **דוגריות** היא דיבור ישיר, כלומר אמירת אמת ללא ריכוך, שאינה מתפרשת כחוסר נימוס או כפגיעה מכוונת. אמת זאת מלווה בביקורת אפילו בין זרים, שכן במסגרת קהילתית, שעדיין מאפיינת

חלקים מהחברה הישראלית, ביקורת היא דבר מקובל. חוסר ההיכרות האישית מתבטל, שכן ישנה היכרות ברמה הקהילתית וברמה החברתית-ישראלית המבוססת על שוויון. **הדוגריות** מכילה מושגים כמו דעתנות, כנות, טבעיות, פשטות וסולידריות. הפשטות היא גישה של אנטי-סגנון, שמאמינה במעשים ולא בדיבורים ולכן מקצרת בדברי הריכוך ועוברת ישר לעניין (ראו גם: Katriel, 1986). אנטי-סגנון מאפיין גם את **ההתלהמות**.

כתריאל מראה גם כיצד סגנון **הדוגרי** נשחק לאורך השנים, עם היחלשות הציונות, מימי הקמת מדינת ישראל ועד ימינו. דפוס התקשורת **הדוגרי** התפתח והפך לדפוס תקשורת המתוארים באמצעות שתי מילות מפתח נוספות המתייחסות לסגנון התקשורת הבין-אישית הישראלי, **הפרגון** (הפחות רלוונטית למטרת מאמר זה), ו**הכסח**, המרכזית לדיוננו. **בכסח** נשמרו כמה מהמאפיינים של **הדוגרי**, כמו הישירות, הביקורתיות והאנטי-סגנון, אולם התשתית הסולידרית שבבסיס **הדוגרי** נעלמה. כך, בדפוס **הכסח** נשארה תקשורת ישירה, ביקורתית ותוקפנית, אך ללא ריכוך וללא תחושת סולידריות שתאפשר לקבל את הביקורת בצורה חיובית. **הכסח** נתפס כטקס אלים הדומה לתחרות אגרוף מילולית (Katriel, 2004). כפי שנראה בהמשך, זוהי תפיסה מרכזית גם במושג **התלהמות**.

תרומה תאורטית

מחקר זה משלב בין אתנוגרפיה של תקשורת לגישת המרחב הציבורי ולדיונים בתאוריה פוליטית. בשנים האחרונות בחנו חוקרי אתנוגרפיה של תקשורת מילות מפתח של דיבור בציבור. כתריאל (1999) דנה ב"קטורים", מילת מפתח של דפוס תקשורת פרטי וציבורי כאחד, שמתמקד בהבעת תלונות על החיים החברתיים. בדומה לכך, סוטירובה (Sotirova, 2016) מצאה שהמונח Oplakvane בבולגרית מתייחס לפעולת דיבור דומה. בשתי התרבויות התלונות נשארות ברמה המילולית, ללא פעולה חברתית נוספת בעקבות הדיונים. חוקר אחר, בורומיזה-הבשי (Boromisha-Habashi, 2012), תיאר את הטקס הכרוך בדברי שנאה (hate speech) בהונגריה והציע שמונח זה מתייחס בתרבות זו לדיבור בפומבי. הוא הראה כיצד האשמה בדברי שנאה יכולה להוביל לביטול דבריו של הצד השני. מונחים אלו מרמזים על שיח ציבורי בעייתי, המתמקד בחוסר רציונליות בתהליך הדמוקרטי. לעומת זאת, טריסי (Tracy, 2011) תיארה שיח ציבורי אמריקאי שאותו כינתה "עוינות סבירה" (reasonable hostility). בשיח זה המשתתפים מנהלים משא ומתן על הצורך להיות ביקורתיים ועוינים זה כלפי עמדותיו של זה, ובו בזמן לשמור על אדיבות ומעורבות דמוקרטית, באמצעות השימוש במושג "סביר".

התלהמות מתכתבת עם מושג המרחב הציבורי והשתתפות הציבור בדיונים פומביים ופוליטיים. מושג זה תיאר התפתחות חברתית במאות ה־17 וה־18, שבמסגרתה התקבצו קבוצות חברתיות, בייחוד על בסיס מעמדי, כדי לדון בחיים החברתיים. הברמס (Habermas, 1989) טען שהמעמד הבורגני הצליח לבסס את כוחו באמצעות השתלטות המרחב הציבורי שלו על שלל המרחבים החברתיים. התבססות זאת הייתה מאורגנת סביב הטענה לכלליות, הכלת כל בני החברה במרחב הציבורי הבורגני וייצוג כלל האזרחים באמצעותו. נוסף על כך, המרחב הציבורי הבורגני הציג עצמו כרציונלי, פתוח לכלל וביקורתי כלפי השלטון. ייתכן שדיונים במרחב הציבורי כללו אלמנטים אלה, אולם הברמס עצמו הראה שאפילו מרחב זה הידרדר ואיבד מרכיבים מרכזיים אלה. זאת, לטענתו, בין היתר בגלל שינויים באמצעי תקשורת ההמונים.

בסופו של התהליך, המרחב הציבורי הפך דומה יותר למרחב פופוליסטי, כפי שתיאר אותו לקלו (Laclau, 2005). לקלו כלל בפופוליזם מרכיבים דוגמת פילוג - בייחוד בין ה"עם" מצד אחד ואליטה חברתית, הכוללת את אמצעי תקשורת ההמונים, מן הצד השני. בדומה לכך, מוף (Mouffe, 2000) דנה בשני סוגים של מרחב ציבורי, האחד מתפקד היטב ומבוסס על יריבות (agonism), והשני הרסני לדמוקרטיה ומבוסס על עוינות/אויבות (antagonism), אולם היא אינה דנה כמעט בהבדלים הממשיים היוצרים את השוני בין מרחב היריבות למרחב העוינות/אויבות. במאמר זה אראה שה**תלהמות** כמילת מפתח מתארת את התהליך המבנה מרחב ציבורי של עוינות/אויבות המפורר את החברה.

המאמר הנוכחי משלב מהלך מחקרי ארוך טווח. לאורך עשרות השנים האחרונות חקרתי את השיח במרחב הציבורי בישראל. מכאן שהתובנות שמוצגות במאמר הנוכחי הן חלק מפרויקט מחקרי הבודק את השיח הישראלי הן ברדיו והן בתגובות באינטרנט כמרחב ציבורי (ראו לדוגמה: דורי־הכהן, 2016, 2019; ולמחקרים באנגלית למשל: Dori-Hacohen, 2012). במהלך מחקר זה עלתה התובנה ש"התלהמות" היא מילת מפתח, ועל כן הוא משתלב במחקרים על מילות מפתח בחברה הישראלית.

מחקר של מילות מפתח, כפי שהסבירה כתריאל (1999), נובע מהגישה במדעי החברה שלפיה "לשון היא מכשיר להבניית המציאות החברתית באמצעות ייצוגים פומביים (למשל בתקשורת המונים או במוזיאונים) ובמסגרת המשא ומתן הבינ־אישית, שמקיימים בני התרבות אלה עם אלה" (עמ' 9). מילות מפתח מתייחסות הן לתוכן והן לצורה של דפוס התקשורת שאותו הן מתארות. הן מאפשרות הצצה אל התרבות תוך עקיפה מסוימת של דיונים ישירים על זהויות חברתיות כמו גם גבולות תרבותיים. כתריאל (1999) גם טענה ששימוש במילת מפתח, וודאי תיאורה, "אינו מצביע בהכרח

על הסכמה לגבי משמעותה" (עמ' 10). המאמר מבוסס על שיטת המחקר האתנוגרפית של נבירה בחומרים (scavenging) (ראו: Dori-Hacohen & Shavit, 2013, p. 374), המקבילה לתפיסה האתנוגרפית, שעל פיה חוקר מתאר מאפיינים תרבותיים שהוא תופס כמרכזיים או משמעותיים לשדה המחקר, על סמך היתקלות בהם, תיאורם, ניתוחם והכנסתם להקשר התרבותי והתאורטי הרלוונטי. אין בכוונת שיטת מחקר זאת לטעון טענות לגבי תפוצה במונחים כמותיים, אלא לבחון את המשמעות התרבותית של הביטוי הלשוני ולמנף את הניתוח בשימושים שלו לדיון שיש בו העשרה תאורטית. אתנוגרפיה שמתמקדת במילות מפתח נותנת מעמד מיוחד לתהליך הלסקיקליזציה כסמן של מיסוד משמעויות חברתיות, ומנסה לפענח את המשמעות הטמונה בעצם קיומה של המילה בלסקיקון התרבותי, בלי להתרכז בתדירות השימוש בה. במאמר קודם (Dori-Hacohen, 2019) הצגתי את מילת המפתח "התלהמות" בפני הקהל האקדמי הרחב, ותיאיתי את הקשריה בשדה הסמנטי הישראלי וקשריה למילות מפתח מקבילות בשפות אחרות. במחקר הקודם נעשה שימוש בשני קורפוסים ומקצת התובנות ממנו חוזרות במאמר זה. המחקר הנוכחי מציג חלקים אלה בקצרה ותוך שימוש בחלק מהדוגמאות שהופיעו במאמר הקודם ובדוגמאות חדשות. נוסף על כך, המאמר הנוכחי קושר בין **התלהמות** לאלימות, זאת בעקבות שילובו בגיליון הנושא, ולאחר חיפוש אינטרנטי של היקרויות של שתי המילים בסמיכות זו לזו. כמו כן, המאמר הנוכחי מדגיש את היותה של **התלהמות** מילת מפתח להתפוררות חברתית, נקודה שרק נרמזה במאמר הקודם, ומדגיש את החידוש התאורטי שבטענה זאת. בעוד הטקס, ומילות מפתח המתארות אותו ומאתחלות אותו, הוא תהליך חברתי המוביל ליצירת קשרים חברתיים או לשימורם תוך התבססות על ערכים משותפים, **התלהמות** היא מילת מפתח המתארת התפוררות חברתית ונתק חברתי, ואינה מתייחסת לקיומם של ערכים משותפים, ואולי אף שוללת אותם, בניגוד לטקסים קיברנטיים אחרים (ראו: Trillò et al., 2022). כדי לבסס טענה זאת אראה תחילה כיצד **התלהמות** משמשת בשיח הישראלי, ומשם אפנה להגדרתה. לאחר מכן אכניס אותה לסבך מילות המפתח הישראליות. אולם, בעוד מילות המפתח מתארות בדרך כלל דפוסי שיח לשוניים ותקשורתיים, המחקר הנוכחי מצא שהתלהמות מתארת גם דפוסי תקשורת חוץ-לשוניים, המתקרבים לשימוש באלימות פיזית. הרחבה זאת של המושג תוביל לסיכום ולדיון התאורטי בתהליך ההתפוררות החברתית שמייצגת המילה **התלהמות**.

ניתוח חבשים של ועל התלהמות בתקשורת הישראלית

הטענה במאמר זה היא שה**תלהמות** היא מילת מפתח. מכאן שיש לה משמעות עמוקה בתרבות הישראלית והיא מסמנת יחסים חברתיים ובינ-אישיים (כתריאל, 1999). היא

אינדקסיקלית (Silverstein, 1976), כלומר הולכת יד ביד עם צורת דיבור או דפוס תקשורת מסוים ומסמנת דפוס תקשורת ככזה בדיעבד. אם כן, **התלהמות** דומה ל**דוגרי** בסימון האינדקסיקלי של דפוס תקשורת. אולם, אף שהיא מסמנת פיסת תקשורת כבעלת משמעות ייחודית, קרי "התלהמות", כאשר אנשים משתמשים ב**התלהמות** הם לרוב לא מסבירים אילו מאפיינים גורמים להם לתאר כך את אותה פיסת תקשורת. כדי להבין את המשמעות התרבותית של **התלהמות** ואת המאפיינים של דפוס תקשורת זה אפשר לראיין אנשים לגבי משמעות המושג, כפי שעשתה כתריאל ביחס ל**דוגרי** (ראו: Katriel, 1986). אולם מאמר זה מחפש מאפיינים אלה באמצעות בחינה של מבעים תקשורתיים שלהם הוצמד המונח **התלהמות**.

נתחיל במקרה נדיר למדי, של אדם המתאר את דיבורו כ**מתלהם**. הדוגמה לקוחה מפרק בפודקאסט התרבות של **הארץ**, ובו מבקר התרבות של האתר מתייחס לסרט מסוים. כותרת הפרק לבדה כמעט מספיקה לדיון שלנו: "אני לא רוצה להישמע מתלהם, אבל הסרט הזה הוא יריקה בפרצוף". הכותרת מסמנת שהדובר עושה פעולה שאינו רוצה להישמע כאילו הוא עושה אותה, כלומר, הוא מנסה להתרחק מ**התלהמות**, ובייחוד ממה שעשוי להיתפס כסגנון שלילי. מילת הניגוד "אבל" רומזת שהדובר עומד להתלהם, למרות רצונו. אחריה הכותרת מציגה ביקורת חריפה מאוד על הסרט המדובר. הביקורת עצמה משתמשת במטפורה של הפרשת גוף, היוצרת משמעות של זלזול הדדי בין המבקר והאובייקט המבוקר: המבקר מרגיש שהסרט זלזל בו, והדבר גורם לו לזלזל בסרט. אם כן, ייתכן ש**התלהמות** קשורה לפעולת ביקורת קיצונית ומזלזלת, כלומר שבאה לידי ביטוי במונחים גופניים המבטאים רגש. אולם הכותרת מדגישה שהמבקר "לא" רוצה להישמע מתלהם, כלומר ייתכן שדבריו לא יהיו בגדר **התלהמות**. בחירת הכותרת מביעה העדפה להימנע מ**התלהמות**, ומכאן ש**התלהמות** כפעולה חברתית נתפסת כשלילית. טענה זאת מתחזקת כשמתגלה שהכותרת אינה מדויקת, ולמעשה בפודקאסט המבקר אמר שהוא מתלהם - אמירה שמאפשרת הסתכלות ישירה על מילת המפתח. הסרט המדובר הוא הסרט האחרון בסדרת ספיידרמן.

1. הסרט "ספיידרמן", 19.12.2021, חשתתפים: ניב הדס (נה) וגילי איזיקוביץ' (גא)⁸

1. נה: קודם דיברנו על השירותים המבודדים והאקזוטיים בעולם,

2. גא: [המממ]

3. נה: הייתי לוקח את הסרט הזה ומוריד עליו את המים. אם אפשר. אם לא גם בול פגיעה זה בסדר. ושייכנס למערכת האקולוגית של הספר הניו זילנדי. אני לא רוצה להישמע

מתלהם מדי. אבל הסרט הזה הרגשתי שהוא יורק לי בפנים. כן. הנה התלהמתי. זה לא סרט. זה לא קולנוע.

המנחה מתייחס לדיון קודם על מערכות ביוב, ובהקשר הזה מבקר את הסרט. הוא משתמש בביטוי קיצוני של "הורדת מים" ומזכיר גם שירותים מסוג אחר, כדי לתאר את סלידתו מהסרט. כלומר, הוא מדמה את הסרט להפרשות גוף שרצוי להיפטר מהן, ובכך מביע זלזול קיצוני בסרט. יתר על כן, הוא רוצה להרחיק את הסרט עד למקום ייצורו, ניו זילנד, קרי להיפטר ממנו ושלא יהיה בסביבתו. הדובר מסביר שהוא "לא רוצה להישמע מתלהם מדי", ובניגוד לכותרת, נרמז שהוא מוכן להישמע מתלהם, אולם הבעיה היא מידת ההתלהמות. אחרי שהוא לא רוצה להתלהם "מדי" הוא ממשיך בביקורת ומסביר שהוא מרגיש כי הסרט, אותו השווה לצואה, פגע בו וזלזל בו, באמצעות המטפורה של "יריקה בפנים". לאחר מכן הוא מתאר את דבריו במילה "התלהמתי". אז הוא מבטל את ההגדרה העצמית של האובייקט המבוקר כשהוא טוען שהסרט איננו קולנוע.

אם כך, מהי התלהמות בדוגמה הנוכחית? זוהי מתיחת ביקורת המשתמשת בשיח קיצוני ומבוססת על פעולה רגשית כלפי הדובר ותגובה רגשית שלו לפעולה זאת. ההתלהמות קושרת עצמה לשיח קודם הנתפס כירוד - הסרט המבוקר - ומתייחסת לשיח המקושר לצורכי הגוף כחלק מהביקורת. בדוגמה הנוכחית, הדובר נפגע מההיחשפות למוצר ירוד ומזלזל, ומשתמש בהתלהמות כדי לבקר מוצר זה. בדיבורו יש גם חזרה והגזמה, הן במטפורות והן במספרן. ההתלהמות גם מסמנת רצון להרחיק את האובייקט הפוגע מהדובר. הקיצוניות בביקורת מגיעה לכדי שלילת המבוקר והגדרתו העצמית ("זה לא סרט. זה לא קולנוע"). מכאן שהתלהמות היא פעולה ביקורתית קיצונית שנועדה להרחיק את הדובר מהאובייקט המבוקר, המשתמשת בסגנון מוגזם הנובע מרגש, במקרה הנוכחי של זלזול ופגיעה, ומבטלת את תפיסתו העצמית של המבוקר. יתר על כן, התלהמות מציבה את המתלהם כמתנגד בצורה ישירה ובוטת למושא הביקורת שלו.

בעוד בדוגמה הנוכחית הדובר מודה שהוא **מתלהם**, זהו לרוב אינו המקרה. בדרך כלל המאפיינים של התלהמות משמשים לתיאור הצד השני, כשדובר צובע את הזולת כמתלהם, כלומר משתמש בסגנון קיצוני ומוגזם המבוסס על רגש, ולכן עדיף לנתק את המגע איתו מבלי להגיב לתוכן הביקורת. ייתור הצורך בתגובה לתוכן המסר, בשל היותו מתלהם, מאפיין את ההתלהמות כמילת מפתח לתקשורת במרחב הציבורי ובייחוד בשיח הפוליטי.

הדוגמה הבאה מציגה שימוש ב"התלהמות" בשיח הפוליטי. גם כאן ההקשר הוא ביקורתי. היא לקוחה מהאירוע שבמהלכו פוטר סגן שר הביטחון דני דנון בגלל ביקורתו נגד ראש הממשלה דאז, בנימין נתניהו. כך נומקה ההחלטה:

2. פיתורי סגן השר דנון, 16.07.2014⁷

גורמים בסיעת הליכוד גיבו את ההחלטה ואמרו ש"דני חצה את הקווים האדומים בהתלהמות שלו היום נגד ראש הממשלה, ולכן הוא לא הותר לבנימין נתניהו ברירה. הוא תקף אותו כמו איש אופוזיציה".

ההתלהמות של סגן השר מוצגת כפעולה שהובילה לפיטוריו. היא מתארת את סגנונו של דנון ואת אופן דיבורו, ומתייחסת לשיח קיצוני של חציית "קווים אדומים", מטפורה לעמדה קיצונית וחרפה. המושג של שיח **מתלהם** משמש לתיאור מעבר של עמית של ראש הממשלה לעמדת יריבות, הצטרפות לאופוזיציה. מכאן **שהתלהמות** מתארת שיח ביקורתי קיצוני, שמפלג בין המתלהם למושאי הביקורת שלו. התגובה **להתלהמות** היא פעולה חוץ-לשונית מוסדית של פיטורין. הטענה שהתוקף הוא איש אופוזיציה שוללת את תפיסתו העצמית כחבר בקואליציה, כלומר מבטלת טענה של המותקף ביחס לעצמו. אתייחס לתגובה החוץ-לשונית **להתלהמות** בהמשך המאמר.

במקרה הנוכחי, כיוון שהמושג **התלהמות** התייחס לשיח פוליטי, אנחנו יכולים לבחון אם ישנם בדבריו של סגן השר מאפיינים שאפשר להגדירם "התלהמות". הדברים נאמרו במהלך מבצע צבאי ישראלי ברצועת עזה. דנון מתח ביקורת על המגעים להפסקת המבצע, במילים שסוקרו כך:

3. דברי סגן השר דנון, 15.07.2014⁸

סגן שר הביטחון, דני דנון, אמר הלילה (יום ג') כי "הסכמה של ראש הממשלה להפסקת אש עכשיו תהווה סטירת לחי לכל תושבי ישראל ובעיקר לתושבי הדרום, שהיו מוכנים לשלם מחיר כבד תמורת הישגים משמעותיים ביותר מול החמאס. שום קוסמטיקה לא תייפה טעות קשה זו". דנון הוסיף: "אם התוצאה היא חזרה ל'עמוד ענן 2102' ותושבי ישראל סתם סבלו - אז לא עשינו כלום. הפסקת אש צריכה להיות רק לאחר שישאל תשיג הישגים משמעותיים באופן דרמטי וכאלה שימנעו מהחמאס ושאר ארגוני הטרור ברצועת עזה את היכולת לשלוח טילים על אזרחי ישראל".

הטקסט מכיל מרכיבים שאפשר לקרוא להם **מתלהמים**. הוא כולל שפה רגשית, עם כמה שמות תואר ("כבד", "משמעותי", "דרמטי") שריבויים הופכם למוגזמים ("הישגים משמעותיים באופן דרמטי"). שמות התואר הללו מלווים במטפורות

המתייחסות לגוף ולכן טעונות כמו "סטירת לחי" ו"שום קוסמטיקה לא תיפה טעות קשה זו". ההודעה רוויה בעודפות וכמעט חוזרת על עצמה - התוספת (לאחר "הוסיף דנון") דומה להודעה שלפני התוספת. הטקסט כולל שפה מפלגת המתמקדת בישראל מול האויב שלה, החמאס. בשפה מפצלת זו, סגן השר מדבר בשם הישראלים ("כל תושבי ישראל" ו"אזרחי ישראל"). השפה המפלגת מאפשרת לדנון להאשים במרומז את ראש הממשלה בכניעה לאויב, בניגוד לאינטרסים הישראליים. כך, השיח שנוצר במסר של דבריו של סגן השר מתקרב להאשמה בבגידה, ושולל את תפיסתו העצמית של ראש הממשלה כנציג ישראל. המסר גם כולל ציפיות מוקצנות: הממסד הפוליטי והממסד הצבאי בישראל מתקשים מאוד ליצור מצב שבו אף ארגון "טרור" לא יוכל לשגר טילים לעבר אזרחי ישראל.

אפשר לכנות את המסר הזה **התלהמות** בשל הביקורת הקיצונית שבו, המפרידה בין הדובר ובין מושא הביקורת, השפה הרגשית והרגשנית, שלילת התפיסה העצמית של המבוקר, ההגזמות שבו ומטרותיו הלא סבירות. דנון מפר את עקרון שיתוף הפעולה שאותו ניסח גרייס (Grice, 1975) באמצעות מערכת כללים להתנהלות תקינה של שיחה. הוא מפר את כלל הכמות של גרייס באומרו יותר מדי; את כלל האופן בכך שהוא מדבר בצורה קיצונית; ואת כלל האכזות, שכן הוא מציב מטרה לא מציאותית, ומכאן שהוא אומר משהו שידוע לו שאינו סביר. הפרת כללים אלה והמאפיינים האחרים של המסר של דנון מאפשרים למתנגדי המסר לכנותו **התלהמות**.

משני הטקסטים שתויגו בתור **התלהמות** עולה שה**התלהמות** מתארת שיח ביקורתי קיצוני ומוגזם המפריד בין הדובר למבוקר ומבטא רגש חריף ושולל רגש חריף אחר כמו גם את תפיסתו העצמית של האחר. עם זאת, הטקסט של סגן השר מכונה "התלהמות" מסיבות פוליטיות, כדי להצדיק את החלטת ראש הממשלה לפטרו. למרות שהפעולה הפוליטית של תיוג המסר הזה כ"התלהמות" מכוננת, הציבור הישראלי היה מתקשה לקבל תיוג זה לולא זיהה בדבריו של דנון את המאפיינים המקובלים בתרבות כשייכים להתלהמות.

איזו יחידת דיבור מגדירה מילת המפתח "התלהמות"? התלהמות מייצגת מסר תקשורתי עם פעולת ביקורת קיצונית ורגשית ועם סגנון רגשני ומוגזם, הן בצורה הן בתוכן, שגובל בחוסר שליטה, המפריד בין הדובר ובין מושא הביקורת ושולל את תפיסתו העצמית של המבוקר. צורת תקשורת זאת יוצרת עוינות כלפי אדם מסוים בנוגע לנושאים שהם לרוב ציבוריים. מסרים המוגדרים התלהמות כוללים בתוכם מרכיב ביקורתי, אך מרכיב זה מבוסס על רגשות ולא על היגיון או טיעון, והביקורת נתפסת ככזאת שמטרתה להפריד בין הדובר למבוקר ולא ליצור דיון ביניהם, בייחוד

כשיש בה אלמנט המבטל את האחר ואת טענתו ביחס לעצמו (סרט אינו סרט, סגן שר עבר לאופוזיציה). ביטול האחר ותפיסתו העצמית מבטל אפילו את היכולת להתייחס אליו, שכן הוא אינו עצמו ואינו מה שהוא טוען לגבי עצמו. כאשר השיח מוגדר בידי אחרים התלהמות, הגדרה זאת מייתרת את הצורך להגיב לביקורת וכמעט מבטלת את מי שהביע את המסר הראשוני. במקום זאת, המוקד מועבר לאפיון המבע התקשורתי והופך כל מענה מילולי ענייני לבלתי אפשרי ובלתי נחוץ. ההתלהמות צובעת את המתלהם כמי שאינו בר־שיח בגלל קיצוניותו, ומבטלת את הגדרתו העצמית ואת מיצובו בזירה הציבורית. כפי שראינו בדוגמה לעיל, אפשר להפוך את השימוש במונח המטא־לשוני לתכסים אסטרטגי. לפיכך, בהגדרת הדיבור **התלהמות**, הצד המגדיר את המסר נוקט כלפיו עמדה שלילית, אך משתמש ברכיבים הכלולים במסר כדי להתעלם מהביקורת המועברת בו ולתייג את המוען בתור קיצוני שאינו ראוי לתגובה. מכאן **שהתלהמות** יוצרת דפוס של חוסר שיתוף פעולה בין המשתתפים בתהליך התקשורתי, מאיינת את הצורך בשיח משותף, ומפצלת ומפרידה ביניהם כמעט תוך שלילה הדדית של קיום שני הצדדים כבני־שיח.

יש הטוענים שהשיח הישראלי כולו הפך למתלהם. מאמר המערכת הבא מציג עמדה כזאת. הרקע שלו הוא פרשת אזריה.⁹ שיח זה יצר חלוקה בין "העם" מחד גיסא לבין צה"ל - הנתפס בדרך כלל בתור סמל העם הישראלי - והפיקוד העליון שלו מאידך גיסא. כך כתב עורך *TheMarker* על הפרשה:

4. סמי פרץ על פרשת אזריה, 06.01.2017¹⁰

היסטוריונים של צה"ל יאמרו בוודאי שזאת נקודת חיכוך ומתח שמלווה את צה"ל מיום הקמתו ובצדק, אבל פרשת אלאור אזריה תפסה אותו בעידן שונה לגמרי. לא של חילוקי דעות מקצועיים לגיטימיים, אלא של **התלהמות והתבהמות** של פוליטיקאים, של חלל מנהיגות, של **התפרקות הממלכתיות** ושל **פופוליזם** חסר אחריות שמתחיל בפוליטיקאים ויורד לאזרחים, כשהוא מקבל בדרך עוד ועוד שכבות של **הקצנה ואלימות מילולית בלתי־נסבלת**.

סמי פרץ מתאר בקטע זה את השיח הישראלי בנושא פרשת אזריה. הוא מאשים את הפוליטיקאים ב"התלהמות והתבהמות" כדי לבטא את השקפותיו על השיח שיוצרים הפוליטיקאים: שיח קיצוני, חסר שליטה ורווי אלימות מילולית. יתרה מכך, התיאור כולו מסביר מה משמעותן של ההתלהמות וההתבהמות המתוארות: התמוטטות של נורמות משותפות, חוסר מנהיגות, קיצוניות מילולית בלתי נסבלת. החיבור בין התלהמות להתבהמות קשור למה שבורק תיאר כמשמעות הג'ינגל של המילה (Burke, 1966) בחרזיה בין שתי מילים אלה. כיוון שהן נשמעות דומות, הן יוצרות ערך פואטי

(במשמעות שהגדיר יאקובסון [Jakobson, 1981]), ומהוות צירוף שגור, קולוקציה. השילוב בין שתי המילים מקצין את שתייהן ומתאר חברה שמאבדת רכיבים אנושיים כחלק מההתלהמות שבה, או כזו שמבטלת את אנושיותם של חבריה. בדוגמה זו שוב אנו רואים שהתלהמות קשורה לביקורת המלווה שיח קיצוני מוגזם ואליס, קרוב לחוסר שליטה, המפגל ומבטל את הטענה של האחר לגבי זהותו העצמית, במקרה זה כבן אדם, ולכן ההתבהמות. הביקורת הקיצונית קשורה להתפרקות חברתית המתרחשת בכל רובדי החברה. הניגוד בין התלהמות להתפרקות הממלכתיות מקשר בין התלהמות לבין תהליכים חברתיים קודמים, כפי שאתאר בסעיף הבא.

התלהמות ומילות מפתח אחרות

מחקרים קודמים תיארו מספר מילות מפתח ישראליות. מילת מפתח אחת שקשורה קשר הדוק להתלהמות היא טוקבק. מילת מפתח זו מתארת את התגובות באינטרנט כזירה תקשורתית שבה הטון הוא תוקפני ומטרתו יצירת זהות פוליטית מובחנת כנגד העמדה הפוליטית האחרת. כפי שהראינו (Dori-Hacohen & Shavit, 2013; ראו גם: דורי-הכהן, 2016), בטוקבק לא נוצר דיון פוליטי ובמקומו ישנם חילופי עלבונות על בסיס זהות מחנאית. מילת מפתח זו הפכה למילה המתארת התנהגות תקשורתית קיצונית וסגנון תוקפני, כאשר "לטקבק" ו"טוקבקיסט" הפכו גם הן למילים תקניות בעברית. **התלהמות** מגדירה שיח היוצר את אותו דפוס תקשורת: תוקפני, קיצוני, מוגזם, וכזה שאינו מצריך הפרכה. השילוב בין מילים אלה, **טוקבק ותלהמות**, מדגים כיצד המשמעות של שתייהן משולבת בדפוס התקשורת הישראלית ובאחת הזירות שלה: זירת ה**טוקבק** מבוססת על שיח **מתלהם**. השילוב בין שתי המילים, וכן כל אחת מהן בנפרד, מובילים למילות מפתח שמתארות תרבות דמוקרטית לא מתפקדת, שבה - במקום דיון דמוקרטי הפתוח לכול, ובעיקר פתוח לחילופי דעות - מתקיים דיון סגור, שבו כל צד מציג את עמדתו ומבטל את עמדת הצד היריב מבלי להתייחס לעמדותיו.

בדומה לכך, שני המונחים, **טוקבק והתלהמות**, מתקשרים למילת המפתח **כסח**. כפי שתיארה כתריאל (Katriel, 1986, 2004), החברה הישראלית הפכה מחברה המבוססת על הדוגרי, עם אתוס הסולידריות, ה"ממלכתיות" בטקסט של פרץ (2017) לעיל (דוגמה 4) והביקורתיות של חברים בה כלפי אחרים, לחברה מפוצלת שאפשר לטעון שהיא חסרת גיבוש. היחלשות הדוגרי הובילה לעליית ה"כסח" (כתריאל, 1999), שהגבירה את הביקורת והתוקפנות של הדוגרי, מבלי לשמור על הסולידריות שהייתה בבסיסו. לפיכך, לדברי כתריאל, מילת המפתח **כסח** מתארת יחסים חברתיים אלימים המסומנים במטפורה של קרב אגרוף. ואכן, מאמר המערכת הנזכר לעיל מתייחס ל"אלימות מילולית בלתי נסבלת", שהיא כסח, ותיאור זה משותף ל"התלהמות

והתבהמות". בדומה לכך, פרץ קושר את ההתלהמות וההתבהמות עם הידלדלות שיח הממלכתיות. לדעת נוי (Noy, 2015) שיח הממלכתיות הוא שיח של רשמיות וסבירות, ומכאן שה**התלהמות**, המתארת שיח בלתי סביר, מנוגדת לממלכתיות.

התלהמות כסגנון דיבור חולקת עם כסח את התוקפנות; עם זאת, בכסח ובהתלהמות, כמו בסגנון הדוגרי, המיקוד הוא בדובר עצמו. הדוגרי היה סגנון הממוקד בדובר שהתבסס על עמדות, טיעונים וביטוי דעות. התלהמות גם היא סגנון המתמקד בדובר, אבל היא בנויה על רגשות והבעתיות. התלהמות אינה מרמזת על עמדה מבוססת אלא על גודש לשוני והפרזה סגנונית, ועל קיצוניות בעמדה, בשפה ובהבעת הרגש. בעוד ה**דוגרי** יוצר שיתוף בין הדוברים, כסח ובייחוד התלהמות יוצרים ומסמנים ניתוק בין המשתתפים. יתר על כן, בהתלהמות יש ממד של שלילת האחר וטענתו ביחס לעצמו. שלילה זאת ודאי שלא הייתה קיימת ב**דוגרי**, ואפילו ה**כסח** היה מאבק בין משתתפים הרואים זה בזה בני אדם. כמו כן, ב**דוגרי** הייתה חשיבות לעולם החוץ-לשוני ולתוכן הביקורת. הביקורת נחלשה ב**כסח**, וחשיבותה נעלמה ב**התלהמות**, שכן היא מבוטלת כלא רלוונטית. מכאן שבדוגרי ערך האמת והכנות שבביקורת היו מרכזיים לתהליך החברתי והתקשורתי, בעוד בהתלהמות מרכיבים אלה שוליים.

ישנו הבדל מרכזי בין מילות מפתח אלה. דוגרי היא מילת מפתח המתארת יחסים בין-אישיים ויוצרת טקס באינטראקציה ישירה בין המשתתפים בשיחה. בדומה לכך, מסיבת קיטורים (כתריאל, 1999) מתרחשת במפגשים חברתיים בימי שישי בערב. הכסח נמצא במישור הבין-אישי, ויכול להתרחב ליחסים בשדה הציבורי. לעומת מילים אלה, שמקורן ביחסים בין-אישיים, ה**התלהמות** ו**טוקבק** הן מילות מפתח שנוגעות ליחסים חברתיים בשדה הציבורי, ומופיעות לרוב כתיגו שלילי של אחרים. הבדל זה יכול להסביר את התפיסה החיובית של דיבור דוגרי, שכן הדובר מתייחס לדברי עצמו, לעומת התפיסה השלילית בהתלהמות, שבאמצעותה פוסל הדובר את דברי זולתו.

אפשר להבחין בין התיאור במישור הבין-אישי למישור הציבורי גם ביחס לצמד מילים אחרות המתארות דפוסי שיח ישראלי בין-אישי - "להשתפך" ו"לחפור". **להשתפך** או **לשפוך** מתאר דיבור מתמשך, בדרך כלל ארוך מדי, על נקודה ספציפית. **לחפור** מתאר דיבור המתמקד בהגזמה בנקודה מסוימת. ה**התלהמות** מתחברת לשני מונחים אלה, שכן גם היא מתארת שיח שיש בו הגזמה. אולם, מילים אלה נבדלות מהתלהמות בכך שהן מסמנות עומק. ב**לשפוך** ישנו ממד רגשי אולם היא נעדרת תוקפנות, ו**לחפור** יכולה לציין הגזמה אך גם היא חסרה את הקיצוניות והתוקפנות שהתלהמות מעבירה. אומנם, שתי מילים אלו רומזות לרצון ליצור נתק בין הדוברים, או לחלופין לקצר את משך התקשורת ביניהם - למשל, המשפט "מה אתה חופר?" נועד להפסיק את הדיבור

של השותף - אולם בניגוד ל**התלהמות**, אף אחת מהן אינה מובילה לנתק עוין בין השותפים.

לפיכך, **התלהמות** קשורה קשר הדוק לתהליכים החברתיים של התרחקות מסולידריות חברתית לעבר חברה מפוצלת או מפוררת, **מדוגרי לכסח**, **מגיבוש** וממלכתיות לפיצול והתפרקות. היא מתחברת גם להתרחבות היחסים החברתיים מכאלה שמעוגנים ביחסים בין-אישיים ישירים לכאלה שמעגנים שיח המתקיים ברמה הציבורית בלבד. **התלהמות** מתייגת את השיח של האחר כשיח כסח, שאינו מצריך תגובה ואינו ראוי לאחת. התיג התלהמות אינו קשור לצד פוליטי מסוים, אלא נועד לבטל את הביקורת של הדובר ללא קשר לשיוכו. המונח **התלהמות** מתייחס לכלכלת הדיבור הישראלית של דפוסי תקשורת חסרי הקשבה וכבוד - מרכיבים נדרשים לשיח ציבורי מתפקד - ואף משחזר אותם (וראו טענתי הדומה ביחס ל**טוקבק**: דורי-הכהן, 2016). **התלהמות** מגדירה עמדה ציבורית ביקורתית רגשית, מוגזמת, קיצונית ובלתי סבירה, שאינה דורשת דיון ואינה מובילה לחילופי דעות דמוקרטיים, שכן היא כמעט מבטלת את קיומו של האחר כאדם. בשל המאפיינים האלה, ההתלהמות נותרת מילה המתארת שיח ושייכת לעולם השיח - מונח מטא-לשוני, במילותיו של יאקובסון (Jakobson, 1981) - אולם ייתכן שתיאור זה אינו מדויק, כפי שאראה בסעיף הבא.

התלהמות ואלימות

לפי האפיון לעיל, מילת המפתח **התלהמות** היא מרכיב בתיאור העצמי של החברה הישראלית ביחס לדפוסי התקשורת שלה. מכאן שהתלהמות היא מטא-לשונית ומשוויכת לעולם השיח, כפי שמראה הדוגמה הבאה.

5. שיח פוגעני והתלהמות, 1101.07.2018

שבוע שעבר נחשפנו לשיח פוגעני והתלהמות ברשת בתגובות על מצעד הגאווה והסובלנות. מילים שנורו כמו חצים, יד קלה על המקלדת ואמירות שאין להן מקום בחברה הישראלית ובעירנו. כולנו בני אדם, כולנו מרגישים וכולנו נפגעים באותה מידה. בואו נשים לזה סוף. בואו נשנה את השיח.

הודעה זו מטעם עיריית ראשון לציון מדגישה שהתלהמות היא חלק מהשיח. ההודעה מתארת מילים כנשק, באמצעות מספורת מלחמה, ומציירת את חילופי הדברים שהיו בתור קיצוניים ומזיקים. גם כאן אפשר לראות שמילת המפתח **התלהמות** מתארת שיח, מילים, הראוי לגינוי בגלל קיצוניותו ובגלל הנזקים שהוא גורם, תוך השוואתו לנשק במידת ההרס והשליטיות שלו. המתלהמים אינם רואים באחרים "בני אדם". זהו ביטוי

נוסף לרעיון ההתבהמות, שדנתי בו בדוגמה ממאמרו של פרץ (2017) לעיל, ושילית קיומו של האחר כשווה לדובר. ההודעה מגנה סוג תקשורת זה וטוענת שהוא פוגע ברגשות. ההודעה מסתיימת בקריאה לשינוי השיח (על "שינוי שיח", ראו: Katriel & Livio, 2018). מכאן, כמו שטענתי לעיל, **שהתלהמות** היא חלק מהשיח, מתארת אותו ומתייחסת למלים הנאמרות, ואינה נתפסת כפעולה פיזית חוץ-שיחתית.

אולם, כאשר בוחנים את השימושים הנעשים במונח, בייחוד כאשר הוא משולב עם אלימות, ניכר קשר בין שתי המילים. תחילה נבדוק את הטקסט של ראש הממשלה לשעבר, בנימין נתניהו, ממנו נלקחה הכותרת למאמר זה.

6. ראש המחשלה לשעבר נתניהו בסרטון לתוכניו, 27.11.2019

יש לי בקשה אחת: חשוב לנהוג באחריות, במסגרת החוק, ללא התלהמות וללא אלימות.¹²

דוגמה זו מחברת בין אלימות להתלהמות. בדומה למילים שהוזכרו לעיל, התבהמות והתלהמות, הסימות של שתי מילים אלה זהה, דבר היוצר דמיון ביניהן ומשמעות ג'ינגלית. יתר על כן, כפי שהציע אחד מקוראי המאמר, ההיחלשות בהגיית h בעברית מקרבת עוד יותר את "איתלאמות" לאלימות בשפה המדוברת. בדוגמה הנוכחית, השימוש במילים אלה מנגיד אותן לאחריות ולפעולה במסגרת החוק. ההנגדה בינן לבין אחריות וחוק מדגימה שוב שהתלהמות נחשבת קיצונית. אי שמירה על החוק היא חלק מתהליך של התפרצות חברתית. חיבור זה בין אלימות להתלהמות מראה שתופעות אלה אינן זהות, אחרת לא היה צורך לחברן. רכיב הקיצוניות הוא אולי המאפיין המחבר בין שתיהן. קשר זה מופיע בדוגמאות שבהן משמעותה של ההתלהמות אינה מוגבלת לשיח עצמו וכוללת גם מרכיבים פיזיים ממש. מקצת הדוגמאות מגיעות מעולם הספורט, למשל בסיקור הבא.

7. התלהמות במכבי חיפה, 16.05.2010¹³

בעקבות ההעמדה לדין, נשיא מכבי חיפה, יעקב שחר, פנה לאוהדים בבקשה לשמור על רוח ספורט והגינות ולהפסיק לאלתר כל גילויי אלימות והתלהמות שאינן תואמות את רוח המועדון.

כמו בדוגמה הקודמת, אנו רואים שהמילים **התלהמות** ואלימות מופיעות יחדיו ואת שתיהן הדובר תופס כשליליות. גם כאן, שתיהן מנוגדות להגינות, קרי לקשרים חברתיים מועילים ומוסדרים. אולם לפי ההקשר, נראה כי **ההתלהמות** שאליה מתייחס

נשיא קבוצת הכדורגל מכבי חיפה אינה מתרחשת בעולם השיח בלבד: בשימוש במילה יש עמימות, והיא עשויה להתייחס גם לאלימות פיזית או לפעולות חוץ-לשוניות הדומות לאלימות פיזית, ובוודאי להתנהגות לא תקינה של אוהדים, שאינה דווקא שיח ביקורתי. ייתכן שההתלהמות מתייחסת למרכיב הקיצוני והרגשני בממד הפיזי של התקשורת, כלומר לשימוש מוגזם בגוף, בידיים, ואפילו בקול (צעקות, התפרעות), כחלק מההגזמה ברכיבים הפרה-לשוניים של התקשורת. החיבור בין אלימות להתלהמות גורם להתקרבות במשמעות בין השתיים לא רק בכדורגל ובפוליטיקה, כשהקיצוניות בביצוע הפרה-לשוני של התקשורת בדוגמה זו - שייתכן שמסומן בתור התלהמות - מתקרב להגדרה של אלימות פיזית. הדוגמה הבאה לקוחה מדיון בפורום חרדי, הכולל השוואה למשחק כדורגל.

8. אלימות והתלהמות, 4.11.2014¹⁴

נפשיהודי	האם אנחנו שונים מאוהדי כדורגל ? אמש במשחק כדורגל התפרץ אוהד למגרש והכה את א' השחקנים של הקבוצה היריבה. מעשה חמור על פי כל קנה מידה. אלימות היא תופעה שיש לעקור אותה מן השורש. ואז החלו לעלות בי הרהורים. האם אנחנו שונים ? להכות ת"ח רק בגלל שהוא תומך במנהיג תורני אחר. פרובוקציות מכוונות בתוככי היכלי הקודש (ע"ע פונוביז') מעשים אשר לא יעשו רק בגלל שהשני לא חושב כמוני או מעריך דמות תורנית אחרת להבדיל אלף אלפי הבדלות מאותו אוהד שחובב קבוצת כדורגל שונה. במה אנחנו שונים ?
תם_יושב	הרוב הגדול של הציבור מגנה וסולד מכל סוג של אלימות והתלהמות. אם כי לצערי, ההשוואה לאוהדי כדורגל, נכונה.

הכותב הראשון מתייחס לאלימות ומתאר חילופי מהלומות בין אוהדי כדורגל. הוא מגנה את האלימות במשחקי הכדורגל ואז גוזר גזירה שווה בין משחקי הכדורגל לנעשה בעולם התורני, כשהוא מתאר מקרה שבו תלמיד חכם הוכה בגלל מאבקים בין רבנים. מכך משתמע כי התופעות האלה נפוצות בקרב כל קבוצות האוכלוסייה בחברה הישראלית, מעולם הכדורגל ועד עולם לימוד התורה, בדומה לטענתו של

פרץ בדוגמה לעיל. המגיב השני לשאלה זאת קושר בין אלימות ל**התלהמות**, ומדגיש שרוב הציבור מתנגד למעשים אלה. אולם, הוא מסכים עם הכותב הראשון שהתופעות המתרחשות במשחקי כדורגל, קרי האלימות וה**התלהמות**, מתרחשות גם בחברה החרדית. גם בטקסטים אלה ניכר שהיחס ל**התלהמות** דומה ליחס לאלימות, והשימוש במונח התלהמות אינו מתייחד לתיאור של תופעות המתרחשות בשדה השיח בלבד, אלא נכרך גם בתיאור דפוסי תקשורת פיזיים.

ההרחבה של "התלהמות" כך שאינה משמשת רק להיבטים לשוניים, אלא כוללת גם היבטים פרה-לשוניים לא מילוליים, מופיעה גם במסמכים רשמיים של המדינה. למשל, בכתבה בעיתון **הארץ** מצוטט חוזר של משרד החינוך, המנסה להסביר את בעיות האלימות בבתי ספר ולטפל בהן, ורואה בהתלהמות בעיה חמורה.

9. סיקור דו"ח משרד החינוך, הארץ 15.12.2008

דרגת החומרה הראשונה כוללת אלימות מילולית - איום, לעג על רקע גזעני, פגיעה בהורים, אחר - בפעם הראשונה או מקרה חד פעמי של אלימות פיזית, כמו בעיטה, צביטה או סטירה. בדרגה השנייה נכללים מקרים חוזרים של אלימות מילולית אך גם חרם, הפצת שמועות באינטרנט או אלימות פיזית מתמשכת ובריונות, ואילו הדרגה השלישית - המפורטת והרחבה מכולן - כוללת תקיפה גופנית המסתיימת בנפגעים, השחתת רכוש, אלימות הנעשית בהשפעת סמים ואלכוהול. בנוסף, בקטגוריה זו נכללות גם גביית דמי חסות, נשיאת מכשירים מסוכנים, פגיעה באמצעות האינטרנט, שימוש בטלפון סלולרי לצילום בזמן השיעור או שימוש לרעה בצילומים של תלמידים ומורים וכן "נוכחות באירוע אלימות חמור תוך כדי עידוד והתלהמות".

הסיקור בעיתון מתאר את הדרגות השונות של עבירות אלימות במערכת החינוך ואת התגובה שהן דורשות. הדרגה הראשונה והקלה מכולן כוללת אלימות מילולית וגם אלימות פיזית חד-פעמית. אולם **התלהמות** אינה חלק מהדרגה הזאת, ומהטקסט עולה שהיא אינה משויכת לאלימות המילולית. **התלהמות**, המוזכרת בציטוט ישיר מהדו"ח, נכללת בדרגת האלימות החמורה ביותר, הדרגה השלישית. נראה ששייכה לדרגת האלימות החמורה ביותר שהגדיר משרד החינוך לא משאיר אותה רק בשדה השיח, שכן אם כך היה היא הייתה דומה ל"אלימות מילולית". לכן, משמעותה כאן היא פרה-לשונית וקשורה לקיצוניות ביחס להיבטים פיזיים של צורת התקשורת בין צדדים העונים זה את זה. העיונות שבה**התלהמות** נשמרת לקשרים החברתיים, והקיצוניות - לאופן ביצוע ההליך התקשורתי.

הדוגמאות בחלק זה מצביעות על תופעה שלא צפיתי בתחילה. במאמר קודם ובתחילת מאמר זה עסקתי במילת המפתח **התלהמות** כמתארת את דפוס השיח הישראלי. ראיתי בה מילת מפתח המתייחסת לתחום הלשוני ומתקיימת במסגרתו, ולא חשבתי שהיא מתארת או מסמנת ממד פיזי בתקשורת. אולם, הדוגמאות האחרונות מראות שה**תלהמות** משתלבת בעיניות פרה-לשונית מבחינת קיצוניות התקשורת שבה. בכך דומה ה**התלהמות לכסח**, כפי שתיארה כתיאל (1999). היא הדגישה שה**כסח** יכול להיות פיזי, אולם לרוב הוא מצביע על דפוס שיח (עמ' 214).

אפשר להציע כמה הסברים למשמעות של המילה **התלהמות** מעבר למישור השיח. ראשית, ייתכן שהמשמעות החוץ-לשונית המקורית של השורש נשמרה בו גם אם לא הייתה גלויה: השרש לה"מ קרוב למדי לשורש ה"ל"מ, ומכאן שהסבר אפשרי אחד להרחבת המשמעות הוא הקשר בין התלהמות למהלומות, כלומר מכות פיזיות. שנית, השימוש ב"אלימות והתלהמות" כצמד מסביר גם הוא את הרחבת המשמעות. השילוב צובע את משמעותה של ה**התלהמות** בחלקים ממשמעות האלימות. אפשר ששימוש זה נשען גם על הדמיון בין שתי המילים. המסמך של משרד החינוך, בדוגמה שלעיל, מבחין גם בין "אלימות מילולית" ל"אלימות" ו"התלהמות", ובכך מדגים את הקשר בין ה**התלהמות** לאלימות חוץ-מילולית. חיבור זה או הפרדה זו בין "אלימות", "אלימות מילולית" ו"התלהמות" יכול לשמש הסבר להרחבת המשמעות ולקשר בין המילים. אם כן, ייתכן שהתלהמות נראתה תחילה שוות ערך ל"אלימות מילולית",¹⁶ אולם אפשר שהתקרבה ל"אלימות" ללא ה"מילולית".

הסבר רביעי לחיבור בין ה**התלהמות** לאלימות פרה-לשונית הוא הרחבת האלימות והשימוש בה בחברה הישראלית. כלומר, המילה התלהמות משתלבת במציאות של שימוש גובר באלימות, כיוון שהחברה זקוקה למילים רבות יותר לתיאור דפוסי תקשורת פיזיים הקרובים לאלימות, הן בתחום השיח והן מחוצה לו. הסבר זה הופך את התלהמות למילה קרובה לאלימות ומטשטש את הייחודיות שלה בתחום השיח. אולם, רוב השימושים ב**התלהמות** מתייחסים לתחום השיח והמרחב הציבורי, כפי שמראה הדוגמה הבאה.

התלהמות במרחב הציבורי

הכתבה על מדיניות משרד החינוך כלפי אלימות והתלהמות מעידה שגורמי ממשל מתייחסים לנוזקים שבהתלהמות. אולם, בעוד משרד החינוך מציב את ההתלהמות לצד אלימות פיזית, מסמך רשמי אחר של מדינת ישראל קושר אותה לנקודת המוצא של מאמר זה - המרחב הציבורי. הציטוט שלהלן מעיד שהתלהמות הפכה להיות חלק

ממדיניות המיסוי בישראל, עד כמה שמשפט זה נשמע מוזר. הוא לקוח מתוך דו"ח הוועדה לקביעת מוסד ציבורי לעניין סעיף 64 לפקודת מס הכנסה.

10. דו"ח ועדת פריש, מאי 2014¹⁷

הוועדה סברה כי על מנת שחברה אזרחית אכן תשמש מנוף לחיזוקה של הדמוקרטיה הישראלית וליצירתו של הון חברתי עליה להיות מוגנת בכללי משחק שוויוניים ומכבדים, לאפשר למגוון של דעות וזרמים לבוא לידי ביטוי, לפעול באופן שאינו מעודד שנאה והתלהמות (כלפי ארגונים אחרים, כלפי קבוצות אוכלוסייה שונות וכלפי מוסדות המדינה) לפעול למען הציבור באופן מיטבי ואתי, להתנהל באחריות ובשקיפות מלאה, בניקיון כפיים ובהתאם לדין החל עליהם. השתתפות המדינה בחלוקת כספי ציבור לארגוני המגזר השלישי בדרך של הכרה במוסד ציבורי לפי סעיף 46 הינה ביטוי מעשי, בין השאר, להכרה ולחשיבות שרואה המדינה בחלקו של האזרח ובתפקידם של ארגוני המגזר האזרחי לחיזוק הדמוקרטיה (עמ' 23).

הדו"ח נועד להסדיר כללים להכרה בעמותות לצורכי מס. אולם, הפסקה שלעיל חושפת את הרעיונות שבבסיס הדו"ח ואת תפיסותיו ביחס לדמוקרטיה הישראלית ולחשיבות העמותות והחברה האזרחית בהן. מכאן שהדו"ח מדגים את רעיון המרחב הציבורי ואת הצורך בדיון ציבורי בחברה דמוקרטית. הוועדה מציינת את התכונות הרצויות במרחב הציבורי, הכוללות שוויון, כללי משחק מכבדים ופתיחות לדעות שונות. מרכיבים אלה מהדהדים את המרחב הציבורי כפי שהמשיג אותו הברמס (Habermas, 1989). לעומתם מציבה הוועדה שנאה ו"התלהמות", ומפרטת בסוגריים כלפי מי ההתלהמות והשנאה עלולות להיות מופנות. הוועדה רואה בהקלות במיסוי ביטוי להשתתפות המדינה במגזר השלישי ולתרומה לדמוקרטיה. אם כן, על פי ועדת פריש התלהמות מנוגדת לדמוקרטיה ומחלישה את השיח הדמוקרטי במרחב הציבורי. התלהמות קשורה לשנאה ולהתנגדות של ארגונים מסוימים לאחרים, ומכאן שיתכן כי היא מובילה לפיצול ופילוג. כלומר, לדעת הוועדה, וכפי שנטען בתחילת המאמר, התלהמות קשורה לשיח קיצוני שאינו דמוקרטי.

כעת נחבר בין התלהמות לשיח דמוקרטי וליכולת של חברה לייצר שיח כזה. הוועדה מציגה את התפיסה האידיאלית של המרחב הציבורי כפי שהגדיר אותו הברמס: פתוח, שוויוני, מקבל מגוון קולות, עם כללי משחק הוגנים ופתיחות. התלהמות קשורה יותר לביקורת על מושג זה ולהתפתחויות התאורטיות שחלו בנוגע אליו. מוף (Mouffe, 2000) טוענת שהברמס הדגיש יתר על המידה את הקונצנזוס שבמרחב הציבורי, ומבהירה שחברה דמוקרטית צריכה להכיל חילוקי דעות שלא מובילים בהכרח להסכמות אלא דווקא מסתיימים בפשרות. לדעתה, המרחב הציבורי הרצוי יהיה

מבוסס על "עימותיות" (agonism), בניגוד למרחב ציבורי המושתת על עוינות/אויבות (antagonism). מוף מבחירה שבמרחב ציבורי עימותי הצדדים מכירים זה בזה, רואים באחר חלק מאותה חברה, יודעים שעליהם לשתף פעולה, וחילוקי הדעות מבוססים על תחושת אחדות חברתית. זאת בניגוד למרחב הציבורי של עוינות/אויבות, שבו כל צד רואה בצד השני אויב שצריך להשמיד (Mouffe, 2000, p. 102), ולכן לא מתקיים בו דיון אמיתי ופתוח. **התלהמות** היא מונח שמתאר מרחב ציבורי של אויבות, בו כל דובר מאשים את הצד השני בקיצוניות, אינו פתוח לשמוע את דעותיו, פוסל אותן בגלל הסגנון ולעיתים אף שולל את עצם קיומו ואת הגדרתו העצמית של הזולת, ולכן לא מתקיים בו דיון תוכני. ייתכן שבישראל ישנו גם סגנון שיח אחר, סגנון אלטרנטיבי שהיה מתאים למרחב הציבורי העימותי (אגוניסטי), אך אין מילת מפתח המתארת אותו. בארצות הברית, טריסי (Tracy, 2011) הציעה את המונח "עוינות סבירה" לתיאור הדיונים בנושאים שונים בוועדות ציבוריות. ה"עוינות סבירה" דומה לדרישתה של מוף לדיון שבו כל צד מכיר בטיעוני הצד השני ומסכים לקבל אותו כחלק מהדיון. המשתתפים צריכים להראות שעמדתם סבירה, והעוינות מוגבלת באמצעות תנאי ההשתתפות. בדיונים בישראל, כפי שמתארות מילות המפתח **התלהמות** ו**טוקבק**, ישנה עוינות אך הסבירות אינה קיימת. במקום זאת, הצד השני מוצג כקיצוני ורגשני, ולפיכך אינו מצריך תגובה תקשורתית, כפי שמדגימים פיטוריו של סגן השר, לכאורה בעקבות התלהמותו. אין פירוש הדבר שבתרבויות אחרות המרחב הציבורי תואם יותר להמשגות של מוף והברמס, אולם בארצות הברית אין מילת מפתח המתארת דפוס שיח זה, בניגוד להתלהמות בחברה הישראלית.

הדגש על התנגדות, פיצול ושליטת הצד השני כקיצוני ולא מצריך התייחסות, קושר את ההתלהמות למושג "פופוליזם". חמו ועמיתיה (Hamo et al., 2019) תיארו את השימוש במונח "פופוליזם" במרחב הציבורי בישראל. הם הראו שהוא מתייחס לכוונות הדובר שדבריו מתוארים כפופוליזם, ומגדיר אותן כציניות או שקריות. דוברים עשויים להציג את עמדתם כלא פופוליסטית, או להאשים אחרים בפופוליזם. מטרתה של האשמה כזאת, בדומה להאשמה בהתלהמות, היא לבטל את דברי האחר ולהציגם כלא כנים, ולכן לא מצריכים תגובה. אולם בעוד האשמה בפופוליזם מתייחסת לכנות הדובר, האשמה בהתלהמות מתבססת על סגנון, תוך ביטול האחר, ולא על פקפוק בכנותו.

בשונה מפופוליזם, התלהמות אינה כוללת משמעות של חוסר כנות מתוך רצון לזכות באהדת הקהל. בשיח היום־יומי בישראל, "פופוליזם" נקשר למאפיין של פופולריות או עממיות, קרי לפנייה לקהל הרחב, שמקופלת גם במונח התאורטי פופוליזם. התלהמות לוכדת מאפיינים שונים מאלה שאליהם התייחסו חמו ועמיתה במשמעות התאורטית

של הפופוליזם. לדעת לקלו (Lacau, 2005), פופוליזם אינו תנועה פוליטית סטטית הקשורה לצד אחד של הקשת הפוליטית (בימניו, בדרך כלל ימני), אלא סגנון וסוג של שיח. סגנון זה משלב דרישות דמוקרטיות עם מונחים "עממיים" או "פופוליסטיים" כדי להשיג כוח. במצב פופוליסטי, פוליטיקאי, לרוב מהאליטה, משתמש בסגנון הפופוליסטי כדי להבדיל בין אליטה מדומיית לאוכלוסייה מדומיית, ויוצר שיח "אנחנוהם" על בסיס פיצול זה. השיח הפופוליסטי מקצין את הדרישות ואת הקיטוב החברתי ולרוב אין לו משמעות מלבד שילוב הדרישות והקצנתן, אך הוא נרחב יותר מהדרישות עצמן. לכן, לשיטת לקלו, הפופוליזם ריק ממשמעות מהותית. התלהמות, כמילת מפתח לתיאור השיח הישראלי, מדגימה מאפיינים אלה. היא מדגישה סגנון קיצוני, ללא קשר לתוכן של העמדות הקיצוניות, ולכן יכולה להופיע בימין, בשמאל ואפילו בביקורת קולנוע. בקיצוניותה משולבות עמדות שונות, שאינן קשורות בהכרח זו לזו. מטרתה המרכזית היא תיוג של עמדה שאליה מתנגד הדובר, בלי להתייחס לתוכן העמדה. התלהמות מרוקנת את התוכן לטובת שיח מפלג. לפי לקלאו, הפילוג הוא אחד המאפיינים של השיח הפופוליסטי. כפי שאפשר לפסול תנועה בטענה שהיא פופוליסטית, אפשר לפסול מסר בטענה שהוא מתלהם, ובשניהם אין צורך להגיב לתוכן הדרישות ולתוכן המסר.

סיכום: התלהמות כחילת מפתח להתפוררות חברתית

תחום האתנוגרפיה של התקשורת וחקר מילות המפתח יוצא מהאנתרופולוגיה הלשונית שהושפעה מהגישה של דורקהיים (Durkheim, 1912/2012), אשר רואה בסמל מאפיין אנושי בולט, ובטקס - תהליך חברתי ליצירת אחדות ואחדות חברתית. מילת המפתח היא לא טוטם, אך ניתן לה ערך מרכזי בחברה וביכולתה לייצר מכנה חברתי משותף. כך, **דוגרי** הייתה מילת מפתח שאפשרה לחברה הציונית להציג אתוס משותף של עצמה, הדומה לאתוס שהציגה מילת המפתח **גיבוש**. כתריאל תיארה חברה זאת ואת מילות המפתח שלה, ובמחקרה תועדה תחילת ההיחלשות וההתפוררות של **הדוגרי** לטובת **הכסח** כהיחלשות הסולידריות החברתית בישראל.

מלבד היותה מילת מפתח, **הדוגרי** התמסדה גם בטקס של דוגריות, שהוביל לאינטגרציה חברתית, כפי שתיאר אותה דורקהיים. במאמר זה ניסיתי ליצור הקבלה בין **דוגרי** להתלהמות. טקס **הדוגרי**, כפי שתיארה כתריאל, יוצר שותפות בין הדוברים. בדומה לכך, גם טקס **הקיסורים** הישראלי יוצר שותפות בין הדוברים, המסכימים על הבעיות שהטקס מצביע עליהן. אפשר היה לטעון שתיוג שיח כהתלהמות יוצר טקס תקשורתי, בדומה לטקסים שנוצרים סביב מילות מפתח אחרות, אולם **ההתלהמות** אינה יוצרת שותפות כזאת ואינה מסמנת שותפות ערכית כלשהי (לתפיסה הרואה

בטקסים דפוס חברתי חוזר המבוסס על ערכים משותפים, ראו: Trillò et al., 2022). **התלהמות** יוצרת דפוס חברתי חוזר, שבו דובר מאשים יוצר מסר קודם **בהתלהמות**. האשמה זו - הצעד השני בתהליך החברתי - אינה מובילה לצעד שלישי, ולמעשה נוצר דפוס של שני צעדים, שאינם מובילים להמשך דיאלוג.

התלהמות כמילת מפתח מתארת תהליך חברתי שאולי אפשר לקרוא לו אנטי־טקסי. שני השלבים של התהליך הכלול במילת המפתח **התלהמות** משיגים זאת: גם מבעים **מתלהמים** וגם התיג המטא־תקשורתי של מבעים **כהתלהמות**, כלומר ההאשמה **בהתלהמות**, פועלים באופן דומה - מפרקים יחסים חברתיים ומאיינים את התהליך התקשורתי מתוכן ומתכלית. התגובה **להתלהמות** היא פיטורין, שכן אין יכולת להמשיך לדון בתוכן לאחר שאמירה פומבית תויגה **כהתלהמות**. אומנם במקרה של סגן השר דנון ההאשמה **בהתלהמות** הייתה אסטרטגית, אולם, כפי שהציע אחד מקוראי המאמר, אפשר לראות בפיטורין מטפורה נאה **להתלהמות**: השותף אינו בן שיח בגלל **התלהמות**, ולכן אין טעם בהמשך הדיאלוג אתו. **התלהמות** מתארת יחס חברתי שנועד **להפריד** בין המשתתפים, **לאיין** את השיחה שלהם **ולקטוע** את הקשרים החברתיים ביניהם. אומנם **התלהמות** יוצרת דפוס חברתי חוזר וידוע, אבל מטרתו אינה ליצור שותפות חברתית, אלא להעמיק את ההפרדה ואת הפיצול החברתי. כמילת מפתח, **התלהמות** מתארת את התהליך שמייצר מרחב ציבורי של עוינות או אויבות, המפריד בין בני החברה.

הדפוס **שהתלהמות** מייצרת מזכיר את הדפוס **שטוקבק** מייצר, אולם ישנו הבדל בין שתי מילות המפתח הללו. **הטוקבק** מייצר טקס של שתי זהויות המתנגדות זו לזו. מכאן **שהטוקבק** מייצר טקס, הכולל רק שני צעדים, אבל שיכולים להמשיך לנצח (ראו דורי־הכהן, 2016), של שתי קבוצות הנלחמות זו בזו, ואף ייתכן שבעתיד ייפרדו זו מזו, ולכן ייתכן שהטוקבק רומז לסדר חברתי חדש, שבו יש שתי חברות, במקום חברה אחת שמתפצלת. לעומתו, **התלהמות** אינה מייצרת זהות משותפת עבור המשתתפים בה, אלא מתארת תהליך שרק מפריד ביניהם. מכאן **שטוקבק** היא מילת מפתח לפיצול חברתי שעשוי להוביל למבנה חברתי חדש או מבנים חברתיים חדשים, בעוד **התלהמות** היא מילת מפתח להתפוררות חברתית, שאינה מובילה לשינוי חברתי או להתחדשות כזאת. אולם תהליכי ההתפוררות והפיצול דומים, שכן הפופוליזם מושתת על פירוק החברה ופיצולה כדי לשנותה. אם כן, בעוד **הטוקבק** היא מילת מפתח המובילה לחברה ישראלית פופוליסטית בעלת מבנה חברתי חדש, **ההתלהמות** אינה מציגה עתיד שכזה, אלא רק מצביעה על פירור החברה הקיימת. על פי פרשנות זו, **טוקבק** ו**התלהמות** הן בין מילות המפתח שיצורות את המרחב הציבורי העוין/האויבי, אך **הטוקבק** "אופטימי" יותר מ**ההתלהמות**, שכן הוא מאפשר שינוי,¹⁸ בעוד **התלהמות** אינה מצביעה על אפשרות כזו.

ההתפוררות שה**התלהמות** יוצרת יכולה להסביר גם את הרחבת המשמעות שלה כך שתכלול דפוסי תקשורת פיזיים פרה־לשוניים. אם **התלהמות**, בתור מילת מפתח לתיאור השיח הישראלי, מציינת התפוררות, אזי היא צריכה להוביל לתקשורת פרה־לשונית. חברה מבוססת על שותפות סמלית, קרי על קשרים חברתיים לשוניים. אולם כשאלה נעלמים, נחלשים או מתפוררים, כפי שה**התלהמות** מתארת, הקשרים צריכים להפוך ללא מילוליים ולא סמליים, קרי פיזיים. כשדפוסי עימות בחברה מפסיקים להיות מילוליים, שכן האחר הוא קיצוני ורגשני ואינו מצריך התייחסות לשונית, התקשורת היחידה שאפשר ליצור עימו היא פיזית. כלומר, מאחר שבלתי אפשרי לדבר עם האחר, אפשר להתייחס אליו רק באלימות פיזית, דוגמת "מלחמת אחים" הנידונה בשיח הציבורי בישראל. זהו הסבר אפשרי נוסף לקשר בין המשמעויות של **התלהמות** ואלימות.

מאפיינים אלה נוכחים בכל הדוגמאות שהבאתי לעיל. התייחסות לסרט כאל הפרשות גוף היא ביטולו וחוסר יכולת לקבל אותו, וזוהי **התלהמות** כלפי מוצר תרבות. **התלהמות** זאת הראתה שהמתלהם אינו רוצה שום קשר עם מושא הביקורת שלו. זהו הקשר החברתי שמתארת מילת המפתח **התלהמות** - חוסר רצון בקשר חברתי עם האחר בגלל היותו קיצוני, מגזים ומוגזם, רגשני, וכזה שאי אפשר לדבר איתו וראוי לשלול את קיומו כפי שהוא מגדיר אותו. וכיוון שאי אפשר לדבר איתו, אפשר להתייחס אליו רק בדחייה ובאלימות. בדומה לכך, פיטוריו של דנון הם התגובה האפשרית היחידה ל**התלהמות**. ה**התלהמות** מוצגת כמנוגדת לחוק, לסדר החברתי ולהגינות, וכך היא הופכת מקבילה לאלימות. היא גם מוצגת כמתארת את כל דפוסי התקשורת הציבוריים. כשמילת המפתח המתארת את החברה הישראלית היא **התלהמות**, הדבר מעיד על חברה שהשותפות בה נעלמת ונאלמת, והאלימות משגשגת. הכ**סח** התחיל תהליך זה, וה**התלהמות** היא הרחבה ועדכון שלו.

אפשר לטעון שבתרבות הישראלית ישנה הסכמה על כך שה**התלהמות** היא חלק מהחברה ומהתרבות. כלומר, כל חברי התרבות שותפים לשפה ולתהליך **ההתלהמות** מקודדת, של פירור והתפרקות. שפה משותפת זאת עדיין מאפשרת את קיומה של תרבות משותפת. איני יכול לשלול טענה זאת, אבל אישית אני שותף לה. שותפות שמקבלת את התפוררות החברה ואינה מובילה להקשבה ולדין מפוררת, בעיניי, את קהילת הדיבור, אשר מחייבת הבנה משותפת של פרשנויות ואת התרבות בה הן מתקיימות. לכל הפחות התיאור לעיל של **התלהמות** מתאר תהליך שונה מדי מהדרישות המקובלות לתהליכים דמוקרטיים, שמבוססים על דיונים, הקשבה הדדית, ופתיחות לעמדות שונות. לפיכך, ייתכן שישנה שותפות סביב משמעות המושג "התלהמות", המסמנת את קיומה של תרבות משותפת בישראל. אולם, כפי שטענתי לגבי הטוקבק

(2016), אין זו שותפות המקדמת חברה דמוקרטית, אלא כזו מסמנת תרבות דמוקרטית קלוקלת, ולכן, בתור תומך בדמוקרטיה כצורת משטר, אני ביקורתי כלפי שתי מילות מפתח אלה ומה שהן מסמנות עבור עתידה של החברה הישראלית.

מבחינה תאורטית, חוקרי תרבות וחוקרי אתנוגרפיה של תקשורת מתמקדים בדרך כלל בטקסים ובמילות מפתח שבונות חברה ויוצרות קשרים חברתיים בתוכה, ולא באנומיה (anomie) החברתית. המחקר הנוכחי מנתח מילת מפתח אחת ומציע שכפי שיש תהליכים חברתיים, או טקסים, שמטרתם ליצור או לחזק את המבנה החברתי והשותפות התרבותית, כך סביר שיהיו, ואף ישנם, תהליכים תקשורתיים וחברתיים המחלישים אותם. אני מציע את **התלהמות** כמילת מפתח המקודדת תהליך כזה ומייצרת אותו. אומנם הצגתי לעיל את הבקשה "בלי התלהמות", אולם בקשות כאלו לא מלוות לרוב בוויכוח ענייני על תוכן הטענות, אלא נשארות בתחום הסגנוני בלבד. כך, אפילו כשמובעת בקשה להימנע מ**התלהמות** אין דיון ענייני, ולכן אני חושש שהפתרון ל**התלהמות** ייצא בהכרח רק בקשר לא לשוני. אם חברים בתרבות רוצים להמשיך ולפתח אותה יחדיו, עליהם להפסיק להתייחס לעמדה מסוימת כמתלהמת ולנסות לדון בה באופן מושכל, כדי ליצור חיבור בין חברי התרבות, בתהליך הופכי לתהליכים ש**התלהמות** מקודדת. **התלהמות**, לטענתי, מובילה לאלימות, ולכן דיון הוא תהליך חברתי שיחליש את ההתלהמות, ואולי יאפשר להעביר את החברה הישראלית מהתלהמות לעוינות סבירה, המאפשרת חיים משותפים.

הערות

חשוב לזכור באחריות, במסגרת החוק, ללא תכליתות וללא אילמות: העלמות, אילמות, והתפוררות חברתית

- 1 המחקר הנוכחי מתכתב עם מחקר קודם על מילת המפתח "התלהמות" שפורסם באנגלית (Dori-Hacohen, 2019) וממשיך אותו. ברצוני להודות לשופטי המאמר ולקוראים של הגרסאות שלו לאורך הדרך על שיפורו. הטעויות שנשארו שלי בלבד.
- 2 החיבור בין דורקהיים לגישת מילות מפתח נעשה דרך האנתרופולוגיה והדמיון בכתבים של דורקהיים וטרנר (Turner, 1969) וגם אורטנר (Ortner, 1973).
- 3 **מילוג**, המילון העברי החופשי ברשת. <https://milog.co.il/%D7%94%D7%AA%D7%9C%D7%94%D7%9E%D7%95%D7%AA>
- 4 **מילון אבניאון**. https://www.milononline.net/do_search.php?Q=%E4%FA%EC%E4%EE%E5%FA
- 5 <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/1/ART/997/957.html>
- 6 **הארץ**, "פודקאסט תרבות יום א'", 12.19.2021. <https://www.haaretz.co.il/digital/podcast/2021-12-19/ty-article-podcast/premium/0000017f-f1ba-da6f-a77f-f9bec1d60000>
- 7 *NRG*, "חמאס: 'פיטורי דנון הם הניצחון שלנו, יצרנו קרע'", 16.07.2014. <https://www.makorrishon.co.il/nrg/online/1/ART2/597/059.html>
- 8 *Ynet*, "ביקורת בקואליציה על הפסקת האש: 'סטירת לחי לדרום, נתניהו מתקפל'", 15.07.2014. <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4543608,00.html>
- 9 לקוראים ששכחו פרשה זו, תחילתה בסרטון וידיאו שבו נראה חייל צה"ל הורג פלסטיני, שהתכוון לדקור חיילים, לאחר שהפלסטיני נתפס, בעודו שוכב אזורק על הארץ. החייל הועמד לדין, נמצא אשם וריצה עונש מאסר על הריגת הפלסטיני. כל התפתחות בפרשה - פרסום הסרטון, התגובות אליו, הדיונים בבית המשפט הצבאי, גזר הדין, ריצוי העונש, היעדר חנינה צבאית או אזרחית לחייל ושחרורו מהכלא - הובילה לגל של תגובות ושיח פוליטי ער ומוקצן.
- 10 *Themarker*, "היום שבו הפוליטיקאים הפקיעו מהרמכ"ל את סמכותו", 06.01.2017. <https://www.themarker.com/markerweek/1.3220460>
- 11 עמוד הפייסבוק של עיריית ראשון לציון, 01.07.2018. <https://m.facebook.com/rishonlezion.muni/photos/a.207324652689428/1744129972342214>
- 12 הסיקור בכל כלי התקשורת, למשל למשל בציפץ הבא בטוויטר של חדשות13, 27.11.2019. <https://twitter.com/newsisrael13/status/1199758834362966021>

- 13 *ONE*, "מכבי חיפה תעמוד לדין בעקבות התנהגות אוהדיה", 16.05.2010. <https://www.one.co.il/article/158370.html>
 - 14 **בחדרי חרדים**, "האם אנחנו שונים מאוהדי כדורגל?", 04.11.2014. https://www.bhol.co.il/forums/topic.asp?cat_id=4&topic_id=3067512&forum_id=771
 - 15 **הארץ**, "קטלוג האלימות החדש של המנהלים", 03.12.2008. <https://www.haaretz.co.il/news/education/1.1364650>
 - 16 למשל, רוגל אלפר, מבקר התקשורת של **הארץ**, כותב: "נדמה לו שהתלהמות ואלימות מילולית שוות ערך לאינטליגנציה נמוכה". מבחינת אלפר, שתי המילים שוות ערך. נגיש כאן: <https://www.haaretz.co.il/gallery/television/tv-review/2022-06-28/ty-article/premium/00000181-a6ab-d051-a59b-b7efd6490000>
- תודה לאחד מקוראי המאמר.
- 17 דו"ח הוועדה הציבורית לקביעת מוסד ציבורי לעניין סעיף 46 לפקודת מס הכנסה, מאי 2014. https://www.gov.il/BlobFolder/unit/public_institute_committee/he/Vaadot_ahchud_PublicInstituteCommittee_PublicInstituteCommittee_Report.pdf
 - 18 המירכאות סביב המילה "אופטימי" באות להראות ששינוי חברתי הוא לא בהכרח לטובה. השינוי שה**טוקבק** מוביל אליו הוא פיצול לשתי חברות אויבות, ואולי אף למלחמת אזרחים. **התלהמות** לא מציגה שינוי כזה.

רשימת המקורות

- אבניאון, א' (2007). **מילון ספיר החדש**. הד ארצי הוצאה לאור.
- כתריאל, ת' (1999). **מילות מפתח**. אוניברסיטת חיפה וזמורה ביתן.
- דורי-הכהן, ג' (2016). הטובקב כמילת מפתח: הפוטנציאל לדמוקרטיה קרנבלית והמציאות הדמוקרטית המוגבלת. **עיונים בשפה וחברה**, 9(2-1), 164-183.
- דורי-הכהן, ג' (2019). מהשתתפות לגנאי: קולו והיעדר קולו של ה"ערבי" בשני אזורים של מרחב ציבורי הישראלי. **עיונים בשפה וחברה**, 14(1), 240-258.
- Boromisza-Habashi, D. (2012). *Speaking hatefully: Culture, communication, and political action in Hungary* (Vol. 6). Penn State University Press.
- Burke, K. (1966). *Language as symbolic action: Essays on life, literature, and method*. University of California Press.
- Dori-Hacohen, G. (2012). Types of interaction on Israeli radio phone-in programs and the public sphere. *Javnost – The Public*, 19(3), 21-40. javnost-thepublic.org/article/2012/3/2/
- Dori-Hacohen, G. (2019). "Hitlahamut": A term for unreasonable populist public talk in Israel. *Discourse and Society*, 30(2), 135-153. <https://doi.org/10.1177/0957926518816193>
- Dori-Hacohen, G. & Shavit, N. (2013). The cultural meanings of Israeli *Tokbek* (talk-back online commenting) and their relevance to the online democratic public sphere. *International Journal of Electronic Governance*, 6(4), 361-379. <https://doi.org/10.1504/IJEG.2013.060649>
- Durkheim, E. (1912/2012). The elementary forms of religious life. In C. Calhoun (Ed.), *Classical sociological theory* (3rd edition) (pp. 243-254). John Wiley & Sons.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics* (pp. 4-58). Academic Press.
- Habermas, J. (1989). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. MIT Press.
- Hamo, M., Kampf, Z., & Weiss-Yaniv, N. (2019). Populism as a keyword and as a meta-discursive resource for positioning in mediated political discourse. *Discourse, Context & Media*, 29, 100283. <https://doi.org/10.1016/j.dcm.2018.11.005>
- Hymes, D. (1974). *Foundations of sociolinguistics: An ethnographic approach*. University of Pennsylvania Press.

- Jakobson, R. (1981). *Selected writings* (Vol. 2). Mouton.
- Katriel, T. (1986). *Talking straight: Dugri speech in Israeli Sabra culture*. Cambridge University Press.
- Katriel, T. (2004). *Dialogic moments: From soul talks to talk radio in Israeli culture*. Wayne State University Press.
- Katriel, T. (2012). *Communal webs: Communication and culture in contemporary Israel*. Suny Press.
- Katriel, T. (2015). The metapragmatics of direct utterances. In J. L. Mey & A. Capone (Eds.), *Interdisciplinary studies in pragmatics, culture and society* (pp. 745-766). Springer.
- Katriel, T., & Livio, O. (2018). When discourse matters. In M. Scollo & T. Milburn (Eds.) *Engaging and transforming global communication through cultural discourse analysis: A tribute to Donal Carbaugh* (pp. 57-72). Fairleigh Dickinson University Press.
- Laclau, A. (2005). *On populist reason*. Verso.
- Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. Verso.
- Noy, C. (2015). *Thank you for dying for our country: Commemorative texts and performances in Jerusalem*. Oxford University Press.
- Ortner, S. B. (1973). On key symbols. *American Anthropologist*, 75(5), 1338-1346.
- Silverstein, M. (1976). Shifters, linguistic categories, and cultural description. In K. Basso & H. A. Selby (Eds.), *Meaning in anthropology* (pp. 11-55). University of New Mexico Press.
- Sotirova, N. (2016). Oplakvane [complaining] and what it teaches us about communication in Bulgarian discourse. In D. Carbaugh (Ed.), *Communication in cross-cultural perspective* (pp. 55-64). Routledge.
- Tracy, K. (2011). *Challenges of ordinary democracy: A case study in deliberation and dissent*. Pennsylvania State Press.
- Trillò, T., Hallinan, B., & Shifman, L. (2022). A typology of social media rituals. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 27(4), zmac011. <https://doi.org/10.1093/jcmc/zmac011>

סקירות ספרים

סקירת ספרים

חמושים בלגיטימציה: הצדקות לאלימות הצבאית בחברה בישראל

עפרה בן ישי ויגיל לוי (עורכים), פרדס, 2021. 263 עמודים.

ארן ליביו*

לפני כמה שנים הוזמנתי לדבר על מחקר שערכתי על השירות הצבאי בישראל בפני סטודנטיות וסטודנטים לתואר ראשון. פתחתי את דבריי, כבדרך אגב, בהגדרתו המפורסמת של מקס ובר למדינה - בעלת המונופול על הפעלת האלימות הלגיטימית בחברה - ובאותו רגע הסתיימה בפועל ההרצאה שתכננתי. הנוכחות והנוכחים סירבו לקבל את עצם הטענה הראשונית שהצבא בישראל מפעיל אלימות, והדיון הפך לוויכוח חריף סביב השאלות מהי אלימות, מתי מותר לקרוא לה כך, והאם פעולות המבוצעות מתוך מה שנתפס כ"חוסר ברירה" יכולות להיחשב אלימות או שיש להמשיג אותן באופן שונה.

קובץ המאמרים המרתק שערכו עפרה בן ישי ויגיל לוי - המבוסס על תוצרי סדנת מחקר של המכון לניתוחי מדיניות של האוניברסיטה הפתוחה וקהילת צבא וביטחון של האגודה הסוציולוגית הישראלית, שהתקיימה בפברואר 2020 - מתמודד עם השאלות הללו תוך התמקדות בשאלת ה**לגיטימציה** הניתנת לאלימות צבאית בישראל. הקובץ מאמץ את הטענה המחקרית המקובלת - שבאה לידי ביטוי בגישת הסטודנטים - שלפיה החברה הישראלית מתאפיינת בתרבות של הכחשה בנוגע לאלימות הצבאית - המופעלת בשמה, ובו בזמן הוא חותר תחת טענה זו, בהצביעו על מגוון הדרכים הגלויות והסמויות שדרכן שיח הלגיטימציה של האלימות כולל תמיד ובמקביל הן הכרה (בלתי רצונית) בקיומה של האלימות, והן משא ומתן פנימי וחיצוני על הצדקתה, המיתרגם לעיתים קרובות לטבעונה או להכחשתה.

הקובץ מחולק לשלושה שערים: הראשון מתרכז בהמשגה תאורטית של הלגיטימציה לאלימות; השני במחקרים אמפיריים בזירות שונות, הבוחנים את דרכי מימושה

* ד"ר ארן ליביו, החוג לתקשורת באוניברסיטת חיפה (olivio@com.haifa.ac.il)

של לגיטימציה זו; והשלישי - בסתירות ובמתחים הפנימיים המתבטאים בשיח הלגיטימציה בהקשרים שונים. עוד לפני כן, בפרק המבוא, מנסחים בן ישי ולוי את הלגיטימציה לקיומו של ספר המתמקד במושג הלגיטימציה. לדבריהם, אף שמחקרים רבים עוסקים בצבא ובצבאיות בישראל, האלימות עצמה אינה מהווה מושא מחקר מרכזי, וזאת ממספר סיבות, ובהן התפיסה המקובלת שסבבי האלימות הצבאיים השכיחים כיום קצרים יותר ואלים פחות מבעבר; העובדה שחלק גדול מהאלימות סמוי מהעין, בשל היותו ביטוי של יחסי כוח שבהם טמון **פוטנציאל** של אלימות, ולא האקט הפיזי הישיר המזוהה כאלים בעצמו; והתפיסה התרבותית שהשירות הצבאי הוא פרקטיקה אזרחית בלתי אלימה, שבה רוב החיילים אינם לוקחים חלק באלימות פיזית, או לחלופין שותפים לה ממרחק בטוח, סטרילי ומתווך-טכנולוגי, המגובה גם בטשטוש השלכותיה של האלימות בידי אמצעי התקשורת. אולם דווקא אופייה הסמוי מן העין של האלימות, כותבים העורכים, הוא שמייצר את האחריות החברתית והאקדמית לחקור אותה באופן רציני יותר.

השער הראשון מציע כאמור תאורטיזציה של מושג הלגיטימציה, ועושה זאת בשני מישורים מקבילים: ראשית, במישור הפורמלי, מציע לוי לחשוב על הלגיטימציה לאלימות כמורכבת מהדיאלקטיקה שבין מערכת הלגיטימציה הפוליטית, החוץ-צבאית, המושתתת על מערכת הערכים החברתית הדומיננטית, לבין מערכת הלגיטימציה הארגונית, הפנים-צבאית, המבוססת וממומשת בידי חיילים ומפקדים. לוי סוקר את התנאים שבהם הפער בין שתי מערכות אלו עשוי להתרחב (או להצטמצם), ומתוך כך להשפיע על מאזן הכוחות בין הצבא למוסדות הפוליטיים ועל דפוסי הפיקוח האזרחי על הצבא. רבים מן המחקרים האמפיריים הנכללים בשער השני של הספר ממחישים, גם אם לא תמיד במוצהר, את המתחים בין סוגי הלגיטימציות הללו כפי שהם באים לידי ביטוי בפועל, ברמת המיקרו של חיילים וחיילות.

שנית, ובמישור הפילוסופי יותר, מאמרו המבריק של אריאל הנדל מפרק מספר הנחות יסוד של שיח הלגיטימציה והאלימות. רוב מה שאלים באמת, טוען הנדל, אינו מה שמזוהה כאלים (כלומר אירועים נקודתיים של אלימות "מתפרצת"), אלא דווקא אותה אלימות "שאינה נתפסת ככזו: אלימות מערכתית, איטית ויומיומית, שהיא חלק שגור מפעולות הצבא והמערכות המדיניות הנלוות לו" (עמ' 49). אלימות מבנית שגרתית מסוג זה נהנית מלגיטימציה חברתית רחבה דווקא מפני שמחוללה ותומכה כלל לא רואים בה אלימות; אך ככל שהדבר נוגע לשיבוש ולפגיעה בחייהם ובאנושיותם של קורבנותיה - השלכותיה קשות לא פחות. ברמה השיחית, המסמן "אלימות" מסתיר אפוא באופן מתוחכם את צורת פעולתו האידאולוגית; הוא מומשג כאירוע נקודתי, חריג והרסני שאנו מחונכים מגיל צעיר להתנגד לו, ובו בזמן נוכחותו

המרומזת בכל היבט של חיינו היום-יומיים מבטאת את השגרה האלימה המשמשת בסיס להגדרתה ולזהותה העצמית של הקהילה היהודית-ישראלית.

באופן אירוני, התבוננות מורכבת זו במושג האלימות ובלגיטימציה שלו נעדרת על פי רוב מהמאמרים הנכללים בשער השני של הספר, שרובם מאמצים, במישרין או בעקיפין, את אותן המשגות רדוקטיביות שנגדן יוצא הנדל, וממחישים בכך את המשוכות שמושגים אלו עודם מציבים בפני חוקרים. כך, למשל, במאמר המעניין של ניר גזית ואראלה גרסיאני על מנגנוני הלגיטימציה ברמת המיקרו המתקיימים בזירות פעילות צבאיות שונות, מבחינים הכותבים (על בסיס דבריהם של חיילים שאותם ראינו) בין אלימות הנותרת "בשלב הפוטנציאלי שלה" לבין "הפעלת כוח אלים" (עמ' 80), ומתעניינים בפועל בעיקר בלגיטימציה של הסוג השני. בדומה לכך, מאמרה של נטע גלינור, העוסק בשינויים בדפוס הלגיטימציה לאורך השנים ב"דפים קרביים" (טקסטים קצרים המיועדים ללוחמים ואשר מצדיקים את היציאה לקרב), מאמצת הכותבת הגדרה מילונית מצמצמת עוד יותר לאלימות: "שימוש בכוח גופני על מנת לפצוע, לפגוע, להזיק או להשמיד" (עמ' 158). אין כמוכן דרך או עניין לכפות על מגוון כותבים המגיעים מדיסציפלינות ומפרספקטיבות תאורטיות שונות את אימוצה של הגדרה משותפת למושגי היסוד שבמוקד הקובץ - ובמידה מסוימת דווקא ריבוי ההגדרות והסתירות ביניהן הם שממחישים את הפרובלמטיקה המצדיקה את עצם קיומו - ובכל זאת, לפחות מבחינה זו, ובקריאת המאמרים כמכלול, דומה שהתוצאה קוהרנטית פחות ובעלת פוטנציאל הפריה הדדי נמוך משאפשר היה אולי לשאוף לו.

מבחינות אחרות, מאמרי השער השני משרטטים תמונה מגוונת ומרובדת של מנגנוני הלגיטימציה הצבאית, על מנעד הנע מפרקטיקות מקומיות ודינמיות המגיעות "מלמטה", ועד שיחים אידאולוגיים ממוסדים המושתים "מלמעלה", ברמות הצלחה משתנות. כך, גזית וגרסיאני מתמקדים בדרכים שבהן הלגיטימציה להפעלת אלימות מתפרצת מתכוננת פחות כתוצאה מתפיסות עולם רחבות, ויותר כמנגנוני התמודדות עם תחושות של שעמום, שחיקה ותסכול בזירה המקומית. באופן דומה, איתמר שחר, הבוחן יוזמות של "התנדבות מגויסת" בידי חיילים במסגרת הקהילה האזרחית כדרך לייצר בקרבם תחושת משמעות וסגולה מוסרית, המעניקה בעקיפין לגיטימציה לפעילות הצבאית השגרתית והשנויה יותר במחלוקת, מצביע גם הוא על הדרכים שבהן יוזמות אלה מאורגנות לעיתים קרובות בידי מפקדים זוטרים ולא בידי המערכת הצבאית ה"גדולה". מן הקוטב הנגדי, בן ישי בוחנת את הניסיון לשלב באתוס הצה"לי בעידן הרמטכ"ל אביב כוכבי את מושג ה"קטלניות" (שיובא מן הצבא האמריקני), אך במקביל מדגימה כיצד עמימותו המכוונת של מושג זה מאפשרת לעצב את פרשנותו בגמישות בידי קהילות שונות, המייצגות עמדות אידאולוגיות מתחרות. ברמת הביניים,

עדנה לומסקי-פדר ואורנה ששון-לוי, הבוחנות את האופן שבו נשים לוחמות מעניקות לגיטימציה לאלימות הצבאית, מבקרות את התמקדות המחקר העוסק במגדור הצבא בשאלות מקרו, בלי לתת מקום לקולן האישי של החיילות - אך במקביל ממחישות כיצד הרפרטואר הפרשני של הנשים שרואיינו נסמך ברובו על גיוס אידאולוגיות רחבות של שוויון מגדרי, באופן המשעתק בפועל את אתוס הלוחם הגברי ומבטא לפיכך רצון בלתי-ביקורתי לקחת חלק באלימות.

אם מאמרי השער השני מתמקדים, רובם ככולם, בדרכים שבהן הלגיטימציה לאלימות מתממשת, הרי שמאמרי השער השלישי מנסים לאתר בכל זאת כיסים של מורכבות גדולה יותר בתוך שיח הלגיטימציה. אולם בפועל, דומה כי גם מקרים אלה ממחישים בדרך כלל את הרחבתה של הלגיטימציה ולא את האפשרות להתנגד לה. כך, במאמר על השיח התקשורתי לגבי פרשת אלאור אזריה, מדגימה איה בר עוז כיצד מה שהתחיל כמאבק אידאולוגי על ערכי הצבא, שבו דווקא הצבא הוא שניסה להציב גבולות ברורים יחסית לשימוש בכוח, הפך במהרה לסחף לעבר ערעור הלגיטימיות של המוסד הצבאי כולו, כמו גם הלגיטימיות של מערכת המשפט, אם לא יתאימו עצמם להלכי הרוח התובעים להרחיב את האלימות באופן דרמטי. מאמרו של סטיאורט כהן על שיח הלגיטימציה בעלונים מודפסים ומקוונים בקרב הציבור הציוני-דתי - שיח הנשען כיום יותר מבעבר על מקורות מספרות האגדה והמדרש ומהפרשנות המסורתית למקרא (ולא על מקורות הלכתיים, שנעדרת מהם בדרך כלל התייחסות ברורה לשאלת הלגיטימיות של שימוש בכוח) - מצביע אומנם על מציאות אמביוולנטית יותר, אך גם כאן נדמה שהקול הדומיננטי הוא זה המעניק גיבוי למדיניות אלימה, כאשר קריאות התיגר על שיח זה מתנסחות מתוך התייחסות אליו ולא באופן עצמאי.

מאמרה המסכם הקצר של ניצן רותם הוא מלאכת מחשבת תאורטית, המצליחה לנסח מתוך הדוגמאות האמפיריות הרבות תובנות אינטגרטיביות מסקרנות ומעוררות מחשבה. רותם מבטלת את הניסיון להבחין בין הפעלת האלימות לייצוגיה ולדיבור עליה, ומצביעה על הדרכים שבהן "האלימות והלגיטימציה מופיעות יד ביד - הן שזורות ומתמזגות בביצוע חוזר ונשנה, הניכר בהתנהגות של חיילים, ביוזמות צבאיות ובשיח הציבורי" (עמ' 253). היא גם מראה כיצד שיח הלגיטימציה העכשווי מהווה למעשה תגובה לאובדן האתוסים ונרטיבי-העל המארגנים ששימשו את המדינה והצבא לאורך העשורים הראשונים לקיומם, כמו גם תגובה לטשטוש ההבחנות הטמפורליות והמרחביות שהיו מקובלות בעבר והפרידו בין תקופות מלחמה לתקופות שלום ובין עורף לחזית, ושהפכו במציאות החברתית והמדינית העכשווית לבליל בלתי אפשרי לארגון של אלימות מבנית מתמשכת, המשכפלת את עצמה ללא הרף.

בהתבוננות רוחבית, מאמרי הספר מעניקים ריבוי של פרספקטיבות תאורטיות, עולמות תוכן, קולות מוסדיים ואישיים וגם שיטות מחקר, המרימים תרומה חשובה לעיסוק האקדמי והציבורי בסוגיית הלגיטימציה לאלימות הצבאית. תחושת הריבוי והיעדר הקשר הישיר בין המאמרים השונים דווקא מחזקים את התוקף והרלוונטיות של אותן תמות המשתרגות בכל מאמר כשלעצמו. כך, ברבים ממקרי הבוחן אפשר לזהות שינויים דומים על ציר הזמן, ובהם התערערות מקומו המובן מאליו של הצבא בחברה, כמו גם התפצלותו ההולכת וגוברת של השיח הלאומי-ציוני הקולקטיבי ההגמוני לגדילים שזורים בשתי וערב של שיחים ולוגיקות "מצומצמים" יותר, בין שמדובר בשיח ניאוליברלי כלכלי-צרכני או של מימוש עצמי אינדיבידואלי, בשיח מקצועי-ארגוני, בשיח ליברלי-גלובלי של זכויות וחירות, בשיח פמיניסטי של שוויון מגדרי או בשיח אתנו-לאומי דתי. מדכאת במיוחד התחושה כי השיח המיליטריסטי-קורבני מצליח לספח ולנכס את כל זרמי השיח המתחרים-פוטנציאלית הללו ולרתום אותם לטובת המשכו והרחבתו של פרויקט הכיבוש האלים.

לצד זאת, גם כמה מחולשות הספר צפות ועולות באופן דומה מתוך המאמרים השונים. כך למשל, למרות הטענה המופיעה בפרק המבוא בדבר התעצמות תפקידם של אמצעי התקשורת החדשים והרשתות החברתיות בעיצוב הלגיטימציה לאלימות בעידן העכשווי, בפועל העיסוק בסביבת המדיה החדשה במאמרים שולי מאוד מהותית, ודל ומיושן למדי תאורטית. רוב המאמרים אינם עוסקים בנושא זה כלל, ואלה שכן - כמו מאמרה של בן ישי על השיח סביב אתוס ה"קטלניות" כפי שהוא מתבטא בטוקבקים - מניחים הנחות שנויות במחלוקת לגבי המידה והאופן שבהם שיח זה משקף הלכי רוח ציבוריים. (הניתוח כולו מבוסס על 281 תגובות ל-12 מאמרים העוסקים במושג - מספר שדומה שהמסקנה היחידה שאפשר לגזור ממנו היא חוסר העניין הכמעט מוחלט של הציבור בו; בן ישי קובעת על בסיס קורפוס זה כי "הציבור אכן נענה להזמנה לקחת חלק בפרשנות המושג" וכי "מגוון הפרשנויות והמאבק ביניהן סיפקו לצבא תמונה כמו-מודיעינית לגבי התקבלות המושג בדעת הקהל" [עמ' 141]. אפשר רק לקוות שאכן מדובר בעבודה כמו-מודיעינית ולא במה שהמודיעין הצה"לי עושה בפועל.)

בדומה לכך, כמה מן המאמרים האחרים יוצרים קשר ישיר ופשוט מדי בין השיחים שאותם הם מנתחים לבין המציאות או דעת הקהל המשתקפת מהם, וזאת תוך התעלמות יחסית מהשפעתם של היבטים קונטקסטואליים הנוגעים לסיטואציית הייצור והפרשנות של השיח. כך לדוגמה, מאמריהם של גזית וגרסיאני ושל לומסקי-פדר וששון-לוי מבוססים על ראיונות, אך אינם מתייחסים כמעט בכלל להשפעת ההקשר הראיוני על תוצרי השיח. במקרה של גזית וגרסיאני, ממש כפי שהלגיטימציה

המנותחת במאמר נוצרת בהקשר מקומי מוחשי, כך גם הלגיטימציה השיחית נוצרת בתוך סיטואציה מוחשית וספציפית של ראיון, שיש לה מן הסתם השפעה על דברי המרואיינים. לומסקי־פדר וששון־לוי מנסחות טיעון מרתק על היעדר התייחסות מפורשת לשאלת הלגיטימציה לאלימות בדבריהן של רוב המרואיינות שלהן - נשים שרואיינו בארבע תקופות שונות ובהקשר של מחקרים שונים - אך בפועל רובם המוחלט של הציטוטים המובאים במאמר לקוחים מסבבי הראיונות המאוחרים, שלפחות המרכזי שבהם התמקד במובהק בשאלת הלגיטימציה לאלימות הצבאית. האם זו הסיבה לכך שראיונות אלה מצוטטים יותר? בהיעדר התייחסות מפורשת לכך, קשה לדעת.

לסיום, מחקרה המרשים של גל־נור על השינויים במנגנוני הלגיטימציה לאורך השנים בדפים קרביים מניח בעקיפין כי אפשר לשרטט קו ישיר בין השיח שהתפרסם בדפים לבין הערכים החברתיים התקופתיים המשתקפים ממנו - אך מתעלם מכך שלפחות חלק מהשינויים הללו עשויים להצביע לא רק על תמורות ערכיות בחברה הישראלית, אלא גם על תמורות כלליות, רחבות או דוריות בפרקטיקות שיחיות, בסגנונות רטוריים ובאידאולוגיות של שפה, כגון הלגיטימציה הגוברת לשפה יום־יומית יותר, מוחשית יותר ודרמטית פחות, והדרישה הגוברת למידה של מודעות עצמית כחלק אינהרנטי מהשיח.

על אף מגבלות מסוימות אלה, מדובר כאמור בקובץ חשוב ומרתק, שיש בו תרומה רבת ערך לשדה המחקר הביקורתי על צבא וצבאיות כפי שהוא מתנהל בדיסציפלינות מחקריות שונות.

סקירת ספרים

חמושים בלגיטימציה: הצדקות לאלימות הצבאית בחברה בישראל

עפרה בן ישי ויגיל לוי (עורכים). פרדס, 2021. 263 עמודים.

יורם פרי*

קריסת המשא ומתן לשלום בין ישראל והרשות הפלסטינית בשנת 2000, ואינתיפאדת אל-אקצא שפרצה בעקבות זאת, היו סיומו של עשור שנדמה היה כי בו יפתח העידן הפוסט-מלחמתי וצה"ל יהפוך ל"צבא שלום". אלימות מצד החזבאללה וארגוני הסירוב הפלסטיניים, שהתחזקו על חשבון המנהיגות המתונה של הרשות, פרצה במקביל להתעצמות האתוס האתנו-לאומי והמיליטריזם הדתי בישראל. את הדה-מיליטריזציה של סוף המאה הקודמת החליף בראשית המאה ה-21, ובמיוחד מאז הנסיגה מעזה ב-2005, תהליך של רה-מיליטריזציה, שהגביר את הצורך בכינון לגיטימציה לאלימות הצבאית.

מדינות לאום זקוקות לגיטימציה כדי שיוכלו לממש את זכותן הבלעדית לנהל אלימות, וממשלות במדינות דמוקרטיות זקוקות במיוחד לגיטימציה למלחמות; האוכלוסייה האזרחית צריכה להאמין שהשימוש באלימות צבאית מוצדק, יעיל והכרחי, עד כדי כך שאזרחים יהיו מוכנים להקריב את חייהם למען המדינה, גם במלחמות שאינן מוגדרות "מלחמות של אין ברירה". המצב שנוצר בישראל בתחילת המאה ה-21 הפך את הצורך הזה לאקוטי אף יותר, מכיוון שכישלון תהליך השלום חיזק את התפיסה שאין פתרון מדיני לסכסוך, והוא יהיה "סכסוך שאין לו קץ".

אך הפרק החדש נפתח לאחר שהשתרשו כבר ערכים ניאורליברליים ובהם העדפת אינטרסים אישיים על פני לאומיים, ירידה בנכונות לשלם ולממן את מחיר המלחמה, וגם רצון להימנע מקורבנות (Casualty aversion). נוסף על כך חל שינוי באופי המלחמה:

* פרופ' אמריטוס יורם פרי, לשעבר בעל הקתדרה ללימודי ישראל וראש מכון גילדהורן ללימודי ישראל באוניברסיטת מרילנד, קולג' פארק (yper@umd.edu)

היא לא הייתה עוד מלחמה תעשייתית, ככל מלחמות ישראל מאז הקמת המדינה, אלא "מלחמה מונחית תקשורת", שבה נוסף לממד הקינטי גם הממד התודעתי על שני מרכיביו - לוחמת המדיה (Media warfare) והלוחמה המשפטית (Law warfare) (פרי, 2017). גם ההבנה שצה"ל ימשיך לשמש צבא שיטור, או צבא כיבוש, ויהיה מעורב בפעולות פסיפיקציה בקרב אוכלוסייה אזרחית לאורך זמן, הגדילה את מספר האנשים ששוב לא ראו בפעילות מלחמה צודקת; לתפיסתם אין זו "מלחמת אין ברירה" אלא "מלחמת ההתנחלויות". לגיטימציה לאללימות הצבאית נעשתה אפוא צורך חיוני לשם הפעלת הצבא.

המחקר החברתי והפסיכולוגי בישראל חשף כבר את הפרקטיקות, המנגנונים והטכניקות שבאמצעותם התקבע יחסם של הישראלים לסכסוך, לפלסטינים ולמלחמות (למשל: בר־טל ורביב, 2021; גבריאלי-נורי, 2012). מנגנונים אדירי כוח של שכנוע, תעמולה, אינדוקטרינציה וסוציאליזציה יצרו התעלמות מהסכסוך ותוצאותיו, הדחקה והכחשה שלו, נורמליזציה, דה־הומניזציה של היריב ועוד. סוגיית הלגיטימציה של האלימות הצבאית נחקרה במידה פחותה, אך גם בנושא זה התפרסמו כמה עבודות חשובות (אזולאי ואופיר, 2008; בן־אליעזר, 2019; לוי, 2010). יגיל לוי במיוחד הרבה לעסוק בכך).

הספר **חמושים בלגיטימציה: הצדקות לאללימות הצבאית בחברה בישראל** הוא תרומה חשובה ביותר למחקר בנושא זה. הדבר נכון הן באשר לפיתוח התאורטי של סוגיית הלגיטימציה, והן באשר להצגה המפורטת והמעמיקה - ציור שמן עשיר על גבי קנבס רחב - של מערכות האלימות שמנהלת מדינת ישראל, ובראש ובראשונה צה"ל, נגד הפלסטינים. מן הראוי שנושא זה יעניין את הציבור הרחב, ולא רק אנשי אקדמיה, אף על פי שאופיו האקדמי של הספר והתחכום התאורטי עלולים להקשות את הקריאה.

זהו הספר המעודכן יותר בעברית בנושא הלגיטימציה והאלימות הצבאית בכלל. כל אחד מ־11 הפרקים כולל עשרות הפניות, ובסך הכול מוזכרים בו יותר מ־600 פריטים ביבליוגרפיים, והוא ספר חובה לכל מי שמבקש לעסוק בסוגיה זו, בעולם או בארץ, ולהכיר את קו החזית של המחקר על אודותיה. קוראים שמבקשים להסתפק בתיאור של המקרה הישראלי ימצאו בספר תיאורים, גילויים וניתוחים עשירים, השופכים אור על השדה שבו פועלים בעוצמה ובהצלחה אותם מנגנוני הכחשה, הסתרה, קהות חושים, נורמליזציה והתרגלות שהוזכרו לעיל. תיאורים אלה מגחיכים אמרות נדושות כגון "צה"ל הוא הצבא המוסרי ביותר בעולם", או שמאז יציאת ישראל מרצועת עזה ב־2005 "אין שם כיבוש" - כפי שטוענים יותר משליש מהיהודים בישראל על פי סקרי דעת קהל של המכון למחקרי ביטחון לאומי.

מבחינה זאת אחד המאמרים החשובים בקובץ הוא זה של אריאל הנדל "מעבר ללגיטימציה: אלימות מערכתית וייצור הזהות החיילית". הכותב קובע, ובצדק, שהעיסוק באלימות בעייתי, מכיוון שהוא נוטה לעסוק במופעים הפיזיים, הישירים והמתפרצים שלה, שמטרתם לפגוע פגיעה גופנית ישירה. בשלהי 2021 רב העיסוק בהיבט זה גם בתקשורת הישראלית בנוגע לאלימות המתנחלים (ולעומתו מושמעת טענת הנגד שהאלימים בשטחים הם דווקא הפלסטינים). אלימות ישירה זו, הנראית לעין, נתפסת לרוב כעודפות, כחריגה מחוקים ומנוהלים הנתפסים כטובים כשלעצמם, או כהגזמה בלתי נחוצה של אמצעים כוחניים, הנחשבים אמנם רע הכרחי, אך עדיין קביל ולגיטימי. לכן זוהי אלימות מיותרת (עמ' 49).

אבל, קובע הנדל, האלימות הפרטיקולרית, המתפרצת הזו, היא רק סוג אחד של אלימות. יש גם סוג אחר, ולמעשה כמה סוגים, שאינם פחותים מהאלימות הנראית לעין, ושעוצמתה, חומרתה והשפעתה של אלימות זו חמורה הרבה יותר, דווקא מכיוון שהיא אינה חשופה ומתפרצת. בדומה להבחנה בין אלימות מתפרצת לאלימות כבושה שתיארו אזולאי ואופיר (2008), הנדל מציג בהרחבה את האלימות האיטית, המערכתית, זו שאופייה המוסתר, המתוחכם, היום-יומי, גורם לכך שהיא הפכה בנאלית עד כדי כך שכבר אין מזהים אותה כאלימות. המדינה התירה אלימות זו, ולכן היא אינה נחשבת כלל לאלימות. התוצאה פרדוקסלית - ככל שיש יותר אלימות, כך יש לה יותר לגיטימציה. מה שחשוב במיוחד הוא שאלימות זו אינה פוגעת רק בקורבנותיה אלא גם במחולליה: היא מייצרת ומשמרת זהויות מובנות; היא זו שמייצרת את הזהות החיילית של חיילי צה"ל וקציניו, והיא גם זו שמייצרת את הזהות הישראלית הרחבה.

זוהי, כפי שכותב הנדל בלשון יבשה אך נוקבת, האלימות של:

הצלפים בעזה, מפזרי ההפגנות בגדה, מפעילי הכלים הכבדים כנגד פחונים בבקעה, המתאמנים בשטחים בנויים ומיושבים, הבריוקרטים של משטרי ההיתרים המכתיבים מי יזכה באישור ומי לא, השופטים הצבאיים הפוסקים מעצרים מנהליים לקטינים, חיילי מודיעין המאזינים לאזרחים בחיפוש אחר חולשות ומנופים לסחיטה - כל אלה יחד וכל אחד לחוד - הם הנורמה מייצגת את הזהות הישראלית החדשה (עמ' 60).

אלה ואחרים, המייצרים את האלימות הרוחבית והמערכתית בעיקר באמצעות מתן לגיטימציה כמעט אוטומטית למה שנעשה בשטחים, הם אלה שבאמצעות פעולה פרפורמטיבית חוזרת ונשנית מייצרים את הזהות החיילית הישראלית. כאשר הכיבוש מוטמע כל כך, האלימות חדלה לייצר דיסוננס והפכה למובנת מאליה. השגרת האלימות הפכה את קבלתה לעובדה נתונה ופוזיטיבית.

פרקי הספר השונים משמשים מטולים, או רמזורים, המציגים את תופעת הלגיטימציה לאלימות בקרב קבוצות שונות בישראל של ראשית המאה ה־21. הנה למשל התחום המגדרי. הגישה הקלאסית בתחום זה קבעה שכל עוד נשים אינן מתגייסות, הן נשארות בתפקיד המוגנות אסירות התודה, ובכך נותנות לגיטימציה פסיבית לאלימות של המלחמה שמתרחשת בשם ההגנה עליהן (לומסקי־פדר וששון לוי מצטטות את ג'ודית היקס סטהיים, עמ' 118). נדמה היה שגיוס נשים והשתתפותן במעשה המלחמה יביאו לשינוי מבפנים ולהתנגדות לאלימות, אך לומסקי־פדר וששון לוי מוכיחות כי מה שקרה הוא ההפך הגמור. הנשים המגויסות עוסקות בעיקר בסוגיות של מגדר, במשמעות המגדרית של תפקידן בצבא ובהתמודדות עם בעיית האי־שוויון. הן אסירות תודה על שנפלה בחלקן הזכות לשרת, ובתגובה לכך מאמצות את אתוס הלוחם הגברי, נאבקות כדי להקנות לעצמן שוויון ערך מגדרי גם בתחום הצבאי, או מבקשות להדגיש דפוסי התנהגות הנתפסים כ"נשיים" בפעילות המבצעית בתפקידים קרביים, בניגוד לחיקוי של גברים; כל הגישות האלה מביאות אותן בעקיפין להעניק לגיטימציה לאלימות הצבאית.

קבוצה חברתית נוספת, שהשתלבה יותר ויותר בצבא מאז תחילת המאה הנוכחית, היא זו של חניכי הציונות הדתית. נוכח תהליך הרה־מיליטריזציה בחברה הישראלית בכללה, אין פלא שכפי שהלגיטימציה לאלימות צבאית התגברה בקרב נשים, כך היא נוכחת ובלוטת אף יותר בשיח הדתי לאומי. סטוארט כהן, שבחן שיח זה - ובשונה מקודמיו סקר גם אתרי תקשורת חדשים, מודפסים ואלקטרוניים, כגון שיעורים בפרשת השבוע המועברים ברשת, עלוני שבת המחולקים חינוך בבתי כנסת, או תשובות לשאלות פרטניות המופיעות ברשתות החברתיות - מגיע לתובנות מרתקות באשר אליו. ראשית, בשל מיעוט ההתייחסות לדיני צבא ומלחמה בספרות הדתית הקנונית, החלו רבנים בחברה הדתית לאומית לדלג הרחק לאחור, לוותר על הקנון המסורתי ובמקום זאת להתייחס למערך הלכתי המבוסס על התנ"ך, שבו דווקא מופיעים אזכורים למלחמות ולהתנהלותן. מקור נוסף למסקנות על הנורמות המחייבות במלחמה היום הוא מאגרים חלופיים של טקסטים, כמו ספרות המדרש והאגדה ופרשנות מסורתית למקרא. כך למשל קבעו מורי הלכה בקבוצה זו את היחס הראוי לאויבי ישראל באמצעות גזרת גזרה שווה בין עמלק, העם המקראי, לבין הפלסטינים בעת הנוכחית; הפסוק "תמחה את זכר עמלק מתחת השמים" מקבל פירוש אקטואלי ומשמש צו מפורש לימינו.

השאלה האם יש הצדקה לענישה קולקטיבית בשטחים מקבלת תשובה מדהימה לא פחות. אומנם אין דעה אחידה בנושא, אבל פוסקים רמי מעלה כמו הרמב"ם או המהר"ל מפראג (עמ' 239-240) משיבים על כך בחיוב, וקביעתם מסתמכת על פרשת "מעשה שכם". אם שמעון ולוי בני יעקב הרגו את כל תושבי שכם בתגובה לאונס אחותם

דינה בידי בנו של מלך שכם, אפשר לנהוג כך היום באוכלוסייה אזרחית פלסטינית לא מעורבת. ואכן, עמדות מפורשות המתירות, ואף מחייבות, לפגוע בפלסטינים שאינם מעורבים במעשי אלימות, הופיעו במאמר שפורסם בביטאון הרבנות הצבאית ב־2007, ורבנים חשובים בקהילה הדתית לאומית השמיעו אותן פעמים רבות.

הדיון ההלכתי בידי מלחמה הכניס לשיח הדתי את הביטויים "קידוש השם" ו"חילול השם". הפסיקה הרבנית העניקה לביטויים אלה מעמד מטה־הלכתי, המכשיר אפילו סטייה מהוראות ההלכה הצרופה, והחילה אותם על תחום הפעילות של הציבור הישראלי כאמצעי מסגור התומך במדיניות צבאית תוקפנית. אם השפלת יהודים בידי גויים גורמת לחילול שמיים, הרי ניצחון צה"ל הוא "קידוש שמיים". לכן התנהגות רפה כלפי פלסטינים היא פסולה, "חילול השם", ואילו התנהגות תקיפה ראויה לשבח, בהיותה "קידוש השם".

הממד הדתי הזה של המלחמה בפלסטינים אינו מוכר לציבור הרחב, ולכן רבה הייתה התדהמה כשמח"ט גבעתי אל"מ עופר וינטר פרסם ביולי 2014, בזמן מבצע צוק איתן, דף קרבי שבו תואר המבצע כמלחמה באויב אשר "מחרף, מנאץ ומגדף את אלוקי מערכות ישראל". זו התורה שלומדים חניכי המכינות הקדם צבאיות של התנועה הדתית לאומית בישראל דהיום - כפי שהיטיב להוכיח יאיר נהוראי בספרו החדש **המהפכה השלישית** (2022). זהו המאגר ההולך וגדל של קציני צה"ל, המקבלים חינוך כיוון שהם מבטאים ערכים שצה"ל זקוק להם - התנדבות, נחישות ונכונות להקרבה. סטוארט כהן השקול והזהיר מראש שיש גם שיח הומני ואנטי מלחמתי בזירת הדיון הדתית לאומית, אך אינו יכול שלא להודות כי הרבנים המעוניינים לקדם אג'נדה פוליטית אקטיביסטית באמצעות מתן הכשר למדיניות צבאית אגרסיבית הם רוב בקהילה זו (עמ' 246).

הלגיטימציה לאלימות בפעילות הצבא קיבלה משנה תוקף בדוקטרינה הצבאית החדשה שגיבש הרמטכ"ל אביב כוכבי. עפרה בן ישי מציגה זאת היטב בפרק המנתח את המושג "קטלניות" שכוכבי החדיר לצבא. זהו אומנם מושג שנעשה בו שימוש בשנים האחרונות בצבא ארצות הברית, אך כוכבי טיפל בו בדרך מעניינת, במטרה להרחיב ולהעמיק את הלגיטימציה לאלימות שהצבא אימץ מאז ראשית שנות האלפיים. לשם כך הוא השתמש במושג פוליסמי - בן ישי מכנה אותו "מושג עלום" - ללא קביעה גלויה ומחייבת של משמעויותיו, מה שמאפשר לגייס תמיכה של קהלים הטרוגניים, שכל אחד מהם מפרש אותו כרצונו, מכיוון שהוא מפעיל מערכת של אמונות, ערכים ותפיסות שונות אצל נמענים שונים ומכוון עבורם משמעויות מגוונות (עמ' 129). זהו, לדבריה, מנגנון של תהליך סמוי מן העין, שאותו היא מגדירה "מיקרו־טרגוט רספונסיבי", והוא מחליף את השיטה הישנה - גיוס לגיטימציה באמצעות מנגנוני

תעמולה הפועלים מלמעלה כלפי מטה - באסטרטגיה של התגייסות מלמטה. הצבא, או ליתר דיוק הרמטכ"ל, מפיץ את המושג העמום הזה בקרב קבוצות שונות בחברה הישראלית ומזמין אותן להשתתף בתרגומו.

ואכן, בן ישי מנתחת שמונה תזות פרשנות שונות של המושג כפי שהופיעו בתגובות הציבור בטוקבקים. הרווחת ביותר הייתה תזת האידאולוגיה הסוציו-פוליטית, קרי - המושג "קטלניות" נועד לחזק את ההקרבה המבוססת צדקת דרך אתנו-לאומית ודתית, ולתקן את נזקי הערכים הליברליים שהשתלטו על הצבא.

תזה רווחת שנייה הייתה תזת שיקום יכולת ההכרעה של הצבא, אשר נגעה בשאיפה לשקם את הצבא לאחר שנים ארוכות של עימות מוגבל, מכיל וא-סימטרי, שהביא את צה"ל להירתע מהפעלת האלימות הנחוצה. מנקודת מבט זו נועדה הקטלניות להשיב לצבא את יכולת המלחמה ורוח הלחימה, ולשקם את התעוזה והאמון ביכולת ההכרעה, המחץ וההשמדה, שנשחקו לאורך שנות השיטור הארוכות בשטחים. תזות אחרות נגעו לסוגיות של מוסר וטוהר הנשק, כלומר האופן שבו המושג "קטלניות" מכונן את מוסריותו של הצבא ואת דימויו הנשאף כצבא המוסרי בעולם; מודל הצבא; תפיסת הצבא כשחקן בשוק; מיתוגו של הצבא; או נושא הלוחמה הטכנולוגית; ופרשנות נוספת אפילו פענחה את מושג ה"קטלניות" ככזה שנועד להצדיק תביעות להגדלת תקציבים.

אך הנקודה החשובה היא שרק טוקבקיסטים מעטים ראו בקטלניות מושג בעל משמעות שלילית, המקדם מיליטריזציה ושפיכות דמים מיותרת; רובם הביעו תמיכה בקטלניות. וכך, באמצעות אימוץ האסטרטגיה של מנגנון המיקרו-טרגוט, הצליח כוכבי לקרב את האלימות הצבאית להלך הרוח של הציבור.

תרומתו של יגיל לוי, העורך השני של הספר, רבה יותר במישור התאורטי. לוי, החוקר הפורה ביותר בישראל בשנים האחרונות בתחום יחסי חברה-צבא, מבחין בין לגיטימציה חוץ-צבאית לאללימות ובין לגיטימציה פנים-צבאית, מסביר מדוע וכיצד נוצר פער מובנה בין שתי מערכות אלה, ומפרט שבעה תנאים להיווצרותו ואת התנאים המשתנים המשפיעים על הרחבתו או צמצומו. הבסיס התאורטי של לוי, הן בספר זה והן בעבודות אחרות שלו, הוא המצע שעליו נשענו רוב החוקרים המשתתפים בכרך חשוב זה.

בדרך הטבע, קשה לכלול בסקירת קובץ מאמרים פירוט של כל מאמר, מכיוון שהדבר גרום לטיפול שטחי בהם. חבל שכך, כי מופיעים בו עוד מאמרים מעניינים וחדשניים, או שמציגים נקודות מבט מקוריות.

ספרם של בן ישי ולוי עוסק אומנם בלגיטימציה לאלימות, אך הוא משמש ראיה למרכזיותה של התקשורת בחברה שלנו, ואף להיותה חברה מונחית תקשורת (Mediatized society). הלוגיקה ואופני הייצור של התקשורת שינו גם את אופי המלחמה, והמלחמה החדשה נתפסת כלוחמת נרטיבים, כאשר האימג'ים הנשלחים ישירות ובו־זמנית ממרחב הקרבות קובעים מי ינצח במלחמת התודעה. גם תהליך הלגיטימציה מתנהל באקו־סיסטם של התקשורת. הזכרנו כבר את האתרים הייחודיים של הציבור הדתי לאומי, שבהם מצא סטוארט כהן את השיח המצדיק אלימות או מתנגד לה. נטע גל־נור מנתחת 290 "דפים קריביים" שחוברו בצה"ל בין השנים 1948-2014, ובוחנת את השינויים בתוכניהם לאורך השנים; ואילו איה בר עוז מנתחת את המיקוח על הלגיטימציה לאלימות צבאית כפי שהתבטא בשיח הציבורי בפרשת אלאור אזריה, באמצעות יותר מ־1,100 פריטים שהתפרסמו בעיתונים **הארץ**, **מעריב** ו**ידיעות אחרונות** בין מרץ 2016 ליוני 2018.

באופן מתוחכם עוסקת גם עפרה בן ישי בתקשורת. לטענתה כוכבי השתמש בתקשורת, דרך כתבים צבאיים או פובליציסטים מדיניים־ביטחוניים, כדי להפיץ בציבורים שונים - קהלים בעלי עמדות הטרוגניות ואף סותרות - את רעיון ה"קטלניות", כדי שהם ייקחו חלק בפרשנותו של המושג הפוליסימי. שתי התכונות המאפיינות של הטוקבק, נגישות ואינטראקטיביות, הפכו אותו לאמצעי חשוב לקידום השיח בסוגיה פוליטית־חברתית, כלי לטרגוט חיוני במימוש האסטרטגיה לגיוס לגיטימציה רספונסיבית (עמ' 136).

לאורך פרקי הספר מקבלת התקשורת מקום מכובד, שהיא ראויה לו. בסופו של דבר, לגיטימציה לאלימות בחברה הרחבה מוקנית בעיקר באמצעות כלי תקשורת, הן מסורתיים והן חדשים, הן פנים־מוסדיים והן של ארגונים וקבוצות חברתיות.

הספר יעניין בראש ובראשונה את העוסקים ביחסי צבא־חברה, אבל גם חוקרי תקשורת ימצאו בו חומר חשוב לדיסציפלינה האקדמית שלהם, וטוב יעשו אם ישתמשו בו. חוקרים אלה יוכלו להיעזר בו כדי להצביע על חשיבות התקשורת בחברה בת זמננו, וגם להדגים כיצד נערכים מחקרי תקשורת.

רשימת המקורות

- אזולאי, א' ואופיר, ע' (2008). משטר זה שאינו אחד: כיבוש ודמוקרטיה בין הים לנהר. רסלינג.
- בן־אליעזר, א' (2019). מלחמה במקום שלום: מאה שנות לאומיות ומיליטריזם בישראל. מודן.
- בר־טל, ד' ורביב, ע' (2021). אזור הנוחות של חברה בסכסוך. סטימצקי.
- גבריאלי־נורי, ד' (2012). "השלום" בשיח הפוליטי בישראל. מרכז תמי שטינמץ למחקרי שלום.
- כוכבי, א' (2020). הקדמת הרמטכ"ל. בין הקטבים, 30-28, 10-7.
- לוי, י' (2010). מי שולט על הצבא? בין פיקוח על הצבא לשליטה בצבאיות. מאגנס.
- נהוראי, י' (2022). המהפכה השלישית. הוצאה עצמית.
- פרי, י' (2017). מלחמות מונחות תקשורת: פרדוקס העוצמה והדילמה האסטרטגית של צה"ל. המכון למחקרי ביטחון לאומי.
- Gavriely-Nuri, D. (2009). Friendly fire: War-normalizing metaphors in the Israeli political discourse. *Journal of Peace Education*, 6(2), 153–169.
- McChrystal, S. (2009). *Special address*. The International Institute of Strategic Studies (IISS). https://wikileaks.org/gifiles/attach/133/133562_IISS%20%20McChrystal%20Address.pdf

الملخص

العنف البصريّ وتمثيلاته في نسيج الخطاب السياسيّ الاجتماعيّ الإسرائيليّ

أييلت كوهن

ملخص

يتناول المقال تجلّيات العنف البصريّ (visual violence) في الصُّور، الكاريكاتير وفي أفلام الدعاية السياسيّة التي أثارت نقاشاً جماهيرياً ضمن الخطاب السياسيّ والاجتماعيّ في إسرائيل. منظومات الارتباط بين الادّعاءات الكلاميّة (المضمون والأسلوب كوحدة واحدة) وبين الادّعاءات البصريّة التي في كلّ واحدة منها تُنتج نصّاً غنياً يتضمّن جوانب تهديدية، إهانة، تحريضاً ومُركّبات خطاب إضافية الذي يُمكن أن نَصِّفه بأنّه عنيف. اقترح أن نرى في هذه الادّعاءات مُقابلة بصريّة لعمليات تلطّيح كلاميّة مُوجّهة نحو مجموعة معروفة تحت اسم معيّن أو أنّها معروضة بواسطة مميّزات تم اختيارها عمدًا من أجل وَصْفها. تظهر تجلّيات العنف البصريّ كُمُركّبات تُعتبر جزءًا لا يتجزأ في نسيج تعدّد-الأنماط (multimodal) للنصّ وتُنتج تَكُونيّة غنيّة، بحيث أنّ الانطباع الذي تتركه يتعزّز بفعل إمكانيّات دمج المميّزات البلاغيّة لكل واحد من الأنماط. استناداً إلى مُناقشة حالات مختلفة، سادّعي أنّ التمثيلات لأفراد ومجموعات المعتمدة على ادّعاءات بصريّة مباشرة وغير مباشرة، قد تساهم في زيادة تَرَدّد وتكرار حدوث خطابات تظهر في مَرَكزها ألوانٌ مختلفة من العنف البصريّ، وفي شرعنة مُمارسي هذا العنف، وفي تجاهل معاناة ضحايا العنف، وفي اللامبالاة تجاه الرسائل التي يتمّ الترويج لها بواسطة هذه الخطابات.

أفلام تيكток مؤذية ضدّ طالبات بدويّات كآليّة بكلاش كعقاب اجتماعي

شيرلي دروكر شيتريت، إله بن-عطر، وسمدر بن-اشر

ملخص

يتناول هذا البحث الكيفيّة آليّة البكلاش (رد الفعل العنيف – Backlash) الذي يحاول في إطارها شبّان بدو ممّن يعارضون تحسين مكانة المرأة منع طالبات بدويّات لنيل تعليم عالٍ وذلك بواسطة أفلام ”تيكتوك“ مسيئة لهنّ. يشمل البحث استطلاعاً للمواقف أجابت عنه ٧٧ طالبة بدويّة، ٢٣ مقالاً نصف مبنّي معهنّ (يشمل Vignette)، وثمانية مقابلات مع أصحاب وظائف بدو. تشير النتائج إلى نطاق واسع من العنف الجندريّ عبر شبكة الإنترنت التي يتمّ توجيهه ضدّ الطالبات البدويّات، وتشير النتائج أيضاً إلى الصعوبات التي يواجهها المجتمع والسّلطات القانونيّة في القضاء على هذا العنف. من خلال الأفلام تظهر ثلاث طُرُق من التنكيل: (١) ادّعاء بوجود سلوك غير أخلاقيّ؛ (٢) ردّ فعل على لباس غير محتشم؛ (٣) تزييف بواسطة برمجيّة ”فوتوشوب“.

بعد تحليل ردود الفعل لـ Vignette تبين أنّ الطالبات اخترن موقفاً من موقّفين اثنين: (١) موقف سالب الذي يتقبّل الوضع الراهن بدافع الإيمان بأنّه لا يُمكن تغييره؛ (٢) موقف فعّال يشمل طلب مساعدة من رجال يُعتبرون مرجعيّة في العائلة ومن جهات خارجيّة. أحد الاستنتاجات هي أنّه وعلى الرغم من أنّ آليّة البكلاش تصيب بشدّة إحساس الطالبات بالأمان، إلّا أنّها لا تمنع الاتجاه المتصاعد للخروج لتلقّي التعليم العالي الآخذ بالتزايد لدى الطالبات البدويّات.

البغاء كحلبة عنف : من منظور وسائل الإعلام

أوديليا دايان-جبياي

ملخص

يحاول البحث فحص كيف قامت وسائل الإعلام الإسرائيلية بتأطير ظاهرة البغاء كحلبة عنف واستغلال في الـ ١١ سنة التي سبقت سنّ القانون الذي يحظر استهلاك البغاء (٢٠٠٨ - ٢٠١٨)، وذلك استناداً إلى تحليل ناقد وروائيّ (بيكورتى ونرسيبي) لـ ١٣٠٨ موادّ صحفّية أُخِذَتْ من ثلاثة مواقع إنترنت إخبارية: "هآرتس"، "والا" (Walla)، و"Ynet". يعتمد البحث على التوجّه الذي يُحلّل الخطاب الناقد (Critical Discourse Analysis - CDA) والبحث الروائيّ (חקר נרסיבי)، وذلك من أجل الكشف عن المعاني الظاهرة والمخفية للنصّ الصحافيّ وتقصّي كيفية بناء وتصميم روايات ونورمات (نرسيبي ونورمات) ثقافيّة. يستقي التحليل من التوجّه النسائيّ الناقد، ويرى في كلّ بحث إنتاجاً مُبَيَّنًا اجتماعيًا، متعلّقًا بالسياق وعلاقات القوة. هذا الأمر صحيح خاصّة في هذا النوع من البحث الذي يتناول ظاهرة البغاء، والذي يُلْزَمُنا التمييزُ الجندريّ الواضح الذي تنطوي عليه هذه الظاهرة بأنّ نتأمّل أيضًا السياق الاجتماعيّ الذي يتميّز بانعدام المساواة بين الجنسين. وَجَدَ هذا البحث روايات إعلاميّة (نرسيبي تكشورتيم) تُصِفُ البغاء كحلبة عنف وذلك بواسطة استعمال مصطلحات تربط بين ظاهرة البغاء وبين العنف والاستغلال والإرغام، وفي نفس الوقت كخطاب له مميّزات إعلاميّة وتربويّة بحيث أنّ الهدف من هذا الخطاب هو تحطيم أساطير ثقافيّة.

#انقذوا_الشيخ_جراح: استراتيجيات النشاط ومقاومة العنف على التيك توك

مايا ده فريس و نور غميد

ملخص

اندلاع الاحتجاجات في العالم العربي في عام ٢٠١١، تلقت المنصات الرقمية باهتمام اهتماماً واسع النطاق نظراً لقدرتها على تعزيز الاحتجاجات المحلية والعالمية، جنباً إلى جنب مع انتقاد متزايد لـ «الجانب المظلم» المرتبط بقدرات التتبع العالية التي تروج لها.

يهدف هذا المقال إلى دراسة طرق التعبير عن المقاومة والنشاط على منصة التيك توك خلال الأحداث الأخيرة التي وقعت في شهر آيار ٢٠٢١ في حيّ الشيخ جراح الواقع في القدس الشرقية. نظراً لكونه الشبكة الاجتماعية الأقل رقابة، أصبح التيك توك المنصة الرائدة لإنتاج وتوزيع الأخبار والمقاومة والنشاط فيما يتعلق بنضال الشيخ جراح. باستخدام تحليل المحتوى النوعي لـ ٢٤٣ مقطع فيديو الموسومة تحت العناوين التالية: #انقذوا_حي_الشيخ_جراح، #sheikhjarrah، #savesheikhjarrah. قمنا برسم أربع استراتيجيات تشير إلى أنماط تحديد هوية ونشاط المستخدمين الفلسطينيين وأنصارهم: ١. الشرح، ٢. التوثيق ٣. الانجهاات، ٤. الاستهزاء.

تشابك هذه الاستراتيجيات في قصة أوسع تقدم مقاومة شخصية تسمح للأفراد بالمساهمة في النضال الفلسطيني حسب هواياتهم وقدراتهم ويؤدي إلى إنشاء قصة أكبر أثناء استخدام علامات تصنيف محددة و #انقذوا_الشيخ_جراح.

عاش الملك! التغطية الإعلامية وخطاب الإلغاء في قضية المغني إيال جولان

عنات بيلج

ملخص

يحاول هذا المقال تقصي الفروق بين أنواع تأطير القضية التي اتهم فيها المغني إيال جولان بالاستغلال الجنسي لمُعجبات صغيرات السن، وذلك في وسائل الإعلام المؤسسة وفي «فيسبوك». يناقش المقال مميزات الخطاب الذي يدور في وسائل الإعلام وفي الأوساط الجماهيرية والذي أثّر على أثر القضية وذلك في مواضيع المخالفات الجنسية والعدالة الاجتماعية في عصر حركة #MeToo وثقافة الإلغاء.

طُرُق أبحاث كمية وكيفية استُعملت لتحليل كافة الأخبار والتقارير الإعلامية التي غطت القضية والتي نشرت في المواقع **ynet، walla** و **هآرتس**، و 2724 بوستاً نشرت في «فيسبوك» بين السنوات 2018 – 2021.

تبين خلال البحث أنّ هناك قلة نسبية من المقالات التي تناولت العملية الجنائية، مقارنةً بالتغطية الإعلامية الموسعة لمكانة المغني إيال جولان في «محكمة الرأي العام». كما تبين أنّ الغالبية العظمى للبوستات في «فيسبوك» تم نشرها من قبل مُعجبي المغني. وهكذا تحوّل الخطاب الجماهيري عن المخالفات التي نسبت إليه وعن تعامل جهاز القضاء مع القضية تحوّل إلى سطحيّ وضراحيّ. كما وُجد أنّه وبسبب تعريف المشتكيات كـ «فتيات في ضائقة»، لم تحضن بالتعاطف والشرعية، ووُجد أنّ المستشارين الإعلاميين لإيال جولان تمكّنوا من تأطيره على أنّه وقع ضحيةً لظروفٍ عائلية ولتمييز ضدّ الطوائف الشرقية. من هنا فإنّ الاختلافات الثقافية في الرأي والشروح الاجتماعية في المجتمع الإسرائيلي تجعل تأثير «محكمة وسائل الإعلام» و «ثقافة الإلغاء» على الحيز العام معتدلاً أكثر.

Abstracts

Representations of visual violence in Israeli political and social discourse

Ayelet Kohn

The paper focuses on expressions of visual violence in photographs, caricatures, and political propaganda videos that were subject to a public debate in the Israeli political and social discourse. The interrelations between the verbal and the visual arguments generate a rich text, that might be regarded as a visual speech act of slander, intimidation, humiliation, and incitement, that is turned towards individuals and social, national, or religious communities. Expressions of visual violence are examined in this study as integral components in the multimodal structure of the text, that gains its rhetorical strength from the interrelations between the various modalities (visual, verbal, audial, and more).

Offensive TikTok videos against Bedouin female students as a backlash mechanism of social penalty

Shirley Druker Shitrit, Ella Ben-Atar and Smadar Ben-Asher

This qualitative research examines the Backlash mechanism by which young Bedouin men use offensive TikTok videos to interfere with the progress of their female counterparts toward higher education. The research includes a survey with 77 Bedouin female students, 23 semi-structured interviews with them (including a vignette), and 8 interviews with Bedouin men officials. The findings indicate a wide scope of online gender-based violence against Bedouin female students and the difficulty of society and law enforcement to prevent it.

We found that the videos express 3 forms of abusive behavior: (1) allegation of immoral behavior; (2) comment on immodest clothing; (3) Forgery using Photoshop. From the analysis of the responses to the vignette, we found that the female students chose one of two positions: (1) A passive position that accepts the situation as unchangeable; (2) An active position of seeking the help of authoritative men within the family and external factors. One of the conclusions is that the backlash mechanism harms the female students' sense of security, but in practice it does not prevent the development of the higher education trend that is gaining momentum among them.

Prostitution, a Story of Violence: Media's Perspective

Odelia Dayan-Gabay

This study used critical discourse analysis (CDA) and narrative research to trace how online Israeli media constructs, shapes, and reflects the phenomenon of prostitution as a story of violence, during 11 years of coverage preceding the Law Prohibiting the Consumption of Prostitution (LPCP) (2008–2018). This analysis includes a range of 1,308 journalistic items retrieved from Haaretz, Walla, and Ynet. This study shows how the narratives construct prostitution as a story of violence by using terms linked to violence, exploitation, and coercion, and at the same time to a discourse with characteristics of information and education that shatter myths regarding prostitution.

#Save_Sheikh_Jarrah: Strategies of activism and resistance to violence on TikTok

Maya de Vries and Nour Gommed

Since the outbreak of protests in the Arab world in 2011, digital platforms have received widespread attention due to their capabilities to promote local and global protests, in tandem with a growing critique of the “dark side” associated with the high tracking capabilities they promote.

This article examines the ways of expressing resistance and activism in TikTok during recent events in Sheikh Jarrah neighborhood located in East Jerusalem on May 2021. Being the least censored social network, TikTok became the leading platform for producing and distributing news, resistance, and activism concerning Sheikh Jarrah’s struggle. By using a qualitative content analysis of 243 videos tagged under *انقذوا حي الشيخ جراح* #, #sheikh-jarrah and #savesheikhjarrah, we mapped four strategies indicating patterns of identification and activism of Palestinian users and their supporters: (1) Explanation; (2) Documentation; (3) Trends; (4) Mockery. These strategies intertwine into a broader story that offers a personal resistance, allowing individuals to contribute to the Palestinian struggle according to their hobbies and capabilities. Therefore, creating a larger story while using specific hashtags #To_Save_Sheikh_Jarrah.

Long Live the King! Analysis of the Discourse Surrounding the Sexual Abuse Allegations Against Popstar Eyal Golan

Anat Peleg

This article seeks to explore the framing of this news and the related Facebook posts, specifically in the age of #MeToo and cancel culture in Israel and around the world.

The study draws from both quantitative and qualitative analysis of 224 articles published in three of Israel's leading news sites (Ynet, Walla and Haaretz), and 2,724 Facebook posts published between 2018 and 2021. This analysis reveals that only a small fraction of the news articles dealt with the criminal charges against Golan. Instead, media initiated a new narrative focused on the singer's status in the court of public opinion. The study also indicates that most of the social media posts dealing with these criminal charges were written by Golan's fans.

Due to both mainstream media and social channels like Facebook, the public legal discourse on the failure of Israel's criminal justice system to prosecute Golan rendered itself superficial and boorish. The study found that because the complainants are anonymous and come from low socioeconomic circles, they gained neither sympathy nor support from journalists and the public. In addition, Golan's media advisers succeeded in framing the popstar as a victim of both social discrimination and a difficult family background. Thus, it appears that the social cleavages that permeate Israeli society assuage the social impact of trial by media and cancel culture.

'It is important to act responsibly, within the law, without *Hitlahamut* and violence': *Hitlahamut*, violence, and social disintegration

Gonen Dori-Hacohen

Keywords are words that describe processes and communication patterns that have a unique meaning to the society in which they are found. This study interprets the keyword *hitlahamut*, analyzing the communication pattern it describes. The materials for the research were taken from a podcast, online articles, responses to them and also one official document. *Hitlahamut* defines a communicative process centered on critical action with an emotional style, the use of which involves denying the need to relate to the other speaker because of their extreme and excessive style. The term is placed in the context of other Israeli keywords, and *hitlahamut* fits in between keywords such as *kasach*, and is similar to the keyword *tokbek* in reference to the style of the message and social disintegration. The article presents an expansion of the meaning of *hitlahamut* that also includes reference to extra-linguistic physical aspects. *Hitlahamut* as a keyword presents a communicative process opposite to that of the *dugri*. While the *dugri* and many keywords open and describe a ritual of social integration, *Hitlahamut* describes the opposite situation. It is a keyword of social disintegration, as part of social antagonism and is integrated into populist fragmentation processes.